

KULTŪROS

BARAI

ISSN 0134-3106

2017

7/8

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Sasson SOFFER. „Midmien“

Europos parkas

Šiomet Europos parke pastatyta milžiniška žymaus menininko Sassono Sofferio (1925–2009) skulptūra „Midmien“.

Talentingas tapytojas ir skulptorius gimė Bagdade (Irakas), pripažinimo sulaukė JAV. 1963 m. Sofferis pradėjo kurti trimačius kūrinius ir tapo plačiai žinomas kaip viešųjų erdvių menininkas, kuriantis konceptualias ir abstrakčias skulptūras.

1998 m. buvo įsteigtas Sassono Sofferio fondas. Europos parko muziejui Sasson Soffer Foundation padovanojo skulptūrą „Midmien“, sukurtą 1970 m. Ši nerūdijančio plieno skulptūra tarsi susieja vizualųjį meną su muzika. Tai šiam menininkui ypač būdingas darbas, jo kūrybos „vizitinė kortelė“.

Europos parko muziejus dėkoja fondo sielai – menininko našlei Stellai, idėjos autorei ir organizatorei menininkei Brigitai Krasauskaitei, dirbusiai fonde, už įspūdingą indėlį į Europos parko nuolatinę ekspoziciją.

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Romana RAČKAITYTĖ-ČEPAITIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Almantas SAMALAVIČIUS. Muilo burbulų svoris, arba Kaip atpažinti paslėptas
prievertos formas / 2

Rita REPŠIENĖ. Šimtmečio vizijos ir kultūrinė realybė, arba „Mūsų verta“ šventė / 9

Problemos ir idėjos

Edita DEGUTIENĖ. Zbigniewo Brzezinskiego pranašystė / 20

Pasaulis už to, kas neįmanoma, ribos. *Su Alainu Badiou kalbasi Kristina Medžiaušytė* / 22

Spąstai mąstymui. *Su Jamesu Kennethu Galbraithu kalbasi Almantas Samalavičius* / 25

Nuomonės apie nuomones

Virgilijus ČEPAITIS. Ne istoriko pasvarstymai apie istoriją (3) / 27

Kūryba ir kūrėjai

Goda DAPŠYTĖ. Dokumentinis teatras: žinios iš Lietuvos / 30

Kęstutis ŠAPOKA. Sėkmės istorija be atotrūkio nuo lietuviybės. *Kazio Varnelio
paroda NDG* / 33

Stasys EIDRIGEVČIUS. 1. Meno mugės matematika / 35

2. Kelionė į Chamalocą / 41

Kęstutis ŠAPOKA. Turisto provincialo užrašai / 45

Dovilė STATKEVIČIENĖ. Abejingųjų veidai ir srautinė tikrovė. *Pjesės skaitymas kaip
savarankiškas kūrinys* / 50

Vaidas JAUNIŠKIS. Šimtas metų stiliui, šiek tiek demokratijai. *Keli Holland Festival
bruožai* / 55

Herkus KUNČIUS. Muziejus ir demonai. *Didžiojo valdovo karūnos vagystė* / 60

Lina BUIVIDAVIČIŪTĖ. Daugiasluoksniu romano būtis ir laikas / 70

Brigita FEDORČAK. Lietuvio paveikslas skirtingų laikotarpių literatūros veidrodyje / 72

Paveldas ir paminklai

Algimantas GRAŽULIS. Šimtmečiui artėjant / 77

Praeities dabartis

Zigmas VITKUS. Geras muziejus yra klausimas, bet ne atsakymas. *Ką mums reiškia
Aušvicas šiandien?* / 83

Vidmantas VALIUŠAITIS. Lietuvos XX a. istorinės dramos mazgas / 88

Alvydas NIKŽENTAITIS. Atminties kultūra ir istorijos politika šiandieninėje Rusijoje / 99

Valdas VASILIAUSKAS. Pralaimėtas mūšis: okupacinė kariuomenė išvesta, bet slaptoji
liko / 107

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Stranguliacinės kilpos / 116

Viršelio 1 p.: Kazys VARNELIS. Idioma. 1975. Akrilas, drobė. Iš parodos NDG

Vidmanto Ilčiuko nuotr.

4 p.: Stasys EIDRIGEVČIUS. Iš knygos „41 Ilganosio nuotykis“

MUILO BURBULŲ SVORIS, arba KAIP ATPAŽINTI PASLĖPTAS PRIEVARTOS FORMAS

Daugeliui informuotų ar tokiais save laikančių asmenų nėra jokia paslaptis, kad Rusijos, susigrąžinančios vis daugiau totalitarizmo bruožų, propaganda sumaniai, kryptingai ir nuosekliai veikia, įgyvendindama savo tikslus buvusiose kolonijose bei dominijose, taigi, ir Lietuvoje. Šis Kremliaus valdomas ir kontroliuojamas mechanizmas pastaruosiu metu ypač smarkiai padidino ir iki tol nemenkas savo smagračių apsukas. Neabejotina, kad tai susiję su dabartiniais įtemptais politiniais santykiais, atgimstančia Šaltojo karo retorika ir praktika. Kad didžiosios kaimynės žiniasklaida iškraipo Baltijos šalių istorijos, politikos, net kasdieninio gyvenimo faktus, diegia iš piršto laužtus, ideologiškai mitologizuotus vaizdinius, skleidžia kartais visiškai atvirą, menkai pridengtą, o kartais rafinuotai užmaskuotą dezinformaciją, visada buvo matyti plika akimi, tačiau ilgai nekreipta į tai dėmesio, esą tokie dalykai, nors nemalonūs, tačiau nereikšmingi. O jeigu ir reikšmingi, tai ginčytis su melo imperijos skleidžiama propaganda, pasak Vytauto Landsbergio, vis tiek neverta, nes tai suteiktų jai tik dar daugiau svorio. Vis dėlto man artimesnė britų politikos analitiko Edwardo Lucaso mintis, kad negalime ir neturėtume stengtis užkirsti kelio žmonėms skaityti netikras žinias, jeigu jie to

pageidauja, tačiau galime, gal net privalome perspėti, kokį šlamštą jie vartoja.

Daugeliui įprasta viską vertinti grynai emociškai, ignoruojant faktus, taip sukuriamas negatyvus informacinis laukas. Paslėpta mentalinė prievarta, kasdieninis smegenų šturmas įgauna chameleoniškai hibridinius pavidalus, todėl polittechnologams darosi vis paprasčiau skleisti melagingas žinias.

Informacinio karo frontuose galingu ginklu paverčiama kultūra. Lietuvos gynybinės pozicijos šiuo atžvilgiu, deja, silpnos. Kodėl taip yra, galimi du hipotetiniai atsakymai – arba lietuvių kultūra tiesiog nepajėgia atremti propagandinių atakų, arba ji yra iš principo nusišalinusi nuo panašaus pobūdžio iniciatyvų. Net bandymai kurti patrauklų Lietuvos įvaizdį tiek regione, tiek platesniu mastu dažnai būna tokie kontrproduktyvūs, kad, vaizdžiai tariant, pasmerkia mūsų šalį antram šimtui metų vienatvės. Ar pavyks sustiprinti tiek tautinės tapatybės pamatus, tiek šalies prestižą tarptautiniu lygmeniu, tiek visuomenės atsparumą melo ir šmeižto srautams, – tai, sakyčiau, jau hamletiškas klausimas.

Informacinis karas nėra šių laikų išradimas – forsuota propagandos ir agitacijos srovė iš SSRS be paliovos sklido į Lietuvą tarpukariu, puikiai žinome,

kiek iškilių inteligentų nekritiškai pasidavė jos poveikiui ir kokie tragiški buvo tos indoktrinacijos padariniai. Praeities pataisyti neįmanoma, tačiau būtina mokytis iš padarytų klaidų, kad išvengtume jų tiek dabar, tiek ateityje. Gebėdama kritiškai mąstyti, visuomenė įstengs atskirti manipuliacijas nuo informacijos, tačiau kaip to pasiekti, jei pagrindinis kritiškumo šaltinis – žiniasklaida – baigia užakti, nes vis giliau grimzta į tuščių pramogų liūną? Reikalauti, kad tiek tradicinės, tiek skaitmeninės žiniasklaidos priemonės didintų savo informacinį raštingumą, prisiimtų socialinę ir pilietinę atsakomybę, gali tik „užsakovas“, t. y. visuomenė, taigi, ratas, atrodytų, užburtas, čia ir užsidaro, ypač įsigalint vadinamajam „posttiesos“, „posttvarkos“, „posttikrovės“ režimui, kuris daro įtaką tiek politikai, tiek socialinei praktikai.

Lietuva, pasienio valstybė, jaučia padidintą įvairių geopolitinių jėgų spaudimą laikais, kai sparčiai didėja žmonių nepasitenkinimas ir nusivylimas, kai įvairiais tikslais skatinamas skepticizmas ES atžvilgiu, kai didėja demokratinės tvarkos griovimo pavojus. Vertybinis ir kultūrinis konfliktas gilėja, nes viešojoje erdvėje sąmoningai manipuluojama žmonių patiklumu, nuogaustavimais, „svetimųjų“ baime ir pan. Čia ypač svarbus kultūrinis matmuo, padedantis išsklaidyti įsitvirtinusių mitus, melagingus vaizdinius, stereotipus. Tačiau ar kultūra dar turi galios stiprinti europiečių vienybę, be kurios nepavyks sėkmingai atremti grėsmingų nūdienos iššūkių, kai vėl kėsiniama pavergti protą, pasitelkiant tiek žiniasklaidą, tiek socialinius tinklus? O gal pati kultūra be vargo paverčiama propagandinės mašinos švilpuku?

Prieš gerą dešimtį metų į Rusijoje ryškėjančią tendenciją tam tikrus meninės kūrybos žanrus, o ypač kiną, kuris, pasak proletariato vado Lenino, „*svarbiausias iš visų menų*“, paversti propagandinio masalo pakuote, daug kas Lietuvoje žvelgė atlidžiai, retsykius su nemenku susidomėjimu, nenujausdami, kaip pavojingai didėja tokios „industrijos“ masai, koks nuodingas indoktrinacijos poveikis. Anuomet tai atrodė intriguojanti, netgi šiek tiek egzotiška

užmačia, kurią vengta tiesmukai interpretuoti, o juo labiau griežtai vertinti. Neblogas tokio žiūrėjimo pro pirštus pavyzdys – žinomo žurnalisto ir publicisto Tomo Vilucko publikacija populiariame krikščioniškos pakraipos portale www.bernardinai.lt, pavadinta nekaltai ir kone banaliai „Istoriniai filmai ir istorija“, taigi, nežadanti jokios rimtesnės intrigos. Rašinys skirtas tuo metu gana plačiai nuskambėjusiam Rusijos meniniam filmui „1612“ (režisierius Vladimiras Chotinenka, prodiuseris Nikita Michalkovas), sukėlusiam nemenką rezonansą. Šios juostos populiarumo mįslė žurnalistą domino akivaizdžiai labiau negu idėjiniai ir propagandiniai niuansai, neslepiami pačių kūrėjų, pavyzdžiui, režisierius tiesiai šviesiai pareiškė, kad rusai „išsiūlgę caro“. Portalo publicistas su porele ekspertų – kino kritike ir istorike – tame filme neįžvelgė jokių esmingesnių grėsmių. Jiems neužkliuvo, kad pasitelkiant populiarias meninės išraiškos formas, bandoma perrašyti Rusijos istoriją, susipynusią su keleto kaimyninių šalių praeitimi. Vaidybinis filmas „1612“, prodiusuotas patyrusio Rusijos kino vilko Nikitos Michalkovo, pelniusio laurus tarptautinėse erdvėse, istorinį naratyvą apverčia aukštyn kojom, kitaip tariant, istorija tampa dabarties tarnaitė. Natūralu, kad iš žurnalisto kalbinamų specialistų skaitytojais tikėjosi išgirsti, kaip vertintinos tokios propagandinės manipuliacijos.

Istorikė Rūta Šermukšnytė, skaitytojams pristatyta dar ir kaip audiovizualinei kultūrai neabejinga tyrinėtoja, šio filmo prasmes aiškino taip, tarsi jos neturėtų nieko bendra su LDK istorija, o juo labiau su šiandieniniais Rusijos ir Lietuvos santykiais:

„Baimintis, kad filmai, istorikų požiūriu, iškraipantys mokslinę tiesą (o taip vertinamas „1612“), bus žiūrovų priimti „už gryną pinigą“, neverta. Komunikacijos tyrinėjimai įrodė, kad informacijos gavėjas nėra pasyvus pateikiamos informacijos perėmėjas, o priešingai, – gaunamos informacijos pagrindu individualias prasmes kuriantis subjektas [...]. Klausti reikėtų, ne kiek tos „teisingos“ istorijos randa žiūrovas vaidybiniam filme, bet ar apskritai jis tikisi iš vaidybinio filmo tiesos.“ Pasak istorikės, 1995 m. atlikti so-

ciologiniai tyrimai rodo, kad paaugliai labai mėgsta vaidybinius istorinius filmus, tačiau juose pateikiama informacija nepasitiki.¹

Išgirdus tokias miglotas nuorodas į medijų teorijos sritį, susidaro įspūdis, kad nei istorikė, nei ją kalbinę straipsnio autorius nėra girdėję apie, tarkime, Toronto komunikacijų mokyklą, kurios atstovai, pradėdant Haroldu Innisu, Edmundu Carpenteriu, Marshallu McLuhanu ir jų analitinei tradicijai artimu Neilu Postmanu, baigiant šiandieniniais medijų tyrinėtojais, tęsiančiais šią teorinę tradiciją, nedviprasmiškai teigia, kad pačios medijų technologijos nėra neutralios. Tarkime, elektroniniai procesai išskaido informaciją, todėl realybės suvokimas darosi priklausomas nuo informacijos struktūros ir pateikimo formos. Tad ką jau ir kalbėti apie šiuolaikinės populiariosios kultūros įtikinėjimo galią, poveikį sąmonei, mąstysenai ir elgsenai! Ypač iškalbingi dviejų McLuhano knygų pavadinimai – „Medijų smurtas“ (*The Violence of the Media*) ir „Kultūra yra mūsų reikalas“ (*Culture is Our Business*). Bet gal šiais laikais viskas atvirkščiai – medijos nebesmurtauja, o kultūra – jau ne mūsų reikalas?

Kliautis įprastu skystoku postmoderniai reliatyvistiniu moralu apie visų ir kiekvieno teisę pačiam kapanotis informacinio melo jūroje būdinga daugeliui intelektualų – nuoširdžiai ar apsimestinai viliamasi, kad visi pajėgs patys atskirti pelus nuo grūdų. O jei kartais ir nepajėgtų, populiariūs meniniai filmai populiariajai sąmonei vis tiek nekelia jokio pavojaus, esą jie žiūrimi ne dėl sąsajų su tikrais istoriniais įvykiais, bet dėl kvapą gniaužiančių siužetų, pasakojimo vingių, vizualinių efektų. Taigi, būkime ramūs – už informacinį jovalą galvoje atsako kiekvienas asmeniškai, kaip kažkada mokė Mao, – skęstančiųjų gelbėjimas yra pačių skęstančiųjų reikalas. Tačiau ar ne tokius „ekspertus“ turėjo galvoje bolševikų stabas Vladimiras Iljičius, džiaugdamsis, kad pasaulyje apstu „*naudingų idiotų*“?

Teisybės dėlei reikėtų pasakyti, kad istorinio meninio filmo, sumaniai pritaikyto šiandieninės Rusijos imperinės politikos propagandai, potekstes, iškraipščias ir kai kuriuos su Lietuvos valstybės praeiti-

mi susijusius istorinius epizodus, drąsiau, įžvalgiau išnarpliojo žurnalistas Artūras Pučėta straipsnyje „Rusiškas šovinizmas filme „1612“ ir lietuviški kino verslo ryšiai“.² Aptardamas įvairiuose užsienio leidiniuose pasirodžiusias kritiškas filmo apžvalgas, išryškino paslėptus propagandinius šio filmo aspektus, o jo pasirodymą ekranuose susiejo su rinkimais Rusijoje. Po jų, kaip žinome, Vladimiras Putinas, prezidentavęs aštuonerius metus, laikinai peršoko į šalies premjero kėdę, tačiau su visomis prezidentinėmis galiomis užantyje. Suprantama, tą lėmė ne tasai propagandinis filmas, bet, kaip sakoma, lašas po lašo ir akmenį pratašo. Rusijoje tokių „lašų“ – ištisos lavinos. Liaudis ilgisi caro? Liaudis jį gaus...

Pučėtos straipsnyje randame ir įdomią užuominą apie lietuviško kino verslo interesus. Propagandinį filmą platinusios agentūros atstovas pasidžiaugė pergalingu „1612“ žygiu per Lietuvos kino teatrą: „*O jeigu žmonės prisimins istoriją ir pradės diskutuoti, tai bus tik geriau. Mano asmenine nuomone, kiekvienas turi teisę savaip interpretuoti praeitį.*“ Nekvestionuojant niekieno teisės savaip interpretuoti istorinius įvykius, vis dėlto norisi paklausti: ar nesama kino filmų, knygų, kitų kūrinių, turinčių vienintelę funkciją – tai propaganda, sąmoningai siekiant daryti iš anksto numatytą, kryptingą poveikį tiek masinei, tiek individualiai sąmonei? O kaip tada su jais turėtų elgtis platintojai? Ar panašiais atvejais negalėtume ir neturėtume kalbėti ne tik apie visų ir kiekvieno teisę rinktis, bet ir apie įtartinus, net grėsmingus verslo, politikos ir ideologizuotos kultūros sandėrius? Ypač tais atvejais, kai agresyvi užsienio valstybė net kultūros politiką pasitelkia tam, kad pamintų istorinę tiesą, darydama žalą kitos valstybės (šiuo atveju Lietuvos) interesams?

Jokiu būdu netvirtinu, kad šio ar kitų panašaus pobūdžio filmų atžvilgiu turėjo ar turėtų būti taikomi kokie nors cenzūros suvaržymai, tačiau „žalia gatvė“ Rusijos, taip puikiai įvaldžiusios ideologinį totalitarizmo arsenalą, propagandai kaimyninėse šalyse, ypač buvusiose kolonijose, jau primena anekdotą: žmogelis žiūri rusišką televizijos kanalą ir staiga žvaliai šūkteli: „Žiūrėkite, jie vėl mus okupavo!“

Taigi, kyla klausimas, ar mums iš tikrųjų turėtų būti tas pats, kaip interpretuoja mūsų istoriją didžioji kaimynė, kuri buvo okupavusi Lietuvą jau du kartus ir kažin ar neplanuoja to padaryti trečią kartą, o jis, anot patarlės, nemeluoja... Na, jeigu XVII a. įvykiai kam nors atrodo tokie pat tolimi kaip akmens amžius, todėl apie juos galima kalbėti, kas kam užaina ant seilės, apeliuojant į demokratijai būdingą nuomonių įvairovę, siūlyčiau pasidomėti, į kokias propagandinio melo miglas skandinami kolektyvinei atminčiai gerokai artimesni laikai. O gal XX a. vidurio įvykiai jau irgi „sena“ istorija, išsitrynusi iš mūsų kolektyvinės atminties?

Štai dar vienas blefo, vadinamo kultūra, pavyzdys. Didžiausias Lietuvos interneto portalas *delfi.lt* neseniai paskelbė savo korespondento Vaido Saldžiūno straipsnį nedviprasmišku pavadinimu: „Nustėro dėl Lietuvoje rodomo filmo: rusai apie mūsų okupaciją kuria propagandą, o mes tylime“.³ Straipsnis sulaukė gausybės anoniminių komentarų, be kita ko, liudijančių, kad skaitytojams ši tema anaipol neatrodo nereikšminga, žinoma, nuomonės buvo įvairios. Įdomus pats šios publikacijos pretekstas – autorių suintrigavo kai kurių filmo „Šaltasis tango“ (režisierius Pavelas Čiuchrajus) žiūrovų pastabos, kad platintojų reklamuojama „romantinė istorija“ maskuoja gausybę propagandinių klišių, skleidžiančių melą apie Lietuvos tarpukarį ir pokarį, todėl jis apklausė šios juostos platintojus.⁴ Pastarieji, kaip ir jų kolegos prieš dešimtmetį, jokių skrupulų dėl to, kad platina filmą, kuriame propagandos mašina mala į miltus Lietuvos istoriją, neturėjo. Žurnalisto kalbintas didžiausio šalyje kino tinklo *Forum Cinemas* atstovas rinkodarai Saulius Beržinis ir „Garsų pasaulio įrašams“ atstovaujanti Daiva Leskauskienė sutartinai neigė, kad filme yra nors lašas propagandos, iškraipiančios istorinius faktus. To nėra ir, pasak Beržinio, negali būti jau vien todėl, kad „Šaltasis tango“ buvo filmuojamas Lietuvoje su mūsų aktoriais, kurie, tikimės, yra savo tėvynės patriotai“. Svarus argumentas! Antrindama kolegai, Leskauskienė pareiškė: „Labai atsakingai patvirtiname, kad filmas

tikrai nėra propaganda, istorinių faktų iškraipymas ar valstybės menkinimas. Filmo scenarijus neišgalvotas, o sukurtas, remiantis knyga „Parduok savo motiną“. Filmas yra peržiūrėtas ir patvirtintas rodymui LR Kino tarybos.“⁵

Na, kas čia pardavė savo motiną, gryna Polišinelio paslaptis, tačiau straipsnio autorius išsiaiškino dar ir tai, kad ne visi „labai atsakingai“ pateikti faktai atitinka tikrovę, pavyzdžiui, LR Kino taryba filmo „Šaltasis tango“ išvis nevertino, tą darė tik Valstybinė indeksavimo komisija, prižiūrinti, kad filmai būtų skiriami tinkamo amžiaus žiūrovų auditorijai, kad į viešumą nepatektų pornografinio turinio kino produkcija. Dar įdomesnis toks Leskauskienės komentaras: „Mes manome, kad šis filmas yra realistiškas. Pasižiūrėjome, tikrai neižvelgėme jokios propagandos. Kad ten kažkuri pusė niekinama – to tikrai nėra. Jei kas atsisako rodyti, tai gal bijo, nes į rusiškus filmus žiūri per padidinimo stiklą, gal nenori triukšmo?“⁶

Retoriškai paveikus įvardis „mes“ pavartotas, matyt, išpūdžiui sustiprinti – siekiama, kad nuo šio filmo nuslinktų bet koks įtarimų šešėlis ir nebūtų trukdoma platintojams pelnytis. Mat būtent pelnas pritemdo „mūsų“ žvilgsnį, o tada akių nebado net įžūliausias melas, abejotinių filmų ideologinės ir politinės klastotės.

Kalbant apie interpretacijų įvairovę, nederėtų išleisti iš akių ir platesnio konteksto. Pastaruoju metu Putino Rusija prieš Vakarų, o ypač „artimojo užsienio“ šalis, kurias buvo okupavusi daugiau kaip pusę šimtmečio, įsuko tokią intensyvią ir agresyvią propagandos kampaniją, kad jau galima drąsiai kalbėti apie plataus masto informacinį karą. Gudrūs metodai, kaip įbrukti tiek istorinių, tiek dabarties įvykių tokią interpretaciją, kokia naudinga Kremlui, dar akivaizdžiau atsiskleidžia kasdieninės informacijos lauke. 1991 m. po kruvinosios Sausio 13-osios buvo pareikšta ir iki šiol choru kartojama, kad ne sovietų tankai traiškė beginklius žmones prie Vilniaus televizijos bokšto, bet „savi šaudė į savus“. O visai neseniai per pasaulį nusirito dar viena iš aibės išgalvotų naujienų (*fake news*) – esą Lietuvoje dislokuoti

NATO kariai yra... prievartautojai. Laišką apie vokiškai kalbančių NATO karių išprievartautą Jonavos vaikų globos namų auklėtinę valstybės atkūrimo dienos išvakarėse (*sic!*) gavo policija ir Seimo Pirmininkas. Pradėtas tyrimas. Policija netrukus išsiaiškino, kad informacija melaginga. Be to, „*tyrėjams greitai pavyko nustatyti serverio, iš kurio buvo išsiųstas laiškas, vietą. Neoficialiai užsimenama, kad laiškas išsiųstas iš serverio Rusijoje, bet siuntėjas gali būti ir lietuvis. Netrukus po išsiuntimo pašto dėžutė buvo panaikinta.*“⁷

Faktas nepasitvirtino, tačiau dezinformacija pasiklido plačiai. Dar ir dabar Vilniuje koks nors taksistas, visu garsu įjungęs *Ruskoje radio*, sąmokslininko tonu ima šiurpinti keleivį naujomis, neva neseniai paašikėjusiomis „išprievartavimo“ detalėmis. Kas įkrinta į kasdieninę sąmonę, joje ir lieka, jokie paneigimai jai nėra motais... Pramanas skandalingas, bet jis nėra nei atsitiktinis, nei juo labiau retas. Galima pagrįstai tvirtinti, kad aplink Lietuvą ir kitas Baltijos šalis pastaruojų metu raizgomas tankus dezinformacijos ir melo tinklas, į kurį neretai įsipainioja (ar yra įpainiojami) ir kai kurie šio regiono gyventojai, ypač rusakalbiai, reguliariai vartojantys Rusijos masinio informavimo priemonių produkciją. Televizija, radijas, prisiekę amžiną ištikimybę naujam „carui batiuškai“, net socialiniai tinklai gudriai taiko propagandinę pramoginę pusinės tiesos ideologinio melo padažę dietą. Žinoma, taikinys – ne tik Lietuva: „*Informacinėje erdvėje nuolat eskaluojami keli mitai apie Baltijos šalis padeda suformuoti Kremlui naudingą Rusijos gyventojų nuomonę apie mus. [...] Pernai Rusijos TV rodė kelias laidas apie Estiją, pavyzdžiui, pokalbį su Dmitrijumi Linteriu ir Yanna Toom. Pirmasis pašnekovas buvo deportuotas iš Estijos po garsiųjų „Bronzinio kario“ riaušių, o Europos parlamento narė Y. Toom (mergautinė pavardė Černogorova, vėliau – Litvinova), Estijoje garsi prorusiškomis pažiūromis, kartu su fašistuojančiu Latvijos judėjimu aktyviai dalyvavo, organizuojant bendrą peticiją, neva Baltijos šalyse pažeidžiamos rusakalbių teisės. Estijos saugumo tarnybų ataskaitose ji minima kaip viena iš „Rusijos įtakos agentų“. Minėtose laidose apie Estiją*

buvo kalbama, remiantis ne tikrosiomis šalies realijomis, bet Rusijoje vyraujančiais stereotipais. Žinant, jog televizija Rusijoje yra pagrindinis prieinamas informacijos šaltinis, galima teigti, kad tokios laidos atspindi tipišką žmonių, kuriems nuolat daro įtaką valdžios kontroliuojamos medijos, mąstymo modelį ir jų įsitikinimus apie Baltijos šalis.“⁸

Nors informaciniame kare paprastai vengiama atvirų pareiškimų, retsykiais net patyrę ideologiniai vilkai praranda savitvardą. Taip atsitiko ir Marijai Zacharovai, aukštai Rusijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnei. Iškart po to, kai socialiniuose tinkluose buvo parodytas NATO dokumentinis vaizdo įrašas, skirtas pokario rezistencijai Baltijos kraštuose atminti, ji be jokių diplomatinių užuolankų, turgaus bobos intonacijomis viešai iškeikė ginkluoto pasipriešinimo sovietinei okupacijai pokariu dalyvius. Pasak Zacharovos, tai buvo nusikaltėlių gauja: „*Šita organizacija, sukurta nepribaigtų fašistų pagrindu (iš esmės tų, kurie buvo nacių okupacinės valdžios pusėje – policininkai, administracijos pareigūnai, SS formuotųjų kariai ir karininkai), surengė daugiau kaip 3 tūkst. diversijų, kurių aukomis tapo tūkstančiai taikių gyventojų.*“⁹

Akivaizdu, kad nusimetus populiariems kino filmams būdingą romantinių istorijų ar išgalvotų „istorinių“ siužetų šydą, iš esmės grįžtama prie to paties seno, kieto, daug dešimtmečių įvairiomis formomis ir progomis skleidžiamo melo apie „*Baltijos fašistus*“, t. y. ginkluotus banditus, pokario metais kovojusius su „teisėta“, pačios „*liaudies išrinkta*“ valdžia. Daugelis, manau, sutiks, kad šiuo atveju kalbėti apie „*kiekvieno teisę savaip interpretuoti praeitį*“ vargu ar derėtų. Okupuota šalis priešinosi okupantams. Argi tai ne gyvybinė jos teisė?

Stebėtis kaltinimais, kokius antisovietinės pokario rezistencijos Baltijos šalyse adresu svaido „demokratinės“ Rusijos URM pareigūnė, būtų naivu – tą daryti jai priklauso „pagal protokolą“. Bet štai visai neseniai pačioje Lietuvoje plačiai ir skandalingai nuskambėjo sostinės savivaldybės agentūros *Go Vilnius* vadovo Dariaus Udrio pareiškimas, atseit kovoti su sovietiš-

niais kolaborantais (civiliais) pokariu buvo neteisėta veikla, peržengianti visas jam žinomas etikos normas. Ponas Udrys taip reagavo į Facebook paskelbtą pokario Lietuvos partizanų atsišaukimą, kuriame grasinama mirtimi sovietų parankiniams ir kolaborantams, kolūkių organizatoriams: „Pagal kokią definiciją kolūkių organizavimas prilygsta nusikaltimui prieš žmoniją ir kuri etikos norma leidžia grasinti nužudyti? Ar tiesiog tikslas pateisina priemones? Žudyti ar grasinti nužudymu kolūkių organizatoriams moralu? Pagal kokią etikos normą?“¹⁰ Vėliau šis etikos žinovas viešai teisinosi, neva tik „trolinęs“ tuos, kurie paskelbė minėtą atsišaukimą, norėjęs sukurti prielaidas tolesnei diskusijai.

Tokiems „troliams“ norėčiau pacituoti Vlado Terlecko, neseniai išleidusio knygą „Priešinimasis Lietuvos nukryžiuavimui 1944–1953. Mitai ir tikrovė“, žodžius: „Bent trumpam pasitraukime iš komforto zonos ir pabūkime kartu su alpusiais iš skausmo kritusių partizanų tėvais, broliais, seserimis.“

Savaip įdomu, kad Rusijos URM pareigūnės įtūžiui tiek pareiškimo tonu, tiek potekstėmis prilygo asmuo, gimęs ir augęs ne sovietų okupuotoje Lietuvoje, o laisvės ir demokratijos citadelėje – JAV, paties Udrio žodžiais tariant, „civilizuotoje šalyje“, ten įgijęs politikos mokslų daktaro laipsnį. Ne jau šis politologas nieko nėra girdėjęs apie tai, kad Lietuvoje vyko „karas po karo“, niekada nepasidomėjo, kokiomis sąlygomis tada gyventa, kiek žmonių ištremta, įkalinta, nužudyta? Atrodo, „naudingų idiotų“ netrūksta abiejose Atlanto pusėse...

Pravartu prisiminti Lietuvos prezidento Valdo Adamkaus žodžius, pasakytus 2009 m. gegužę per Europos kultūros žurnalų 22-ąjį susitikimą Vilniuje. Atidarydamas šį tarptautinį forumą, Adamkus, be kita ko, sakė: „Lietuvai, kaip ir daugeliui kitų Rytų Europos valstybių, 1945-ųjų gegužės 8-oji baigėsi ne pergale prieš smurtą, o smurtautojo pasikeitimu. Dar kartą istorija buvo paversta politikos ir ideologijos tarnaitė, primesta Lietuvai ir jos gyventojams, kad pridengtų neteisę ir nusikaltimus, iškreiptų faktus, apšmeižtų nepriklausomybę ir laisvės kovotojus. Šian-

dieną, praėjus šešioms dešimtmečiams, akivaizdu, kad pergalė, neturinti pasitikėjimo ir moralės pagrindo, nėra jokia pergalė, o falsifikacijomis grįsta istorija nėra jokia istorija.“¹¹

Istorijos falsifikacijų, o ypač insinuacijų, viešojoje erdvėje pastaruoju metu gausu kaip niekad anksčiau. Kartais pasitaiko net komiškų meilės sovietmečiui prisipažinimų. Štai ne per seniausiai Facebook puslapiuose Lietuvos socialdemokratų partijos (priminsiu, kad praėjusią kadenciją ši politinė jėga Seime sudarė daugumą) prezidiumo narė Vilma Vaitiekūnaitė, pergalės proga sveikindama sovietų karius, rašė besilginti Rusijos. Tokiam jos pareiškimui sukėlus platų atgarsį, jaunoji socialdemokratė aiškino, kad jos ilgės visai nedviprasmiškas, esą (viešas) įrašas skirtas (asmeniškai) jos tankistui, t. y. sovietų armijoje pasakutiniaisiais priklausomybės metais tarnavusiam su-tuoktiniui. Didelių problemų dėl to neįžvelgė ir naujasis partijos pirmininkas Gintautas Paluckas – jis šios keistai „ilgesingos“ istorijos nelaiko dėme ant partijos „munduro“, ji tik rodanti jaunos (bet jau įtakingos) partietės „patirties stoką“. Įgis patirties, išmoks slėpti savo politinį ilgėsį?

Apmaudu, bet akivaizdu, kad daugėja žmonių, nesugebančių laisvos nuomonių įvairovės atskirti nuo sąmoningos, profesionaliai sukurptos propagandos, kuria plaunamos smegenys ne tik pačios Rusijos gyventojams, ne tik šalims, palyginti neseniai atsikračiavusioms sovietinio režimo, bet ir totalitarizmo diktatūros nepatyrusiems Vakarams. Antai Europarlamento nariai iš Europos vieningųjų Kairiųjų jungtinės frakcijos / Šiaurės šalių žaliųjų kairiųjų (GUE / NGL) pranešė rengiantys rezoliuciją, kuria bus siekiama pasmerkti Baltijos valstybes, neva jos nesugeba suvaldyti „kraštutinių dešiniųjų ir fašistinių nuotaikų“. Europarlamentaro Valentino Mazuronio teigimu, pats faktas, kad informacija apie rezoliucijos rengimą „išplatinta išimtinai Rusijos remiamose žiniasklaidos priemonėse, rodo, kad tarp kai kurių EP narių ir Rusijos diplomatų vyksta aktyvus bendradarbiavimas“.¹²

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto dekanas profesorius Andrius Vaišnys pabrėžia: „Sulig V. Pu-

tino valdymu Rusijos žiniasklaidai duotas nurodymas tiesiogiai formuoti provyriausybines opinią (poziciją). Žiniasklaidos verslui tapus valdžios rupu, taikant cenzūrą, sumenko Rusijos informacijos šaltinių patikimumas. Vakarų žiniasklaida, naudodamasi jais, turėtų būti itin kritiška. [...] Rusija kariauja politinę kovą, o jos informacinio karo arsenalas kur kas didesnis negu Kiseliovo laida Pirmajame kanale ar visa Russia Today. Rusija tiesiog institucionalizavo propagandą, kuri yra jos politikos dalis, – ši propaganda aprėpia kultūrą, karybos pramonę, sportą, ekonomiką, diplomatiją...¹³

Sakyčiau, tai akivaizdžiausias sritis, o kiek dar esama paslėptų! Ar prieš kokius penkerius metus buvo įmanoma įsivaizduoti, kad Maskva galėtų taip efektyviai paveikti net JAV prezidento rinkimus? Daugybė dalykų „iš fantastikos srities“ dabar darosi kasdienine juodųjų technologijų tikrove. Rusijoje kunkuliuoja grėsmingi giluminiai procesai, valstybės kuriama ir kontroliuojama propagandos industrija savo „produkciją“ skleidžia po visą pasaulį – tai jau darosi bene pagrindinis šios šalies eksportas.

Lietuva, esanti priešakinėse informacinio fronto linijose, atrodo, jau pradeda suvokti, kad pavergtas protas yra geriausias pavergėjų talkininkas. Daugėja kryptingesnių žurnalistinių tyrimų, pavyzdžiui, iš kur atsiranda „rusų pasaulis“ ir ką jis reiškia Lietuvai,¹⁴ arba kodėl Rusija skiria finansinę paramą Lietuvos visuomeninėms organizacijoms.¹⁵ Imamasi ir sisteminių priešiškos propagandos tyrimų – neseniai išleista kolektyvinė monografija „Rusijos propaganda: analizė, įvertinimas, rekomendacijos“.¹⁶

Vis dėlto visuomenė kol kas apimta mieguistos ramybės, o miegantį protą (kaip tą puikiai atskleidė Francisco de Goya) pavergti lengviausia. Nesame perpratę nei informacinio karo tikslų, nei priemonių arsenalo įvairovės, nenutuokiame, koks didžiulis klastos ir melo potencialas pasitelkiamas politinei propagandai. Apmaudu ir tai, kad svarstant, kaip atremti forsuotas pseudoinformacines Rusijos atakas, užuot ieškojus naujų efektyvių visuomenės informavimo ir švietimo formų, ėmusis gilesnės analizės, paskubomis griebiamasi draudimų, nors visi puikiai

žinome, kad uždraustas vaisius yra ypač saldus... Po-sovietinė Lietuva neskuba išsiugdyti supratimo, kad vidinė laisvė – egzistenciškai svarbus dalykas, nors vangumas ir delsimas šioje srityje tikrai turės savo kainą, ir, ko gero, nemenką. ■

¹ Tomas Viluckas. Istoriniai filmai ir istorija, www.bernardinai.lt.

² Arūnas Pučėta. Rusiškas šovinizmas filme „1612“ ir lietuviški kino verslo ryšiai, www.lrytas.lt.

³ Vaidas Saldžiūnas. Nustėro dėl Lietuvoje rodomo filmo: rusai apie mūsų okupaciją kuria propagandą, o mes tylime, www.delfi.lt/archive/print.php?id=75011574.

⁴ Ten pat.

⁵ Ten pat.

⁶ Ten pat.

⁷ Žr. Pranešimas apie NATO karių išprievartautą mergaitę Lietuvoje – įžūli Rusijos propaganda? <http://www.alfa.lt/straipsnis/5014687/pranesimas-apie-nato-kariu-isprievartauta-mergaite>.

⁸ Eugenija Vaitkevičiūtė. 6 priešiškos propagandos mitai Lietuvoje ir Estijoje, <http://lzinios.lt/zinios/print.php?id=240522>.

⁹ Vaidas Saldžiūnas. Rusiją įsiutino NATO filmas apie Baltijos šalių istoriją: partizanus išvadinio paniekinamais žodžiais, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=75214796>.

¹⁰ Vaidas Saldžiūnas. Skandalas feisbuke: „Go Vilnius“ vadovą kaltino įžeidus šimtus tūkstančių lietuvių, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=74817956>.

¹¹ Valdas Adamkus. History based on falsification is no history, www.eurozine.com

¹² V. Mazuronis: Rusijos draugai Europos parlamente – naujas propagandos etapas? *Vakaro žinios*. 2017-07-26

¹³ Andrius Vaišnys, Kaip Rusija pasiekia savo tikslų, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=71620178>.

¹⁴ Romualdas Bakutis. Rusijos propaganda Lietuvoje: iš kur atsirado „rusų pasaulis“ ir ką jis reiškia? <http://www.alfa.lt/straipsnis/50191162>.

¹⁵ Donata Motuzaitė (tiriamosios žurnalistikos centras *ReBaltica*). Rusijos parama Lietuvoje veikiančioms visuomeninėms lieka paslaptimi, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=57078097>.

¹⁶ Andrius Vaišnys, Laurynas Kasčiūnas, Mažvydas Jastramskis, Vytautas Keršanskas, Darius Buinauskas, Linas Kojala, Simonas Klimanskis, Monika Garbačiauskaitė-Budrienė, Šarūnas Legatas. Rusijos propaganda: analizė, įvertinimas, rekomendacijos, Vilnius: 2017, p. 241.

ŠIMTMEČIO VIZIJOS IR KULTŪRINĖ REALYBĖ, arba „MŪSŲ VERTA“ ŠVENTĖ

*Be kultūros ir jos suteikiamos reliatyvios laisvės
visuomenė, net ir tobula, yra viso labo džiunglės.*

Albert Camus

*Meilės vertas kiekvienas, išskyrus tą, kuris
mano, kad yra jos nusipelnęs.*

Oscar Wilde

Artėjant Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečiui, atsiduriame pasirinkimo kryžkelėje: minėti linksmai, kaip siūlė kultūros ministrės patarėjas, dalyvaudamas televizijos pokalbių laidoje,¹ minėti prasmingai ar tiesiog pasiduoti bendrai euforijai ir laukti, kol išsisklaidys nepakeliama „šventės“ lengvybė? Kadangi lieka vis mažiau laiko, bet siūloma vis daugiau pasirengimo šventei scenarijų, atrodo, teks švęsti taip, kaip esame įpratę, – be „aiškaus“ biudžeto, be originalių renginių, be įkvepiančių pramogų, be dvasinį alkį malšinančių vaišių, net be šventinės nuotaikos, nes ją užgoš begalinis varginantis tariamo pasirengimo šurmuly.

Prieš penkerius metus, 2012–aisiais, pradėjus planuoti valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimą, Vyriausybės kanceliarijai kuriojant, buvo suburta reprezentacinė politikų, verslininkų ir mokslo institutų direktorių taryba, kurios užduotis – užtikrinti, kad „neprigulmybės“ šventimas būtų prasmingas ir iškilus.

Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimo programos įgyvendinimo 2015–2020 metų planas, patvirtintas Vyriausybės, retoriškai apibrėžė šventinį lauką: „Lietuvos valstybės sukaktį pažymės visa šalis. Pirmąkart bus minimas jubiliejus visoje teritorijoje.“² Impozantiškas planas – bus „įvykdyta ne mažiau kaip

100 Programoje numatytų mokslinių tyrimų ir jų sklaidos, leidybos, švietimo, kultūros, visuomeninių, rinkodaros ir komunikacijos projektų; atidengti ne mažiau kaip 25 nauji istorinės atminties įamžinimo paminklai (paminklai, biustai, atminimo lentos ir panašiai); pastatyti ar suremontuoti ne mažiau kaip 4 nauji viešosios infrastruktūros objektai; ne mažiau kaip 1 mln. žmonių dalyvaus Programos renginiuose; ne mažiau kaip 5 procentais padidės visuomenės pilietinės galios indeksas.“ Viso to įgyvendinimas būtų pagal galimybes finansuojamas iš valstybės biudžeto (taip pat iš Lietuvos mokslo tarybos, Kultūros rėmimo fondo, privačių rėmėjų) ir kitų teisėtai gautų lėšų.³

Programos temos – „Švenčia visa Lietuva“, „Švenčia vaikai ir jaunimas“, „Švenčia globali Lietuva“, „Šventės palikimas“ ir „Šventės programos komunikavimas“ – atspindi pramoginį, masinį, švent(eiv)išką valstybės atkūrimo šimtmečio supratimą.

Pirmuosius darbus – Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimui skirtą interneto svetainę, logotipą, koncepcijos, kaip komunikuoti šalyje ir užsienyje, parengimą, šimtmečio minėjimo komunikacijos per visuomenės informavimo priemones užtikrinimą, su minėjimu susijusios atributikos kūrimą ir sklaidą –

prižiūri Vyriausybė. Tinklalapyje „100 atkurtai Lietuvai“ pateiktas tapatybės rinkinys „Kaip atrodys Lietuva?“ Panašu, kad esminis čia puošybos, t. y. formos bei turinio, išradingumo ar kūrybingumo, aspektas: „*Keiverius metus Lietuva puošis specialiai valstybės atkūrimo šimtmečio progai sukurtu logotipu.*“⁴ Svarbiausias pasiūlymas: „*Sužinokite plačiau, kaip naudoti skirtingus vizualinio identiteto elementus.*“⁵ Atsiduriama vizualinio susireikšminimo ir smulkmeniškumo sąsątuose, prarandamas laikas racionaliai kurti efektyvią komunikaciją, vadovaujantis *common sense*, paprasčiau tariant, tiesiog sveiku protu.

Internete plačiai skleidžiama šventės koncepcija liudija naujus „konceptuales“ iššūkius: „*Modernios Lietuvos*“ šimtmetis traktuojamas kaip sėkmės istorija.⁶ Tautinė prelogomena „Iškvepti ateities“, vadinamoji pamatinė Šimtmečio šventės idėja, jau skrieja per Lietuvą – rengiami iškilmingi koncertai, kuriami visokiausi ateities planai, matyt, tokiais ir liksiantys, juk svajoti nedraudžiama.

Likus mažiau kaip devyniems mėnesiams iki oficialios minėjimo pradžios, Vyriausybė 2017 m. balandžio 19 d. patvirtino atnaujintą Valstybės atkūrimo šimtmečio programą. Bus siekiama svarbiausių tikslų – „sutelkti“, „švęsti“, „skatinti“, „didžiuotis“, „būti“ ir „didinti“: „*sutelkti Lietuvos žmones švęsti atkurtos Lietuvos gimtadienį, skatinti didžiuotis savo šalimi, būti svarbiais ir aktyviais savo šalies gyvenimo dalyviais, taip pat didinti Lietuvos žinomumą užsienyje. [...] įtvirtinti Vasario 16-ąją kaip svarbiausią Šimtmečio datą ir užtikrinti, kad Lietuvos žmonės įsitrauktų į jos šventimą*“⁷ akcentuojant visuomenę telkiančias masines iniciatyvas, kurios stiprintų didžiavimąsi Lietuva. Susirūpinta, kad Vasario 16-ajai skirti renginiai, tokie kaip Liepos 6-osios iniciatyva „Tautiška giesmė“ aplink pasaulį, Dainų šventė ir tęstinės visuotinės kampanijos, kurių išties gausu, prapuola bendrame informacijos sraute. Todėl, siekiant „*užtikrinti bendrą patrauklią Šimtmečio istorinio naratyvo sklaidą*“, kviečiama „*kurti su suinteresuotomis valstybės institucijomis ir kitais partneriais naujus projektus, įtraukti į juos anksčiau suplanuotus projektus (parodos, audiovizua-*

linė produkcija, informacinės kampanijos ir leidiniai) ir užtikrinti pozityvios informacijos apie Lietuvą sklaidą prioritetinių užsienio valstybių žiniasklaidoje ir socialinėse medijose.*“⁸

Deja, laikas nėra mūsų sąjungininkas. Visiškas ceinototas, kuriame esame atsidūrę, atskleidžia „lietuviškosios komunikacijos“ originalumą, – klostosi nauja planavimo bei realizacijos tradicija, gal siekiant nustebinti pasaulį ir save pačius neįtikėtiniu organizaciniu (nepa)prastumu?

Šventės realijos, kūrėjai ir vykdytojai

Programą koordinuoja, jos įgyvendinimą prižiūri Vyriausybės kanceliarija, šiuo metu išgyvenanti sudėtingus laikus. Kanclerės Mildos Dargužaitės planuota vidinė reforma tapo kūnu: „*Keičiame kanceliarijos funkcijas, einame prie projekcinio valdymo, kad daugiau dėmesio būtų projektų įgyvendinimui ir strateginiam planavimui, analize paremtiems sprendimams. Taip pat norime į aukštesnę lygį pakelti politikos koordinavimą.*“⁹

Siekiant kokybiškai vykdyti šiuolaikiškus viešosios vadybos projektus, taigi, ir Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimo programą, projektinis valdymas, strateginis planavimas būtų prasmingas pasirinkimas. Pavyzdžiui, Latvijos valstybės atkūrimo šimtmečio programą kuruoja *Latvija 100* biuras, įkurtas prie Kultūros ministerijos, jame dirba dešimt darbuotojų, atsakingų už minėjimo rinkodarą, viešuosius ryšius, regioninę ir tarptautinę, edukacijos ir jaunimo programas, internetinę žiniasklaidą ir projektų koordinavimą, įsteigtas informacinis centras *Latvija 100* Nacionalinėje Latvijos bibliotekoje.¹⁰ Estijos pasirengimą šimtmečiui koordinuoja Vyriausybinis komitetas, kuriam kaip ir Lietuvoje vadovauja Ministras

* Lietuvos Respublikos Kultūros, Užsienio reikalų ir Ūkio ministerijos susitarė, kurias valstybes laikyti prioritetinėmis Lietuvai (toliau – prioritetinės užsienio valstybės). Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2015 m. rugpjūčio 19 d. nutarimo Nr. 904 „Dėl Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimo programos patvirtinimo“ pakeitimo, *Teisės aktų registras*: Lietuvos Respublikos Seimo Kanceliarija. Prieiga internete: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/690423b028da11e78397ae072f58c508> [žiūrėta 2017 07 02].

Pirmininkas. Komiteto veikloje dalyvauja švietimo ir mokslo tyrimų, kultūros, užsienio reikalų, gynybos ir teisingumo ministrai, valstybės sekretorius, Respublikos Prezidento atstovas. Įsteigta ir iniciatyvinė grupė *Estijai 100*, kurią sudaro penki asmenys, ir Organizacinis komitetas (vienuolika asmenų), jiems pavesta organizuoti šventę kartu su Estijos žmonėmis.¹¹

Lietuvos Vyriausybės kanceliarijoje Valstybės atkūrimo šimtmečio sekretariatui atstovauja projektų koordinatorė Biruta Zimnicka, kuri „pagal kompetenciją bendrauja su kitomis institucijomis ir įstaigomis, siekiant užtikrinti sėkmingą Valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimą“.¹² Ji vadovauja Šimtmečio minėjimo projektui *100 atkurtai Lietuvai*, kartu su ja dirba projektų koordinatorė Neringa Vaisbrodė ir specialistas Marius Gurskas.¹³

Įvertinus Vyriausybės kanceliarijos veiklos pobūdį, padedantį „užtikrinti sklandų Ministro Pirmininko ir Vyriausybės sprendimų priėmimą svarbiausiais valstybei klausimais“,¹⁴ projektinis valdymas, vertinamas kaip „pažangios, inovatyvios ir veiksmingos organizacijos“ siekinys,¹⁵ bus jai nemenkas, tačiau, tikėkimės, pakeliamas iššūkis.

Valstybės atkūrimo minėjimą pratęsus iki 2020 m., buvo skelbiami nauji konkursai, ypač skatinant siūlyti idėjas, kaip šį jubiliejų paversti prasminga visos Lietuvos švente, raginant „pažinti Šimtmetį pasitinkančią Lietuvą ir jos žmones, švęsti Vasario 16-ąją ir kurti tokią šalį, kurios sau linkime.“ Konkurso būdu numatyta paskirstyti 120 tūkst. eurų.¹⁶

Norėtųsi užduoti paprastą klausimą: jei trejus metus, kaip planuojama, švęsime, tai kada dirbsime *vardan tos*? Tiesa, daugumą Šimtmečio minėjimo veiklų numatyta atlikti 2018-aisiais. Akcija „Ačiū“, rengėjų nuomone, skatins „Lietuvos žmones dėkoti Lietuvos laimėjimus kuriantiems piliečiams ir užsienio draugams ir jais džiaugtis“. Kuo džiaugsimės, draugais ar laimėjimais, neaišku, bet vis tiek ačiū. Parodos „Nepamiršamos ateitys: Lietuvos šimtmečio vizijos“, „Lietuvos dizaino ir taikomosios dailės šimtmetis“, „Kaunas 1919–1940. A Capital City Inspired by Modernity“ atskleis vizualines paveldo sąsajas su dabartimi, liudys

Laikiniosios sostinės skrydį Europos kultūros sostinės link. Dainų šventė „Vardan tos...“ turėtų „ypač akcentuoti Šimtmetį per atidarymo koncertą.“¹⁷ O argi ne šiam jubiliejui ji visa skirta?

Devynioliktoji Vilniaus knygų mugė, kuri vyks 2018 m. vasario 22–25 dienomis, irgi minės valstybės atkūrimo šimtmetį, mugės tema – „Skaitau Lietuvą, skaitau pasaulį“. Tai „galimybė apmąstyti, kaip pasikeitė Lietuva per šimtmetį, kuo gyvenome, kokie autoriai, asmenybės ir tekstai labiausiai paveikė.“¹⁸

Kultūros ministerijos Strateginio planavimo ir kontrolės departamento Tarptautinių ryšių ir Europos reikalų skyriaus vedėjos Daivos Parulskienės teigimu, planuojama dešimt bendrų Baltijos šalių renginių, pavyzdžiui, Lietuvos, Latvijos, Estijos operos teatrai rengs gastrolių mainus, vyks Baltijos simfoninės muzikos festivalis – tai devyni orkestrų koncertai, po tris kiekvienoje valstybėje, visos trys kartu jos dalyvaus ir Londono knygų mugėje.¹⁹

Latvijos inicijuota bendra Baltijos šalių nacionalinių muziejų paroda „Simbolizmas baltiškame mene“ (*Le symbolisme dans l'art des pays Baltes*) 2018 m. balandžio 9–liepos 15 d. vyks Paryžiuje, rekonstruotame ir vėl atidaromame d'Orsay muziejuje. Bus trys šios parodos dalys: „Mitai ir legendos“, „Siela“, „Gamta“, atskleidiančios unikalų estų, latvių ir lietuvių pasaulėvaizdį, kūrybiškumą ir tą laiką, kai mitai, legendos buvo perteikiami alegorijos kalba, o Baltijos šalys įnešė savo indėlį į vizualinę vaizdiniją (*imagery*). Daugumos Baltijos šalių dailininkų darbai Prancūzijoje bus rodomi pirmą kartą.²⁰

Vis dėlto oficiali lietuviška minėjimo retorika, kad ir kaip nesinorėtų to pripažinti, dvelkia parodomuoju patriotizmu ir sociokultūrinės politikos bejėgiškumu: „Šiandienos herojus yra kiekvienas Lietuvos pilietis – aktyvus XXI amžiaus Lietuvos kūrėjas, suvokiantis, kad nuo jo kasdienių pastangų priklauso ne tik dabartis, bet ir būsimi Lietuvos valstybės ir tautos istorijos įvykiai.“²¹ Žodis „Lietuvos“ viename sakinyje pavartotas bent tris kartus, bet ir penki ar šeši kartai čia mažai kuo pagelbėtų...

Lietuvos mokslų akademija, atsižvelgdama į pirmąją nacionalinių mokslų tyrimų ir sklaidos prioritetą,

iš įvairių mokslo ir švietimo įstaigų surinko daugiau kaip 120 pasiūlymų,²² kurie taip ir nebuvo svarstomi, liko tiesiog gerais ketinimais.

Tarptautinis profesionalų tinklas *Global Lithuanian Leaders*, bendradarbiaudamas su verslo teisės advokatų kontora *Triniti*, portalu *Lrt.lt* ir Lietuvos nacionaline Martyno Mažvydo biblioteka, parengė diskusijų ciklą šalies raidai ir gyvenimo kokybei svarbiomis temomis. Artėjant Vasario 16-ajai, vyko penktoji šio sezono diskusija „Valstybinės šventės: ar (ne)mokame švęsti?“²³ Kilo mintis steigti nacionalinį forumą, kuriame dalyvautų visuomenės atstovai ir siūlytų originalias idėjas. „*Intelektualai, kultūros žmonės, verslo žmonės turėtų parodyti drąsą. Reikia forumo, kurį inicijuotų žmonės, nesantys valdžioje. Piliетinių iniciatyvų bankas yra vienas geriausių. Visuomet būtina galvoti apie prasmę ir išliekamąją vertę. Paminklas Jonui Basanavičiui mūsų neišgelbės globaliame pasaulyje. Mus išgelbės kūrybiškas reagavimas į šiuolaikinio pasaulio metamus įvairiausių iššūkius*“, – pabrėžė istorikas Aurimas Švedas.²⁴ Bet kad ir paminklo tautos patriarchui nesugebame pastatyti...

VšĮ *Klajūnų klubas*, kurio partneriai – Investicijų fondas, tarptautinis profesionalų tinklas *Global Lithuanian Leaders*, Lietuvos verslo konfederacija, Pasaulio lietuvių bendruomenė, Vilniaus universitetas, VGTU, *Litexpo* ir kt., sukūrė internetinį puslapį „Misija – Lietuva 100“. Kviesta siūlyti „išsamiausiai ir ryškiausiai visos šalies mastu atspindinčią Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimo nacionalinę idėją, reikšmingą visuomenės valstybinės savivokos ir pilietinės atsakomybės ugdymui.“²⁵ Įvertinus daugiau kaip 300 siūlymų, atsiskleidė plati įvairialypė ketinimų panorama, apimanti daugybę veiklų, kryptių ir pasirinkimų, pradedant prezidento Antano Smetonos palaikų pargabenimu į tėvynę, paminklo jam sukūrimu ir pastatymu Vilniuje, baigiant kompozitoriaus Vytauto Juozapaičio oratorijos „Mažvydas“ atlikimu 2020 m., minint Martyno Mažvydo 500-ąsias gimimo metines.²⁶ Daugybė idėjų irgi liko minėjimo programos paraštėse...

Atsisakius nemažos dalies infrastruktūros projektų, kurie ankstesnėje Šimtmečio minėjimo programo-

je buvo laikomi svarbiausiais – Vilniaus koncertų ir sporto rūmų rekonstrukcijos, Lukiškių aikštės sutvarkymo, daugiafunkcinio komplekso statybų Šeškinėje, Signatarų namų renovacijos, planuotų iš pradžių 25, paskui net 65 monumentų, atminimo lentų ir biustų, – dabar siekiama „*koncentruotis į tas idėjas ir projektus, kurie apima visą Lietuvą kuo plačiau*“.²⁷ Šimtmetis pradėtas minėti jau šiemet, liepos 6-ąją, kai buvo giedamas Lietuvos himnas ant 100 piliakalnių.

Šventybės ir pasaulietiškumo, prasingumo ir platumo, intencijų ir ketinimų, galimybių ir realybės santykiai nėra vien filosofinių apmąstymų objektas. Investuodami į valstybės jubiliejaus minėjimą, investuojame į ateitį, viltį, tikėjimą ir laisvę.

Bet kaip bus pasiekta numatytų ir laukiamų rezultatų – ar „*padidės Vasario 16-osios, kaip reikšmingos Lietuvos žmonėms datos, svarba; visuomenės informuotumas apie Šimtmetį ir jo laimėjimus; Lietuvos žmonių dalyvavimas socialinėse ir pilietinėse veiklose ir Lietuvos žinomumas užsienyje?*“²⁸ Atsižvelgiant į dabartinę situaciją, minėjimo programa kelia daugybę abejonių dėl pernelyg abstraktaus ir populistinio savo pobūdžio, organizatorių stokos ir mėgėjiškumo gausos, idėjų pertekliaus ir turinio stygiaus. O keisčiausia, kad naujas „prasmingas“ tradicijas žadama kurti, pasitelkiant jau išbandytas, gerokai nuvalkiotas ir kažin ar vienijančias renginių, akcijų formas.

„*Buvome nusiteikę labai formaliai paminėti valstybės atkūrimo šimtmetį, tačiau tikrai dar galime susitelkti ir sukurti realią ir dinamišką šventę Lietuvos žmonėms. Norėtusi, kad kitų metų vasario 16 dieną kiekvienas Lietuvos pilietis jaustųsi pakylėtas, o savo namų ūkius papuoštų trispalvėmis vėliavomis*“, – „neformaliai“ tuščia retorika nustebino Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimo programos įgyvendinimo koordinavimo komisijai vadovaujantis premjeras Saulius Skvernelis 2017 m. balandžio 12 d.²⁹ Ar tik Šimtmečio proga piliečiai jausis tokie pakylėti, kad net iškels vėliavas? Tai netgi užgauna normalaus žmogaus savigarbą...

Idėjos neatsiranda iš niekur, lyg stebuklinga lazdele mostelėjus, tai ilgas ir kruopštus darbas, kuriam reikia

laiko ir jėgų, išmanymo ir gebėjimų. Prieš septynerius metus prof. Vanda Zaborskaitė, svarstydamas, kas galėtų įkvėpti Lietuvą, ieškojo vienijančios, mobilizuojančios, pozityviai veikti skatinančios nacionalinės idėjos, „bet ne tokios, kuri sukeltų euforijos, deja, greitai nuslūgstančios, bangą, o nuteiktų ilgam, kantriam ir labai nelengvam darbui“.³⁰

Dabarties nacionalinis intelektinis „kapitalas“, nors „sumūrytas“ iš europietiškių vertybių ir tautinio paveldo, apmąstydamas valstybės kūrimo, įtvirtinimo, praradimo bei atkūrimo istoriją, paradoksaliai atskleidžia tiek tradicijų stoką, tiek moralinį išsekimą. „Istorinis laikas“, paverstas šiuolaikinės komunikacijos metafora, žarsto vis naujas savasties interpretacijas. Giriamasi, kad Lietuva – drąši šalis, bet interpretuojant Žalgirio mūšį, pasirenkamas ne sumanus nugalėtojas, o sutrikusio, išsigandusio, iš mūšio lauko pabėgusio karvedžio vaidmuo. Tai, pasak Algirdo Juliaus Greimo, irgi rodo mentalinį mūsų netobulumą (Apie netobulumą, Vilnius: Baltos lankos. 2004). Valstybės pažangos strategijoje „Lietuva 2030“ parašyta, kad esame sumani šalis, kurioje gera gyventi ir dirbti, suprask, visi privalo būti sumanūs ir kūrybiški. Nauja turistinė koncepcija *Lithuania. Real is beautiful*, gyvuosianti iki 2020 m., tą kūrybiškumą pademonstravo, reprezentuodama Lietuvą „svetimų“ kraštų fotografijomis, ir paragina „visus pirmiausia pripažinti sau, kad nors mes labai mylime Lietuvą, žiūrint pasaulio kontekste, nesame labai išskirtiniai.“³¹ Tai paverčia mus eiliniaisiais savęs niekintojais, vertybių niveliuotojais. Kaip pasakytų conceptualios istorijos teoretikas Reinhartas Koselleckas, žodžiai irgi gali naikinti.

Vizionierių godos ir dabartis

Lietuvos valstybės kūrėjai, vadinami svajotojais, idealistais ir vizionieriais, prieš šimtą metų įsivaizdavo, kad ateityje tai bus klestinti, praeities didybę puoselėjanti šalis. Siekdami aukštų, nepaprastų, didžiųjų tikslų, jie kūrė ateities Lietuvą, tikėjo laisva, nepriklausoma, modernia tauta, kuri perims ir deramai tęs idėjinį palikimą.

Istoriniai priesakai, tautinis naratyvas, materialusis ir nematerialusis paveldas, puoselėjamos tradicijos, mentalinė ir dvasinė savastis sudaro prasmingą vertybių fondą. Remiantis naujausiais vertybių tyrimais, taikomas suderinamumo ir konfliktų sprendimo modelis, bendrą vertybių klodą skirstant į keturis plačios apimties sluoksnius: (1) vertybės, kurios pabrėžia savęs tobulinimą (jėga ir pasiekimai); (2) vertybės, kurios skatina peržengti asmeninius interesus ir paisyti kitų gerovės (universalumas ir geranoriškumas); (3) vertybės, kurios pabrėžia *status quo* išsaugojimą (saugumas, tradicija ir atitiktis); (4) vertybės, akcentuojančios atvirumą pokyčiams (savęs kryptimi, stimuliacija ir hedonizmas).³² Vertybinį tęstinumą iš kartos į kartą užtikrina investicijos į edukaciją ir švietimą, kad jaunimas gebėtų kurti naują „istorinį laiką“ ir tobulintų dabartį, įprasmindamas pozityvius pokyčius.

Ne tradiciniai pasilinksminimai, pasidainavimai ar pasišokimai sutvirtins istorines šaknis, vieningumo galią, bendrystės supratimą. Jaunųjų kartų sąmoningumo ugdymas, skatinimas peržengti dabarties proginį, paviršutinišką šventiškumą, pastangos vartotojų visuomenei įdiegti mintį, kad verta gyventi ne vien toje šalyje, „kur pieno upės teka ir meduoliais sninga“, suteiktų daugiau ateities vilčių, bet ši veikla „nematoma“ ir „atsiperka“ pernelyg lėtai. Tačiau gal tik mes taip geidžiame „greitųjų kreditų“? Antai Latvija ir Estija, pasitikdamos valstybės atkūrimo šimtmetį, didžiausią dėmesį skiria vaikams. Vienas pagrindinių ir svarbiausių šimtmečio projektų Estijoje „Muzikos instrumentas kiekvienam vaikui“ vadinamas ir viena didžiausių iniciatyvų, susijusių su šalies ateitimi. 2015 m. muzikos mokyklos ir bendrojo ugdymo įstaigos galėjo įsigyti beveik 300 naujų instrumentų, 2016 m. rudenį jas pasiekė dar 700 instrumentų.³³ Estijos Šimtmečio minėjimo remiamas projektas „Žalieji mokyklos kiemeliai“ plėtoja įvairias kūrybines iniciatyvas, pavyzdžiui, Vastseliinos vidurinės mokyklos moksleiviai kartu su kraštovaizdžio architektu Anu Parksepu prie mokykloje pastatė vabzdžių viešbučius, kuriuos suprojektavo patys vaikai.³⁴ Kitas projektas „Vaikų respublika“ kurs šventes visoje šalyje bendruomenėse, o studentai augina ažuolus

giraitei, kuri bus pasodinta Estijos šimtmečiui.³⁵ Programinė „dovanos“ savo šaliai nuostata sulaukė visapusiško politikų ir verslo, intelektualų ir žiniasklaidos, regionų ir bendruomenių palaikymo, nes orientuojamasi ne tik į renginius, bet ir į realius darbus. Šimtmečio šūkis „Teikime dovanas Estijai!“ apima visos minėjimo programos idėją kaip skatinimą dovanoti, padėti, siūlyti iniciatyvas ir jas įgyvendinti.

Latvija valstybės šimtmečio programoje numatė daugiau kaip 800 renginių, kurie penkerius metus nuo šiemet vyks net dvidešimtyje šalių, pagerbiant kultūros asmenybes ir vertybes, atnaujinant miestų ir miestelių infrastruktūrą, kuriant naujus turizmo maršrutus. Pasak Latvijos valstybės šimtmečio programos atstovės Lindos Pavlutos, pagrindinė jubiliejaus programos žinutė – „Aš esu Latvija“, nes pagrindinė valstybės vertybė yra žmonės, kurių darbai lemia dabartį ir suteikia pagrindą ateičiai.³⁶ Speciali programa „Nacionalinis kostiumas kiekvienam“ sietina su nacionalumo propagavimu ir tautinio savitumo puoselėjimu. Sukurta didelė interneto platforma, kuri pristato Latvijos kostiumų įvairovę, padeda įsigyti autentišką tautinį kostiumą.³⁷

Čia derėtų prisiminti ir lietuvių tautinio kostiumo vaikams istoriją, – praėjusių metų pabaigoje Ramūnas Karbauskis iškėlė idėją kiekvienam septynmečiui padovanoti tautinį kostiumą, kurį siūti pasiūlyta Juozui Statkevičiui po išpūdingo lietuviškos jo kolekcijos pristatymo, „ant šieno kupetos“ 2016 m. lapkričio 20 d. Pasak garsiojo svajonių sukirpėjo, „*tai buvo puiki, kilni, perspektyvi idėja įprasminti Lietuvos šimtmetį ir paminėti Tautinio kostiumo metus! Atkreipti dėmesį į nuvertintą tautinį kostiumą, padaryti jį šiuolaikišku, geidžiamu, nešiojamu įvairiomis progomis. Tai būtų nuostabu. Projektas turėjo būti finansuojamas iš asmeninių pono R. Karbauskio ir kitų rėmėjų lėšų.*“ Pirminis tikslas – pasiūti 150 000 vaikiškų kostiumų iš trijų dalių – ėmė siaurėti, apimtis sumažėjo iki 25 000 vienetų, idėja sunyko. Plačiai nuskambėjusį projektą Statkevičius žadėjo darysias „*be jokio finansinio atlygio, tačiau turėjau savo sąlygas – norėjau, kad projektas būtų itin skaidrus ir profesionaliai valdomas. Būtent todėl prašiau įkurti fondą, struktūrą, sudarytą iš autoritetingų žmonių. Esu*

tikras, kad darbą organizuoti ir procesą prižiūrėti turėtų savo sričių profesionalai, nes suvaldyti tokio masto projektą nėra paprasta.“³⁸ Nuo gruodžio 23 d. iki balandžio 1 d. projektas nepajudėjo iš vietos, kaip manoma, dėl nepakankamų finansinių išteklių. Abejonių kėlė ir tai, kad tautinis kostiumas bus adaptuotas, nors tikėtasi autentiškų kostiumų, kokiais „*po nepriklausomybės atkūrimo daug piliečių puošė savo vaikus.*“

„*Tai daugiau ne tradicinis, o panašus į paplitusį per šventes Naisiuose,*“³⁹ – konstatavo Seimo Kultūros komiteto pirmininko pavaduotojas Arūnas Gelūnas, pabrėždamas privačios iniciatyvos savitumą ir įgyvendinimo prieštarumą. Ar galime tikėtis, kad „*graži idėja neprapuls ir bus įgyvendinta ateityje, kai mes visi subręšime patriotiškumui ne žodžiais, o darbais*“, kaip viešame laiške rašė Statkevičius?⁴⁰ Ar nebūtų svarbiau paremti tuos vaikus, kurie norėtų įsigyti autentišką, su jų regiono tradicijomis susijusį tautinį kostiumą? Tokia galimybė net nebuvo svarstoma...

O grįžtant prie kaimynų, viena įdomesnių latvių Šimtmečio minėjimo iniciatyvų – „Latviškas mokyklinis krepšelis“, kuris leis vaikams ir jaunimui kaupti patirtį, dalyvaujant įvairiuose profesionaliuose meno ir kultūros renginiuose. Tai vertinama kaip didžiausia Latvijos dovana daugiau kaip 200 000 mokinių. Nuo 2018 m. rugsėjo mėn. į mokyklų programas bus įtrauktas gamtos ir kultūros vertybių, mokslo pasiekimų, sėkmingų verslo modelių tyrinėjimas (šiam sumanymui skiriama 40 proc. Šimtmečio minėjimui skirto biudžeto). „Latvijos mokyklos krepšelio“ įgyvendinimas leis vaikams iš tolimiausių rajonų aplankyti Rygos nacionalinį teatrą, kuriame buvo įkurta nepriklausoma valstybė, Nacionalinį dailės muziejų, vaikai iš sostinės galės apsilankyti Daugpilio Marko Rothko meno centre, o vaikai iš Vidžemės – klausytis koncertų Liepojos koncertų salėje. „*Viena iš nuostabiausių Šimtmečio dovanų – kad mūsų vaikams taptų prieinami dalykai ir vietos, svarbios visai šaliai ir tautai. Tai jiems tikrai padės geriau suprasti svarbiausius dalykus*“, – pabrėžė premjeras Māris Kučinskis, „Latviško mokyklinio krepšelio“ globėjas. „*Šimtmetis – puikus impulsas ilgalaikėms vertybėms kurti. Norime įteikti savo vaikams ir jaunimui didžiausią*

šalies gimtadienio dovaną. „Latviškas mokyklinis krepšelis“ suteiks galimybę kiekvienam mokiniui patirti Latviją, nepriklausomai nuo tėvų gyvenamosios vietos ar finansinių galimybių. Jausmą, kad priklausai savo tautai ir savo šaliai, gali sustiprinti aktyvus dalyvavimas ir tiesioginis sąlytis su gamtos bei kultūros vertybėmis“, – pabrėžė kultūros ministrė Dace Melbārde.⁴¹

Vienas pagrindinių lietuviškosios šventės akcentų – vadinamoji „Šimtmečio savanorių“ iniciatyva: „gyventojai bus skatinami dovanoti gimtadienio dovanas – gerus darbus visuomenei bei puoselėti gyventojų socialinę ir pilietinę atsakomybę,⁴² apeliuojant, kad geriausia gimtadienio dovana – nuoširdumas, kviečiant prisidėti prie šventės, siūlant „įdomią ir naudingą veiklą pagal savo pomėgius bei galimybes, kaip talka su kaimynais, smagiai praleistas laikas su vienišais žmonėmis ar pagalba, organizuojant šventę. Jei turi savo idėją, drąsiai ją siūlyk čia, ir mes pasistengsime padėti ją įgyvendinti.“⁴³ Pilietine atsakomybe paremta „Šimtmečio ambasadorių“ programa kvies žinomus Lietuvos ir užsienio veikėjus, bendruomenių lyderius telkti visuomenę ir garsinti Lietuvos vardą pasaulyje. „Šimtmečio partnerių“ programa skatins prisidėti materialiai, įgyvendinant valstybės institucijų, visuomeninių organizacijų ir gyventojų siūlomas iniciatyvas, skirtas valstybės atkūrimo šimtmečio jubiliejui paminėti.⁴⁴

Ar mūsų šimtmečio minėjimo strategija įkvepia kurti, svajoti ir siekti vienijančių tikslų, ar skatina jaunimą, ar ugdo bendrystę? Ar turime „bendrą patrauklų Šimtmečio istorinį naratyvą ir jo sklaidą“, kaip deklaruojama naujoje, jau patvirtintoje Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimo programoje?

Žvelgiant plačiau, atrodo, kad mūsų Šimtmečio minėjimo šventė pasmerkta tapti scenine butaforija, kuri jau kitą dieną atrodys menkavertis rekvizitas.

Algirdo Juliaus Greimo semiotinės išvalgos, paremtos opozicijomis „būti“ ir „atrodyti“, taikytinos ir Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimo programai. „Atrodytų“, minėjimui dar turime laiko ir galimybių, deja, neturime idėjų, kad ji „būtų“ toks tikras, prasmingas įvykis, kuris išliktų ne vienos kartos atmintyje.

Audiovizualiniai nacionalinės savasties orientyrai

Dominuojanti vaizdų kultūra sietina ir su tiesioginiais audiovizualinės industrijos projektais, kino ir televizijos integravimu į Šimtmečio minėjimo sūkurį.

Speciali tiesioginė LRT transliacija „Tegul šventei Lietuvos himnas pradžia duos“, šventinis renginys, pasitinkant Lietuvos valstybės atkūrimo 100-metį, „Tautiška giesmė“ aplink pasaulį nuo 100 Lietuvos piliakalnių kuria naujas vizualines tapatybės formas. Vienijami po visą pasaulį pasklidę lietuviai, aukština mas mūsų šalies grožis, aptariama istorija, puoselėjama kultūrinė atmintis. Pasak iniciatyvos „Tautiška giesmė aplink pasaulį“ vadovo Raimundo Daubaro, „vieningai lietuvių giedama „Tautiška giesmė“ jau tapo modernia mūsų tautos tradicija ir didžiausiu mus apjungiančiu veiksmu“.⁴⁵ Šiomet tiesioginėje transliacijoje dalyvavo ir žinomi Lietuvos atlikėjai. „Aš gimiau okupuotoje, vėliau gyvenau nepriklausomybę atgavusioje šalyje, o dabar gyvenu Lietuvoje, kuri yra garbinga Vakarų pasaulio valstybė bei ori tarptautinių organizacijų narė. Visą mūsų šalies transformaciją išgyvenau asmeniškai ir mačiau savo akimis tuos svarbius istorinius įvykius. „Tautiška giesmė“ yra mūsų pergalės ir triumfo simbolis. Jos giedojimas yra ne tik didžiulė garbė, bet kartu ir priminimas, kad esame laisvi ir savo gyvenimą kuriame patys“, – teigė Andrius Mamontovas, vieningą himno giedojimą pradėjęs nuo Dubingių piliakalnio.⁴⁶

Liepos 6-ąją sveikindamas visus, jis pabrėžė: „Mes pradedame švęsti savo šimtmetį. Būkime verti tų, kurie mums dovanojo laisvę!“⁴⁷ Ar esame verti? Ir ar būsime, jei renkamės buvimą vien čia ir dabar, negalvodami apie prasmingas kultūrinės investicijas į ateitį?

Su Šimtmečiu siejamas ir LRT rodomas filmas „Laisvės kaina. Savanoriai“, pasakojantis apie tai, kaip 1918 m. vasario 16 d. buvo pasirašytas Lietuvos Nepriklausomybės aktas, ir apie kitus po šio Lietuvai svarbaus įvykio sekusius istorinius faktus. Šis prodiuserių kompanijos „Videometra“ kūrinys – tradicinis lietuviškas produktas, pasiklydęs tarp žanrų, stilių, realybės ir fantazijos. Akivaizdus „auditorijos, kūrinio žanro ir esminių komunikacijos principų ignoravimas.“ Filme

„*gausu mokslinio pobūdžio (faktologinių) klaidų*“, vėrauja eklektiška „*televizijos teatro stilistika*“, *de facto* ir *ex principium* neveikia komunikacija tarp istorinio paveldo ir dabarties.⁴⁸

Lietuvos kino centras, veikiantis prie Kultūros ministerijos, iki 2017 m. gegužės 31 d. skelbė papildomą Šimtmečiui skirtų filmų konkursą. 2015 m. pabaigoje pradėjęs idėjų atranką, jis parėmė 15 filmų sumanymus, bet dabar likę tik keturi kino projektai – „Naujoji Baltijos banga“ (bendra lietuvių, latvių ir estų produkcija), „Šviesa“, „Angelų takais“ ir „Tas žodis – Lituanie“. Tokia yra reali šalies kino industrijos situacija. 2017 m. Lietuvos kino centras jau parėmė 12 kino projektų, bendra jiems skirta suma – 999 388 eurai.⁴⁹

Estijos minėjimo programos organizatoriai, planuoti valstybės šimtmečio minėjimą pradėję dar švėsdami 95-metį, jubiliejui atrinko 17 (6 vaidybinius, 1 dokumentinį, 10 trumpametražių) filmų, tam skirdami daugiau kaip 6 mln. eurų, ir vieną televizijos serialą, prieš tai surengę beveik visus metus trukusį televizijos dramos rašymo seminarą, kuriam vadovavo Fransas Baunsgaardas ir Steenas Bilis iš Danijos, buvo sukurti keturi projektai, vertinami kaip įdomios, unikalios, rimtos istorijos.⁵⁰

Pagal programą „Latvijos šimtmečiui skirti latviški filmai“ kuriami 6 meniniai, 2 animaciniai, 8 dokumentiniai kino pasakojimai, apimantys įvairius istorijos etapus. Tam skirta 7 mln. eurų. Filmus kurs ir pripažinti Latvijos režisieriai, ir jaunieji kūrėjai. Premjeros planuojamos 2018 m.⁵¹

Kokybiška, profesionali kino ir televizijos industrija, plačios aprėpties įtakinga medija, galėtų interpretuoti istoriją dabarties kalba, atlikti vienijančią kultūrinę misiją, formuojant ir įtvirtinant vertybinius nacionalinės savasties orientyrus. Galėtų, jei mokėtų ir norėtų...

Prasmės beiškant

Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimo programa bendrame Baltijos šalių kontekste nuo pat pradžių išsiskiria organizacinėmis problemomis, vadybine struktūrine destrukcija ir prioritetų, arba „*konceptualios ašies, ką mes pranešame visuomenei*“, ⁵² stygiumi.

Intelektualinį seklumą demonstruoja ir dauguma kūrybinės agentūros *New!* projektų, susijusių su Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimu <http://www.lietuva.lt/100/lt/lietuvai-100>. Nors angažuojamasi efektyviam kūrybiškumui, iš tikrųjų stokojama prasminių orientyrų tiek valstybės, tiek laiko atžvilgiu, neaiškios net vertybinės nuostatos. Išskirtinis šios unifikuotą produkciją kuriančios agentūros bruožas – gebėjimas laimėti valstybinius konkursus.

Nesant Šimtmečio minėjimo konceptualaus pagrindimo, daugybė projektų pasklido po žiniasklaidos, medijų, interneto plotus. Valstybės pažinimo centre buvo supažindinama su multimedijiniu *15min.lt* projektu „100 Lietuvų“, skatinančiu „*atrasti ir pažinti visokią Lietuvą, jos savitumą ir kasdienybę*“. Žurnalistas, poetas ir dramaturgas Mindaugas Nastaravičius ir fotografas Irmantas Gelūnas, keliaudami po Lietuvą neįprastais maršrutais, fiksuodami nekasdienius vaizdus ir kalbindami mažus, bet kartu didelius žmones, planuoja sukurti 100 pasakojimų.⁵³ LRT nauja laida „100 laisvės vėliavnešių“ – tai 100 laidų, kuriose 100 visuomenei gerai žinomų asmenų, kuriančių šalį ir ją garsinančių, „*bus prašomi įvardinti, kam jie norėtų padėkoti už gražios ir laisvos Lietuvos kūrimą, papasakos savo istoriją ir kaip simbolį neš Lietuvos trispalvę ne tik Lietuvos miestuose ar miesteliuose, bet ir Londone, Paryžiuje, Romoje ar Niujorke, kur gyveno ar tebegyvena laisvės vėliavnešių vardo nusipelnę žmonės, perduodami Lietuvos vėliavą, tarsi olimpinį deglį, vis kitam laisvės vėliavnešiui*.“⁵⁴

Naujomis, originaliomis iniciatyvomis norima nustebinti ir suburti tiek čia likusius, tiek iškeliavusius svetur ieškoti skalsesnio duonos kąsnio ir kažin ar sugrįšiančius: „*Suburkime Lietuvos šimtmečiui keturis milijonus, užsiregistruodami internetinėje svetainėje „4 milijonai“, nes Lietuva – tai ne tik teritorija, Lietuva, kaip retoriškai tai neskambėtų, – tai bendruomenė*“.

Interneto svetainė „4 milijonai“ kviečia registruotis ir pabrėžia: „*Nuo tavęs iki Lietuvos 000 000 km, nes Tu ir esi Lietuva! Atsiliepk!*“⁵⁵ Virtualus patetiškas tikėjimas tautos dvasia, iš dalies primenantis XX amžiaus pradžioje populiarius spiritizmo seansus, kai bendrauta su dvasiomis ir anapusiniu pasauliu, liudija virtualų

globalios Lietuvos poreikį. Atsiradus paklausai, atsiranda ir pasiūla. Taigi, skelbiamas kokursas:

„RINKIS:

Nori prisidėti prie Valstybės Šimtmečio minėjimo? Laimėti ypatingą trispalvę, kurios geidžia kiekvienas tautietis? Dalyvauk 4 000 000 konkurse:

1) iki liepos 6 d. kviesk užsienio lietuvius giedoti „Tautišką giesmę“ ir rink taškus;

2) Daugiausiai surinkusiajam taškų už pakviestus ir užsiregistravusius užsienio lietuvius atiteks neįkainojama trispalvė su LR Prezidentės parašu, kitiems dešimčiai – „LT Identity“ marškinėliai su Lietuvos himno žodžiais. Dalyvauk, laimėk ir turėk, ką vertingo palikti ateities kartoms!“

Ieškodamas prasmingų Tėvynės liudijimų, Kurtas Vonnegutas knygoje „Žmogus be tėvynės“, kurią į lietuvių kalbą išvertė Vytautas Petrukaitis, rašė: „Baisiausia tėvynės išdavystė JAV yra teigti, kad amerikiečių nemyli, kad ir kur jie būtų, kad ir ką jie veiktų.“⁵⁶ Lietuvoje baisiausia tai, kad nemylėdama savo piliečių, nepasitikėdama sveiku jų protu, valdžia vis tiek yra mylima ir karūnuota, t. y. pastatyta ant aukštos reitingų pakylos. Gal iš čia ir tas dvilypumas – nors siekiame bendrų, visą „lietuviškąjį“ pasaulį vienijančių „neeilinių vakarėlių“,⁵⁷ kaip sako 4 milijonų Lietuvos kūrėjai, lengva širdimi raginame savo vaikus emigruoti į užsienį. Šimtmečio proga deklaruojame ir begalinę meilę, ir atsidavimą Tėvynei, ir juodą nusivylimą. Džiaugiamės nesibai-giančios masinės šventės iliuzija ir nerimaujame dėl artimiausios ateities...

„Norėjau, kad viskas / Atrodytų prasminga, / Kad būtume ne rūškani, / O visi laimingi. / Tai prikūriau melų / Apie šviesų rytojų / Ir šį liūdną pasaulį / Aš paverčiau rojum.“⁵⁸

Tikėtini ateities scenarijai

Programai, priimtai prieš trejus metus, prof. Viktorija Daujotytė pasiūlė šūkį iš himno „Lietuva, Tėvyne

mūsų“. Vėliau, įsikišus kūrybinėms agentūroms, buvo priimtas miglotas, neapibrėžtas, mistifikuotai metaforinis, kazuistiškas pavadinimas „Įkvėpti ateities“ (ar siūloma įkvėpti ateities, ar teigiama, kad esame jos įkvėpti, neaišku).

Pagrindinius organizacinius valstybingumo minėjimo reikalus atiduodami Vyriausybės kanceliarijai ir vis toms pačioms konkursus nuolat laiminčioms agentūroms, patenkame į formalaus, „kontorinio“, ideologiškai apriboto „originalumo“ spąstus. Kaip liudija kitų šalių patirtis, šiam ir kitiems valstybiniam minėjimams sukurti šiuolaikišką vertybiškai konceptualią ašį galėtų nebent mobili, veikli, talentinga organizatorių grupė, suburta prie Kultūros ministerijos, padedama aktyvaus organizacinio patarimo komiteto, sudaryto iš asmenų, nuoširdžiai suinteresuotų peržiūrėti *kiekvieną* visuomenės pasiūlymą. Organizatorių veiklai tai suteiktų skaidraus viešumo, taigi, būtų užtikrinta iš tikrųjų visuotinė komunikacija.

Kaip atkūrimo šimtmečio minėjimui suteikti išliekamąją vertę? Kaip pakloti prasminius ir organizacinius pagrindus naujiems sumanymams realizuoti, atsisakius sustabarėjusių formalių sprendimų? Kas padėtų operatyviai susitelkti ir siekti aiškių, paprastų, su nacionalinio vieningumo idėja susijusių tikslų? Matyt, reikėjo pradėti nuo profesionalios galimybių studijos. Tačiau jos neturime ir jau per vėlu ją užsakyti, bet niekada nebus vėlu nuspręsti, kad pagrindinis dabarties prioritetas, svarbiausias šimtmečio minėjimo akcentas, vienijanti, laisvę įprasminanti platforma – tai jaunoji karta. Suteikime jai viltį, kad neprarastų tikėjimo, padėkime tapti kiekvieno renginio, kad ir kur jis vyktų – mieste, miestelyje, kaimo bendruomenėje – pagrindine organizatore ir veikėja. Padovanokime jaunajai kartai pasididžiavimo savo šalimi jausmą, norą kuo geriau ją pažinti, nesvarbu, kokią pažinimo formą kas pasirinktų, – kelionę prie jūros ar marių, į šalies sostinę ar muzikos šventę provincijoje. Suteikime galimybę valstybės atkūrimo 100-mečio scenarijų sukurti tiems jauniems, smalsiems žmonėms, paremkime, palaikykime juos, kurdami kartu su jais ir būdami nuoširdūs jų padėjėjai (ne kuratoriai ar kitokie mentorai, viską iš

anksto žinantys geriau už kitus, o ypač mokantys paleisti vėjais „šventinius“ pinigus...). Tikėkime jais. Štai tada iš tikrųjų padidės „*visuomenės pilietinės galios indeksas*“. Antraip mūsų pastangos susigers kaip vanduo į smėlį...

¹ Kaip minėsime Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmetį? Kultūros pokalbių laida „Nes man tai rūpi“, LRT „Kultūra“, 2017–02–12.

² Lietuvos Respublikos Vyriausybė, Nutarimas dėl Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimo programos patvirtinimo, Vilnius, 2015 m. rugpjūčio 19 d. Nr. 904. Prieiga internete: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/218e50604d5211e5b0f2b883009b2d06> [žiūrėta 2017–05–16].

³ *Ibid.*

⁴ Prieiga internete: <http://www.lietuva.lt/100/lt/lietuvai-100/identiteto-rinkiny> [žiūrėta 2017–05–16].

⁵ *Ibid.*

⁶ Prieiga internete: <http://www.lietuva.lt/100/lt/lietuvai-100/sventes-koncepcija> [žiūrėta 2017–0–12].

⁷ Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2015 m. rugpjūčio 19 d. nutarimo Nr. 904 „Dėl Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimo programos patvirtinimo“ pakeitimo, *Teisės aktų registras*: Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija. Prieiga internete: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/690423b028da11e78397ae072f58c508> [žiūrėta 2017–07–02].

⁸ *Ibid.*

⁹ Vyriausybės kanceliarijos reforma įsibėgėja: keičiama 90 proc. pareigybių, ieškoma naujų darbuotojų, Vaidotas Beniušis, BNS, DELFI.LT, 2017 m. birželio 21 d. Prieiga internete: <http://www.delfi.lt/verslas/verslas/vyriausybės-kanceliarijos-reforma-isibegeja-keiciama-90-proc-pareigybiu-ieskoma-nauju-darbuotoju.d?id=75000472> [žiūrėta 2017–07–02].

¹⁰ Prieiga internete: <http://lv100.lv/en/about/contacts/> [žiūrėta 2017–07–11].

¹¹ Prieiga internete: <https://www.ev100.ee/en/organisation> [žiūrėta 2017–07–11].

¹² Prieiga internete: <http://lrvk.lrv.lt/lt/kontaktai/komunikacijos-departamentas/spaudos-ir-komunikacijos-skyrius/valstybes-atkurimo-simtmečio-sekretoriatas> [žiūrėta 2017–07–11].

¹³ 100 atkurtai Lietuvai, Kontaktai. Prieiga internete: <http://www.lietuva.lt/100/lt/lietuvai-100> [žiūrėta 2017–07–12].

¹⁴ Apie Vyriausybės kanceliariją: Karjeros galimybės, 2017–06–16. Prieiga internete: <https://lrvk.lrv.lt/lt/apie-vyriausybės-kanceliarija/karjeros-galimybės> [žiūrėta 2017–07–02].

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ Vyriausybės kanceliarija kviečia teikti paraiškas Šimtmečio iniciatyvų

konkursui, *Žemės ūkio ministerijos Programos „Leader“ ir žemdirbių mokymo metodikos centras*, 2017–05–11. Prieiga internete: <http://www.zmmc.lt/lt/naujienos/3-karstos-naujienos/761-vyriausybės-kanceliarija-kviečia-teikti-paraiškas-imtmeio-iniciatyv-konkursui.html> [žiūrėta 2017–07–02].

¹⁷ Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2015 m. rugpjūčio 19 d. nutarimo Nr. 904 „Dėl Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimo programos patvirtinimo“ pakeitimo, *Teisės aktų registras*: Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija. *Ibid.*

¹⁸ Prieiga internete: <http://lzinios.lt/lzinios/Kultura-ir-pramogos/knygu-muge-atsi-sveikino-kitamet-mines-valstybes-simtmeti/239510> [žiūrėta 2017–07–12].

¹⁹ Prieiga internete: <http://www.delfi.lt/projektai/atvira-lietuva/delfi-naujienos/artija-simtmečiai-kaip-sves-lietuviai-latviai-estai-ir-suomiaid?id=73104136> [žiūrėta 2017–07–12].

²⁰ The exhibition Symbolism in Baltic Art is coming to the Musée d'Orsay in Paris in 2018! 05/06/2017. Prieiga internete: <http://lv100.lv/en/news/the-exhibition-symbolism-in-baltic-art-is-coming-to-the-musee-d-orsay-in-paris-in-2018/> [žiūrėta 2017–07–11].

²¹ *Ibid.*

²² Prieiga internete: [https://lrv.lt/uploads/main/documents/files/Veikla/Komisijos_darbo_grupes/Lietuvos_valstybes_atkurimo_simtmečio_minejimo_valstybines_programos_projekto_rengimo_darbo_grupe/programos%20suvestine%20\(LMA\).pdf](https://lrv.lt/uploads/main/documents/files/Veikla/Komisijos_darbo_grupes/Lietuvos_valstybes_atkurimo_simtmečio_minejimo_valstybines_programos_projekto_rengimo_darbo_grupe/programos%20suvestine%20(LMA).pdf) [žiūrėta 2017–07–02].

²³ Valstybinės šventės, LRT.Lt, 2017–02–15. Prieiga internete: http://www.lrt.lt/projektai/lietuva_kubu/vasario_15#skip [žiūrėta 2017–07–02].

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Lietuvos valstybės šimtmetis, 1918–2018 m. Prieiga internete: <http://misijalietuva100.lt/lietuvas-valstybes-simtmetis-1918-2018m/> [žiūrėta 2017–07–02].

²⁶ Siūlymų (projektų) dėl Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio paminėjimo paraiškų suvestinė, *Misija Lietuva 100*. Prieiga internete: https://lrv.lt/uploads/main/documents/files/Veikla/Komisijos_darbo_grupes/Lietuvos_valstybes_atkurimo_simtmečio_minejimo_valstybines_programos_projekto_rengimo_darbo_grupe/SUVESTINE.pdf [žiūrėta 2017–07–02].

²⁷ Valstybės šimtmečio minėjimo programoje neliko infrastruktūros projektų, šaltinis: BNS, 2017–04–12. Prieiga internete: <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/renginiai/valstybes-simtmečio-minejimo-programoje-neliko-infrastruktūros-projektu-29-782838> [žiūrėta 2017–07–02].

²⁸ Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2015 m. rugpjūčio 19 d. nutarimo Nr. 904 „Dėl Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimo programos patvirtinimo“ pakeitimo, *Teisės aktų registras*: Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija. *Ibid.*

²⁹ Valstybės šimtmečio minėjimo programoje neliko infrastruktūros projektų, šaltinis: BNS, 2017–04–12. *Ibid.*

- ³⁰ Vanda Zaborskaitė, Kokia gali būti Lietuvos nacionalinė idėja? Bernardinai.lt, 2010–04–05. Prieiga internete: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/-/42972> [žiūrėta 2017–07–05].
- ³¹ Lietuva turistams prisistatys jau nebe kaip drąsi šalis, Jūratė Žuolytė, Delfi.lt, 2016–10–19. Prieiga internete: <http://www.delfi.lt/m360/naujaisi-straipsniai/lietuva-turistams-prisistatys-jau-nebe-kaip-drasi-salis.d?id=72609832> [žiūrėta 2017–07–05].
- ³² Basic values, ideological self-placement, and voting: A cross-cultural study, Gian Vittorio Caprara and Michele Vecchione, Shalom H. Schwartz et al. June, 2017, p. 6–7. Prieiga internete: https://www.researchgate.net/publication/317317863_Basic_Values_Ideological_Self-Placement_and_Voting_A_Cross-Cultural_Study [žiūrėta 2017–07–11].
- ³³ Iniciatyva Estijoje – kiekvienam vaikui po instrumentą, Inga Janulytė, LRT RADIJO laida „Ryto allegro“ www.lrt.lt, 2016 m. liepos 12 d. Prieiga internete: <http://www.delfi.lt/news/daily/world/iniciatyva-estijoje-kiekvienam-vaikui-po-instrumenta.d?id=71792506> [žiūrėta 2017–07–10].
- ³⁴ Prieiga internete: <https://www.ev100.ee/en/green-school-yards-vastseliina-building-insects-hotel> [žiūrėta 2017–07–12].
- ³⁵ Prieiga internete: <https://www.ev100.ee/en/centenary> [žiūrėta 2017–07–12].
- ³⁶ Prieiga internete: <http://www.delfi.lt/projektai/atvira-lietuva/delfi-naujienos/artėja-simtmečiai-kaip-sves-lietuviai-latviai-estai-ir-suomiai.d?id=73104136> [žiūrėta 2017–07–12].
- ³⁷ Prieiga internete: <http://www.katramsavutautasterpu.lv/> [žiūrėta 2017–07–12].
- ³⁸ Juozas Statkevičius išplatino viešą laišką – pranešė, kad nebekurs tautinių kostiumų vaikams, 15min.lt, 2017–04–01. Prieiga internete: <https://www.15min.lt/vardai/naujiena/lietuva/juozas-statkevicius-isplatino-viesa-laiska-pranese-kad-nebekurs-tautiniu-kostiumu-1050-777394> [žiūrėta 2017–07–25].
- ³⁹ Arūnas Gelūnas apie Juozo Statkevičiaus laišką: „Maniau, jau buvo sukirsta rankomis“, Indrė Vainalavičiūtė, lrytas.lt, 2017–04–03. Prieiga internete: http://lietuvosdiena.lrytas.lt/aktualijos/2017/04/03/news/arunas-gelunas-apie-juozo-statkeviciaus-laiska-maniau-jau-buvo-sukirsta-rankomis-712225?utm_source=lrExtraLinks&utm_campaign=Copy&utm_medium=Copy [žiūrėta 2017–07–25].
- ⁴⁰ Juozas Statkevičius išplatino viešą laišką – pranešė, kad nebekurs tautinių kostiumų vaikams, ten pat.
- ⁴¹ More than 40% of the total budget of Latvia's Centenary assigned to the „Latvian School Bag“, Ministry of Culture, 2017–02–24. Prieiga internete: <https://www.km.gov.lv/en/ministry/news/more-than-40-of-the-total-budget-of-latvia-s-centenary-assigned-to-the-latvian-school-bag-10> [žiūrėta 2017–07–12].
- ⁴² Prieiga internete: [artėja-simtmečiai-kaip-sves-lietuviai-latviai-estai-ir-suomiai.d?id=73104136](http://www.delfi.lt/projektai/atvira-lietuva/delfi-naujienos/artėja-simtmečiai-kaip-sves-lietuviai-latviai-estai-ir-suomiai.d?id=73104136) [žiūrėta 2017–07–12].
- ⁴³ Prieiga internete: <http://www.lietuva.lt/100/lt/lietuvai-100/dovana-lietuvai> [žiūrėta 2017–07–12].
- ⁴⁴ Prieiga internete: <http://www.delfi.lt/projektai/atvira-lietuva/delfi-naujienos/artėja-simtmečiai-kaip-sves-lietuviai-latviai-estai-ir-suomiai.d?id=73104136> [žiūrėta 2017–07–12].
- ⁴⁵ LRT kvies giedoti Lietuvos himną nuo 100 piliakalnių, lrt.lt, 2017–06–30. Prieiga internete: http://www.lrt.lt/naujienos/Tavo_LRT/37/178403/Lrt_kvies_giedoti_lietuvos_himna_nuo_100_piliakalniu [žiūrėta 2017–07–02].
- ⁴⁶ *Ibid.*
- ⁴⁷ Tegul skamba „Tautiška giesmė“ aplink pasaulį nuo 100 Lietuvos piliakalnių, LRT televizija, 2017–07–06.
- ⁴⁸ Rimvydas Laužikas, Komunikaciniai Lietuvos valstybingumo atkūrimo šimtmečio iššūkiai, 15min.lt, 2016–12–13. Prieiga internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/komentarai/rimvydas-lauzikas-komunikaciniai-lietuvos-valstybingumo-atkurimo-simtmečio-issukiai-500-725864> [žiūrėta 2017–07–12].
- ⁴⁹ Skelbiamas valstybės atkūrimo šimtmečiui skirtų filmų finansavimo papildomas konkursas, lrt.lt, 2017-05-16. Prieiga internete: <http://www.lrt.lt/naujienos/kultura/26/173100> [žiūrėta 2017–07–12].
- ⁵⁰ Prieiga internete: <http://www.filmi.ee/en/movies/estonia-100/estonia-100-tv-drama-series> [žiūrėta 2017–07–12].
- ⁵¹ Prieiga internete: <http://nkc.gov.lv/en/wp-content/uploads/sites/2/2015/12/Latvijas-filmas-100-AG.pdf> [žiūrėta 2017–07–12].
- ⁵² Alfredas Bumblauskas, LRT televizijos laida „Dėmesio centre“, www.lrt.lt 2017–02–01. Prieiga internete: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/r-lopata-bede-pirstu-i-estus-stai-kur-pavyzdys.d?id=73618310> [žiūrėta 2017–07–12].
- ⁵³ Prieiga internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/100-lietuvu-kurejai-kviecia-i-susitikima-valstybes-pazinimo-centre-56-610267> [žiūrėta 2017–07–12].
- ⁵⁴ Prieiga internete: <http://www.lietuva.lt/100/lt/lietuvai-100/naujienos/100-laisves-veliavnesiu> [žiūrėta 2017–07–12].
- ⁵⁵ Prieiga internete: <https://www.4000000.lt/lt/> [žiūrėta 2017–07–12].
- ⁵⁶ Kurt Vonnegut. *Žmogus be tėvynės*, į lietuvių kalbą išvertė Vytautas Petrukaitis, Kaunas: Kitos knygos, 2007, p. 78.
- ⁵⁷ Kaip sukursim 4 milijonų Lietuvą? Lietuva 4 milijonai. Prieiga internete: <https://www.4000000.lt/lt/apie-projekta/> [žiūrėta 2017–07–06].
- ⁵⁸ Kurt Vonnegut. *Žmogus be tėvynės*, p. 20.

ZBIGNIEWO BRZEZINSKIO PRANAŠYSTĖ

Neseniai miręs Zbigniewas Brzezinski laikomas vienu reikšmingiausių JAV užsienio politikos formuotojų tos šalies istorijoje. Lenkų kilmės amerikietis, Harvardo universiteto politikos mokslų daktaras buvo pasaulinio masto strategas, tarptautinių reikalų analitikas, užkopęs į galingiausios valstybės politikos ekspertų viršūnę. Brzezinskio patarimų klausėsi tiek Amerikos demokratai (save jis siejo būtent su jais), tiek respublikonai. Karjerą pradėjo dirbdamas Johno Kennedžio rinkimų štabe. Ypač daug nuveikė, tapęs prezidento Jimmy'o Carterio patarėju nacionalinio saugumo klausimais. Vėliau jo požiūrio SSRS atžvilgiu laikėsi prezidentas Ronaldas Reaganas, į jo nuomonę atsižvelgdavo George'as Bushas vyresnysis. Bilo Clintono prezidentavimo laikais Brzezinski buvo neoficialus jo patarėjas.

Jis vienas pirmųjų iškėlė tezę, kad pasaulio raida ir tvarka priklauso ne tik nuo santykių tarp didžiųjų valstybių, ne tik nuo tarptautinių konfliktų, bet ir nuo vidaus padėties tose šalyse. Brzezinski pabrėždavo, kad JAV galia yra tarptautinio stabilumo pasaulyje garantas, šio amžiaus pradžioje ypač įdėmiai analizavo Amerikos silpnąsias puses, siūlė būdus, galinčius tą galią atkurti, ją sustiprinti. Jo nuomone, Eurazija irgi vaidina labai svarbų vaidmenį, nes „*tai didžioji šachmatų lenta, kurioje vyksta kova dėl hegemonijos pasaulyje.*“ Kinija tampa JAV politikos prioritetu ir būtina ypač

atsakingai apmąstyti strategiją jos atžvilgiu.

Iškilusis amerikietis rūpinosi, kad Lenkija ir kitos šio regiono šalys būtų priimtose į NATO ir į ES. Įžvalgiu sovietologu laikomas Brzezinski buvo įsitikinęs, kad su SSRS įmanoma kalbėtis tik iš jėgos pozicijų, net ir dabar su Kremliumi reikia elgtis griežtai, bet, žinoma, pragmatiškai. Buvo didžiausias totalitarizmo ir kitokių diktatoriškų režimų priešas. Brzezinskio svarbą, įtakingumą liudija ir Sovietų Sąjungos, vėliau Rusijos irzlus požiūris į jį. Pasak lenkų spaudos, Maskva atvirai vadino jį Rasputinu, Vašingtoną valdančiu lenkų arogantu, „*antisovietiniu, antirusišku vanagu*“, tačiau akylai stebėjo jo veiklą, anaipol neignoravo jo pasisakymų. Dar daugiau – rusai gilindavosi į šio lenkų kilmės amerikiečio žodžius, kad geriau suprastų ne tik pasaulio įvykius, bet ir pačius save.

Daugelis Vakarų apžvalgininkų pripažįsta, kad didžiausią įtaką globaliniams procesams padarė Brzezinski ir Kissingeris. Abu kilę iš Europos, iš kurios juos abu išvijo tas pats priešas – totalitarizmas. Formuodami JAV užsienio politiką, jie buvo realistai, tačiau Brzezinski, priešingai negu Kissingeris, siekė pokyčių. Buvo įsitikinęs, kad su sovietais nevalia taikstyti.

Kad 1980 m. gruodį būtų sustabdyta sovietų invazija į Lenkiją, daug prisidėjo ir Brzezinski. Sužinojęs apie karinius Kremliaus pasirengimus, įtikino prezidentą

Carterį, kad nedelsdamas skambintų Vakarų valstybių vadovams ir visi sutartinai įspėtų Maskvą nesiimti agresyvių veiksmų, grasindami atsaku.

Brzezinskis buvo nuoseklus Lietuvos nepriklausomybės rėmėjas, palaikė geopolitinius jos siekius. Simpatizuodamas mūsų šaliai, ne kartą čia lankėsi, padėjo spręsti įvairius klausimus, besikuriančios valstybės interesus gynė Vašingtone. Daug metų gyvenau Varšuvoje, kur jis dažnai atvykdavo, girdėjau, kaip žavisi lietuvių kova už nepriklausomybę, ypatingą pagarbą įvairiuose tarptautiniuose renginiuose visada rodydavo Vytautui Landsbergiui, ne sykį gyrė atkurtos valstybės pasiekimus. Už nuopelnus mūsų šaliai Zbigniewas Brzezinskis, Vilniaus universiteto garbės daktaras, Vilniaus miesto garbės pilietis, apdovanotas Gedimino I laipsnio ordinu.

Pasitraukęs iš aktyvios politikos, Brzezinskis ir toliau buvo labai įtakingas asmuo Vašingtone, beveik iki paskutinių dienų dirbo Amerikos strateginių studijų centre, dažnai pasisakydavo įvairiais geopolitikos klausimais.

Nors iš Lenkijos išvyko dar būdamas vaikas, Brzezinskis gerai kalbėjo lenkiškai, tačiau su gausia Amerikos lenkų bendruomene *Polonia* ryšių nepalaikė, smerkė išeivių tarpusavio rietenas, provincialų uždaramą. „*Jei-gu būčiau ėjęs su jais, nieko nebūčiau pasiekęs,*“ – sakydavo. Tačiau Lenkijos labai šis garsus žmogus, Amerikoje vadintas tiesiog Zbigu, nuveikė daugiau negu bet kas kitas. *Solidarność*, atėjusi į valdžią, net du kartus kvietė jį kandiduoti į Lenkijos prezidentus, bet Brzezinskis atsisakydavo, teigdamas, kad yra pernelyg nutolęs nuo tėvynės.

Su žmona Emilie Benesz, kilusia iš Čekijos, žinoma Amerikos skulptore, Brzezinskis užaugino tris vaikus. Sūnūs Ianas ir Markas pasirinko politiką, įdomu, kad tapo skirtingų partijų – vienas respublikonų, kitas demokratų – iškiliais veikėjais, o dukra Mika, ko gero, dar populiareesnė už brolius, – puiki žurnalistė veda televizijos laidas, labai mėgstamas Amerikoje.

Mūsų kaimynai lenkai, kurie, priešingai negu lietuviai, gerbia savo tautai nusipelnusias asmenybes, Zbigniewą Brzezinskį ypač vertina, žiniasklaida nuolatos gaudė svarų jo žodį. Pateiksiu paskutinio interviu pagrindines mintis – *Gazeta Wyborza* korespondentė Dorota

Wysocka-Schnepf su juo, ką tik atšventusiu 89-ąją gimtadienį, kalbėjosi Vašingtone vos prieš keletą mėnesių.

„*Rusai puikiai suvokia, kad konfliktas su JAV jiems nenaudingas,* – teigė Brzezinskis, – *Putinas ir Medvedevas akivaizdžiai elgiasi kaip verslininkai, kurie yra pasakiškai turtingi ir krauna turtus savo vaikams, ištikimiausiems bendražygiams. Jų jachtos, rūmai, net ir komunistinės tradicijos atsisakymas rodo, kaip smarkiai pasikeitė Rusijos elitas. Jo gyvenimo tikslas – milžiniškais pinigais paremta prabanga, nors Rusijos visuomenė vis labiau skursta. Būtent todėl Maskva gali turėti daug vidinių problemų, kurios apribos šalies galimybes atlikti pirmą planą vaidmenį pasaulyje, nors ji to neapsakomai trokšta. Vis dėlto pasaulio ateiviai ir stabilumui kur kas svarbesni Amerikos santykiai su Kinija. Būtent jie lems pasaulio likimą. Rusijos dalyvavimas tame procese labai ribotas ir ji tą žino, bet yra suinteresuota prisijungti prie šių šalių, nes priešiška pozicija grėstų jai labai neigiamomis pasekmėmis.*“

Pasak Brzezinskio, sukėlusį bet kokį konfliktą Vidurio Europoje, net ir nebranduolinį, Rusija tuoj pat būtų atkirta nuo pasaulinės prekybos. O ši šalis jau dabar apimta gilios ekonominės krizės. Rusų politinis elitas, kuris tiesiog maudosi turtuose, tą kuo puikiausiai supranta ir baiminasi tokios perspektyvos. Gaila, kad Vakarai dar nesukūrė tokios technologijos, kuri parodytų visam pasauliui, kaip gyvena aukščiausi Rusijos pareigūnai, kaip jie leidžia pinigus ir iš kur juos semia.

Brzezinskio įsitikinimu, Kremlius įnašas į Donaldo Trumpo pergalę per rinkimus veikiausiai buvo netgi didesnis, negu manoma. Apkaltos, galimas daiktas, prezidentui nepavyks išvengti, bet šiuo metu visuomenės susiskaldymas į apkaltos šalininkus ir priešininkus sukeltų dar didesnę vidinį valstybės paralyžių. Verčiau jau Trumpas tegul toliau dėlioja absurdišką savo pasjansą – tai matydama vis didesnė visuomenės dalis supras jo trūkumus. Amerika dabar turi labai keistą prezidentą, kuris toli gražu nėra strategas, o tarptautiniais reikalais tiesiog nesidomi. Į pasaulio įvykius jis reaguoja *ad hoc*, pasisako neatsakingai, nerimtai, kišasi net į visai nereikšmingus reikalus. Trumpo veiksmai ir kalbos nedera pasaulinės galybės vadovui, – garsusis politologas sakė lenkų dienraščiui.

Aptarė ir Šiaurės Korėjos vis agresyvesnį elgesį: „Raketų bandymai nelaikytini tiesiogine ataka prieš JAV, tačiau jau yra netoli to. Todėl amerikiečiai turi nustatyti ribą, kurios peržengti jie neleis. Tikriausiai apie tai jau informavome tiek savo draugus kinus, tiek Šiaurės Korėjos vadus, kad eliminuotume grėsmę. Amerika nekelia sau tikslo sunaikinti Šiaurės Korėją, siekiame ją sustabdyti ir galbūt priversti nusiginkluoti. Nežinau, – kalbėjo strategas, – ką galvoja Šiaurės korėjiečiai, bet jie žaidžia žaidimus, kurie gali baigtis katastrofa jiems patiems. JAV tikrai nelauks, kol kas nors sugriaus kurį nors šalies miestą, kad priverstų sėsti prie derybų stalo. Jeigu Šiaurės Korėja mus užpuls, ji kaip valstybė nustos egzistavusi.“

Paklaustas, ar Europa, ES atlieka vaidmenį, svarbų pasaulio raidai, atsakė, kad politinė, visuomeninė prasme – taip, bet ne karine. Šioje srityje ji nėra reikšminga jėga. Europos Sąjungai jos pačios likimas turėtų rūpėti labiau. Kyla net klausimas, ar europiečiai jaučiasi atsakingi už jos ateitį, ar kiekvienas pripažįsta atsakomybę tik už save, rūpinasi tik savimi? Kai kuriose šalyse vis akivaizdžiau išigali nacionalizmas ir populizmas – tai, be jokios abejonės, pavojingos ligos. Europa užmiršo savo praeitį, aplaistytą krauju, ir, atrodo, nelabai supranta, nuo ko priklauso jos ateitis.

Lenkija jau nebestovi avangarde to Europos regiono, kuris nuolatos jaučia strateginę grėsmę iš Rytų. Tačiau, jeigu įvyks kas nors grėsmingo Ukrainoje ar Baltarusijoje, jeigu kils susirėmimai prie sienų su Lietuva arba net su Lenkija, iškils rimtas klausimas, ką Lenkijai reiškia Europa. Pastaruoju metu Varšuva pati sau bando pakišti koją.

Pokalbio pabaigoje Zbigniewas Brzezinski pabrėžė: „Pasaulyje šiuo metu akivaizdi vertybinė krizė. Mes vis dar abejojame, delsiame, nenorime suprasti, kiek nedaug laiko liko, kad pasaulis pajėgtų atsistoti ant tokių egzistencinių pamatų, kurie leistų atlaikyti visas būsimas krizes. Dabartinė pasaulio būseną leis jam ištvirti vos 20 metų. Jeigu per tą laiką nesusitvarkysime, nepadarysime esminių pokyčių, neatsiras glaudesnis bendradarbiavimas, patirsime žymiai blogesnius dalykus. Žmonės turėtų susimąstyti ir sunerimti, kaip teks gyventi, jei viskas sugrius.“ ■

Parengė Edita DEGUTIENĖ

Kristina Medžiaušytė. *Kaip manote, ar šiuolaikinis individualizmas, dar vadinamas hiperindividualizmu, kelia grėsmę bendruomenių ir visuomenių egzistavimui?*

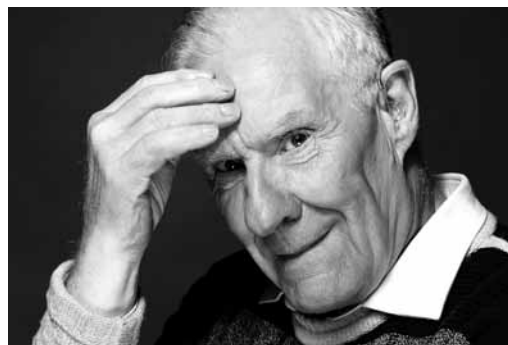
Alain Badiou. Apie individualizmą norėčiau pasakyti du dalykus. Pirmiausia, individai egzistuoja bet kurioje humanistinėje sferoje ir veikloje. Jie tam tikru atžvilgiu yra mūsų kolektyvinės egzistencijos atomai. Bet kokios pastangos tą neigti praeityje sukėlė katastrofas. Viena iš priežasčių, kodėl žlugo komunizmas, yra tai, kad stengtasi paneigti tiesioginę individo egzistenciją, esą visko galima pasiekti, žvelgiant per kolektyvinio tapatumo prizmę. Tai netiesa. Nors egzistuoja bendruomenės su savo tapatybėmis, ir gerai, kad jos yra, tačiau galutiniame taške vis tiek lieka tik pavienis individas. Antra vertus, politikos, mokslo, meilės ir meno (tą aš vadinu tikrąja egzistencija) negalima redukuoti iki individo. Turime suprasti, kad individas, dalyvaudamas ir veikdamas, kurdamas tai, kas turi universalią vertę, tampa subjektu. Veikia už asmeninių savo interesų ribos. Jei kiekvienas turėtų vien savo asmeninę egzistavimo normą, tuomet atsidurtume laukinio kapitalizmo tėkmėje, o jis stumia bendruomenes į destrukciją. Jei norime sukurti kažką, kas turi universalią vertę, negalime apsiriboti individualizmu. Turime suprasti, kad būtent kolektyvinė veikla individą paverčia subjektu.

Ką reiškia tapti subjektu?

Tai perėjimas iš siauros individualistinės būsenos į naują plačią būseną, kai kuriama universali vertė. Tai individo metamorfozė, judėjimas, kitimas. Kiekvienas turi teisę dalyvauti visuomenės keitimosi procese, turi teisę kurti naujas galimybes, imtis kitokios veiklos, kad per kalbą ir kūną, naudodamasis savo teise tapti subjektu,

PASAULIS UŽ TO, KAS NEĮMANOMA, RIBOS

*Su Alainu BADIOU kalbasi
Kristina MEDŽIAUŠYTĖ*

Alainas Badiou (g. 1937), ryškus ekscentriškas prancūzų filosofas, teoretikas, matematikas, poetas ir scenaristas, laikomas vienu įtakingiausių XXI a. filosofinės minties pranašų (kartu su Slavojum. Žižeku, Jürgenu Habermasu ir kitais). Daugiau kaip trisdešimties veikalų autorius garsėja ir radikaliai kairuoliškomis pažiūromis.

galėtų atsiverti tiesai. Tik tampant subjektu, yra įmanomos visos kitos žmogaus teisės. Dalyvaudamas kuriant tai, kas turi universalią vertę, žmogus automatiškai peržengia hiperindividualizmo ir egoizmo ribas, veikia bendruomenės lygmeniu, o tai priartina subjektą prie tiesos.

Tačiau Jūs sutinkate, kad egzistuoja universalios žmogaus teisės?

Žmogaus teisės savaime suprantamos – tai kiekvieno teisė į gyvenimą ar gyvybę. Tačiau jos užtikrina tik egzistenciją, nes neleidžia, kad būtume kankinami. Paprastai tariant, nedaug kuo skiriasi nuo gyvūnų teisių, užtikrinančių, kad katė ar šuo nebūtų skriaudžiamas. Tačiau fundamentali, šiandien dar nesuprasta žmogaus teisė yra teisė tapti subjektu – veikti ir kurti tai, kas turi universalią vertę.

Ar galima pateisinti smurtą, kai kovojama dėl savo tapatybės?

Be abejonės, ne. Agresijos pasitelkimas, saugant savo tapatybę, sukelia kitų agresiją. Kiekvienas identitetas priešinasi bet kokiai smurto jo atžvilgiu formai. Mūsų tikslas – surasti taškus, vienijančius mus su kitais individualiais, pavyzdžiui, musulmonais. Mes, prancūzai, neturėtume savo įstatymų ir įsitikinimų primesti kitai tapatybei, nes tai viena iš smurto formų. Tikslas yra sukelti diskusiją, ieškant bendrumų tarp skirtumų, nes pasiekti santarvės įmanoma tik dialogu.

Bet juk sunku diskutuoti, kai visi tokie skirtingi?

Konkrečiame pasaulyje egzistuoja ir visada egzistuos skirtingos tapatybės – skirtingos kalbos, religijos, pasaulio vizijos ir t. t. Be to, yra ir kiekvieno asmeninė tapatybė. Svarbiausia užduotis – rasti tinkamą santykį tarp tų nesuskaičiuojamų tapatybių. Pirmiausia turime paneigti bet kokias idėjas, kad kieno nors tapatybė yra aukščiau už kitas, – nors esame skirtingi, tačiau visi lygiaverčiai. Antra, būtina suvokti, kad net skirtingiausi individai gali diskutuoti ir rasti kompromisą, nes tarp jų neišvengiamai yra kažkas bendra. Jei tą įsisąmoninsime ir ieškosime bendrų jungčių, galėsime vaisingai diskutuoti.

Kaip kalbėtis su teroristais po kruvinių išpuolių Prancūzijoje?

Žudyti dėl savo tapatybės yra fašistinis elgesys. Baisu ir nepriimtina. Teroro išpuoliai yra, be abejonės, visiškai nepateisinami. Tačiau Prancūzijos vyriausybės reakcija irgi netinkama – iškeliama vyraujanti prancūzų tapatybė, taigi, musulmonai ir demokratija neina išvien. Interpretacija aiški: „Jei esi geras prancūzas, tu nebūsi musulmonas.“ Vyriausybė neturėtų priešinti žmonių, žaisdama viešąja nuomone ar bandydama apibrėžti, sterilizuoti prancūzų tapatybę. Ji privalo ieškoti sąlyčio taškų tarp skirtingų tapatybių, tik taip galima tikėtis taikos, egzistuojant skirtumų įvairovei.

Savo knygoje „Ką reiškia būti Sarkozy?“ rašėte, kad reikia kurti vieningą pasaulį. Argi tai įmanoma „laikinio kapitalizmo“ eroje?

Sutinku, kad tai išties sunki užduotis. Ypač todėl, kad pati vienybės idėja įkalinta globalaus kapitalizmo narve. Įrodinėjama, neva jam nėra alternatyvos, esą tai vienintelė įmanoma pasaulio tvarkos forma. Įdomu, kad globalaus kapitalizmo propaganda nevadina jo geriausiu įmanomu modeliu (nes neatsirastų daug pritariančių, kad visas kapitalizmas iš esmės yra geras, nepaisant jo sukeltų padarinių – protu nesuvokiamos socialinės nelygybės, smurto, agresijos, gamtos kataklizmų), tačiau teigia, atseit jis – vienintelė pasaulio galimybė. Ne geriausia, tačiau vienintelė. Todėl mums pirmiausia reikia filosofinio įsitikinimo, kad kitoks pasaulis yra įmanomas. Tam tikru atžvilgiu tai būtų idėjinė politinė kova, skelbianti alternatyvą ir brėžianti naują ribą tarp to, kas įmanoma, o kas ne. Visa tai, kas iš esmės nauja, apskritai visada yra už ribos, skelbiančios, kad tai neįmanoma.

Vadinasi, naujas pasaulio modelis irgi neįmanomas?

Taip. Praeitais amžius paženklintas nesėkmingais bandymais įgyvendinti naują modelį – komunizmą. Tačiau buvo griebtasi netinkamų priemonių, net ir pati koncepcija netinkamai suprasta. Todėl dabar turime pasirinkti: ar priimsime pasaulį tokį, koks jis yra (konservatyvi pozicija), ar ieškosime galimybių atsirasti kitokiam pasaulio modeliui, kuris iš naujo apibrėžtų, kas įmanoma, o kas ne. Remiantis filosofiniais apmąstymais ir patirtimi, įmanoma pagrįsti naujojo pasaulio galimybę. Klaidinga manyti, kad nugalės konservatyvus mąstymas. Tiek vietiniai judėjimai, tiek įvykiai Egipte, Volstrite, Paryžiuje ar Lione, maišto, revoliucijos užuomazgos skelbia naują galimybę rasti kitokiam pasaulio modeliui. Todėl reikia naujų idėjų, naujų filosofinių hipotezių, kurios tą galimybę pagrįstų.

Kas, Jūsų supratimu, yra komunizmas?

Tai egalitarinė visuomenė, kuri, būdama savo pačios varomoji jėga, griaua sienas ir barjerus. Vertybiškai daugialypė visuomenė su kintančiomis trajektorijomis tiek darbe, tiek gyvenime. Tačiau komunizmas taip pat reiškia politinės organizacijos formą, nepripažįstančią

erdvinės hierarchijos. Komunizmas yra tam tikro lygio politinė lygybė, kiekvienam individui suteikianti vienodas galimybes tapti subjektu, kuris prasmingai kuria, veikia ir turi idėjų. Būtent jis atspindi pasaulį, esantį už to, kas neįmanoma, ribos.

Ar manote, kad XXI amžiuje nauja revoliucija hipotetiškai galėtų atgaivinti komunizmo idėją?

Pirmiausia turime pripažinti, kad galimybė visada yra. Tai labai svarbu. Tikėtina, kad tam tikri įvykiai ir susiklosčiusios aplinkybės iškels naujas galimybes. Nors neturime jokių garantijų, kad tai įvyks, nežinome, ar tai išvis įmanoma, tačiau turime tikėti, kad galima perbraižyti ribas tarp to, kas šiame pasaulyje įmanoma, o kas neįmanoma. Remiantis praktinėmis pasaulio nuostatomis ir viską apimančiu kapitalizmu, atsakymas aiškus: tokios galimybės nėra. Marxo, mano ir daugelio kitų filosofų suvokimu, kapitalizmas – tai pradinė stadija. Dabartinė santvarka irgi yra tik viena iš galimybių, nors ir dominuojanti. Ji brėžia ribas, kas dabar yra įmanoma, o kas neįmanoma. Panašiai kaip ir XIXa., kai komunizmas Marxui atrodė absoliučiai neįmanomas, bet filosofinis jo įsitikinimas ir noras pakeisti *status quo* turėjo tam tikrų pasekmių, leidusių susidaryti naujoms galimybėms, todėl mums reikia tik laukti ir stebėti, kokias pasekmes sukels mūsų įsitikinimas.

Vadinasi, tiesa ir tikrovė irgi yra už to, kas neįmanoma, ribos?

Taip. Neįmanomumas pats savaime neegzistuoja, tiesiog pasaulyje, kuris griežtai apibrėžtas, naujovės ir kūryba, tikroji kūryba yra neįmanoma, neperžengus tam tikrų nusistovėjusių ribų. Psichoanalitikas Lacanas teigė: „Tikrovė yra neįmanoma.“ Žvelgiant per įprastą pasaulio prizmę, naujos galimybės pačios iš savęs neatsiranda, todėl, kai nutinka kas nors netikėta ar sukuriama kažkas visiškai naujo, sakoma, kad tai buvę neįmanoma. Tikiuosi, netolimoje ateityje rasime naują bendrą Idėją, kuri peržengs visą pasaulį aprėpiančio kapitalizmo ribas ir bus nukreipta į tai, kas neįmanoma, – į visuotinį individų egzistavimą be jokių nacionalistinių skirtumų. ■

Dėkoju už pokalbį.

SPAŠTAI MAŠTYMUI

Su Jamesu Kennethu GALBRAITHU kalbasi Antanas SAMALAVIČIUS

Jamesas Kennethas Galbraithas (g. 1952) yra iškilus amerikiečių ekonomistas, garsaus legendiniu laikomo ekonomisto Johno Kennetho Galbraitho sūnus. Teksaso universiteto Ostine profesorius yra žinomų veikalų „Subalansuojantys veiksmai: technologijos, finansai ir Amerikos ateitis“ (1989), „Sukurta nelygybė: amerikietiško uždarbio krizė“ (1998), „Nelygybė ir nestabilumas“ (2012), „Normalumo pabaiga“ (2014) ir kt. autorius, kritiškai analizuojantis šiuolaikinės ekonomikos būklę. Yra parašęs pora plačiai pasklidusių vadovėlių – „Ekonomikos problema“ (kartu su Robertu L. Heilbroneriu) ir „Makroekonomika“ (kartu su Williamu Darity), parengė savo tėvo ekonominių raštų rinkinį.

Su profesoriumi Galbraithu, kurį pavyko išplėsti iš gausybės darbų sūkurio, sutarėme, kad į mano pateiktus klausimus apie šiandieninės ekonomikos būklę jis atsakys trumpais dalykiškais komentarais.

Almantas Samalavičius. *Ekonomika kaip disciplina turi ilgą istoriją. Tačiau pastaruoju metu ji, regis, pasekė griežtųjų mokslų pavyzdžiu ir nusisuko nuo savo pačios praeities. Nekonvencionaliai mąstančių ekonomistų teigimu, ekonomikos istorija Vakarų universitetuose neleistinai marginalizuojama, kartu atimama galimybė tyrinėti jos klystkeliuos. Sprendžiant iš kai kurių straipsnių, ši problema rūpi ir Jums. Ar nemanote, kad toks keistas istorinio požiūrio atsiskyrimas gali brangiai kainuoti?*

James Kenneth Galbraith. *Esu įsitikinęs, kad tai, ką vadiname „dominuojančia (mainstream) ekonomika“, klaidinga sieti su „griežtaisiais mokslais“,*

nors ekonomistai, priklausantys šiuo metu dominuojančioms mokykloms, įrodinėja, neva toks ryšys egzistuoja. Tikra tiesa, kad šios disciplinos istorija išstumta į ekonomistų ugdymo pakraščius, atsisakyta tyrinėti tiek pačią ekonomiką, tiek vertybes, būdingas ekonomikos mokslams. Fundamentalios dalykus pakeitė saujelė išankstinių įsitikinimų, kuriuos iškėlė ir sureikšmino ideologija.

Jau keletą dešimtmečių kai kuriems nekonvencionaliomis pažiūromis pagarsėjusiems ekonomistams-mąstytojams (pavyzdžiui, Ernstui Fritziui Schumacheriui ar Vassily'ui Leontieffui) kėlė nerimą tai, kad

ekonomika, teikdama pirmenybę ekonometrijai ir matematiniam modeliavimui, apsigaubusi tariamo nešališkumo ar objektyvumo skraiste, nusigręžė nuo filosofijos, nuo vertybinės sferos, esą nei su viena, nei su kita ji neturi nieko bendra. Ar ekonomika vis dėlto galėtų tapti iš tikrųjų moksliska disciplina?

Wassily's Leontieffas irgi priklausė „dominuojančių ekonomistų“ sluoksniui – dėstė Harvarde, vėliau Niujorko universitete, pelnė Nobelio premiją. Ekonominę analizę jis grindė duomenų tyrimais, o ypač gilinosi į techninius santykius tarp ekonomikos sektorių. Būdamas mokslininkas, Leontieffas suprato filosofijos ir vertybių svarbą, mokslinius klausimus formuluodavo taip, kad būtų galima tyrinėti visuomenę. Jis suprato ir išskirtinę matematikos svarbą, tačiau laikė ją labiau tyrimo įrankiu negu vadovu, padedančiu įrodyti kokią nors iš anksto suformuluotą tiesą. Buvau jo studentas ir sieju save su būtent tokia darbo tradicija.

Nemažai iškilių ekonomistų sutaria, kad šiuolaikinį kapitalizmą ištiko rimta krizė. Prieš gerą pusztuzinį metų apie tai prabilo profesorius Klausas Schwabbas, Davoso forumo iniciatorius. Tačiau dominuojanti ekonomistų srovė į tokius perspėjimus nekreipia dėmesio. Ar tikitės, kad atsiras kokybiškai naujas ekonominis mąstymas?

Naujumo nereikėtų pernelyg sureikšminti. Svarbiausias kritiško mąstymo kryptis nubrėžė būtent tie asmenys, kurie gilinosi į istorines ekonomikos šaknis. Derėtų pridurti, kad ekonomikos sferoje ir šiandien netrūksta rimto kritiško mąstymo. Problema yra ne jo stoka, o nusistovėjusi profesinio prestižo hierarchija. Akademiniuose sluoksniuose saugiai įsitvirtina tik viena ar kita grupė, kuri daro įtaką valdžiai, žiniasklaidai, taigi, ekonomikos profesionalai, užuot sveikinę „mąstymo naujumą“, labai efektyviai jį užgniaučia ir išstumia iš viešumos.

Ne kartą esate kritikavęs šiuo metu vyraujančias ekonomikos doktrinas. Kokios mąstymo kryptys, Jūsų nuomone, perspektyviausios?

Pastaruoju metu darausi mažiau „keinsiškas“ (Keynesian) ekonomistas, tampa „institucionalistu“, o ypač susidomėjau biofiziniu požiūriu, kuris leidžia įvertinti resursų kaštus ir kokybę, ekonominių sistemų (institucijų) aplinkosauginius padarinius ir funkcinį efektyvumą. Mano darbas, atliktas kartu su Jing Chengu, atspindi būtent tokį mąstymo posūkį.

Ar akademinė kultūra, vis labiau atsiribojanti nuo istorijos, abejinga jos refleksijai ir netoleruojanti alternatyvų, subrandins kokius esmingesnius pokyčius?

Manau, ne. Nuo pat Didžiosios finansų krizės [turimi galvoje 2008 m. – A. S.] jokia „prestižinė“ ekonomikos katedra nepasamdė nė vieno ekonomisto, priklausančio kritiškai mąstančiųjų stovyklai. Tiksliau tariant, nė vienas iš tų, kurie iš anksto numatė būsimą krizę ir apie ją perspėjo, nesulaukė kvietimo dėstyti nei Harvarde, nei Jeilyje, nei Princetone, nei Čikagos universitete ar Berklyje. Universitetų administratoriai, jei, žinoma, jiems rūpėtų rimtai pertvarkyti ekonomikos katedras ir jų programas, turėtų sukurti institucijas, užtikrinančias mąstymo įvairovę, o teisę samdyti ir vertinti akademikus perleistų nepriklausomiems profesionalams. Derėtų iš esmės pertvarkyti ir dabartinę prestižinių ekonomikos žurnalų hierarchiją.

Universitetai tampa verslo įmonėmis, siekiančiomis pelno. Jie su dideliu entuziazmu pasidavė suprekinimui, ši tendencija jau pastebima globaliu mastu. Procesai, iš pradžių išryškėję JAV universitetuose, plečiasi į kitus pasaulio kraštus. Ar ši tendencija nekelia pavojaus?

Žinoma, kelia. Tačiau nederėtų įkliūti į spąstus, įsivaizduojant, neva ankstesnis aukštojo mokslo modelis buvo palankus kritinio mąstymo sklaidai. Pradžios amžiaus 4-uju ir 8-uju dešimtmečiais radikalūs ekonomistai buvo šluote iššluoti iš Harvardo. Išsaugoti intelektualinę nepriklausomybę visais laikais buvo ir tebėra didelis iššūkis kiekvienam.

Dėkoju už pokalbį.

■

Virgilijus ČEPAITIS

NE ISTORIKO PASVARSTYMAI APIE ISTORIJĄ (3)

Nevzorovas

Prieš kurį laiką skaičiau BNS interviu su vienu iš žinomiausių sovietmečio *fake news* – bent jau „dokumentiniame“ kine – specialistų Aleksandru Nevzorovu, kuris filme „Mūsiškiai“ (*Naši*) šlovino omonininkus ir pateikė Maskvos versiją, neva 1991-ųjų sausį prie Vilniaus televizijos bokšto „savi šaudė į savus“. Ar būčiau galėjęs 1991-ųjų sausį pagalvoti, kad 2017-aisiais cituosiu Nevzorovą?

O tenka cituoti, nes, praslinkus ketvirčiui amžiaus, jis laikosi maždaug tos pačios versijos. Taigi, į klausimą, kaip dabar vertina įvykius, susijusius su Latvijos, Lietuvos ir Estijos nepriklausomybės atkūrimu, byrant Sovietų Sąjungai, jis atsakė: „*Vertinimas negalėjo pasikeisti, nes per šį laiką nieko ypatinga nenutiko. Nes jūs tartum ir neišstojote, jūs likote traukos zonoje.*“ Ir pridūrė: „*Kol kas vidinės laisvės Baltijos šalyse neįžvelgiu. Taigi, jūs neabejotinai iki šiol priklausote Rusijos įtakos zonai. Tačiau Rusija negali jūsų išlaisvinti, ji nežino šio burtažodžio. Išėiti iš jos įtakos galite patys, jeigu viduje tapsite laisvi.*“

Taigi, ar tapome laisvi? Turėjome galimybę išsilaivinti, kai visam pasauliui paskelbėme, kad atkuriame nepriklausomą valstybę. Bet taip jau išėjo, kad

tauta nepanoro įvertinti savo netolimos praeities, leidosi valdoma tų pačių biurokratų, kuriuos paskyrė dar okupacinė valdžia. Po dvidešimties jų valdymo metų jau ima atrodyti, kad jokios okupacijos nė nebuvo, o LSSR – tai lietuvių, ir tada uoliai dirbusių Lietuvai, valstybė. Ne koks nors Sovietų Sąjungos, kuri ją okupavo ir įvedė savo tvarką, Šiaurės Vakarų kraštas. Gal nebuvo net ir 1991-ųjų Sausio aukų?

Kurti valstybę nėra paprasta. Ji neatsiranda sa vaime, nubalsavus už kokį nors dokumentą. Tam reikia visos tautos pastangų. Šį kartą mums neteko už nepriklausomybę kovoti ginklu. Sovietų Sąjunga griuvo pati, kaip storas, bet sutrūnijęs medis. Tačiau atrodo, kad iki šiol gyvename ir esame pasmerkti toliau gyventi tuose trūnėsiuose. Kartais pagalvoju: o gal Sovietų Sąjunga tebegyvuoja, tik įgavusi kitą pavidalą? Su laisvosios rinkos ekonomika, su demokratijos regimybe. Bet juk tie žmonės, kurie nardo laisvosios rinkos vandenyse ir skelbiasi esantys demokratai, yra išauklėti dar senosios sistemos. Negi jie pasikeitė, tarsi kažkam burtų lazdele mostelėjus? Ar jie nėra tie patys *homo sovieticus*, išugdyti komunistinio režimo?

Girdžiu atsakymą, atseit tokių vis mažiau, juk žmonės sensta ir miršta. Bet argi jie nespėjo savo

vaikų ir pavaldinių išauklėti, kad „ne griekas“ imti kyšius, kad nepotizmas nėra blogybė, pagaliau, ar neįdiegė jiems ciniško požiūrio, kad atsakomybę už savo valstybės likimą jaučia tikrai visiški kvailiai?

Taigi, ar iš tikrųjų tapome laisvi? Daugelis atsakys, kad, be abejo, taip. Lietuva yra Jungtinių Tautų, Europos Sąjungos ir NATO narė, jei prireiks ginti šalies laisvę, jau nebūsime palikti vieni vieni. Taip, galime laisvai nardyti laisvosios rinkos vandenynėse ir skelbtis demokratais. Bet ar viduje iš tikrųjų esame laisvi?

Nėris

Labai seniai pasakyta ir ne sykį įrodyta, kad tiesa išlaisvina. Bet ar nebandome tos tiesos truputį pagražinti? O ar tokia truputį pagražinta tiesa vis dar yra tiesa?

„Vikipedija“ duoda galimybę sugretinti straipsnius, parašytus įvairių šalių auditorijai, iš to galima sužinoti, kaip tuos įvykius ir tam tikras asmenybes vertina kitų šalių autoriai. Dažnai pasidomiu, kas apie Lietuvą ir lietuvius rašoma kitomis kalbomis. Kartais randu net atsakymus į seniai kankinusius klausimus.

Pavyzdžiui, man ilgai nedavė ramybės mintis, kodėl Salomėjos Nėries „Poema apie Staliną“, „Keturi“, „Bolševiko kelias“ parašyti ne atmestiniai, o su įsijautimu. Juk tai talentingi kūriniai. Kodėl būtent ji buvo paskirta į SSRS Aukščiausiąją Tarybą? Pagaliau, iš kur turėjo tiek lėšų, kad ištisus metus galėjo gyventi Paryžiuje, kuris ir tada buvo pašėlusiai brangus?

Tai va. Pasižiūrėjau, kas apie Salomėją Nėrį rašoma kitomis kalbomis. Straipsnių ne itin daug. Angliškas tekstas beveik toks pats kaip lietuviškas, tik trumpesnis. O štai rusiškame aptikau tokią informaciją: *„1928 metais užmezgė kontaktus su pagrindine Lietuvos komjaunimo kuopele Kauno universitete, 1931 metais tapo Kominterno ryšininke (slapyvardis Virvyčia), 1934–1936 metais užtikrino ryšių kanalą su pagrindiniu komunistiniu laikraščiu*

„Žemaitijos tiesa“. 1936–1937 metais buvo Kominterno ryšininkė su Lietuvos ir Lenkijos kompartijų vadovybe Paryžiuje.“

Straipsnis remiasi neseniai išslaptintu Kominterno, vienijusio viso pasaulio komunistus, archyvu.

Atrodo, tik ilgėliau pagyvenusi SSRS, pamačiusi, kokia iš tikrųjų yra ši šalis, Salomėja suprato, baisiai suklydusi.

Niekam nepavyktų nuginčyti fakto, kad Nėris – viena žymiausių XX a. pirmosios pusės lietuvių poetų. Bet ji buvo komunistinės ideologijos pančiuose, o po 1931-ųjų išvis gyveno taip, tarsi bėgtų „per lūžtantį ledą“. Turėtume apie tai kalbėti, kad būtų lengviau suprasti tiek ją, tiek jos kūrybą. Pavyzdžiui, ar vienas geriausių poetės kūrinių „Eglė žalčių karalienė“ nėra padiktuotas dvigubo jos gyvenimo?

Lengva mums postringauti, kai turime sovietmečio patirtį, o tarpukariu komunistinė ideologija daug kam atrodė nepaprastai patraukli, nes jie nežinojo to, ką jau žinome mes, – kad ji grindžiama melu.

Informacija per rusiškus filtrus

Kartą viename informaciniame portale perskaitęs antraštę „Amerikiečių kareivų regėjimas bus kaip terminatorių“, pagalvojau: negi atkritome į raudonligę? Mat, sovietmečiu visa informacija apie JAV buvo persunkta komunistinės ideologijos klišėmis, pavyzdžiui, „kareiviai“ galėjo būti tik sovietiniai, o amerikiečius paniekinamai vadindavo „kareivomis“. Suintriguotas perskaičiau visą straipsnelį ir aptikau, kad informacija pateikta pagal portalą *newsru.com*, kuris savo ruožtu remiasi portalu *haker.ru*...

Atrodytų, kas čia tokio. Žinutė apie naujausius Pentagono išradimus, kurie turėtų pagerinti kareivių regėjimą, parašyta gana profesionaliai. Rusų portalai turbūt išsivertė ją iš kokių nors vakarietišku. Bet dauguma žmonių, kurie neskaitys pačios žinutės, o pasitenkins vien antrašte, veikiausiai pamans, kad JAV kareiviai vadinami „kareivomis“, nes Lietuvoje jie negerbiami. Tokia propaganda buvo įprasta Šaltojo karo laikais. Gal Rusija tą karą

vėl pradeda, o lietuviški portalai jai tarnauja? Negi tame (Šaltajame!) kare esame Maskvos pusėje?

Pavyzdys su „kareivomis“ akivaizdus. Tačiau kur kas pavojingiau, kai didelės priešiškos valstybės didžiulio informacinio lauko forsuotai skleidžiama propaganda įauga, kaip sakoma, į kūną ir kraują. Tame pačiame portale perskaičiau, kad po Aleksandro Litvinenkos mirties „iš šalies viena kitos diplomatus išsiuntė tiek Rusija, tiek Jungtinė Karalystė“. Atrodytų, viskas teisingai parašyta, bet kažkodėl užmiršta pridurti, kad Jungtinė Karalystė išsiuntė tuos diplomatus, kurie padėjo Londone nužudyti Litvinką, o Rusija tą padarė be jokios priežasties, tiesiog atsakydama į savo diplomatų išsiuntimą. Negi Lietuvos žurnalistai nesupranta tokių elementarių dalykų? O gal viskas kur kas paprasčiau – tiesiog lietuviškas portalas plauna mums smegenis rusišku ūkiniu miulu?

Tarpukariu Lenkija, nuo Lietuvos atplėšusi Vilnių, savo stamboku kūnu atitvėrė mus nuo SSRS. Nebuvo televizijos, o juo labiau interneto, mažai kas iš lietuvių skaitė sovietų laikraštį *Izvestija*, pardavinėjama kai kuriuose ir mūsų šalies spaudos kioskuose. Tiesa, vienas kitas žurnalistas, už sovietų pinigus pasivažinėjęs po SSRS, negailėjo liaupsių imperijai.

Dabar padėtis visai kitokia. Nors nuo didžiosios kaimynės fiziškai mus yra atitvėrusi Baltarusija, informacinėje erdvėje sienų nebeliko. Kiekvienas gali (žinoma, jeigu nori) bet kada įsijungti bet kokį rusišką interneto portalą, vieną iš daugybės rusiškų televizijos kanalų, kuriuos paslaugiai perša kabelinė televizija. Net *National Geography* galima pamatyti operatyviai verčiamą į rusų kalbą. Kaip patogu tiems, kurie per šitiek nepriklausomybės metų vis dar neišmoko pagrindinės Vakarų pasaulio kalbos.

Ar pastebėjote, kad rusiškų laidų per televiziją vis daugėja? Neseniai padarytas TV stočių monitoringas parodė, kad viename iš lietuviškų kanalų rusiškos laidos jau užima pusę eterio laiko. Beje ir LTV taip dažnai rodo reportažus iš Rusijos, kad kartais pagalvoju, gal netyčia įstojome į NVS?

Belovežo susitarimai

Sovietų Sąjunga 1991 m. gruodžio 8 d. subyrėjo, bent jau taip rašoma vadovėliuose. Bet ar iš tikrųjų subyrėjo? Gal Rusija tiesiog grįžo prie ankstesnio savo pavadinimo?

Mažai kas prisimena, kad net Belovežo girioje pasirašytas dokumentas vadinosi „Susitarimas dėl Nepriklausomų Valstybių Sandraugos sudarymo“. Tik jo preambulėje yra sakiny, kuriuo užsimenama, kad „SSR Sąjunga kaip tarptautinės teisės subjektas ir geopolitinė realybė liaujasi egzistavusi“. Ją pakeis Nepriklausomų Valstybių Sandrauga. Visas susitarimas kalba apie jos veikimo principus, kurie iš pažiūros labai gražūs. Pavyzdžiui: „Šalys įsipareigoja bendradarbiauti, garantuojant tarptautinę taiką ir saugumą, vykdant efektyvias ginkluotės bei ginklavimosi išlaidų sumažinimo priemones, siekia likviduoti visus branduolinius ginklus bei visuotinai ir pilnai nusiginkluoti, esant griežtai tarptautinei kontrolei, gerbti viena kitos principą siekti nebranduolinės zonos bei neutralios valstybės statuso.“ Arba: „Šalys įsipareigoja vystyti lygiateisį ir abipusį naudingą savo tautų bei valstybių bendradarbiavimą politikoje, ekonomikoje, kultūroje, švietime, sveikatos apsaugoje, aplinkosaugoje, moksle, prekyboje, humanitarinėje ir kitose srityse, skatinti plačius informacijos mainus.“ Tiesa, šalys sutinka ir su tuo, kad liks visai strateginei erdvei bendra karinė vadovybė, įskaitant vieningą branduolinio ginklo kontrolę.

Tą susitarimą ratifikavo visų buvusių SSRS respublikų (išskyrus Latviją, Lietuvą ir Estiją), tapusių nepriklausomomis valstybėmis, parlamentai. Iš Sandraugos išstojo tik Gruzija – po 2008 m. karo, kai Rusija atplėšė nuo jos Šiaurės Osetiją ir Abchaziją. Įdomu, kad Ukraina, praradusi Krymą ir dalį Donbaso, iki šiol yra Nepriklausomų Valstybių Sandraugos narė.

Tai ar subyrėjo SSRS?

Kodėl apie tai rašau? Man atrodo, kad tiesa, kai ji nors truputėlį pagražinama, tampa melu. ■

DOKUMENTINIS TEATRAS: ŽINIOS IŠ LIETUVOS

Paskutinė ši sezoną Lietuvos nacionalinio dramos teatro premjera – Jono Tertelio ir Kristinos Werner režisuota „Žalia pievelė“ – vadinama pirmuoju dokumentinio teatro bandymu, kai scenoje vietoj aktorių atsiranda žmonės, tiesiogiai susiję su pasakojamomis istorijomis, nors tai ne pirmas spektaklis, paremtas dokumentais, faktais, atsiminimais.

Bene pirmoji dokumentinio teatro patirtis Lietuvoje susijusi su vokiečių *Rimini Protokoll* spektakliu „Sabonation, arba Eikite namo ir sekite žinias“, rodytu Vilniaus tarptautiniame teatro festivalyje „Sirenos“ 2005 m. Pretekstas – Belgijos avialinijų bankrotas 2001 m., o apie tai pasakoja patys darbuotojai, tapę bedarbiais, ekspertai. Prireikė dvylikos metų, kad toje pačioje LNDT Mažojoje scenoje pamatytume „Žalią pievelę“, kurios veikėjai ir atlikėjai – įvairaus amžiaus Visagino gyventojai, tiesiogiai ar per artimuosius paveikti ir tebeveikiami Ignalinos atominės elektrinės uždarymo. Šis procesas dar nesibaigė (ir tai viena iš spektaklio temų), jis baigsis, kai elektrinės vietoje liks tik gerai saugoma radioaktyvi žalia pievelė. Ignalinos AE Radiacinės saugos skyriaus spektrometrijos inžinierius Aleksandras Jermolajevs spektaklyje juokauja: „Roma – miestas ant septynių kalvų, o Visaginas – ant trijų [atominių] kapaviečių.“

Kodėl lietuviai taip ilgai nesiryžo eksperimentuoti ne tik su dokumentine medžiaga (tokių spektaklių pastaraisiais metais pagausėjo), bet ir su jos subjektais? Nors žiniasklaidos kanaluose pastaraisiais metais vis labiau populiarėja politinė satyra, socialiniais tinklais žaibiškai plinta politiniai *memai*, politinės aktualijos (net ir tuomet, kai jos nėra tiesioginis esamojo laiko

įvykių komentaras), į lietuviškąją teatro sceną skinasi kelią sunkiai, pasireiškia sporadiškai. Dokumentinė drama remiasi autentiškais šaltiniais ir dokumentais, atrinktais pagal autoriaus tyrinėjamą temą ir sociopolitines pažiūras.¹ Panašu, kad ji – savotiška istorinės dramos palikuonė, mat rėmimasis faktais joms abiem suteikia patikimumo. Kita vertus, dokumentiniai kūriniai dėl savo visuomeniškumo neišvengiamai politiškai, o tai vis dar vertinama gana skeptiškai, ypač kad tokioms teatro formoms būdingas tiesmukumas ir didaktika. Atvirai didaktiškas informacijos naudojimas priskiriamas prie pagrindinių tokio teatro funkcijų, lygia greta su siekiais peržiūrėti nacionalinę istoriją, iškelti, parodyti konkrečias bendruomenes ar marginalizuotas grupes, atskleisti jų būseną, tyrinėti svarbius praeities ir dabarties įvykius.² Visa tai nutolina dokumentinio teatro spektaklius nuo scenai būdingo meniškumo, teatrališkumo, polinkio į filosofinius apmąstymus, daugiasluoksnes prasmes.

Daugiau kaip prieš dešimtmetį parodytas vokiečių ir belgų spektaklis „Sabonation, arba Eikite namo ir sekite žinias“ sulaukė gana radikalių vertinimų. Valdas Gedgautas, pavadinęs jį atviriausiu ir tiesmukiiausiu socialinio teatro pavyzdžiu, rašė: „Aktoriai mėgėjai nuoširdžiai, entuziastingai daro, ko paprašyti: scenoje regime psichoterapijos seansą, reikalingą visų pirma patiems aktoriams, bet su aktualiū (t. y. geros kokybės) teatru „Sabena“ istorija neturi nieko bendra. Tai daugiau akcija, buvusių aviakompanijos darbuotojų psichinės būklės korekcija.“³ Pasak Daivos Šabasevičienės, tai kosmopolitinis, sugalvotas, o ne sukurtas spektaklis mėgstantiems „kitoki“ teatrą.⁴ Rasa Vasinauskaitė pabrėžė: „Sabonation“ autentika nediskutuoja-

ma, žmonių patirtys ir darbo netekties, svajonių žlugimo, ateities praradimo skausmas nekompensuojamas, tad dar ciniškesni atrodo šiandienos teatro ir festivalių mechanizmai, pasiruošę į vieną katilą sumesti bei parodomaisiais seansais paversti ir individualios terapijos praktiką, ir kūrybines ambicijas tenkinančią meninę veiklą.⁴⁵

Šiandien kritika pagal panašų principą sukurtos, daugiausia esamų ir buvusių Ignalinos AE darbuotojų pasakojimais paremtos „Žalios pievelės“ su terapiniais seansais jau nesieja, o pats spektaklis nagrinėjamas kaip savaime suprantamas. O praėjo tik (net) dešimtmetis. Tai rodo, kaip neįtikėtina greitai bėga laikas šiuolaikiniame teatre. Tai, kas vos prieš dešimtmetį laikyta svetimkūniu, dabar atrodo ne tik sektinas pavyzdys, bet ir norma.

Senyvi žmonės, paaugliai, oro linijų darbuotojai, policininkai, kariai, politikai, skambučių centro darbuotojai ir daugelis kitų, dalyvavusių *Rimini Protokoll* spektakliuose nėra nei aktoriai, nei mėgėjai. Jie – savo darbo profesionalai, dalyvaujantys meniniame veiksmo. Tai „tikri žmonės“ – savo pačių kasdienybės, apie kurią pasakoja vienas ar kitas spektaklis, ekspertai, pakviesti liudyti savo gyvenimą tam, kad būtų papasakota platesnė istorija. Jų atliekamą veiksma gali vadinti vaidinimu, nes tekstas parengtas, surepetuotas ir atliekamas – *Rimini Protokoll* kūriniai nėra spontaniškos išpažinties seansas. Tai apgalvota gyvos realybės fragmentų mozaika, pateikiama žiūrovams ir priverčianti ne tik susimąstyti, bet ir patirti (tiesa, dažnai itin subjektyviai). „Žalioje pievelėje“ visaginiečiai, nors ir atlieka tekstą, kartoja jiems nubrėžtą judesių piešinį, tam tikru atžvilgiu vaidina save pačius, tačiau visų pirma pasakoja savo ir savo miesto istorijas, kurios vienaip ar kitaip susijusios su atominė elektrine. Visa kita – tik priemonė, padedanti to pasiekti.

Priemonių visumos dermė – viena stipriausių „Žalios pievelės“ pusių. Spektaklio koncepciją ir tekstą kūrė keturi autoriai – prodiuseriai Rimantas Ribaičiauskas ir Kristina Savickienė, režisieriai Jonas Tertelis ir Kristina Werner. Ir

nors kūrybinėje komandoje nebuvo dramaturgo, bene labiausiai stebina mūsų scenai nebūdinga šio spektaklio dramaturgijos dinamika – scenoje kuriamų vaizdinių mastelis keičiasi greitai, bet elegantiškai. Nors dramaturginis spektaklio pagrindas remiasi klasikinėmis schemomis, tačiau šiuo atveju jos veikia tiksliai. Nuo pasaulio pereinama prie Europos, nuo jos – prie asmeninio pasakojimo, kritikuojama nacionalinė energetikos politika, vėl grįžtama prie asmeninės patirties. *Homo sapiens*, atomo atradimas, okupacija, Visagino įkūrimas, nepriklausomybė, įstojimas į Europos Sąjungą – iš viso to sukuriama platus kontekstas visaginiečių pasakojimams. Remiantis montažo principu, sumaniai derinami subjektyvusis ir objektyvusis lygmenys. Spektaklio veikėjai trimis kalbomis (lietuvių, rusų, anglų) gvildena ir skaudžias, ir šypsena keliančias temas. Tiesa, kaip *Rimini Protokoll*, taip ir „Žalioje pievelėje“ remiamasi ne „žalia“ autentika, kai „tikri žmonės“ savo istorijas pasakoja čia ir dabar, o suvaldytu nuoširdumu. Visaginiečiai gana tiksliai atlieka tekstą, parengtą pagal jų pačių pasakojimus, kartodami jį pažodžiui, todėl nesunku pajusti, kada suklysta, nes tuoj pat pasitaiso. Iš pirmo žvilgsnio šis sumanymas galėtų kelti abejonių, tačiau, atrodo, būtent tai ir leidžia prie profesionalios scenos nepratusiems atlikėjams orientuotis, kad nepa-

„Žalia pievelė“. Režisieriai Jonas TERTELIS ir Kristina WERNER

Dmitrijaus Matvejevo nuotr.

mestų minties ir tikslo. Savotiškai atsiribodami nuo savęs pačių, jie išvengia nereikalingo teatrališkumo.

Su dramaturginiu spektaklio pagrindu glaudžiai susijusi ir konceptuali Paulės Bocullaitės scenografija. Pagrindiniai jos elementai taikliai įkūnija ir elektrinės technišumą, mechanišumą, ir su uždarymu sietiną ardymo atmosferą. Visi scenoje naudojami baldai, kiti objektai perpjauti arba akivaizdžiai išpjauti iš visumos (pavyzdžiui, sovietmečiu statyto daugiabučio laiptinės turėklo dalis). Tai simbolizuoja dekonstruojamos, gabaliukais išrenkamos Ignalinos atominės elektrinės likimą. Jautriai perteikiama ir visaginiečių, stačiusių šią elektrinę, joje dirbusių ir tebedirbančių, savijauta. Debiutuojantys kostiumų dailininkai Ingai Skripkai pavyko, derinant kasdieninės aprangos elementus, atspindėti kiekvieno veikėjo charakterį, suteikti lengvų socialinės grupės ar psichologinio tipo štrichų. Elektroninė Martyno Bialobžesčio muzika ir atkartoja techninius garsus, ir papildo, sustiprina dramaturginius virazus, tarsi nepastebimai „reguliuodama“ sceninį veiksmą.

Nuoširdūs, vietomis sentimentalūs ir jautrūs visaginiečių prisiminimai apie vaikystę ir jaunystę, pasakojimai apie meilę savo miestui, nuoskaudas dėl elektrinės uždarymo ir daug metų netesimus valdžios pažadus čia derinami su industrializuotais veiksmo elementais. Vienas ryškesnių to pavyzdžių – stilizuotas, mechaniškas patekimo į darbo vietą elektrinėje atkartojimas, skaičiuojant ne tik minutes, bet ir kilometrus. Arba IAE Pirkimų ir sutarčių skyriaus teisininkės Editos Spudytės nuotaikingas monologas greitakalbe apie viešųjų pirkimų procedūras, kuriose slypintys absurdo elementai neretai sukelia nykų beprasmybės jausmą. Nepriklausoma energetikos konsultantė Helene Ryding atskleidžia ne tik vakarietišką požiūrį, ES politiką atominių elektrinių eksploatavimo, jų uždarymo klausimais, bet ir Lietuvos politinės istorijos epizodus, kuriuos daugelis jau pamiršę.

Spektaklyje elegantiškai, beveik nepastebimai (nes subjektyvūs pasakojimai skamba garsiau) pateikiama faktų, prielaidų, nuojautų, išvadų ir įsitikinimų pynė leidžia suprasti, kokį sudėtingą uždavinį sprendėme prieš penkerius metus referendume balsuodami, ar statyti naują atominę elektrinę Lietuvoje, ar jos nestatyti.

Nesiveliant į politines peripetijas, negąsdinant aukų skaičiais, remiantis mokslinių tyrimų duomenimis ir subjektyviomis abejonėmis, atskleidžiama komplikauta ir daugiasluoksnė atominės energetikos saugumo problema. Bene geriausiai tą atspindi į vieną sceną sujungti Helenos Ryding ir Violetos Janavičienės, Ignalinos AE Pasiruošimo remontui ir saugumo užtikrinimo skyriaus specialistės, monologai, vienas kitam prieštaraujantys, bet vienas kitą papildantys. Ryding savo pasakojimą apie karjerą atominės energetikos srityje ir sugrįžimą į Lietuvą baigia teiginiu, kad atominės energetikos saugumą žmonės visų pirma supranta, kliaudamiesi ne tiek mokslu, kiek tikėjimu. O Janavičienė kalba apie elektrinės uždarymą – tai ilgas ir sudėtingas procesas, kuriame ji tikisi dalyvauti iki pat pensijos, pabrėždama, kad jos profesija – statyti, o ne griauti. Šis objektyvus žinojimo ir subjektyvios jausenos susidūrimas – vienas įdomiausių ir prasmingiausių spektaklio momentų.

„Žalia pievelė“ – tai svarstymai apie žmones ir žmoniją. Apie pasirinkimus, kuriuos kiekvienas darome kasdien, ir iš jų besidėliojančią miestą, šalies, Europos ir pasaulio istoriją. Galiausiai scenoje lieka tik ant grindų šviečiantys drugelio formos miesto kontūrai, patvirtinantys, kad šis spektaklis visų pirma apie Visaginą, kuri sukūrė ir kuriame gyvena žmonės, šalies piliečiai, didžiuosiuose miestuose pernelyg dažnai pamirštami. Šis Tertelio ir Werner spektaklis suteikia galimybę ne tik pajauti, bet ir geriau suprasti kitų gyvenimus, sužinoti šį tą naujo apie mūsų šalį ir jos žmones. Tad eikite namo ir sekite žinias. ■

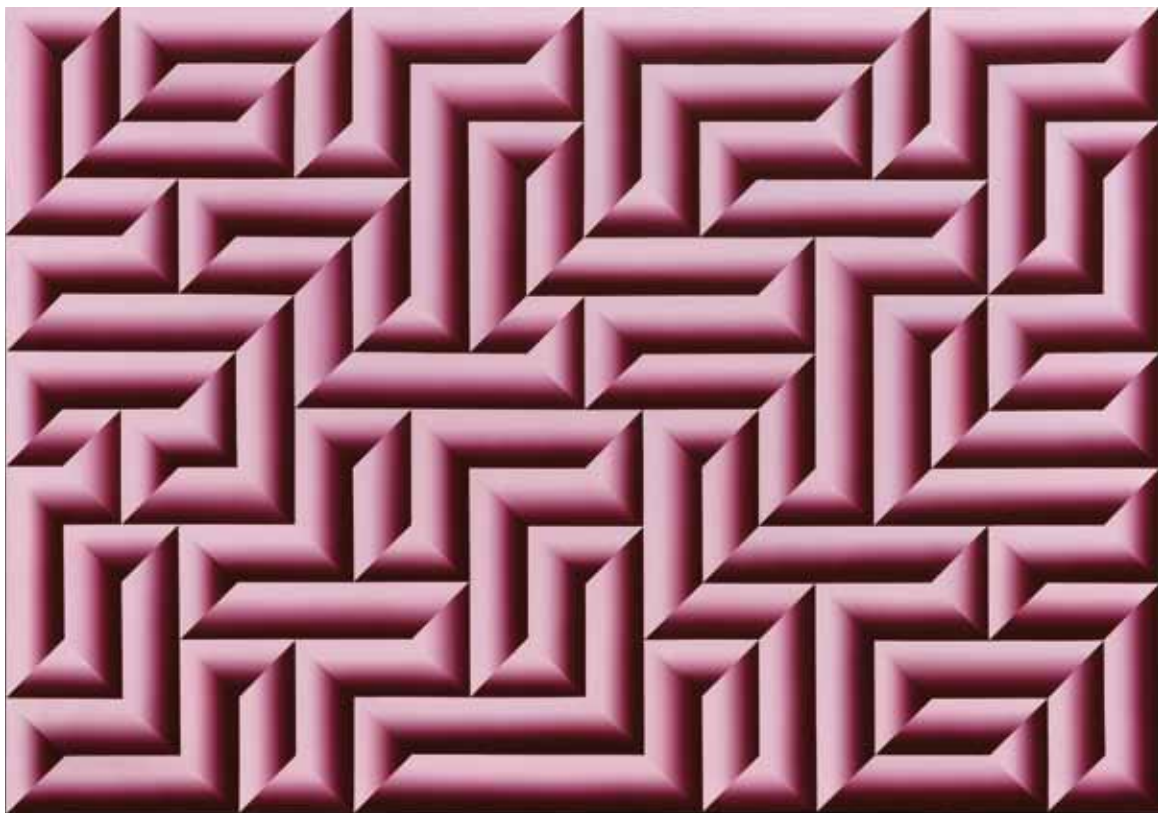
¹ Patrice Pavis. *Dictionary of the Theatre. Terms, Concepts and Analysis*. Toronto: University of Toronto Press, 1996, p. 110.

² *The Continuum Companion to Twentieth Century Theatre*. Edited by Colin Chambers, London and New York: Continuum, 2002, p. 214–2015.

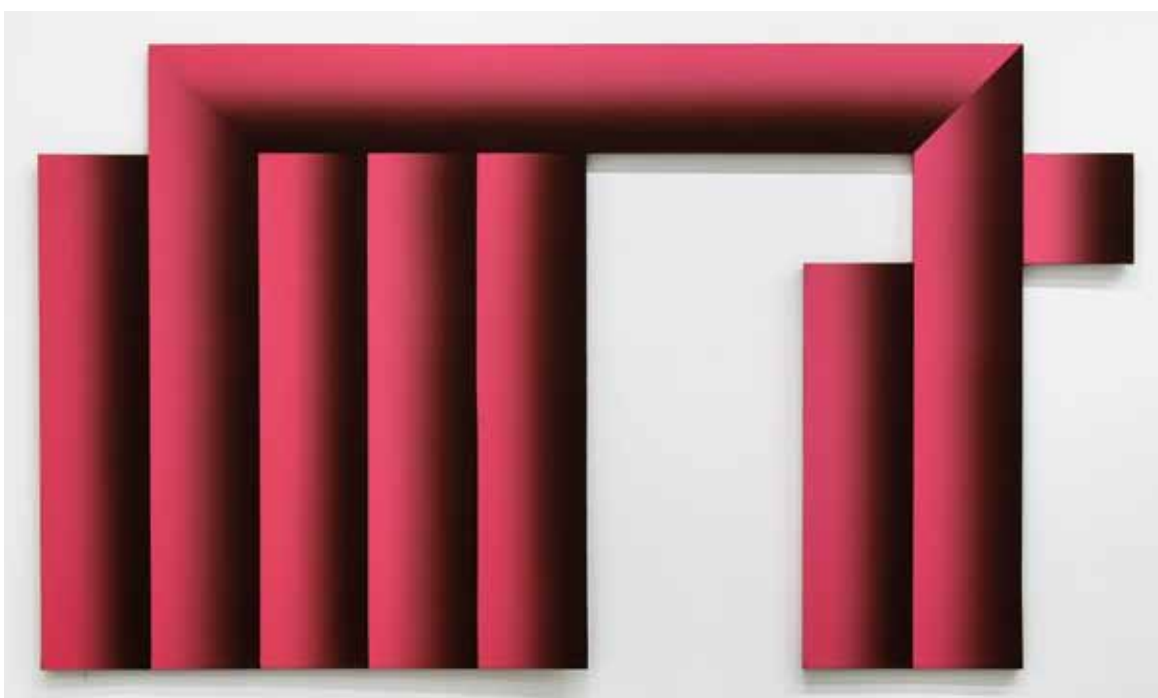
³ Valdas Gedgaudas. Socialiųjų „Sirenų“ ruduo. *Šiaurės Atėnai*. 2005–10–15, nr. 769.

⁴ Daiva Šabasevičienė. „Sirenos“: veidai, vardai, garsai. *Literatūra ir menas*, 2005-10-15, nr. 3066.

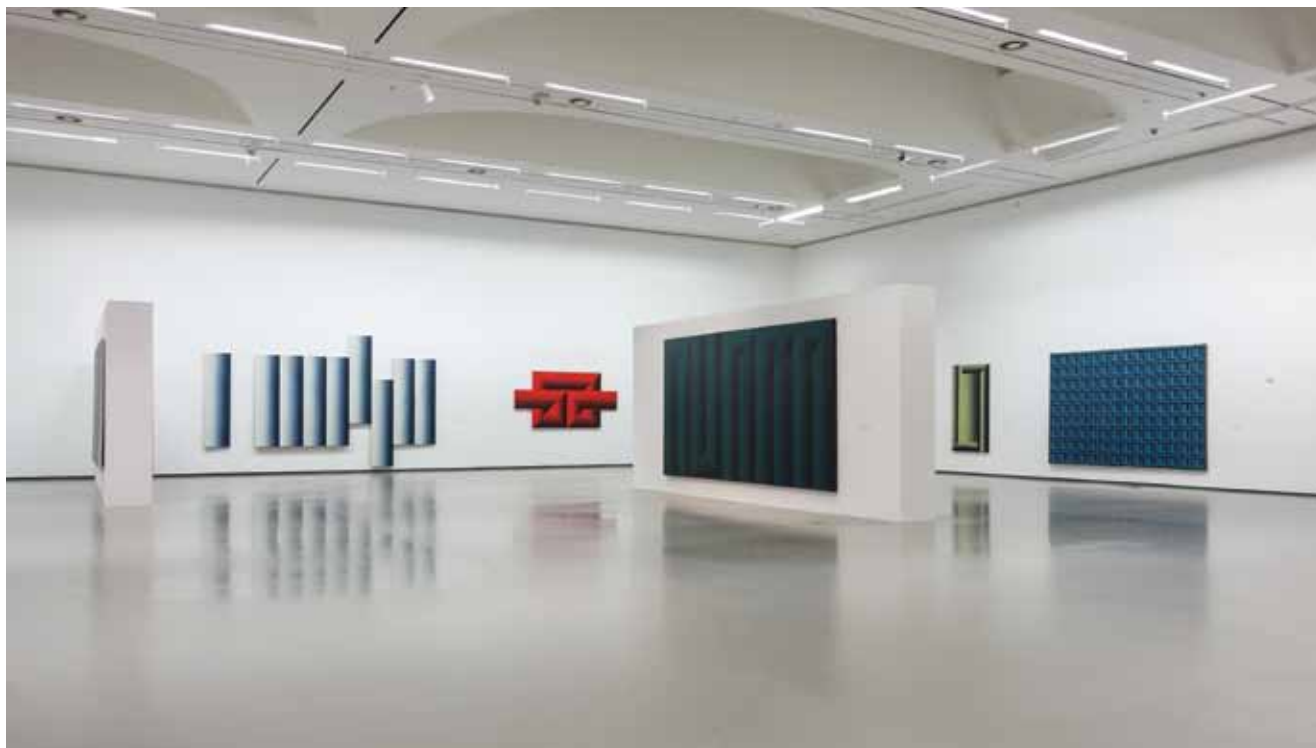
⁵ Rasa Vasinauskaitė. „Socialinis teatras: „išdūrinėjimo“ menas. Baigėsi tarptautinis „Sirenų“ festivalis“. *7 meno dienos*. 2005–10–07, nr. 678.

Kazys
VARNELIS
Netikras
labirintas II
1971
Akrilas, drobė

Kazys
VARNELIS
Manifestas
1976
Akrilas, drobė
Lietuvos
nacionalinis
muziejus

Kazio Varnelio personalinės parodos Nacionalinėje dailės galerijoje bendri vaizdai

Vidmanto Ilčiuko nuotraukos

SĖKMĖS ISTORIJA BE ATOTRŪKIO NUO LIETUVYBĖS

Kazio Varnelio paroda NDG

Nacionalinėje dailės galerijoje pristatoma Kazio Varnelio 1967–1977 m. kūryba – tą dešimtmetį dailininkas pradėjo eksperimentuoti su erdvinėmis konstrukcijomis.

Kalbant apie jam būdingą geometrinės abstrakcijos stilių, dažniausiai minimos įtakos, kurias galima suprasti tiek siauresne, tiek ir platesne prasme. Viena iš jų būtų archajiškasis kultūros klodas – žemaitiškų audinių ornamentika, medžio raižiniai, bažnytelių interjerai. Kai kas Varnelio kūryboje įžiūri net verbalinę ir sintaktinę lietuvių kalbos struktūrą. Pastebimas ir platesnis europietiškosios kultūros sluoksnis, ypač religinės dailės ir architektūros interjerų tradicija.

1941 m. Varnelis baigė Kauno taikomosios ir dekoratyvinės dailės institutą, Stasio Ušinsko dekoratyvinės tapybos studiją. 1941–1943 m. vadovavo Bažnytinio meno muziejui, kuriame įgijo patirties ir kaip rinkinių saugotojas, ir kaip ekspozicijų architektas, o 1948 m. atsidūręs JAV, įsteigė sakralinio meno dirbtuves Čikagoje. Kūrė ir projektavo vitražus, sienų tapybą, smulkiosios architektūros objektus, liturginius indus, baldus.

Minėtos įtakos, ritmo, architektūrinės erdvės suvokimas paveikė tiek mąstymą, tiek matymą. Varnelio kūrybai būdinga simetrija, tvarkos, visumos koncepcija, konvencionalus europietiškas vaizdo prasmės konstravimas – žiūrėjimo (skaitymo, ra-

šymo) kryptis iš kairės į dešinę, šviesos kritimas ir pan. Nors dažną savo kūrinių tapytojas redukuodavo iki formalios geometrijos, po ja vis dėlto glūdi europietiška, iš dalies netgi katalikiška tradicija. Sudvasintas konstruktyvizmas, kubizmo įtaka būdinga jau ankstyvosioms geometrinėms jo abstrakcijoms, nutapytoms XX a. 5-ojo dešimtmečio pabaigoje, 6-ojo dešimtmečio pradžioje.

Europietišskasis mentaliteto ir matymo klodas paradoksaliai susiliejo su amerikietiškuoju. Varneliui didelį įspūdį padarė *optinio* meno paroda „Atliepanti akis“, Niujorko Modernaus meno muziejuje įvykusi 1965 m. Dailininkas susidomėjo šiam menai artima problematika. Optinis menas irgi kilęs iš Europos, tačiau puikiai prigijo JAV ir įgavo kitokį mastelį, įsiliejęs į amerikiečių abstraktųjį meną, atsisakiusį europietiškos metafizikos – ekspresionizmo (jau gęstančio), minimalizmo, iš dalies net neokonceptualizmo – priemaišų.

Taigi, pasitelkdamas optinio meno ir minimalizmo tradiciją, Varnelis europietiškąjį matmenį papildė amerikietiškuoju monumentalumu, net ideologiniu pakylėtumu. Šios savybės JAV kultūroje buvo išugdytos kartu su pokariniu abstrakčiuoju ekspresionizmu, kuris, įsibėgėjant Šaltajam karui, tapo savotišku Sovietų Sąjungos „pozityvumo“ propagandos veidrodžiu. Abstraktusis ekspresionizmas turėjo

išreikšti JAV meno triumfą ir lyderystę pasaulyje (šis ideologinis patosas ypač juntamas Kęstučio Zapkaus kūryboje).

Kartu ši prieštarinę stilių galima laikyti ir subtilsne kultūrinės hegemonijos, tariamo amerikiečių patriotizmo forma, iš dalies bandančia įveikti, iš dalies maskuojančia, netgi pateisinančia 6-uoju dešimtmečiu suvešėjusį „makartizmą“. Taigi, amerikiečių abstrakčiajam ekspresionizmui buvo būdingas ne ką mažesnis patosas negu Sovietų Sąjungos socialistiniam realizmui, tik išreiškiamas visai kitokia plastine kalba.

Žinoma, amerikiečių minimalizmas, iš dalies net ir optinis menas jau nedvelkė tokiu stipriu patosu, tačiau „patriotinės“ ideologijos žaizdras vis dar ruse no, juo labiau kad ją sutartinai palaikė JAV galerijos ir muziejai. Varnelis šito patoso neperėmė tiesmukai, tačiau šis kultūrinės tapatybės bruožas buvo būdingas visai oficialiajai JAV šiuolaikinio meno sistemai, kuriai lietuvių išėivis irgi priklausė. Sąsajas su oficialia ideologija iliustruoja ir principinis dailininko angažavimas „baltajam kubui“.

Tačiau tapti amerikiečių liberalizmo rupu (laimė?) trukdė tiek „plebėjiškos“ lietuviškos šaknys su tariamais archaizmais, tiek europietiškas požiūris, kitaip tariant, „konservatyvi“ tradicija. Tą liudija faktai, atrodytų, nesusių tarpusavyje. Varnelis atkakliai tapė teptuku, nenaudojo „technologijų“ – volelių, pulverizatorių, projektorių, – nes norėjo išsaugoti ryšį su „tradicine tapyba“. Socialiniu atžvilgiu jo kūriniai, ko gero, išreikšė vidines prieštaras žmogaus, kuris išsivadavo iš tradicinės hierarchinės priklausomybės, tačiau atsidūręs „laisvėje“, ilgisi prarastos konservatyvios sanklodos, kurios neteko labiau aplinkybių verčiamas negu savo noru. Juk gyvenimo saulėlydyje Varnelis vis dėlto grįžo į tėvynę, vadinasi, nebuvo be sąlygiškai susitapatinęs su „amerikiečių svajone“, nors jo gyvenimą ir karjerą JAV galima vadinti sėkmės istorija.

Apibendrinant Varnelio kūrinius, eksponuojamus Nacionalinėje dailės galerijoje, neišvengiamai reikės grįžti į Europą ir fragmentiškai užkabinti „kontinentinės“ filosofijos tradiciją. Parodos kūrinius galima

sąlygiškai tapatinti su aristotelizmo, sudvasinto arba netgi religinio pozityvizmo tradicija – ontologiniu monizmu. Kūriniuose jaučiamas savitas loginis deterministinis panteizmas, kai Dievas tapatinamas su Gamta (šiuo atveju ir su civilizacija), tokiu būdu hipotetiškai įveikiama dviejų pasaulio sluoksnių – realio ir idealio – priešprieša.

Dailininkas tyrinėja substanciją su esminiais jos požymiais – geometrine forma ir erdve, kurią tapyboje, fotografijoje ir (sakraliniame) vitraže formuoja šviesa. Šiuo atveju *substancija* traktuojama ne vien kaip mechaninė (tai būdinga tam laikmečiui), bet ir kaip intelektinė kategorija, be to, kaip Vakarų kultūros istorijai svarbi sąvoka, kylanti iš scholastinės retorikos tradicijos. Tai, „kas turi būti pažinta, scholastinis aristotelizmas vadino *substancialia forma*, nes pažinimas esąs daikto formos, o ne jo materijos įsivavinimas“.¹ Varnelio kūriniai tarsi sako, kad kiekviena teisinga idėja atitinka savo objektą.

Tapytojas tyrinėja objektyvių procesų ryšius „gamtos mąstyme“, kuris vis dėlto neprieštarauja Dievo idėjai, nes „*tįsus daiktas ir mąstantis daiktas yra arba Dievo atributai, arba Dievo atributų būsenos [...] materija visur ta pati [...] jos dalys skiriasi tik modaliai, o ne realiai*“.² Nors Dievas yra pirmesnis už visus daiktus, būdamas jų egzistavimo ir esmės priežastimi, jis nėra atskirtas, išorinis, svetimas daiktams. Dievas yra visų daiktų išliekanti, o ne laikina priežastis, todėl visi Dievo atributai, kaip ir Jis pats, yra amžini.

Tiesa, vėliau nuo šio abstraktaus panteistinio tapybos monizmo Varnelis nukrypo į iliustratyvoką, šiek tiek pritemptą „misticizmą“, artimą ankstyvajam siurrealizmui.

Taigi, galima teigti, kad NDG pristatomi Varnelio 1967–1977 m. kūriniai, jeigu juos konvertuotume į filosofinę kalbą, būtų daugiau ar mažiau artimi Benedikto (Barucho) Spinozos filosofinės sistemos postulatams. ■

¹ Benediktas Spinoza. *Etika*. Vilnius. *Pradai*. 2001, p. 354.

² Ten pat, p. 22, 27.

1. MENO MUGĖS MATEMATIKA

Art Basel 2017

Prieš įėjimą į meno mugę *Art Basel* lankytojus pasitinka dirbtinis žalias kalnas, ant kurio dangaus fone iš galingų rąstų sudėlioti žodžiai NOW I WON („Dabar aš laimėjau“). Autorė Claudia Comte. Panaudoti 23 šešių metrų ilgio rąstai, kurių skersmuo 50 cm. Kiekvieno rąsto svoris – 500 kilogramų. Vien šie duomenys daro įspūdį. Kadangi nuo pat vaikystės medžius pjoviau, vežiau, genėjau šakas, skaldžiau malkas, šis rąstų reginys man savas ir artimas. Žodžiai turi paslaptį. Kokią? Jeigu žodis NOW „dabar“ žvilgtelėtų į veidrodį, ten pamatytų save kaip WON – „laimėtoją“.

Art Basel meno mugė viena svarbiausių pasaulyje, vasarą ji vyksta čia, Bazelyje, gruodžio mėnesį – Majamyje, kovo mėnesį – Honkonge. Iš 1000 meno galerijų, pareiškusių norą joje dalyvauti, komisija atrinko 291 iš 35 šalių. Mugės generalinis direktorius Marcas Spiegleris, kuratorius Giani's Jetzeris. Birželio 12 ir 13 d. durys buvo atviros tik VIP lankytojams, 14 d. vyko atidarymas tik su pakvietimais, 15–18 dienomis plūstelėjo publika. Šiais metais mugę aplankė apie 95 000 žmonių, 300 meno muziejų atstovai. Tuo pat metu Bazelyje surengta daug meno mugių – *VOLTA*, *SCOPE*, *Design* ir kt., atidaryta dešimtys individualių parodų galerijose ir muziejuose.

Žiūrint į *Art Basel* mugės salių planą, sunku apsispręsti, nuo ko pradėti. Iš kairės – garsios *Taschen* leidyklos erdvė. Ant specialių trikojų staliukų knygosgigantės, viena skirta fotografei Anne Leibowitz, kita tapytojui Davidui Hockney'ui, kurio didžiulė paroda

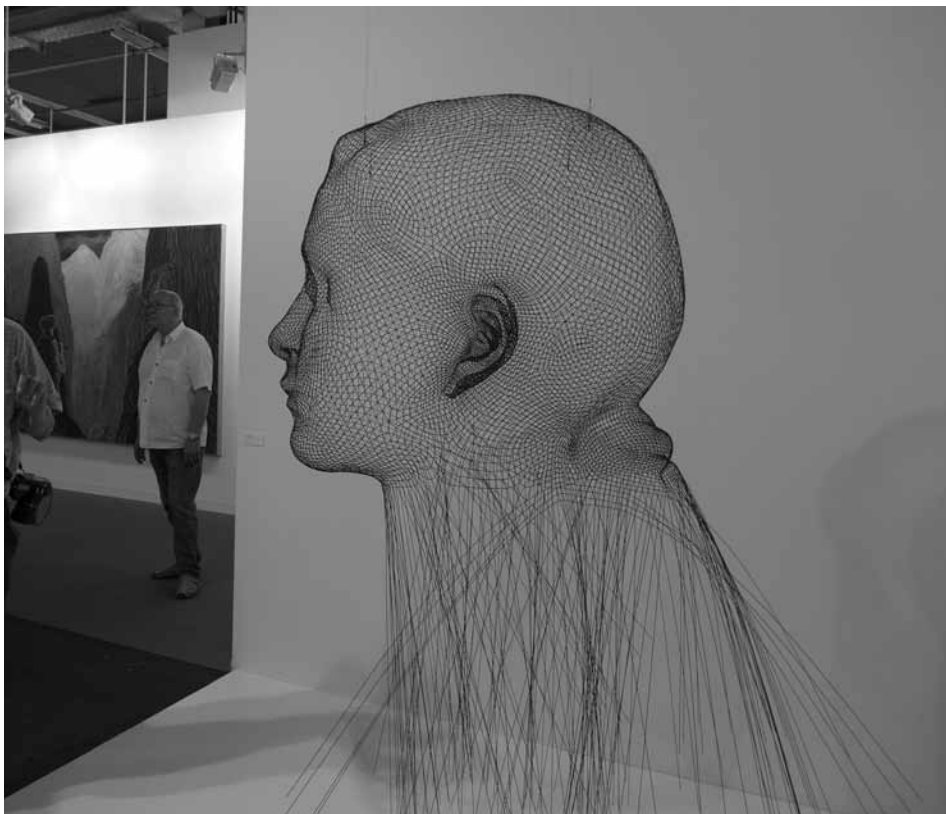
atidaryta Paryžiaus Pompidou centre, šioje mugėje daug galerijų irgi rodo jo kūrinius. Hockney's laikomas vienu iš svarbiausių šiuolaikinių gyvų menininkų.

Po trisdešimties metų

Bevaikštinėdamas po mugę, stabteliu *Mayor* galerijoje, bet šįkart stebiu ne kūrinius, o galerijos atstovą, stebintį lankytojus. Mūsų žvilgsniams susitikus, jo veide neatsiranda jokio pagyvėjimo. Nueinu. Vis dėlto ramybės neduoda mintis, kad turiu jį užkalbinti. Po pusvalandžio grįžtu ir iškart einu prie to žmogaus – Andrew Murray'aus, tiesiu ranką, sakau, kad prieš trisdešimt metų buvome susitikę Londone, jūsų galerijoje, po to susirašinėjome, turiu tuos laiškus, bet viskas nutrūko... Kai 1987 m. BBC sukūrė filmą apie mano kūrybą, *Mayor* galerija pasiūlė surengti parodą. Paprašiau, kad sudarytume sutartį, bet galerija pareiškė nesudaranti jokių sutarčių, taigi, parodos idėja užgeso.

Peterio Dreherio diena po dienos

Šį pavasarį lankydamasis Venecijoje, *Punta Della Dogana* ekspozicijoje mačiau keletą nedidelių keistokų drobių, kiekvienos centre paprasta tuščia stiklinė, tik stiklinė, virš kurios matomi skaičiai, – tai darbo numeris. Spalvinis sprendimas visur labai panašus. Dabar *Art Basel* mugėje, *Mayor* galerijoje, aptinku ištisą tų stikli-

Art Basel 2017 *erdvė*

nių ciklą. Prie kiekvienos padėtas raudonas taškas – visos parduotos. Sėkmė! Pradėjau internete naršyti, kas tas Peteris Dreheris, tų darbų autorius. Gimęs 1932 m., jo tėvas nacis žuvo Rusijoje. Nuo 1974 m. kasdien nutapo po vieną stiklinę, jau nutapė jų daugiau kaip 5000. Parodose tie darbai eksponuojami kartais eilute, kartais visa siena mirga marga. Stiklinės nutapytos kokybiškai, realistiškai, tas rodo dailininko užsispyrimą, tačiau kasdien tapyti tą patį, sakyčiau, keista. Konceptualu? Galbūt. Šis autorius populiarus, paroda seka parodą, visos jos vadinasi vienodai „Diena po dienos gera diena.“

Tony'o Craggo masinė gamyba

Net kelios galerijos *Art Basel* mugėje pristato Tony'o Craggo skulptūras. Jis – pripažintas dailininkas. Taip susiklostė, kad kadaise, kai eksponavau savo kūrybą Vupertalyje (Vokietija), gavau kvietimą apsilankyti

Craggo dirbtuvėse. Įžengęs į milžinišką halę, pirmą kartą gyvenime pamačiau, kaip gaminamas menas plačiu mastu. Craggas pateikia skulptūros eskizą, o kelios profesionalių skulptorių grupės montuoja, šlifuoja, klijuoja, pjausto – kuria skulptūros korpusą. Autorius irgi kartais pasirodo. Jei darbas eina į gerą pusę, skulptūra baigiama, jei ne, tas korpusas sunaikinamas. Taigi, dabar į Craggo kūrinį žiūriu kitaip, negu žiūrėčiau, neturėdamas minėtos patirties.

Atspari augalija

Pernai lankydamasis Tokijo *Hermes* galerijoje, mačiau Michelio Blazy parodą –

sportbačiuose augo žolė. Čia, *Art Basel*, Paryžiaus galerija *Art: Concept* pristato keletą šio autoriaus sportinių batų su želiančia žole. Įdomu, ar augmenija ta pati, ar neseniai pasėta? Vadinasi, meno kūrinys keičiasi, kartais jį reikia palaistyti.

Šimtą kartų brangiau

Art Basel mugė ypatinga dar ir tuo, kad čia rodomi kūriniai parduodami, bet kainos prie darbų nerašomos. Po keleto valandų vaikščiojimo nutariau pasidomėti, kas kiek kainuoja. Žiūriu, vieno dailininko braižas gana giminiškas mano darbams – piešinys-portretas viena linija, šalia kabo tapybos darbas. Klausiu, kokia kaina? Galeristė paaiškina, kad tapybos darbas parduotas, taigi, kainos nesakys, o piešinys – 45 000 dolerių. Dailininkas Jimas Nuttas, gimęs 1938 m., piešinys 41 x 38,5 cm, grafito linija

ant popieriaus. Pristato Davido Nolano galerija iš Niujorko.

Nutariau dar kitoj vietoj paklausti. Netoliese, Marilios Razuk galerijoje iš San Paulo, piešinys 24 x 32 cm, tušas, akvarelė, popierius. Tai brazilų dailininko Jose Leonilsono (1957–1993) darbelis, stilistika irgi artima maniškei. Klausiu, kokia kaina? Galeristė teiraujasi, ar žinau to dailininko kūrybą. Sakau, kad vos vos. Ji klausia, iš kur aš, duoda autoriaus katalogą. Pasako ir piešinio kainą – 45 000 dolerių. Galvoju, čia kažkas ne taip, negi visi susitarę? Lietuvoje ar Lenkijoje už tokį kūrinių gautum penkis šimtus eurų, taigi, Daugiau kainų neklausinėjau.

Pasaulis be ribų

Didžiulėje erdvėje šalia pagrindinės mugės veikia paroda *Unlimited*, į ją pakviesti 76 autoriai, kuriuos reprezentuoja galerijos, patekusios į *Art Basel*.

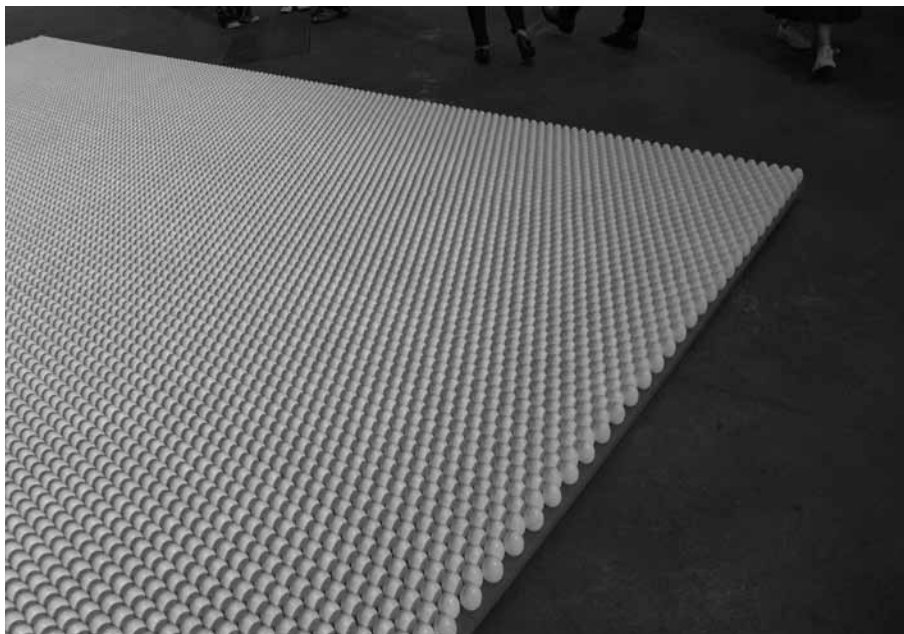
Cildo Meireleso instaliacijos „Amerikkka“ (1991, 300 x 400 x 600 cm) apatinę plokštumą sudaro 20 000 baltų medinių kiaušinių. Nusivavus batus, galima pasivaikščioti po baltus kalnelius. Virš galvos lubos – tai pakrypusi plokštuma iš 40 000 tuščių šovinių. Būtent šis kūrinys, skirtas Amerikos atradimui, man buvo vienas iš įdomiausių darbų, matytų *Art Basel* mugėje.

Nick CAVE. „Kalbėk garsiau“. Art Unlimited

šimtąkart mažiau.

Nicko Cave'o instaliaciją „Kalbėk garsiau“ (*Speak louder*, 2011) sudaro kelios figūros, aptemptos medžiaga. Ant viso paviršiaus prisiūtos mažos sagutės, švytinčos tarsi žuvies žvyneliai. Kiek tų sagų? Ko

Cild MEIRELES. Instaliacija „Amerikkka“ (1991, 300 x 400 x 600 cm). Art Unlimited

gero, be skaičiaus. Įdėta daug kruopštaus darbo.

Subotho Guptos instaliacija „Virtuvės pasaulis“ (*Cooking the world*) – tai namus primenanti erdvė, sudaryta iš aliuminio puodų, lėkščių, keptuvių, kibirų, puodukų... Įėjus vidun, galima vaišintis, bet norinčių užkąsti tiek, kad reikia iš anksto užsisakyti vietą. Atrodo, jau esu kažką panašaus matęs, vis dėlto įdėta daug meninių / kulinariinių pastangų.

Nė gyvos dvasios

Nei *Unlimited* parodoje, nei *Art Basel* mugėje neradau nė vienos galerijos iš Lietuvos, nemačiau jokio lietuvių darbų, nesutikau nė vieno slampinėjančio menininko, nė vieno kuratoriaus, meno muziejaus direktoriaus, kolekcininko, net, kas keisčiausia, eksperto. O gal buvo? Su kaukėmis. Tie, kurie nesako labas...

Į *Art Basel* pateko net trys lenkų galerijos. Viena iš jų *Starmach* pristatė neseniai mirusios Magdalenos Abakanowicz skulptūrinių begalvių figūrų ciklą, tapytojo Ryszardo Winiarskio, irgi jau mirusio, kūrinį, kuriame mirga juodi balti langeliai lyg matematikos sąsiuvinyje. Winiarskį pažinojau, jis buvo pripažintas menininkas, sunkiai prieinamas, bet, kai pradėjo šlubuoti psichinė sveikata, pasidarė draugiškesnis, pradėjo sakyti: „Labas, Stasy, gal nupirksi man kavos, Stasy, gal paskolinsi man 10 zlotų, o aš tau padarysiu fotografiją“... Winiarskio darbai pristatyti ir parodoje, lydinčioje šių metų Venecijos meno bienalę.

Atsipalaidavimui – bučiny

Didžiulė balta Urso Fisherio, kurį pristato galerija *Sadie Coles HQ*, skulptūra taip ir vadinasi – „Bučiny“. Ją, nulipdytą iš balto plastilino, galima ne tik liesti, bet ir atsignybtį to plastilino gabalėlį, ką nors iš jo nulipdyti ir priklijuoti prie baltos sienos. Žaisminga, linksma, tikras relaksas. Kai atsidūriau prie tos skulptūros, vyro kelis buvo jau skylėtas – lankytojai čia ypač aktyvūs. Aš irgi truputėlį to plastilino atsignybau, paminkęs delnuose, ant sienos palikau savo ženklą.

Kokia kryptis dominuoja?

Galerijos-gigantės. Kas tai? Atvykęs į Paryžių, beveik visada užsuku į *Perrotin, Ropac, Gogosian, Denis René, Karsten Greve, Lelong, Templon*... Čia išvardijau tik keletą, kaip pavyzdį, dabar jos visos – *Art Basel* mugėje. Jose visada rasi ką nors netikėta, nauja, o kartu gerą meną. Kiekviena turi savo kryptį, pavyzdžiui, *René* galerija pristato geometrinę ir kinetinę meną, *Perrotin* – jaunųjų ieškojimus. Apie jų parodas rašo meno žurnalai, iš tų galerijų kūriniai keliauja pas garsius kolekcininkus, į meno muziejų rinkinius. Tai galerijos su užmoju, pavyzdžiui, *Gogosian* turi filialus 15 pasaulio miestų.

Jeigu užduočiau sau klausimą, kokia meno kryptis dominuoja *Art Basel*, atsakyčiau – įvairovė. Geometrija ir minimalizmas, ekspresija ir siurrealizmas, klasikai ir jaunieji, objektai ir instaliacijos, tapyba, piešinys ir fotografija, performansai ir gobelenai... Kuratoriai ir galerijos savo nuožiūra komponuoja ekspozicijas, o žiūrovams belieka žiūrėti, tikėti ir galvomis linksėti.

Vaikščiodamas mugės labirintais, savo įspūdžius užsirašiau tokia forma:

A 11. *Matthew Marks* galerija: Šviesi šventa figūrėlė. Šalia trys juodi kamuoliai. Ar dar ką nors matai?

A 7. *Edwynn Houk* galerija: Įrėminta gėlių puokštė trykšta spalvų žydėjimu. Šiandien pirmenybė teikiama žodžiams.

A 12. *Fraenkel* galerija: Fotografijos centre vaikas žiūri į mane. Jo akys vis didesnės.

A 12. *Fraenkel* galerija: Du cigarai stambiu planu. Komentarų neturiu.

A 13. *Sperone Westwater* galerija: Auksinių briedžių porėlė mylisi ant pjedestalo. Mačiau tą sceną Liuksemburgo parke.

A 8. *Alice Pauli* galerija: Juodumas matinis. Juodumas blizgantis. Rimtis, susikaupimas, įsiklausymas į tylą.

A 8. *Alice Pauli* galerija: Stikliniai gėlių žiedai. Stiebai iš rudo metalo. Ant sienos raudonas taškas. Parduota.

A 3. *Daniel Templon* galerija: Auksiniame fone mėlynas nuogas dangaus pasiuntinys.

B 12. *Annely Juda* galerija: Rėmuose blyškių lentelių konstrukcija. Nauja sąvoka – skulptūrinis paveikslas.

B 11. *Gogolian* galerija: Sėdi senyva pora kaip tikra, vaivorykštės spalvomis apšviesta.

B 9. *Michael Werner* galerija: Kiaušinių lukštų blizgantis kalnas dabar saugomas po stikliniu gaubtu.

D 1. *Tschudi* galerija: Ar čia kokoso riešutai, ar grąnatos? Grėsmingos natos.

C 1. *Leila Heller* galerija: Skaidri šiukšlių dėžė, pušiau pilna nereikalingumo. Šalia šios dar kelios tūno.

D 4. *Lelong* galerija: Spalvotas pirštas paliečia kompiuterio ekraną, elektroninės spalvos gamtovaizdyje stumdžioja viena kitą.

D 4. *Lelong* galerija: Vielų audekle perregimas veidas ir kaklas. Kūno nėra.

B 1. *Thaddeus Ropac* galerija: Nušlifuoto medžio minkštose formose šešėliui nėra kur slėptis.

B 1. *Thaddeus Ropac* galerija: Centre – erelio galva, grėsmingas snapas, žvilgsnis kažko nuožmiai ieško.

B 3. *Barbel Gresslin* galerija: Plonų lentelių pynė lyg uždanga, lyg fasadas. Ant natūralios spalvos medžio juodų dažų pėdsakai.

B 6. *Buchmann* galerija: Kreivai sulipę juodi veidai su vos įžiūrima lūpų užuomina.

C 3. *Lohrl* galerija: Ant pakyltos stovi nedidelis vyras. Ant kitos – vaikas. Abu iš nuogo medžio.

A 4. *Mayor* galerija: Nedidelės drobės centre – hiperrealistinė stiklinė, panaši į save ir į kaimynę.

H 3. *Marlborough* galerija: Moteris su balerinos suknele. Raumeninga, galinga. Bet vis tiek čia dar kažko stinga.

H 4. *Natalie Seroussi* galerija: Žaliame narvelyje veidas, kurio niekas neketina išleisti.

H 13. *David Nolan* galerija: Peiliai ar kirviai, įstrigę į baltą sieną, kurios agoniją teks stebėti ištisą dieną.

F 12. *Luxemburg & Dayan* galerija: Medinės plokštumos paviršiuje tvarkingai simetriškai sukaltos vi-

Eva ir Adèle

nys, spindi metalas, padengtas orchos spalva. Na, štai ir dykuma!

F 7. *Di Donna* galerija: Linija be pradžios, be galo. Jos zigzaguose du veidai susiliečia nosimis.

F 7. *Di Donna* galerija: Melsvas kalnų silueto paukštis ruošiasi tūpti ant palangės, čia laukia lizdas.

F 12. *Luxemburg & Dayan* galerija: Aštrus dailininko peilis palietė drobę. Sulaukęs kvėpavimą, stebiu pjūvį.

F 14. *Tucci Ruso* galerija: Balto paveikslo paviršiuje spyglių spygliai. Prieinu arčiau, gal rožių nepamačiau.

R 11. *Sikkema Jenkins* galerija: Dviratis be rato – nieko ypatingo, žvilgsnis, daug ką matęs, ėmė ir sustingo.

Anne IMHOF Venecijoje gavo Aukso liūtą. Vokiečių dailininkės ekspozicija Art Basel 2017

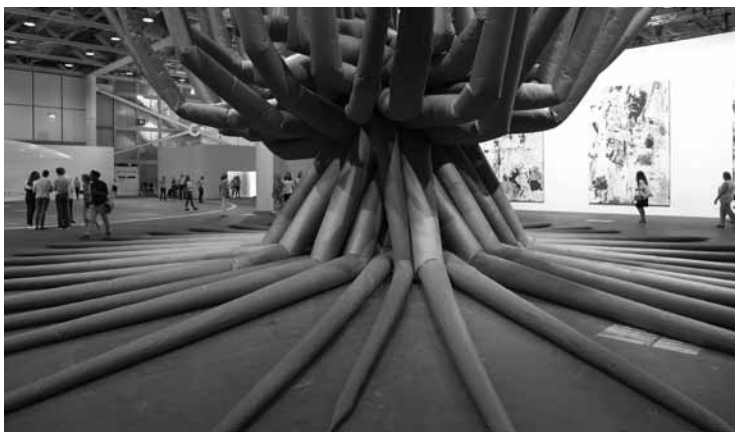
Eva ir Adelė (sakoma, kur jų nėra, ten neverta būti): dvi plikagalvės domisi menu. Aš su fotoaparatu iš paskos einu.

R 8. *Gisela Capitain* galerija: Žibintas, palinkęs prie žemės, apšvies kelią skruzdėlėms.

P 5. *Art: Concept* galerija: Sportiniame bate derlinga žemė. Joje žolė želia, pasiruošusi šauti į aukštį.

P 1. *BQ galerija*: Balta puta, jau sustingusi, skraido. Už sienos vos girdima daina.

M 12. *Catriona Jeffries* galerija: Ant dėžės gulintis žvėrelis laiko pakabą su odine striuke. Galiu ją paliesti ar ne?

Art Unlimited erdvėje

M 12. *Catriona Jeffries* galerija: Prašau kavos be pakabos.

M 12. *Catriona Jeffries* galerija: Gaunu puoduką ašaroms. Ar yra savanorių?

M 11. *gb agency* galerija: Kvadratiniai stalai, sudėti ant kitų stalų, identifikuojami pagal spalvą.

M 10. *Anton Kern* galerija: Drąsa, drąsumas. Tai realybė, o ne dūmas.

M 14. *Salon 94* galerija: Du juodo veltinio gabalai vienas ant kito. Viršutinis primena voką.

M 14. *Salon 94* galerija: Po juodu celofanu neatpažįstama kūno forma. Pro plyšį išlenda dvi molinės rankos.

M 15. *Tanya Leighton* galerija: Ant juodos kolonos baltas veršiukas. Jo kojas laiko kažkieno rankos.

M 19. *Andrehn-Schiptjenko* galerija: Vertikalus metalinis lietus, šešėlyje skersvėjis.

S 5. *Massimo Minini* galerija: Jis guli tarp dviejų akmenų plokščių. Žiūrovai žavisi, koks įdomus stalas.

S 9. *Kamel Mennour* galerija: Medžio kamienas gimdo medinę kėdę. Svarstau, ar jau galiu sėstis.

M 16. *Thomas Schulte* galerija: Trumpa juoda linija sukasi, nutrūksta. Lieka platūs dažų pėdsakai.

S 13. *Nordenhake* galerija: Lenta. Viela. Plyta. Viskam savo vieta.

S 13. *Nordenhake* galerija: Mažų spalvotų taškelių gausumas. Teptuko darbštumas.

S 13. *Nordenhake* galerija: Didelio delno pirštai susigniauzė, tartum apėmė akmenį.

S 17. *A Gentil Carioca* galerija: Virtuvinė gėlė, vietoj žiedų ir lapų aliuminio indai.

P 12. *Mai 36* galerija: Metalinis kelrodis. Gal pakaba adatai.

P 12. *Mai 36* galerija: Skerdykla, gyvomis spalvomis nudažyti kiaulių siluetai ant kablių.

P 8. *Stuart Shave / Modern art* galerija: Prekybos centro vežimėlyje pirkiniai celofaniniuose maišeliuose, sugrąžinantys į kasdienybę.

Ir nuovargis nuo išpūdžių pertekliaus. ■

2. KELIONĖ Į CHAMALOČĄ

Judri Ženevos traukinių stotis. Kad patekčiau į peroną nr. 8, turiu pereiti siaurą koridorių, kuris vadinasi Prancūzijos muitinė. Svarstau, ar krisiu muitininkui į akį, ar ne. Kairėje metalinis stalas, panašus į tokį, ant kurio laikomi lavonai prieš skrodimą. Čia jis skirtas bagažo kontrolei. Jeigu muitininkas paprašytų atidaryti lagaminą, parodyčiau ketverius ar penkerius marškinius, keletą kelnaičių, lietsargį, higienos maišelį su dantų pasta ir šepetėliu, skutimosi putomis ir peiliukais, knygą „Stasys 60“, naujausios Plocko parodos katalogą, dvi raudonas šokoladines širdeles, švarką, iš Japonijos atsivežtą chalata, kuri nešioju jau gal dvidešimt metų ir taip ją myliu, kad kantriai užsiuvu visas skyles... Prie stalo muitininko nėra, pro praviras duris matau jį, sėdintį už stalo, apkrauto popieriais. Na, tai ramiai einu, kylu į viršų ir jau esu Prancūzijoje. Po keleto minučių atvažiuoja traukinys į Valensiją.

Įlipęs jaučiuosi kaip Rytų eksprese – seno stiliaus traukinys. Netikėta, įdomu. Pro langą šmėžuoja kalnai, slėniai, tuneliai... Pasiekęs Valensiją, persėsiu į mažą vietinį traukinį, pavažiavęs apie valandą, išlipsiu stotyje Die. Anglų kalba *die* reiškia numirti. Ne, aš nevažiuoju ten numirti, esu pakviestas kelioms dienoms į svečius ir į savaitgalio festivalį *Transhumance*. Štai ir Die miestelis. Mane pasitinka penkiametė mergaitė Odellė, lyg nužengusi iš Leonardo da Vinčio paveikslo, su savo mama Yonola, fotografo Philippe'o Blenkinsopo žmona. Jo nėra, išvykęs pas draugus į pietvakarių Prancūziją, grįš naktiniu traukiniu anksti rytą... Vingiuotu kalnų keliu trise važiuojame į Chamalocą, kaimelį už penkių kilometrų nuo Die. Aplink kalnų didybę, žalumą, kyła, leidžiasi slėniai, ganosi avys. Saulėlydis. Automobilis įvažiuoja į didžiulio mūrinio namo priėmimą. Išlipęs prietemoje matau daugybę spintų, skulptūrų, ratų, ragų, beždžionių kaukolių, kėdžių ir kitokių senų daiktų, tartum būčiau atsidūręs rekvizito, skirto

Philippe Blenkinsop su dukra Odell

fantastiniam filmui, sandėlyje. Viduje panaši nuotaka – magiškos pajuodusios skulptūrėlės iš egzotiškų kraštų, knygos, vonelėje, skirtoje nuotraukoms ryškinti, krebžda du vėžliai, besistengiantys iš jos išlipti. Mediciniais laiptais lipu į man skirtą kambarį, pro langą matau tamsėjančius kalnų siluetus, girdžiu bliaunant avis ir ožkas. Paryčiui iš toli ataidi girtų žmonių dainos, aktaigi, Joninių naktis! Išgirstu šeiminko balsą – kalbasi su dukra. Lipu žemyn, sveikinamės. Philipas išvynioja ir įteikia dukrai keistą dovaną, ši atsargiai, nepatikliai ją paima, ilgai žiūri, nedrąsiai glosto kailiuką. Tai miręs, išdžiūvęs šikšnosparnis...

DIE. Avelių paradas

Prieš daugelį metų

Kaip sutikau Philipą? 1993 m. į Vilnių iš Australijos atvyko Perto menų festivalio direktorius Davidas Blenkinsopas. Tuo metu ŠMC kaip tik vyko retrospektyvinė mano paroda, kurią aplankęs tolimas svečias susidomėjo manimi ir pakvietė į Australiją. Ten, Meno akademijoje, sukūriau daug naujų darbų, Vilsono galerijoje buvo surengta paroda, parodžiau performansą. Per tą viešnagę dažnai susitikdavome su Davidu,

Grifai prieš puotą

jo žmona Lynn rodė sūnaus Philipo darytas fotografijas. Jis tada gyveno Bankoke, o mano sugrįžimo bilietas kaip tik buvo per tą miestą. Taigi, stabtelėjau kelioms dienoms Bankoke, Philipas buvo mano gidas. Didžiulį įspūdį man padarė jo draugystė su... gyvate, kuri šliaužiojo jam per nuoga krūtine.

Philipas puikus fotografas, mėgstantis riziką, – fotografuoja avarijas gatvėse, mūšius karo zonose, partizanus Birmos ir Tailando pasienio džiunglėse... Ne kartą buvo sužeistas. Bankoke per viešbučio langą fotografavo demonstraciją ir žiaurų policijos susidorojimą su protestuotojais. Žinojo, kad iš turistų fotoaparatus konfiskuojami nega-

tyvai, nes valdžia nenorėjo, kad smurto vaizdai paplistų po pasaulį. Philipas įpjovė sau blauzdą, apvyniojo žaizdą marle, o joje paslėpė negatyvus. Išeinantį iš viešbučio jį apieškojo, bet negatyvų neaptiko. Šią istoriją sužinojau, viešėdamas Bankoke 1995 m. Ji man įsiminė kaip fotografo drąsos simbolis.

Jeigu Panevėžyje išties kada nors bus įkurtas Stasio menų centras, tai Philipas Blenkinsopas bus pirmas svečias, kurio fotografijas ten parodysiu.

Metams bėgant, ryšys nutrūko. Ir štai šiomet gaunu iš jo žinią, kad gyvena Prancūzijoje, turi žmoną prancūzę ir dukrelę, kviečia atvažiuoti. Svarsčiau, dėliojau kalendorių, kol pagaliau pavyko, ir štai mudu jau kalbamės. Philipas siūlo važiuoti į Die, kur vyks kasmetinis avių paradas.

Avių eiseną

Die senamiestis. Pavakarys. Pasigirsta traktorių burzgimas – parado priešakyje važiuoja keli ūkininkai, o jiems iš paskos tursena bliaunančios avelės. Jų srautas plėtėja. Mažesnės, didesnės, be ragų ir su ragais, snukučiai dailūs, žingsnis skubrus... Kiekviena ant nugaros turi identifikavimo ženklą. Įdomu, ar avelės žino, kad varo-

mos ne į skerdyklą, kad čia tiesiog paradas? Turistai skuba fotografuoti neįprastą reginį...

Pasigrožėję senamiesčiu, sėdam į mašiną ir važiuojame namo. Pusiaukelėje tenka sustoti, mašinos slenka į priekį vėžlio greičiu. Kas atsitiko? Pasirodo, avys po parado visu kelio platumu eina į Chamalocą.

Riedantys akmenys

Kitą dieną važiuojame prie akmenuoto kalnų upokšnio. Mūsų gidas – Philipo draugas, irgi Philipas, vadinsiu jį Philipu antruoju. Taigi, Philipas antrasis veda mus į magišką vietą, kurią žino tik jis. Žingsnis po žingsnio, atsargiai nuo akmens ant akmens, čiūžt, panyrame į vandenį iki pusės, pakylame ir vėl į priekį. Tokiame žygyje dar nebuvo dalyvavęs. Jį pavadinčiau „Tarp riedančių akmenų“ arba „Bandymas užsigrūdinti“. Pagaliau pasiekėme tikslą. Uolų scenografija – tikras gamtos šedevras, kurio fone galėtų būti statoma opera. Dabar – piknikas po uola.

Grifų puota

Rytojaus vidudienį atvažiuoja Philipas antrasis, automobilio priekaboje tyso trys kritusios avys. Iš kur jos? Kalnų slėniuose yra daug avių augintojų, jeigu avis nudvesia, jie skambina Philipui antrajam, kurio darbas – surinkti maitas. Jas veža grifams, netoliese, ant viršukalnės, tam specialiai įrengta vieta.

Važiuoju kartu. Kylame į kalną, pamiškėje pulkas grifų jau laukia. Jie nedrąsūs, pamatę atvykėlius, nepriartėja. Philipas antrasis užsideda gumines pirštines, ištempia avis iš priekabos į apskritą aikštelę, kuri primena milžinišką lėkštę. Čia dar voliojasi kaulai po ankstesnės grifų puotos. Šie neskuba, kraipo galvas. Puls prie maitos, kai mes nutolsime. Pasirodo, Philipas pirmasis yra nufilmavęs tą sceną – žiūrėdamas įrašą, šurptelėjau, suvokęs grifų plėšrumą, stiprumą, jėgą. Išsleisti jų sparnai siekia iki trijų metrų. Neįprastas reginys. Kas stipresnis, tas pačiups skanesnį mėsos gabalą.

Philipas antrasis man aiškina, kad Prancūzijoje tokie grifų maitintojai kaip jis yra vos keli. Priduria – šis dar-

Autoriaus nuotraukos

bas gerai apmokamas. Danguje sklendo grifai, rinkdamiesi į puotą. Philipas antrasis bėga lauku ton pusėn, kur ką tik tupėjo grifai – ieško plunksnų. Atneša kelias, viena ypač didelė – iš grifo sparno. Įteikia man. Laikydamas ją rankoje, jaučiuosi „įvaldęs plunksną“...

Bevertant VU knygą

Philipo knygų lentynoje iš tolo šviečia dvi raidės – VU. Pasirodo, tą knygą 2002 m. išleido Paryžiaus fotografijos agentūra VU savo galerijos 15 metų sukakčiai. Čia įdėtos trys nespaltvotos Philipo nuotraukos – tai Rytinio Timūro ginkluotų kovotojų portretai (1998). Aptinku ir Antano Sutkaus kelias nuotraukas – jose įamžintas Jeanas-Paulis Sartre'as Nidoje (1965). Knygoje yra ir dar truputis Lietuvos – įdėta Kryžių kalno fotografija. Autorius – Alainas Bizo (1988).

Musės ir studetai

Chamaloco restorane *Le Touron* užsisakau antreko-tą su vyno taure. Jaučiu, kad užsakymo laukiu ne vienas – gal dvidešimt mūsų tupia ant stalo, ant peilio ir šakučių, gerai dar, kad vyno nesiurbia iš taurės. Baidyti jas beprasmiška. Neturiu išeities, reikės su tomis musėmis draugauti. Paprastai Varšuvoje, dirbtuvėje, jų būna viena ar dvi, skraido, įkyriai zyzia, kol ant palangės nusibaigia. O čia – tikras jų festivalis.

Šiaip taip suvalgau kietoką antreko-tą. Geriu kavą, šalia prie kito ilgo stalo sėdasi dvi merginos ir barzdotas vyras, kuris išsiima pieštukus ir piešimo popieriaus. Trijulė žiūri į seną namą gatvės kampe ir pradeda piešti. Na, turiu pretekstą užkalbinti. Pasirodo, tai studentų praktika, ponas Bruno – jų mokytojas iš Tavannes miesto. Apsikeičiame adresais, palieku piešėjus, muses ir einu gėrėtis kalnais, kurie kaskart įgauna vis kitokį atspalvį. Toks stulbinantis grožis. Svarstau, ar vietiniai žmonės jį pastebi?

Pažintis

Paskutinį viešnagės vakarą Yanola kviečia į parodos Die senamiestyje atidarymą... kalvio dirbtuvėje. Paroda vadinasi „Laukiniai protėviai“ (*Sauvages ancetres*). Rémeliuose nedideli, seni fotoportretai, ant kurių išsiuvinėti linijiniai ornamentai. Šis metodas jau kažkur matytas. Ieškau autoriaus pavardės. Jos niekur nematyti. Man užrašo – Melian Grollemund. Jis yra stalius, bet laisvalaikiu imasi štai tokio siuvinėjimo... Salėje jau

Grifo plunksna

groja muzikantai. Publika vaišinasi alumi. Prie manęs prisėda vienas iš lankytojų, klausiu vardo, sako – Tomekas. Ko gero, esate iš Lenkijos? Taip. Čia gyvena jau dvidešimt metų, universitete baigęs literatūrą, bet dirba namų statybos ir apdailos darbus. Klausia, koks mano vardas. Sakau Stasys, o mano pašnekovas tęsia: Eidrigevičius? Jo veidas nušvinta, sako esantis didžiulis mano kūrybos gerbėjas. Namuose turi keletą plakatų. Dabar kalba liejasi laisvai. Tiek temų...

Paskutinę dieną

Trumpai pasivaikščioję po Die turgų, užėjome į kavinę. Ten pamačiau man pažįstamo paveikslu reprodukciją – kalnai, atsispindintys vandenyje. Yanolei sakau: įsižiūrėk. Ar žinai šitą dailininką? Ne, ji nežino. Paaiškinu, kad tai Lietuvos pasididžiavimas – Čiurlionis. Kaune yra jo muziejus, neseniai paroda vyko Paryžiaus D’Orsay, kituose Europos miestuose. Kavinės savininkei sakau, kad esu lietuvis. Aa! – maloniai nustemba. – Lietuvis, tai, ko gero, kalbate rusiškai? Pasirodo, ji – rusė...

Troškulys

Apsiniaukė, artėjo lietus. Yanola įteikė man atsiveikimo dovaną – vietinio puotojančio vyno *Clairette de Die* butelį. Kelionei perku du meno žurnalus – *L’œil* ir *Beaux Arts*, bet užmiršau pasiimti vandens. Na, gal traukinyje rasiu. Stoties laukiamajame senos svars-tyklės, atsistoju – 107 kg. Valgau nedaug, bet svoris nemažėja. Atvyksta traukinys. Trijų valandų kelionė. Niekas neprekiauja vandeniu. Gal kaip nors išversiu.

Vartau žurnalus, ypač *Beaux Arts* priedą – tai gidas po 1000 vasaros parodų Prancūzijoje ir svetur. Vėl pasitvirtina sena tiesa, kad prancūzai buvusiomis socializmo šalimis visiškai nesidomi. Iš piktumo svarstau, ar neatsidarius to *Clairette de Die*, bet tektų iškart išgerti visą butelį... Svarstau, svarstau, besvarstant traukinys priartėja prie Ženevos. Šveicarijos muitinė. Kiekvienas atvykėlis atidžiai stebimas. Svajoju kuo greičiau numalšinti troškulį. Po vieną gurkšnį mėgau-damasis geriu šaltą mėtinę arbatą... ■

TURISTO PROVINCIALO UŽRAŠAI

Ekскурсія po „prestižines“ Paryžiaus galerijas

Meno sistemoje dabar taip suvešėjo „prestižas“, kad net koku. Nerasime galerijos ar menininko, kuris prie savo veiklos, kūrybos aprašymo neprišlydytų kokios nors „prestižinės“ etiketės. O tuo „prestižu“ gali būti bet kas... Antai, viename virtuvės baldus gaminančiame kromelyje vadybininkė, išskleidusi laminatų pavyzdžių paletę, irgi suokė apie „prestižines“ spalvas... Vos tai išgirdęs, skubiai nešiau kudašį iš tos vargo kontorėlės. Tačiau eikime arčiau reikalo esmės.

Birželio pradžioje lankiausi Paryžiuje, o Svajonė ir Paulius Stanikai surengė ekskursiją po keletą garsiausių, „prestižinių“ Paryžiaus šiuolaikinio meno galerijų, daugiausia įsikūrusių Marais kvartale. „Garsiausias“ šiuo atveju reiškia, kad šios galerijos turi didžiulius biudžetus ir aukštą statusą pasauliniame ar bent europiniame komercinių galerijų / mugių reitinge. Jose pristatomas menas taip pat yra „prestižinis“. Paprastai tariant, tai šiuolaikinio meno konjunktūra. Pasidairykime, ką šios galerijos pristato.

Briuselyje įsikūrusi *Nathalie Obadia* galerija turi filialą Paryžiuje. Šįsyk pakliuvome į pusiau archyvinę parodą, – prancūzų vidurinėsios kartos menininkas Fabrice'as Hyber (g.1961) „diskutuoja“ su prancūzų klasiku Jeanu Dubuffet (1901-1985), nukalusiu terminą *art brut*. Dubuffet tapyba ir piešiniai buvo iš dalies performatyvūs, turėjo ir šiek tiek tokios „instaliacinės“ potencijos. O Hyber, pradėjęs reikštis XX a. 9-ojo dešimtmečio pradžioje, būdamas performatyvus, kurdamas instaliacijas, kartu tarsi „grįžta atgal“ prie specifinio

psichotinio piešinio ir tapybos, primenančios *art brut*. Taigi, sąlyčio taškų megztis menamam dialogui yra.

Galeriją Paryžiuje 1972 m. įkūręs Danielis Templonas nuosekliai pristatinėjo menininkus amerikiečius – Christianą Boltanski, Donaldą Juddą, Josephą Kosuthą, Richardą Serra, Franką Stellą, Andy Warholą ir kitus. Kai lankėmės galerijoje, buvo eksponuojama Berlyne gyvenančio japonų menininko Chiharu Shiota (g. 1972) instaliacija „Paskirtis“, išpinta iš raudonų siūlų. Šie voratinkliai okupuoja visas galerijos erdves, į juos įpainiota net valtis. Menininkas, 2014 m. atstovavęs Japonijai Venecijos meno bienalėje, pristatomas kaip manipuliuojantis „judesiu, atmintimi ir sapnais“. Pamenu, 2001-2002m. instaliacijas iš siūlų pindavo mano kursioakas skulptorius Simas Dūda. Sakyčiau, jo „voratinkliai“, nors iš pažiūros kuklesni, buvo neabejotinai prasmingesni.

Praz Delavallade galerijoje eksponuojama argentinietės Analios Saban (g. 1980) paroda „Tapybos defektai ir ataudai“. Siuvinėtas, kitaip apdorotas, varganas, pilkas mažų formatų drobes galima traktuoti kaip tekstilę, užtemptą ant porėmių, taigi, paverstą mažoformato tapyba. Sakyčiau, kūriniai byloja neomodernistine arba galbūt saikinga XX a. 7-ojo ir 8-ojo dešimtmečių (prancūzų? argentiniečių?) neoavangardo kalba, nors sunku pasakyti, ar tai sąmoninga menininkės strategija. Parodos anotacijoje apie tai neužsimenama, aptariamą jautrumo ir intelektualumo santykis. Iš tikrųjų tos drobės daugiau ar mažiau jautrios, bet dvelkia labiau

inteligencija negu intelektualumu. Be to, jų prištampuota pernelyg daug. O juk gebėjimas laiku sustoti irgi gali būti laikomas intelektualumo požymiu.

Vienoje garsiausių Paryžiaus ir pasaulio „prancūziškų“ galerijų *Perrotin*, kurią 1990 m. įkūrė Emmanuelis Perrotinas (2012 m. atidarytas filialas Honkonge) eksponuojama kinų menininko Xu Zhen (g. 1977) debiutinė instaliacijų, skulptūrinių objektų paroda „Civilizacijos kartojimas“ ir amerikiečio Zacho Harriso (g. 1976) „Purpuriniai debesys“. 49-ojoje Venecijos bienalėje 2001 m. Xu Zhen, būdamas vos dvidešimties metų, atstovavo Kinijai. Oho! Tačiau jo karjera šovė į viršų 2009 m., kai gavo komercinį kompanijos Madlen užsakymą interjerams. Nuo tada menininkas „atrado save“ ir štampuoja išpūdingų mastelių skulptūrinius objektus, reikalaujančius nemažų finansinių sąnaudų. Dažniausiai tai dvi – Rytų ir Vakarų arba Afrikos ir Vakarų – civilizacijas „derinančios“ klasikinių skulptūrų kopijos, į antikinę „įsmeigiant“ rytietišką arba afrikietišką. Pavyzdžiui, tarp kojų afrikietiškam totemui „įmontuota“ plastikinė Barbė ir t. t. Efektinga ir neapsakomai banalu.

Tiesa, keli kinų menininko „tapybos“ darbai vis dėlto paperka – įvairių atspalvių raudoni, rožiniai, balti aliejiniai dažai ant didokų aliuminio plokščių paskleisti tokiu būdu, kad atrodo lyg prie paviršiaus būtų priklijuota tūkstančiai rožių ir gvazdikų žiedų. Tai jau net ne pastozinė, gal greičiau „tortinė“ tapyba, bet akims tikra šventė.

Iš pradžių pasirodė banaloki ir amerikiečių menininko Zacho Harriso kūriniai, atlikti autorine technika, tarpiniai tarp medžio drožybės ir tapybos (medžio plokštėse lazeriais ir rankiniu būdu išraižęs įgilintus reljefus, juos apipiešia ir ištaupo). Mišrainė. Bet žiūrint įdėmiau, ji neatrodo nei tokia jau savitikslių, nei perdėtai dekoratyvi. Netgi priešingai. Prisiminus impresionistų spalvų teorijas, Pierre'ą Bonnard'ą, viskas atsistoja į savo vietą. Sakyčiau, vykusi „impresionizmo“, t. y. „europietiško“ klišių mene, interpretacija, perfiltruota per Kalifornijos psichodelinio meno tradiciją. Žinoma, „prancūziškąjį“ kūrinių atspalvį galima suprasti ir kaip norą įsiteikti galerijai. Juk nuo to gali priklausyti menininko komercinė sėkmė, bent jau Prancūzijoje.

Anne Barrault įkūrė galeriją 1999 m. ir pristato sąlygiškai jaunus menininkus. Šį kartą eksponuojama Guillaume'o Pinard'o (g. 1971), paprastai piešančio, tapančio komiksų, absurdo, naiviojo, siurrealistinio stiliaus mišiniu, paroda. Pinard'as sukūrė prancūzų dainininko Bertrand'o Burgalat portretą jo muzikinio albumo viršeliui. Eksponuojami visi parengiamieji eskizai, portreto variantai, kartais nukrypstantys į „psichodeliką“, keli peizažai, kaip supratau, irgi turintys ryšį su albumo vaizdine dalimi. Parodos anotacijoje pateikiama glausta informacija apie garsių dainininkų portretus. Andy's Warholas 1955 ir 1958 m. sukūrė Johnny'o Griffino ir Count Basie muzikinių albumų viršelius, Pablas Picasso 1967 ir 1982 m. – viršelius Eriko Satie ir Igorio Stravinskio plokštelėms, Bobas Dylanas 1970 m. tuo tikslu nutapė autoportretą, 2016 m. britų popmenininkas Peteris Blake'as – Erico Claptono portretą jo albumo viršeliui. Taigi, žaidžiama „taikomojo“ ir „grynojo“ meno konvencijomis, ironiškai (?) bandant įsiterpti į minėtų autorių kompaniją. Parodos koncepcija galėtų būti įdomi tiems, kurie susipažinę su Pinard'o kūryba, su Burgalat dainomis ir muzikinių albumų dizaino istorija. Tačiau gali būti, kad dailininkas, prisidengdamas „konceptualiui menu“, tiesiog pareklamavo gautą komercinį užsakymą.

Martine Aboucaya galerija pristato amerikiečių minimalisto Peterio Downsbrougho (g. 1940) kūrinius. Naudodamas lipnią juodos, mėlynos arba raudonos spalvos juostelę, minimalistinius objektus – metalinę strypą ir metalines raides – menininkas ant sienų ir grindų kuria architektūrinį „intertekstą“, apmąsto trimačių ir dvimačių vaizdų tarpusavio santykį. Amerikietiškojo minimalizmo ir konceptualizmo ribose viskas švaru, sterilu, tvarkinga, saikinga. Vis dėlto pastebėjome ir nedidelį broką – kai kur truputį užtrinta, nepataikyta priklijuoti juostelės, klijuota antrą, trečią kartą... Vienu žodžiu, „užvargta“. Gal kūrinių pagal autoriaus pateiktą planą įgyvendino koks neįgudęs galerijos praktikantas? Nors yra tekę matyti siaubingai „užvargtų“ ir Davido Hockney'o, kitų meistrų panašių kūrinių. Tiesiog mes Vakarų meną dažnai pernelyg idealizuojame.

Laurent Godin galerijoje rodoma visiška amerikietiškojo minimalizmo priešingybė – Y. B. A. kartos belgų menininko Peterio Buggenhoutho (g. 1963) šiukšlių, tiesiogine šio žodžio prasme, menas. Supresuotos, sukergtos įvairios buitinės, pramoninės atliekos – dulkių, tepalų, purvo estetika. Padaryta kokybiškai ir švariai, jeigu taip galima sakyti apie nešvarumų, šiukšlių ir atliekų meną. Man asmeniškai labiau motyvuoti, efektingesni atrodė ankstyvieji Evaldo Janso objektai – „puokštė“ iš nudaužtų butelių, bulvės daigas, besiskinantys kelią į šviesą, nes šie kūriniai atsirado iš gyvenimo druskos. Kita vertus, Jansas – mūsiškis, sociokultūrinė jo patirtis daugeliui iš mūsų skaudžiai pažįstama. O belgo kūriniai, matyt, „iki skausmo savi“ belgams...

Thomas Bernard galerijoje eksponuojama prancūzų „brutalizmo“ klasikės Anitos Molinero (g. 1953) paroda. Ispanų anarchisto ir prancūzės dukrai artima pankiška, iš dalies anarchistinė dvasia. Menininkė ilgą laiką dirbo su šiukšlėmis, XX a. 9-ojo dešimtmečio pradžioje, oponuodama bronzinės skulptūros glamūro tradicijai, pradėjo kurti „skulptūras“ iš rastų plastikinių objektų. Parodoje eksponuojamos didžiulės apdegintos plastiko talpos, „nuodingomis“ fluorescencinėmis spalvomis nupurkšti paveikslai iš putų poliesterio. Šių koloritas (ne)tiesiogiai apeliuoja į Edgardo Degas balerinų ciklo spalvinę gamą. Itin spalvingos kompozicijos iš rastų ir / ar apdegtų, išlydytų, sulaužytų plastikinių objektų paradoksaliai apeliuoja į modernistinio prancūzų fovizmo ar amerikiečių abstrakčiojo ekspresionizmo estetiką, tuo pat metu būdamos pabrėžtinai dirbtinės ir „akultūriškos“. Visa tai balansuoja tarp skulptūros, objekto „lipdymo“ ir jo naikinimo, tarp estetikos ir antiestetikos, tarp abstrakcijos ir antropomorfizmo. Išmestų objektų kaupimą ir jų perdirbimą, artimą sunaikinimui, menininkė vadina „defigūracija“. Tai galima vadinti ir destruktiviu fetišizmu, postminimalizmu ar *postpunk*. Kita vertus, visos tos nuorodos į klasikinį meną perša mintį apie maištą, tapusį preke.

Karsten Greve galerija šįkart pristato avangardo klasiką. Lucio Fontana (1899–1968) keraminius glazūruotus ekspresionistinius krucifiksus pradėjo kurti XX a.

4-ajame dešimtmetyje Mazzotti keramikos dirbtuvėse Albisoloje ir eksploatavo iki 7-ojo dešimtmečio. Šiandien tokie pusiau abstraktūs krucifiksai būtų banalumo viršūnė, tačiau jie sukurti laikais, kai „pikasiškas“ koketavimas su komercija dar turėjo žavesio...

Thaddaeus Ropac galerijoje eksponuojami Roberto Mapplethorpe'o (1946–1989) objektai. Atsiskleidė mažiau žinoma menininko pusė, sustiprinusi įsitikinimą, kad paveikiausia jo kūrybos dalis vis dėlto buvo fotografija.

Galerijos pirmame aukšte – amerikiečių menininkės Elaine Frances Sturtevant (1924–2014) retrospektyva. Ajovos universitete apsigynusi psichologijos bakalauro laipsnį, vėliau Niujorke ji šiek tiek mokėsi menų. Nuo 1964 m. Sturtevant pradėjo daryti savitas pažįstamų menininkų – Roy'aus Lichtensteino, Claeso Oldenburgo, Jaspero Johnso, Andy'o Warholo, Josepho Beuyso, Marcelio Duchampo, Man Ray'aus ir kt. – kūrinių kopijas, performansų perdirbinius. Tačiau įdomiausia, kad ji tą darė tada, kai tie menininkai dar nebuvo tapę „žvaigždėmis“. Savo meninę strategiją menininkė vadino „pakartojimo skirtumu“ arba „atvaizdo atvaizdu“ – nesiekė sukurti absoliučiai identiškos kopijos, tačiau ir nenuklysdavo į interpretacijų lankas... „Kopijos paradoksaliai, tarsi stokojančios originalumo, todėl ilgą laiką meno kritikai jos veiklą vertino skeptiškai. Patyrusi daug krizių ir nusivylimų, menininkė dešimčiai metų pasitraukė iš viešumos. Vėliau, keičiantis situacijai, sugrįžo su jaunesne menininkų karta – Robertu Goberiu, Anselmu Kieferiu, Paulu McCarthy'u, Felixu Gonzalezu-Torresu. Tačiau (tai tradiciška) tik po menininkės mirties ir po kūrybos retrospektyvos *MoMa* Niujorke, Sturtevant susidomėta rimčiau. Pradėta ją vadinti viena iš postmodernizmo, savito konceptualizmo, pasisavinimo, perdarymo šiuolaikiniame Vakarų mene pradininkų.

Marian Goodman galerija pristato Vello konceptualizmo klasiko Ceritho Wyno Evanso (g. 1958) instaliacijų parodą „Jeigu žiūrėjimas taptų klausymu, o klausymas – žiūrėjimu“. Karjerą pradėjęs kine, Evansas kūrė eksperimentinius filmus, dirbo su Dereku Jarmanu, o XX a. 10-ojo dešimtmečio pradžioje pasuko

į skulptūrą ir instaliaciją. Šiose srityse dirba iki šiol. Galerijoje eksponuojami objektai iš stiklo – didžiulės „liustros“, kabantys stiklo lakštai, sujungti su garso kolonėlėmis, stiklinės automatinės „fleitos“, tarsi sklendžiančios erdvėje. Visa tai iš tikrųjų balansuoja tarp žiūrėjimo ir klausymo, nes objektai skleidžia garsus ir sunku pasakyti, kas šiuo atveju svarbiau – garsas, vaizdas ar jų sintezė, tai, kas materialu (instaliacija), ar tai, kas menama? Instaliacijos technologiškai sudėtingos, supinančios kalbos, teksto, garso ir vaizdo semantiką. Tačiau technologinis aspektas nėra agresyvus, užgožiantis ar parodomasis. Šias instaliacijas galima vadinti netgi minimalistinėmis. Akivaizdu, kad Evansui rūpi prasmė, o ne vien savitikslis formalizmas.

Jeano-Gabrielio Mitterrand'o galerijos parodų tinklas konservatyvesnis, čia dažniau eksponuojama klasika. Šįkart – Francisco Sobrino (1932–2014) skulptūrinių objektų retrospektyva. Ispanų kilmės prancūzo, optinio meno atstovo kūrybą galima vadinti geometrine abstrakcija, konkrečiuoju menu (ne tik dėl geometriškumo, bet ir dėl plastiko naudojimo), dinaminio optiniu menu, kuris gilinasi į laiko ir erdvės santykius. Švari, sterili, kokybiška retrospektyva, teikianti peno mintims, ypač mums, lietuviams, peckeliams-teplioriams, nemokantiems mene mąstyti logiškai.

Paskutinis „prestižinis“ improvizuoto, fragmentiško mūsų maršruto taškas – galerija *gb agency*, kurios pirmame aukšte eksponuojama belgų klasiko Guy Meeso (1935–2003) miniretrospektyva. Menininkas atstovauja XX a. 7-ojo ir 8-ojo dešimtmečių europinio neoavangardo, konceptualizmo tradicijai. Eksponuojamos jo performansų dokumentacijos, konceptualūs kūriniai, išskaidantys tapybą į savarankiškus prastinius ir plastinius elementus. Ekspozicija kukli, tačiau patvirtinanti, kad belgai, kaip ir olandai, turi savitą, įdomią konceptualaus meno tradiciją.

O galerijos rūsyje – galime didžiuliotis – pristatoma mūsų Deimanto Narkevičiaus (g. 1964) dviejų kūrinių paroda „Druska ir išnykimas“. Pirmasis kūrinys, kiek suprantu, atkurtas 1994 m. objektas „Per ilgai ant paaukštino“ – du batai, pripilti druskos. Beje, šis kūrinys irgi yra susilaukęs „remeiko“ – 2012 m. vie-

nas jaunas menininkas (tuomet dar VDA studentas) Nacionalinėje dailės galerijoje, dėstytojų komisijos akivaizdoje, Narkevičiaus batus savavališkai nukėlė nuo pjedestalo. Dėl ko kilo skandaliukas, o studento diplominio darbo vadovas vos neišlėkė iš darbo. Kitas Narkevičiaus kūrinys – 3D filmas apie Vilniaus Žaliojo tilto skulptūrų demontavimą. Tema bent jau mums patiems (?) aktuali, o 3D kuriamas pastiprintas erdvinis vaizdas išpūdingas. Atrodytų, tik nukreipk kamerą, nufilmuok ir nieko daugiau nereikia. Deja, Narkevičius su medžiaga nesusitvarko. Kaip dažnokai nutinka jo filmuose, arba „pasiskolinami“ lietuvių kino dokumentininkų dar XX a. 7-uoju ir 9-uoju dešimtmečiais išeksploduoti formalūs sprendimai, arba tiesiog pradeda tuščiažodžiauti, be saiko mėgaujantis gražiais, tačiau beprasmiškais kadrais, todėl panašu, kad autorius pats iki galo nežino, ką nori pasakyti. Pažiūrėjus filmą, susidaro įspūdis, kad čia kokio trečiakursio studento ne itin pavykęs kursinis darbas. Akivaizdu, kad pripumpuotas menininko „prestižas“ ir čia gerokai lenkia patį meną. Taigi, didžiavomės neilgai...

Apibendrinimui sugrįžkime prie „garsiausių galerijų“ termino. Parodų, (žinoma, ne visų), aplankytų „prestižinėse“ komercinėse galerijose, lygis neretai yra apyvienodis, apyprastis ar bent jau toks pat neįspūdingas kaip ir „eilinėse“ galerijose. Kodėl taip yra? Kalbant buitiškai, ir „prestižinės“ galerijos rodo prastą meną, tačiau jų įvaizdį kuria būtent pasaulyje garsių menininkų parodos, nors jos irgi gali būti prastos, bet čia svarbiau pavardė ir su ja siejamas statusas. Kita vertus, neprestižinės galerijos irgi eksponuoja nemažai gerų parodų, tačiau nesant garsių pavardžių, jos dažniausiai niekam neįdomios. Todėl nėra iš ko kurti prestižo, galima nebent tikėtis, kad kas nors iš parodose dalyvavusių menininkų kada nors išgarsės. Tačiau (komerciškai) išgarsėti įmanoma tik pakliuvus į „prestižinių“ galerijų tinklą. Toks požiūris žlugdo jaunas galerijas ir jaunus menininkus, nes jie, užuot orientavęsi į kokybiškas parodas, pradeda orientuotis į „prestižinių“ galerijų populizumą, kuris „apdraustas“ didelėmis sumomis, taigi, beveik nekritikuotinas ir beveik ne-

Lucio FONTANA. Nukryžiuotasis

XU Zen „tortinė“ tapyba

Zach HARRIS. Iš parodos „Purpuriniai debesys“

XU Zen skulptūra. Iš parodos „Civilizacijos kartojimas“

Elaine Frances STURTEVANT kūrybos retrospektyva. Tadeush Ropac galerija

Guy MEES kūriniai „gb agency“ galerijoje

S & P Stanikų nuotraukos

pajudinamas. Pažvelgę į „garsiausių“ pasaulio galerijų šimtuką (nebūtinai į tas, apie kurias kalbėjome), pamatytume, kad jame dominuoja JAV (netgi ne Šiaurės Amerika) ir Vakarų Europos galerijos, įsimaišo keletas Pietų Amerikos, gal kokios dvi ar trys Turkijos galerijos, viena Kinijos ir viena kažkodėl Slovakijos. Jei gu paieškotume miestų, „įtakingiausių“ šiuolaikinio meno pasaulyje, situacija pasikeistų dekoratyviai, tačiau ne iš esmės. Tai tipiškas Vakarų kultūrinio kolonializmo modelis, pagal kurį „antrajam“ ir „trečiajam“ pasauliui skiriamas vasalų, geriausiu atveju – papildų vaidmuo. Antras aspektas – struktūrinė stagnacija. Vakarų šiuolaikinio meno sistema objektyviai turi gilesnes tradicijas, taigi, ir didesnę svorį. Komercinį šiuolaikinį meną reprezentuojančių galerijų vien Paryžiuje yra apie septyniasdešimt. Tai šį tą sako. Kita vertus, šis svoris lemia ir konservatyvumą, suvienodėjimą, nepaisant to, kad tariamai stengiamasi puoselėti šiuolaikinio meno „įvairovę“. Daugelis dabartinių prestižinių galerijų kadaise pradėjo nuo anuomet naujo, progresyvaus, neoavangardinio meno pristatymų. Tačiau, bėgant laikui, neoavangardas tapo brangiai parduodama preke. Čia prisidėjo ir minėtos galerijos, kurių savininkai buvo pakankamai turtingi, kad įsuktų komercinę karuselę. Laikotarpis tarp 9-ojo dešimtmečio ir dutūkstantųjų vadinamas „festivalizmu“, kai žaibiškai pradėjo daugintis bienalės, visą šiuolaikinio meno sistemą pavertusios globaliu kaimu, o meną – komerciniu (anti)stiliumi. Tai reiškė Vakarų XX a. 7-ojo ir 8-ojo dešimtmečių neoavangardo idėjų ir formų, kartu su jas reprezentuojančia meno sistema stagnaciją ir idėjinę (žinoma, ne komercinę) krizę. Užtelėjo galinga, kokybiškai nauja Vakarų kultūrinės ekspansijos banga.

Tiesa, avangardas kaip idėja, o ne kaip formalus stilius, neišnyko, tačiau įgavo kitokius pavidalus ir pasitraukė į geokultūrinės paraštes. O festivalizmo sistema puoselėjo ir tebepuoselėja neoavangardo kaip „meninio stiliaus“ gyvavimo ir sėkmingos plėtotės iliuziją. Gryna komercija maskuojama „estetiniu nesuinteresuotumu“ ir tariamomis „aktualijomis“, į kurias toks menas neva atkreipia dėmesį. Šią iliuziją, patys to nesuvokdami, palaikė ir žlugusio komunis-

tinio bloko avangardiniai sąjūdžiai. Griuvus Berlyno sienai, jie į Vakarų meną įliejo šiek tiek šviežio kraujo, tačiau komercinė sistema greitai juos suvirškino. O tie, kuriems vis dar rūpėjo prasmė ir knietėjo savo menu pasakyti kažką tikra, kurie naiviai tikėjo „nesuinteresuotumu“, buvo tiesiog išspjauti atgal į kultūrinę periferiją. Trečiojo tūkstantmečio naujasis avangardas, daugiausia ir kylantis iš „antrojo“ ir „trečiojo“ pasaulio šalių, siekė ir siekia ne tik atnaujinti meninę kalbą komercijos ir biurokratizacijos sąlygomis, kiek sugriauti tą suragėjusią sistemą apskritai. Savaime suprantama, „prestižinė“ konjunkтура tokį kultūros „plešą“ ignoroja, pagal galimybes stengdamasi eliminuoti. Todėl ir Paryžiaus „prestižinėse“ galerijose tikrai aktualaus meno ieškoti neverta. Sąlygiškai jaunesnių (daugiausia Vakarų) menininkų pavardės jose daugiau ar mažiau keičiasi, bet globalus – nei prastas, nei geras – festivalinis / muginis antistilius visur beveik vienodas. Dar vis galiojanti ir objektyviai įtakinga Vakarų vadinamųjų „prestižinių“ galerijų valiuta – neoavangardo klasikų retrospektyvos, kurių tikrai galime pavydėti. Tačiau jomis dangstoma ir akivaizdi kokybės, tiesiog prasmės skylė, atsiradusi po 2000-ųjų. Paprastai tariant, masoniška Vakarų šiuolaikinio meno sistema, nepaisant meno ir menininkų perviršio, globalaus kaimo situacijos, tiesiog stengiasi išlaikyti savo galios *status quo*. Tai galingas smegenų plovimo ir sociokultūrinio stratifikavimo mechanizmas, buldozeris, prieš kurį negali atsilaikyti net profesionalai.

„Prestižinėje“ galerijoje matydamas akivaizdų niekalą, nesuvokiu, kas vyksta. Nesuprantu, kodėl niekaš masiškai eksponuojamas „prestižinėse“ galerijose, gastroliuoja po „prestižines“ bienales, atsiduria muziejuose ir t. t.? Tačiau šalia staiga išdygsta tipiška „prestižinė“ galerijos kuratorė ar kokio tipo internetinio artnews tinklalapio tipiška redaktorė ir paslaugiai, bet šaltai šypsodamasi klausia: „O kas, filosofškai tariant, yra „niekalas“? Ar toks kategoriškas vertinimas, nėra asmeninė Jūsų problema? O gal tai iš „antrojo“ ar „trečiojo“ pasaulio (iš kokios šalies Jūs, sakėte, kilęs?) paveldėtas provincialis revanšizmas? Apskritai kurių galų turėtume tarpusavyje pyktis?“ ■

ABEJINGŪJŲ VEIDAI IR SRAUTINĖ TIKROVĖ

Pjesės skaitymas kaip savarankiškas kūrinys

Kas yra dramaturgijos skaitymai? Šio fenomeno kapibrėžimui vis dar sklandant tarp „pjesės pristatymo“, „pjesės veiksmingumo patikrinimo“, „pjesės parengimo, pabandymo, įkūnijimo galimybių tyrimo“ ir pan., įvardyčiau šį žanrą kaip nepriklausomą, veikiantį pagal savas taisykles, reikalaujantį savitos receptijos. Dramaturgijos skaitymas neturėtų būti traktuojamas kaip būsimo spektaklio, kurio ateitį galime tik nujausti, numanyti, embrionas, nes taip *a priori* atmetama galimybė patirti skaitymą kaip išbaigtą teatrinį įvykį. O jis gali toks būti – neretai šis žanras poveikio jėga pranoksta spektaklį.

Aptardama LNDD festivalį *Šiuolaikinės dramaturgijos skaitymai'17*, drauge panagrinėsiu skaitymų kultūrą, funkcijas, tikslus, suvokimo ypatybes. Skaitymų žanro tikslas – padėti išgirsti, suprasti pjesę, artikuliuojant jos tekstą, bet į jį neįsigyvenant. Tokio sceninio atlikimo privalumas – galimybė žvelgti kritiškai, nes žiūrovai ir aktoriai tuo pat metu drauge tiria tekstą. Užuoat tikėję tekstu, aktoriai jį tik reprezentuoja, dalydamiesi su žiūrovais atrasta prasme, kurios neužgožia jokie papildiniai – scenovaizdis čia minimalus, kostiumai paprastai unifikuoti, nedarantys įtakos pjesės suvokimui. Sceninio veiksmo ašis – pati naracija, kurios aktoriai nesimoko atmintinai. Būtent skaitymo procesas atitolina aktorių nuo įsijautimo į vaidmenį ir neleidžia žiūrovams jo tapatinti su skaitomu tekstu. Iš čia atsiranda kritiškas žvilgsnis į pjesę, savotiškas abipusis atsiribojimas.

Skaitymų ypatybė – santūrumas, jautrumas, prisiliečiant prie teksto tarsi pirštų galiukais. Būtent čia išvelgiu priežastį, kodėl skaitymai paveikumu kartais pralenkia spektaklį, pastatytą pagal tą pačią pjesę. Aktoriai nesistengia žiūrovų kuo nors įtikinti – jie simultaniškai tyrinėja prieš akis esantį teksto reljefą, tik išmėgina jį, todėl nieko nesureikšmina, neakcentuoja, neišdidina, kitaip tariant, nėra jokių deklaracijų, tik atsargios paieškos.

Šiuo požiūriu skaitymų žanras ypatingas savo atvirumu žiūrovų vaizduotei – vietoj galutinio vizualaus, sugestyviai interpretuoto spektaklio publika gauna nuogą skeletą, kurį turi pati vizualizuoti, suvokdama kurti. Aktorių įtaiga irgi nėra aiškiai orientuota, nesiūlo vertinimo krypties – analizuoja, labiau klausia negu atsako. Visi įtraukiami į savotišką moirų žaidimą, juolab kad po skaitymų paprastai vyksta aptarimas, lyg bandant drauge nuspręsti, į kurią pusę toliau tempti pjesės siūlą.

Festivalyje *Šiuolaikinės dramaturgijos skaitymai'17* buvo pristatytos penkios pripažintų užsienio autorių pjesės, iš kurių dvi skirtos vaikams. Auditorijos diferenciacija džiugina – akivaizdu, kad skaitymų žanras plečiasi, savarankiškėja. Palyginti su pernykščiu festivaliu, šiemet nesigilinama į aštrias politines temas, globalias tolerancijos studijas. Šių metų probleminis laukas – fragmentuota vartotojų sąmonė, tikrų pojūčių ilgesys ir amžinos pažinimo procesų kartotės.

Lingvistinė architektūra

Pirmasis festivalyje buvo pristatytas vokiečių dramaturgas Carstenas Brandau. Abi jo pjesės vaikams – „Dangus ir rankos“, „Trijulis aukštyn kojom“ – parašytos, tekstą modeliuojant kaip dėlionę, ieškant, kaip žodžiai galėtų bendrauti vieni su kitais, kartodamiesi, grįždami, mainydamiesi raidėmis. Nepaisant veiksmo ir prasminės linijos, kaip į atskirą daugiasluoksnį veikėją čia norisi žiūrėti į pačią kalbą, sukomponuotą kone architektūriškai. Lingvistinį karkasą laiko vis atsikartojančios reikšminės atramos, susietos labai aiškia tematika, pripildytos kasdienišku, lengvai atpažįstamų, universalių situacijų. Pjesėms būdingas cikliškumas, kartojimasis, vėl ir vėl grįžtant į pradžia. Vietoj įprastos linijinės naracijos siūlomas spiralės principas – keičiantis situacijoms, herojams augant, vis grįžtama prie tų pačių tezių, jos vėl persvarstomos, kvestionuojamos: ar aš kuriu pasaulį, ar pasaulis – mane? Ar aš esu tas, kuo manausi esąs, ar tas, kuo mane laiko visuomenė? Už ausiai malonios verbalinės žaismės glūdi gilūs klausimai, nuorodos į egzistencinį nerimą ir kasdienybės absurdą (ne veltui dramaturgas vadinamas Samueliu Beckettu vaikams). Tai lemia pjesių universalumą – tikslinę jų auditoriją sunku apibrėžti tam tikra amžiaus grupe.

Brandau kūryba priešinasi šiuolaikinės literatūros vaikams kryptčiai, fetišizuojančiai herojų, turintį konkrečias savybes, sugebėjimus, vardą, net drabužius. Šio rašytojo veikėjai – abstrakcijos, neturinčios nei lyties, nei ypatingų galių, netgi ypatingų vardų. Jie – tarsi tuščiaviduriai spalvinimo knygelės siluetai, kuriems spalvas turi parinkti patys vaikai.

Pjesėje „Dangus ir rankos“ (skaitė Artiom Rybakov ir Viktorija Žukauskaitė) bandoma suvokti, kur baigiasi „aš“ ir prasideda „tu“, ieškoma, kas juos galėtų sieti, o kas skiria. Dramaturgas kuria labai ryškius charakterius, pavadintus A ir O (pirmaisiais kūdikių ištariamais garsais). A ir O sieja bendros baimės – baimė likti vienam, baimė būti suvaržytam socialinių taisyklių, kurios čia pasireiškia darželio, vėliau mokyklos pavidalais. Pasaulį kuria pats vaikas, o socialinio normos – tai jėga, nepasiduodanti sumanytomis kūrybos

taisyklėms. Įveikti nerimą padeda stiebimasis į dangų, olos smėlyje rausimas. Bet ir norėdami pakilti virš visko, ir bandydami pasislėpti, būtinai turime matyti kitą, jausti, kad esame *kartu*, o ne *po vieną*.

Pjesės „Dangus ir rankos“ skaitymas, regis, pažeidė esminį šio žanro principą – nesugestijuoti reikšmių. Skaitymo režisūra smarkiai disonavo su tekstu ir trukdė suvokti jo turinį. Garsi, ryški rytietišku motyvų muzika, vietoj neutralių kostiumų parinkti reikšmingi juodi apatiniai, vietomis keistai dviprasmiškai iliustruojamas noras prisiliesti padarė meškos paslaugą. Režisierius Karolis Vilkas pjesėje plėtojama pažinimo temą, pastangas susikurti savo pasaulį susiejo su pirmiausia kiekvienam į galvą šaunančiu įvaizdžiu – Adomu ir Ieva. Banaliai įvaizdinus sudėtingą temą, užblokuota kompleksiška jos visuma. Paskutinis iliustratyvus kirtis uždėtas skaitymo pabaigoje, į sceną įžengus trims berniukams, reprezentuojantiems moksleivius: giros skardinės, grojantys čilpinukai, iš kišenės ištrauktas telefonas ne komentavo pjesės problematiką, o ją subuitino, kone suardė.

Pjesėje „Trijulis aukštyn kojom“ (skaitė Marius Čižauskas, Dainius Jankauskas, Danas Kamarauskas) irgi tyrinėjama buvimo visuomenės dalimi problema. Jeigu mes esame dviese, tai kuris iš mūsų pirmas, o kuris antras? Ir kas atsitinka, kai atsiranda trečias? Ar struktūra žlunga, ar pasipildo? Veikėjams duoti simboliški Vienulio, Dudulio ir Trijulio vardai aiškiai apibrėžia charakterių ribas: vienas visada pirmas, kitas visada paskutinis, o trečias visada nepriklausomas, nes yra atsiskykęs (ar atskirtas). Šios trys nuspėjamai funkcionuojančios figūros leidžia nepasiklysti lingvistiniame žaidime – nors jų skirtybės numanomos, vis dėlto aiškiai apibrėžta kiekvieno pasaulėžiūra pagelbsti vaikams suvokti veiksmą.

Pjesėje gvildenama šiandien ypač svarbi konkurencijos tema, kai siekiama būti ne *kažkuo*, bet *kažkelintu*. Tie, kurie nepaiso nustatytos tvarkos, yra jau ne žmonės – gal paukščiai, gal sliekai. Vienulis ir Dudulis įstringa ne tiek socialinio, kiek savo pačių susikurtose taisyklėse, kurias pažeisti kėsina Trijulis, viliodamas Dudulį pažadu, esą trijulėje jam nebereikės būti paskutiniam.

Carsten Brandau, „Trijulius aukštyn kojomis“ Režisierė Giedrė KRIAUCIONYTĖ

Pjesės „Trijulius aukštyn kojom“ skaitymą režisavusi Giedrė Kriaucionytė prasminę teksto liniją išryškino gerai apgalvotais aktorių veiksmais. Kaip keičiasi pjesės veiksmo suvokimas, priklauso nuo to, kur yra aktoriai (scenoje ar užkulisiuose), kokios išorinės jų savybės (Vienulis ir Dudulis yra išoriškai panašūs, Trijulius – akivaizdžiai kitoks), kokia jų kūno padėtis (sėdi, stovi, yra pasilypėję ant gimnastikos sienelės ar atsigulę aukštyn kojom), kokia tarpusavio sąveika. Matematiškai tikslus kūnų judėjimas padarė tekstą girdimą ir leido tikslingai transliuoti reikšmes. „Trijulius aukštyn kojom“ viso festivalio kontekste išsiskyrė subtilumu, atidumu ir ypatinga pagarba tekstui, be to, bene tiksliausiai įgyvendino esminį skaitymų tikslą – ne interpretuoti, bet artikuluoti.

Abejingumo figūros

Prancūzų dramaturgės Yasminos Reza „Bella Figura“ – pjesė, parašyta kaip penkių žmonių pokalbis, kuris niekada neprasideda ir niekada nesibaigia, niekur neveda ir nieko neduoda. Vyras su meiluže automobilių stovėjimo aikštelėje sutinka pažįstamus sutuoktinius ir gimtadienį švenčiančią motiną (skaitė Aldona Janušauskaitė, Dalia Michelevičiūtė, Aistis Mickevičius, Miglė Polikevičiūtė, Džiugas Siaurusaitis, Aurelija Tamulytė). Jie nei nori, nei nenori būti kartu – jie tiesiog yra parkingo, tualetų, restorano

erdvėse, kur sprendžiami mažesni ar didesni konfliktai, niekaip nekeičiantys dramaturginės linijos. Bandoma kažkam pasiryžti, priimti sprendimą, atidėliojama, svarstoma, ar eiti į restoraną, ar ne, valgyti ar ne, grįžti namo ar ne. Regis, šis beprasmiškas laiko švaistymas visus sekina, bet jo lyg ir nėra kuo pakeisti, nes viskas visur atrodo lygiai taip pat, t. y. niekaip.

Savo pasidavimu atsitiktinumams pjesės herojai artimi Vakarų civilizacijos modeliui, susijusiam su atminties nykimu. Knygoje EUROPEANA tai aptaria Patrikas Ouředník (2004:74). Herojai remiasi tarpusavio susitarimais, bet, regis, neturi jokios bendros atminties, gyvena pasaulyje, kuriame viskas atsitiktina, visi pervargę nuo kamuojančios pertekliaus būsenos, todėl nereaguoja į aplinką, rezignuoja.

Tikslingas dramaturgės siekis sukurti atmosferą *niekas nieko nesiekia, nieko nenori, nieko neveikia* tekstualiai sekus, tačiau taikliai atkartoja kasdienybės tuštumą. Vis dėlto toks dramaturginis turinys rizikingas – juk būdas, kuriuo scenoje *niekas nevyksta*, gali ne tik kelti pasibaisėjimą, reflektuodamas gyvenimo absurda, bet ir tiesiog tapti blankiu tokio gyvenimo tęsinium, keliančiu paprasčiausią abejingumą.

Paprastumas, lyg ir paviršutiniškumas, apolitiškumas – autorei būdingi dramaturginiai bruožai, kuriuos ji paprastai įtvirtina, pasitelkdama *anapus* slypinčio instinktyvaus elgesio, nukrypimo nuo moralės normų tyrimą. Galbūt todėl šįkart dramaturginė linija, neturinti vektorius į jokią *anapus*, atrodė pernelyg kukli.

Apėmė jausmas, lyg pjesė būtų netinkama skaitymų žanrui. Tekstas autoreferentinis: už jo niekas neslypi, kalbama tik tam, kad nebūtų tylima, kad būtų pratemptas laikas, nes negalima jo nei paneigti, nei iš jo išeiti. Šiai pjesei būtinas ryškus režisūrinis planas, kuris kartu su kitais scenos elementais išreikštų tą numanomą beprasmybę, tuštybę, miesčioniškumo įtampą. Pjesės „Bella Figura“ skaitymas tarsi padarė ją dar seklesnę, atėmė galimybę suskambėti aktualiai, mat aktualumas čia nėra koduotas tekste, jis turi būti sukurtas, atsispyrus nuo užduoto tono. Ne veltui Antanas Obcarskas, režisavęs skaitymus, ieškojo vaizdinių, kurie pagyvintų statišką pokal-

bį. Vykusiai pasitelktas pursų motyvas (fontanėlis užpildytas juos imituojančia vata) ir šampano butelio formos heliobalionas, kaip šmėkla šmėžavęs kiek atokiau. Šie du įvaizdžiai tikslingai komentavo mintis, aktorių reiškiamas pustoniais ir pusgarsiais, kvestionuodami pačios pjesės reikšmę. Juk jeigu mūsų gyvenimas – tik paviršiaus purslai, ar tuos purslus paskleidę scenoje, ką nors daugiau suprasi- me apie gyvenimą? Ar tiesiog kartosime nykią puto- jimo būseną, kokia ypač justi Yannis Ross spektak- klyje „Trys seserys“?

Patetiška tonacija

Ninos Haratischwili (Gruzija, Vokietija) pjesėje „Liv Štain“ nuolatos derinamas fortepijono virtuožės, jos mokinės, patikėtinės, mirusio sūnaus, buvusio vyro ir naujos jo žmonos orkestras, vis aiškinant, kas, su kuo, kodėl ir ką *groja* (skaitė Nelė Savičenko, Agnieška Ravdo, Vytautas Anužis, Monika Bičiūnaitė, Jolanta Dapkūnaitė, Gerūta Griniūtė). Bandant apibrėžti motinos, visą gyvenimą paaukojusios muzikai, santykį su ją supančiais žmonėmis, šiuo aiškinimusi, deja, ir apsiribojama – audžiamas tankus santykių tinklas su nuspėjamais ataudais, o kur kas įdomesnė menininko drama jo akistata su aplinka yra tik veiksmo pretekstas. Todėl vietoj fundamentalaus klausimo, *ar verta aukoti sūnų (šeimą, gyvenimą, viską) dėl meno*, apsiribojama kur kas smulkmeniškais komentarais apie veikėjų elgesio motyvus.

Tekste justai aiškus konstrukcinis stuburas – pjesė gerai struktūruota, kiekvienam veikėjui suteikta aiški funkcija, kiekviena detalė apgalvota, niekas nenuėina veltui. „Liv Štain“ savo verbaline forma yra ryškus kontrastas pjesei „Bella Figura“. Yasmına Reza tekstą konstruoja taip, kad nė vienas žodis nekeistų situacijos, visa naracija virstų betiksliau tylos ardytu balso vibracijomis, o Nina Haratischwili atvirksčiai – pabrėžia kiekvieną žodį, tekstą sutirština sunkiasvorėmis, dramatiškais frazėmis, patetiškais remarkomis. Pirmoji autorė tiksliai dokumentuoja bereikšmius kasdienybės fragmentus, o antroji nuo kasdienybės smarkiai nutolusi.

Skaitymą režisavęs Rolandas Rastauskas dramaturgės patosą dar labiau išdidino, fiksuodamas jį sureikšmintais aktorių žvilgsniais (kurie ne šiaip *metami*, bet yra tiesiog *skrodžiantys*), pabrėžtinėmis intonacijomis (būtent intonacijomis – juk joms argumentuoti, pagrįsti dar nebuvo laiko) ir gestais (tiksliausias to pavyzdys – epilogo skaitymas, kai aktorė Agnieška Ravdo dirigavo kiekvieno skaitančiojo *solo* partijai). Hipertrofuota aktorinė maniera, akivaizdu, antrino dramaturginei manierai, tačiau sceninį įvykį atitolino nuo skaitymų žanro. Aktoriai demonstravo perdėtai reikšmingą santykį su skaitomu tekstu, primetė charakterių vertinimą, jau nekalbant apie tai, kad personažų savybėms pabrėžti buvo parinkti atitinkami kostiumai, viena iš aktorių dėvėjo peruką. Iliustratyvumą sustiprino skaitymams parinkta vieta – fortepijonų salonas, turintis tiesioginę sąsają su pjesės veiksmu, ir skaitymo finalas – fortepijoninis duetas, atlikęs pjesėje aptartą Maurice'o Ravelio kūrinį.

Ar žaliuojanti kriaušė priklauso pasauliui?

Visiškai kitokios teatro-dramaturgijos-pasaulio-žmogaus sampratos laikosi britas Martinas Crimpas, kurio pjesė „Laimės respublikoje“ uždarė festivalį (skaitė Algirdas Gradauskas, Rasa Samuolytė, Adelė Šuminskaitė, Rimantė Valiukaitė, Šarūnas Zenkevičius). Nepaisant to, kad perskaityta buvo tik viena – antroji – dalis, ir kad pabaiga nedarė pabaigos įspūdžio, vis dėlto skaitymu

Nina Haratischwili. „Liv Štain“. Režisierius Rolandas RASTAUSKAS

Martin Crimp, „Laimės respublikoje“. Režisierius Mantas JANČIAUSKAS
Dmitrijaus Matvejevo nuotr.

buvo apibendrinta autoriaus kūrybos problematika, atskleistas jo dėmesys lingvistinei ir teatrinei formai, o ne nuosekliam naratyvui. Režisierius Mantas Jančiauskas, pakeitęs antrosios dalies dramaturginę idėją – leisti aktoriams, kad vieną po kitos tartų atsitiktines frazes, išdalijo jiems tarsi monologus penkis teksto klasterius, pristatančius tam tikras individo laisves. Kadangi skaitymo tikslas – artikuliacija, pasirinktas kelias atrodė logiškas, palengvinęs sudėtingų lingvistinių darinių percepciją.

Skaitymo struktūra – monologas ir jo apibendrinimas (dramaturgo numatytas dainuojamasis intarpas), išdidinant, sulėtinant, pagarsinant, išrėkiant monologo esmę. Aktoriai tiksliai laikėsi straipsnio pradžioje aptarto skaitymų specifikos plano – jie elgėsi kaip atsargūs tyrinėtojai, ką tik įžengę į Crimpo žemę, ne skelbiantys jo tiesą, bet mėginantys susipažinti su šios žemės kraštovaizdžiu. Nesitapatindami nei su viena lytimi, nei su viena pasaulėžiūra, jie bandė neįkyriai pasklisti erdvėje – lygiai taip Crimpo veikėjų subendrinta sąmonė pasklidusi šiuolaikiniame pasaulyje, kuris renka duomenis apie mūsų buvimo vietą, socialinę padėtį, kraujo grupę, lytinę ir politinę orientaciją, kapitalą... Dramaturgas apskritai kvestionuoja žmogaus tapatybę – ar mus dar galima *tapatinti*, apibrėžti, ar iš mūsų liko tik fragmentiškas duomenų srautas skaitmeniniame kosmose? Ar mes dar esame, ar tik

atrodome esantys? Kokia laisvė, kokia teisė, koks elgesys, kokie jausmai mus liudija? Gal mes jau nebepaliudijami?

Visos pjesės kontekste antroji dalis iškyla kaip laisvės paradoksas – individas pasijunta laisvas, tik atsiribojęs nuo šeimos, šiuo atveju – pasišlykštėjęs gimine. Jis tikisi, kad šeimos griūtis (aptariama pirmojoje pjesės dalyje) įtvirtins jį kaip individualybę, kaip laisvių rinkinį. Tačiau dar atidžiau negu šeima jį skenuoja politinis / rinkos / sveikatos apsaugos / slaptųjų tarnybų, kitų valstybės *akių* aparatas, iš kurio akiračio išeiti neįmanoma. Trečiojoje dalyje sarkastiškai dainuojama laimės daina: *mes šypsomės, kai kriaušė žaliuoja*, klausiant, ar kriaušė, žaliuojanti pati sau viena, niekieno nestebima, nefiksuojama skenerių, t. y. neįtraukta į duomenų srautą, apskritai dar priklauso bendram žemės sukimuisi?

Pjesės „Laimės respublikoje“ skaitymas buvo ryškiausias festivalio kontekste, nes, atsisakius spektaklio provaizdžio vaidmens, jis tapo visaverčiu meniniu aktu. Savita balsinė aktorių maniera leido sukurti ne pavienių personažų tinklą, bet tartum negyvų balsų, primenančių telefoninius robotus, gausmą, kuriame girdėti liūdna Vakarų dvasinio regreso daina.

Per skaitymus buvo galima užčiuopti tam tikrą teatrinę konstantą – yra tekstai, kuriantys aktorių, ir yra tekstai, kuriuos aktorius turi sukurti savimi. Pavyzdžiui, Crimpo retorika sukūrė neatpažįstamai naują aktoriaus Šarūno Zenkevičiaus socialinį kūną – tekstas jam, o ir visai trupei, davė įrankius atrasti save iš naujo. Tekstinė Brandau žaismė nulėmė glaudų, lig tol nepajustą trijulės – Mariaus Čižausko, Dainiaus Jankausko ir Dano Kamarausko – bendrabūvį. O Nelei Savičenko, Vytautui Anužiui, Agnieškai Ravdo, pristačiusiems Ninos Haratischwili kūrinį, teko atvirktinis darbas – lemti pjesę, pildyti ją savo teatrine patirtimi. Panašiai nutiko ir Reza pjesę skaičiusiems aktoriams: čia daugių daugiausia galėjai matyti nekintamas, jau įtvirtintas aktorių individualybes, bet ne naujo kalbėjimo, naujo būdo mąstyti ir jausti sroves, kurias būtų sužadinęs tekstas. ■

ŠIMTAS METŲ STILIUI, ŠIEK TIEK DEMOKRATIJAI

Geltona, mėlyna, raudona. Langų vitražuose, ant moterų liemenukų parduotuvių vitrinose, ant servetėlių užkandinėse. Ne, tai ne Rumunijos ar Moldovos vėliava, o ir kas Nyderlandams toji Moldova? Taip, tai Pietas Mondrianas. Jis visur. Kaip ir *De Stijl*. 1917-2017-ieji – tai ne Rusijos perversmo metai ir jo jubiliejus, bet „Stiliaus“ judėjimo šimtmetis.

Prieš 100 metų Theo van Doesburgo įkurtas žurnalas, prie kurio prisijungę Pietas Mondrianas, Gerritas Rietveldas pavertė jį ištisu meno ir amatų judėjimu, vėliau grindusiu ir *Bauhauso* filosofija, šiandien Nyderlanduose pasitinka visur – nuo minėtų mondrianiškų spalvų kompozicijos, puošiančios Yves'o Saint Laurent'o suknelę, eksponuojamą *Rijksmuseum*, iki milžiniškos trispalvės Rietveldo kėdės Utrechto centre. *De Stijl* aidai keliautoją pirmiausia pasitinka Schipholo oro uoste – išėjimo, bagažo atsiėmimo ir kitus ženklus suprojektavo Rietveldo akademijos auklėtinis Paulas Mijksenaaras (ankstesni, sukurti Benno Wissingo, *De Stijl* pasekėjo, jau atsidūrę Karališkajame muziejuje). O modernaus meno muziejus *Stedelijk* instaliavo funkcionalų Gerrito Rietveldo kambarį. Be Rusijos čia neapsieita – eksponuojama ištisa Chriso Beekmano kolekcija, mat jis buvo trumpam prisiliejęs prie *De Stijl*, bet susipyko su Doesburgu, nes ėmė politikuoti, bandė užmegzti ryšius su bolševikinės Rusijos menininkais. Atvykėlio iš Rytų pusės žvilgsniu, Beekmano tapyboje gal ir esama šiek tiek *De Stijl* atspindžių, bet socrealizmo ir ne itin stilingo plakatiškumo – apstu. Galėjo gauti ir Lenino premiją...

Mano nuomojamame bute Rietveldo taip pat esama – pailga minimalistinė lempa duše. Šalia – mon-

drianiškas vitražas. Bet, kadangi šeimininkas – senųjų menų žinovas, parašęs keletą knygų apie Rembrandtą, o namas yra netoli zoologijos sodo *Artis*, išvalgiai pasirinktas kitoks „brendas“, mat Rembrandtas keletą kartų paišė dramblę Hansken, atvežtą iš Šri Lankos. Lentelė prie namo durų skelbia apie visas tos dramblės keliones po Europą 1633-1655 m., o keliose spintose prigrūsta tiek knygų apie dailininką, kad kokioje nors provincijoje tai būtų galima vadinti Rembrandto centru. Puikus namudinės rinkodaros, o gal meno ir verslo sinergijos pavyzdys.

70-ąjį gimtadienį šiemet švenčiantis *Holland festival* vis dėlto koncentravosi ne į *De Stijl*, bet į aktualesnę ir drauge amžinesnę temą – demokratiją, smarkiai susvyravus pasitikėjimui ja. Nors olandai šiemet pirmieji užkirto kelią populistų pergalei per rinkimus, tačiau akivaizdu – demokratija jau nėra savaime suprantamas dalykas, kad ir kaip seniai ji būtų įsiskverbusi į genus. Pati šalies istorija ir olandų gyvensena liudija ypač didelę sugyvenimo patirtį tiek dėl nacijos daugiaautiškumo, tiek dėl didžiausio Europoje gyventojų tankio. Vadinamasis polderio modelis, pagal kurį turi būti išklaustytos visos pusės ir į visų pageidavimus atsižvelgta (nes reikėjo derinti sausinamų žemių kaimynų poreikius), kad geriausiu atveju visi liktų tik šiek tiek nepatenkinti, čia galioja jau nuo XVII amžiaus.

Demokratinį nusiteikimą pirmiausia demonstruoja pats festivalis – tai trečioji, priešpaskutinė jo meno vadovės Ruth MacKenzie laida. Buvusi Škotijos operos direktorė, Londono olimpiados kultūrinės programos kuratorė, už tai apdovanota Britanijos imperijos ordi-

nu, po 2018 m. festivalio vadovaus Paryžiaus *Châtelet* teatrui (dar vienas demokratiškas žingsnis – britė diriguos prancūzams!). Bet vienu iš festivalio kuratorių neabejotinai galima vadinti ir Donaldą Trumpą, pertvarkiusį ne vien politikų, bet ir pasaulio scenos menininkų darbotvarkes, festivalių programas. „*Nacija be sienų apskritai nėra nacija*“, – pareiškė jis, ir tai tapo Nyderlandų Nacionalinio teatro spektaklio „*Nacija*“ (*The Nation*) atspirties tašku. Režisierius Ericas de Vroedtas kuria, pasak kritikų, *Netflix* lygio serialą, kuriame detektyvas suplaktas su netolima – scenoje 2018-ieji – utopija, o drauge himną gimtajai Hagai.

Romeo Castellucci's, remdamasis Alexio de Tocqueville'o 1835 m. parašytu veikalu „Demokratija Amerikoje“, to paties pavadinimo spektaklyje revizuoja amerikietiškos dabarties šaknis. Londono Nacionalinio teatro meno vadovas Rufusas Norrisas spektaklyje „Mano šalis; darbinis eskizas“ (*My Country; A work in progress*) pateikia žinias-klaidos neišgirstų, neišklaustų britų balsus, užrašytus *verbatim* metodu. Niujorko *The Public Theater* režisierius ir dramaturgas, *Tony* premijos laureatas Richardas Nelsonas kone laboratoriškai analizuoja eilinių amerikiečių savijautą – spektaklis „Gabrieliai. Rinkimų metai vienos šeimos gyvenime“ (*The Gabriels. Election Year in the Life of One Family*) trunka visą darbo dieną, 8 gryno veiksmo valandas. Šeima per tą laiką ne sykį renkasi prie stalo valgyti, liūdėti, švęsti ir tikėtis naujo puikaus pasaulio. Kongo rašytojas ir režisierius Dieudonné Niangouna paskutinėje savo trilogijos apie Afriką dalyje „*Nkengué*“ rodo loginę įvykių – nuo korumpuotos politinės sistemos iki pavojingos pabėgėlių kelionės Viduržemio jūra – grandinę. Nacija, demokratija, parlamentarizmas įvairiais kampais buvo nagrinėjami ir paskaitose, diskusijose.

Holland festival yra skirtas miestiečiams, o ne atvykėliams kritikams ar turistams, į kuriuos Amsterdamui ne tik nusispjauti, stengiamasi juos netgi atbaidyti didžiulėmis visa ko kainomis, o spektakliai prasideda tuo pat metu, tad per dieną gali aplankyti vos vieną, apie kitus tenka tik pavydžiai pasiskaityti. Išleidus iš akių ginčus dėl demokratijos, tie kūriniai, kuriuos man pavyko pamatyti, kažin ar atsitiktinai rėmėsi šimto metų senumo istorijomis.

Platelio kūnai

Lietuvos šokio scenai Alainas Platelis nusipelnęs, ko gero, ne mažiau už *Naująją Baltijos šokį* – LIFE festivalyje 1995-aisiais parodytas jo trupės *Les Ballets C. de la B.* spektaklis „*Bonjour Madame*“ tapo smūgiu į galvą ir širdį tuo pat metu. Buvo sunku patikėti, kad vienas spektaklis galėtų taip sujaudinti ir drauge išplėsti anuometinį šokio supratimą pasaulyje, kuriame vis dar vyravo mimezė, baletinės klasikos šablonai ir bandančios tam radikaliai oponuoti bejausmės abstrakcijos. Šokyje kalbėti savo kūnu apie realų save ir drauge apie kitus – to nebuvo įmanoma įsivaizduoti! Todėl viena pusė festivalio klube – bare „*Prie universiteto*“ – tuoj pat įsteigė Platelio fanų klubą, o kiti, kaip vėliau rašė režisierius, išvykdami „*buvo labai susijaudinę. Niekada jų tokių nebuvau matęs. Kai kurie verkė, visi buvo labai tylūs ir susimąstę.*“¹

Po poros metų atvežtas „*Pasidalytas liūdesys*“ (*La Tristeza Complice*) tik patvirtino Platelio kitoniškumą mums atsiveriančiame dažnai grynojo šokio pasaulyje. Vis dėlto Lietuvos šokėjams Platelio kryptis liko iš esmės svetima – net nebandyta ton pusėn žengti. Ją neabejotinai galima priskirti Pinos Bausch šokio teatro kalbai: čia egzistuoja naratyvas, tarpais menkas siužetas, bet neabejotinai vyrauja idėjos, problemos, jausenos, remiamasi kultūros istorija, mediciniais ar atminties tyrimais. Viskas itin stipriai susieta su muzika, dažnai net ištisas spektaklis skiriamas (ne sužetiškai) vienam kompozitoriui – „*vspr*“, sukurtas su kompozitorium Fabrizio Casolliu, rėmėsi Monteverdžiu, „*Wolf*“ – Mozartu, „*Pitié!*“ ir „*tauberbach*“ – Bachu, „*C(h)oeurs*“ – Verdžiu ir Wagneriu.

Naujausiam darbe „*nicht schlafen*“ (reikėtų versti „*nemiegokite*“, 2016) atėjo eilė Mahleriui. Pasak Platelio, tai kompozitorius, kuris naudojo aukštosios ir žemosios kultūros „*semplus*“, deromantizavo muziką. Mahleris jam ypač tiko, nes perteikia katastrofos nuojautas. Perskaitęs istoriko Philippo Blomo studiją „*Apkvaitęs žemynas. 1900-1914 m. Europa*“ (*Der taumelnde Kontinent. Europa 1900-1914*), Platelis išvelgė begalę paralelių su šiandiena: baimė, sutrikimas, žiaurumo proveržiai,

netikrumas, bręstantis nacionalizmo blogis... (Įdomu, kad, sakykime, Stefanui Zweigui ikikarinė Europa atrodė visiškai kitokia – joje jau 30 metų triumfavo taika, brolybė, išnyko sienos, tačiau drauge kaupėsi persirpusios energijos perteklius, kurį reikėjo kur nors išlieti.²) Drauge neabejotina, kad tai dar viena kūrėjo refleksija apie Europą, mininčią Pirmojo pasaulinio karo šimtmetį, juolab kad Belgijai ši katastrofa buvo baisesnė negu Antrasis pasaulinis.

Todėl „nicht schlafen“ pirmieji „kadrai“ yra trijų arklių maitos, suverstos viena ant kitos, aplink jas būriuojasi pavieniai žmonės. Tai ne „vsprs“ – Mergelės Marijos mišparų – bendruomenė, kalnuose atnašaujanti Dievo Motinai ir siekianti religinės ar fiziologinės ekstazės. Šie tarpusavyje neturi nieko bendra, visi nedrąsiai eina kas sau, nešini pledais. Be abejo, tai dar vieni Platelio marginalai, getas, banda – skamba karvių varpeliai, girdimas gyvulių šnopavimas (nebe pirmą spektaklį choreografiui talkina kompozitorius Stevenas Prengelsas, garsinių peizažų virtuozas). Platelio metaforos lakoniškos: vienas vyras kitam, užsimaukšlinusiam karišką kepurę, įteikia aukštą kartį, o pats pralenda apačia pro ją laikančio „sargybinio“ ranką. Taip patenkama į zoną. Vyras bėga nuo vieno prie kito ten esančio, galingus baletu šuolius keičia momentinės hiphopo pozos, o kitą sekundę jau einama pirštų galais. Ženklas šokio erdvei: kojos „siužete“ gali būti ir suluošinto žmogaus strampai, bet ar pats baletas nėra luošinanti prievartos forma?

Platelis iškart ima publiką už gerklės su Mahlerio *adagietto*: motyvas, XX a. kultūriniame lauke, be abejonės, pirmiausia sukibęs su Luchino Viscončio juosta „Mirtis Venecijoje“. Šokėjai kilsteli rankas neaiškiam „Heil!“, žvilgsnius įsmeigę kažkur už horizonto lygiai kaip to filmo herojus Tazio. Tačiau pažvelgti į ateitį jie bandys iš vis aukščiau, kabarodamiesi vienas ant kito, – panašiai pabėgėliai įvairiose nuotraukose žvelgia per tvorą į kitą Europos šalį, atsitvėrusią nuo jų. Tikrą naciją, kaip pasakytų Trumpas.

Vis dėlto Mahleris demonstruoja galią – muzika stipresnė už šokį, o ir atlikėjai paklūsta kompozitoriui.

„nemiegokite“. Choreografas Alainas PLATELIS

Šokio „naratyvas“ – sinchronas ir jo ardymas – kartais darosi pernelyg popsiškas, dirbtinis, o vėliau net pameta idėjines linijas ar taškus, nuo kurių buvo galima atsispirti. Bet muzikinis peizažas (de)konstruojamas puikiai – Mahleris aukštąją kultūrą siejo su žemąja, o Platelis ir Prengelsas vokiečių romantiko muziką supynė su Afrikos pigmėjų dainomis, šokiais, ritmu. Įžūliai permušant, intonuojant simfonijas, o kartais tiesiog leidžiant dviem afrikiečiams lygia greta profesionaliai traukti savo dainas, sinkopiškai mušti / atrasti / kurti naują ritmą, suartinami du žemynai. Ne tik muzika suskaidoma į aibę kontekstų, viskas išcentruojama, atsiranda daug galimų žiūros taškų vienu metu. Bet vienas dalykas nekinta – tai Platelio gebėjimas ne tiek kurti personažus ar užuominas į juos, kiek išvesti į sceną spinduliuojančius, gyvus žmones. Dėmesys ir atjauta nedingsta net ir tada, kai jie, įsiveržę į žiūrovų erdvę, ima bendrauti įvairiomis kalbomis ar šokti (Amsterdamo karališkasis *Carré* teatras su plačiais tarpais tarp eilių, su bordiūrais tarp parterio ir amfiteatro tam puikiai tinka).

Platelis, pasitelkdamas muzikos ir kūnų sintezę, išspaudžia šiam amžiui netikėtą grožio akimirką, tiesiog leisdamas kūnams nardyti tarp kitų kūnų, paversdamas juos abstrakcija, kita erdve ar tuo, ką žiūrovai patys gebės įžvelgti. Jis išties grįžta į įsivaizduojamą XX a. pradžią, kad įrodytų, koks svarbus tikrasis meno grožis, ir kaip jo išsiilgstame.

„nemiegokite“. Spektaklio scena

Į pagalbą pasitelkta dar viena menininkė, kilusi iš Gento kaip ir pats Alainas. Berlindės De Bruyckere sukurta kompozicija – suversti arklių kūnai – tarsi jos 2000 m. parodos „Flandrijos laukuose“, skirtos Pirmajam pasauliniam karui, ištrauka, kalbanti apie žiaurumą, karo mašinų sumaitotą gamtą / prigimtį. Menininkės naudojamos kitos medžiagos – drobė, milas ar veltinis – yra atsvara sustingusiems gyvulių kūnams, reiškianti šilumą, jausmą, prieglobstį. Scenoje tai redukuota iki pledų ir suplyšusios drobės – ji yra galinis atitvaras nuo pasaulio. Pabėgėlių šeimos taip atsitveria vienos nuo kitų didžiulėse stovyklose, barakuose ar laivuose. Viename iš finalų (o jie keli, ir visi tyčiniai) ant arklių kūnų mirguliuoja šviesos, atgaivindamos juos tarsi pražudytą grožį. Bet minia – jau minia – nerimsta, trumpam sustingdama olimpinėmis pozomis. Čia dar vienas ženklas, kad ir kūno kultūros lauke bręsta perversmas. Patetika ima viršų, spektaklis nelaukta nutrūksta, paneigdamas harmoniją. Galbūt tam, kad mes patys, kaip sakė Platelis, nubustumė, neleidami mūsų užliūliuoti išsiilgto grožio iliuzijoms.

Priešingai įvairiems reportažams iš užsienio, priskirtiniams žanrui „ko jūs niekada nepamatysite“, šįkart galima pasidžiaugti – „nicht schlafen“ kitąmet žada atvežti *Naujasis Baltijos šokis*. Net jei tai ir nėra geriausias

Platelio spektaklis pastaraisiais metais (kritikai labiau vertina „vsprs“ ir „tauberbach“), Lietuvos šokio bendruomenė, žiūrovai turės galimybę susipažinti ne tik su pritrenkiančiu šokėjų profesionalumu, bet ir išgirsti kitokią kalbą, gal net artimesnę teatrui, tačiau „nenusiritančią“ iki siužeto, liekančią idėjų ir bendražmogiškos kultūros erdvėje. Platelio spektakliai aktualūs būtent išvalgomis apie mus, t. y. visuomenę. Kūrėjas išlipa iš „grynojo meno“ bokšto, jame palikdamas dažnai vaikiškus pamąstymus filosofinėmis temomis.

Futurizmo vaisiai?

Vis dėlto XX a. pradžia – tai ir atsivėrusių sienų, įvairių kelionių laikas, todėl natūralu, kad kilo estetiškai gimiški judėjimai, griauinantys žanrų ir stilių sienas. Prie *De Stijl* šliejasi konstruktyvizmas ir *Bauhausas*, o italų futurizmas prisideda tiek prie abstrakcijos gimimo, tiek prie taikomojo meno. Vienas dizaino pavyzdys, su kuriuo, ko gero, daugelis esame susidūrę, – italo Fortunato Depero 1932 m. sukurtas „Campari“ butelis. Grafikos dizaineris, aukštąjį stilių siejantis su žemuoju, tapo paklausus JAV, apipavidalino *Vanity Fair* ir *Vogue*, darė reklamas. Iki 1930-ųjų Niujorke kūrė scenos kostiumus ir šviesas, o prieš tai – nuo 1914 m. – priklausė Romos futuristų grupei. Amerikiečių lėlininkas Danas Hurlinas, 2013 m. viešėdamas Romoje, aptiko dokumentus, kuriuose užsimenama apie vienaveiksmes pjeses, Fortunato parašytas 1917 m. Nuvykęs į Roveretą, gimtąjį Depero miestą, asmeniniame jo archyve rado keturias pjeses su režisūrinėmis pastabomis, su aprašymais, kaip turėtų atrodyti lėlės, bet be brėžinių. Hurlinas apsidžiaugė – galės kurti savas!

Pjesių turinys nėra itin reikšmingas, išskyrus faktą, kad finale nelieta gyvų. Prisigėrusi vieniša moteris nusižudo, įsimylėjęliai išlaužo vienas kitam rankas, ištašo žarnas. „Magnetinis vagis“ pasinaudoja magnetu ir visus apvagia, bet yra nušaukiamas. „Elektriniame nuotykyje“ meilės trikampis baigiasi trimis karštais. Hurlinui tai pa-

sirodė ypač aktualu šiomis dienomis, kai net ir spektaklio repeticijas lydėjo makabriški įvykiai – 2016 m. birželį įvyko kraupios žudynės Orlande, prasidėjo neramumai Baton Rūže, policininkams nušovus paauglį, premjeros vakarą tame mieste iš keršto nušauti trys policininkai...

Futuristai kvietė viską griauti – čia Hurlinas išvelgia progreso ryšį su dehumanizacija ir šiandienos katastrofų šaknis. Tačiau būtų kvaila nepasinaudoti tuo progresu, kurio jau pasiekta. Spektaklis „Įnirtingai viską griauti“ (*Demolishing Everything with Amazing Speed*) pirmiausia parentas futurizmo estetika – stulbina atidumas tiek jai, tiek dizaino, dailės pavyzdžiams. O drauge tai netikėtas įvairiausių meno raiškų derinys – naudojamos japonų *bunraku*, įprastesnės pirštinių ir vielomis valdomos lazdelinės lėlės, japoniška širma virsta penkiais statmenais ekranais, kuriuose animaciją, nufilmuotą iš anksto, papildo čia pat filmuojamos detalės, pasitelkiami šešėlių teatro elementai, o projekcija išplečiama per visą sceną ir grindis. Baugi, šalta muzikinė atmosfera kuriama čia pat, scenoje (Dan Moses Schreier). Depero remarkas intonacijomis, primenančiomis Glasso „Einsteiną paplūdimyje“, skaito itin išraiškingo balso Karen Kandel (nenustebau, sužinojęs, kad ji – *Mabou Miines* aktorė, vaidinusi Philipo Glasso ir JoAnne Akalaitis, Peterio Sellarso ir Lee Breuerio spektakliuose, bendradarbiavusi su *La Mama* ir *Public Theatre*).

Spektaklyje aibė citatų iš futurizmo, rusų suprematizmo ir konstruktyvizmo, vokiečių ekspresionistinių interjerų ir bauhausinės architektūros, iš Oscar Schlemmerio sceninių eksperimentų (beje, panašius, tačiau neišlikusius įrašuose, baletus kūrė ir Depero, vadinęs juos *Balli Plastici*). Ironiškai atspindi-

mi XX a. pradžios išradimai: vertybės, kurias magnetu pritraukia vagis, keliauja į pilvą fordishkuoju konvejeriu; elektra žudo žmones, vėliau jie atgaivinami elektrošoku, bet jau tampa negyvos dvasios automatais; vagis, įėjęs į restoraną, visus, apsirengusius pagal to meto madą, užhipnotizuoja iškelta ranka „Heil!“ Šeimos apokalipsė tampa pasauline – moteris atstovauja vartojimui (nuo gausaus valgyimo ir plintančių bakterijų iki pirkimo manijos), jos vyras kūrėjas projektuoja pastatus (architektūra – nuo Le

„Įnirtingai viską griauti“. Spektaklio scena

mi XX a. pradžios išradimai: vertybės, kurias magnetu pritraukia vagis, keliauja į pilvą fordishkuoju konvejeriu; elektra žudo žmones, vėliau jie atgaivinami elektrošoku, bet jau tampa negyvos dvasios automatais; vagis, įėjęs į restoraną, visus, apsirengusius pagal to meto madą, užhipnotizuoja iškelta ranka „Heil!“ Šeimos apokalipsė tampa pasauline – moteris atstovauja vartojimui (nuo gausaus valgyimo ir plintančių bakterijų iki pirkimo manijos), jos vyras kūrėjas projektuoja pastatus (architektūra – nuo Le

„Įnirtingai viską griauti“. Režisierius Danas HURLINAS

Corbusier iki šiaudien sunaikintos Palmiros), o meilužis dievina greitį (elektra, traukiniai, katastrofos). Nužmogėjimą (todėl lėlių veidai be bruožų, tai tik žmogaus kontūrai) Hurlinas sieja su progresu, greičiu, mechanika. Žudynės čia baisios ir buitiškai žiaurios – mylimieji vienas kitam laužo rankas, išlupa akis. Su kiekviena pjese skaičiuojami lavonai, kurių vis daugėja, ir finale, per Pirmąjį pasaulinį karą, šimtus keičia tūkstančiai, milijonai, teigiant, kad susižavėjimas mechanizmais kažkuriuo metu peržengė saugios egzistencijos ribas.

Pasaulio sukūrimas

Einame teatro užkulisiais ir, prisispraudę pro standžias oro pagalves (hm, tai turėtų mums kažką priminti?), galiausiai patenkame į salę, t. y. fiziškai gimstame žiūrovais. Užsidedame ausines, tapdami hermetiškos sferos – viskas apgaubta tamsiu audiniu – auditorija. Pirmame veiksmė vyras laiko baltą popieriaus lapą, atsuktą į žiūrovus, o kitas, prisiklijavęs barzdą, sako: „Tai bus briedis.“ Pirmasis atsuka kitą lapo pusę su nupieštu briedžiu. Po to sukuriama dar keli gyvūnai, ir Dievas matė, kad tai gerai. Vėliau Jis atveda žmogų ir pristato savo Mokytojui (o gal senajam dievui?). „Tai juk tu jį sukūrei pagal savo atvaizdą!“ – sako Mokytojas. „Ne, jis trumpesnis!“ – nesutinka Dievas. Po to perspėja vyrą ir moterį, kad „nevalgytų vaisiaus nuo gėrio ir blogio pažinimo medžio, nes mirsią“. „Ar nemanai, kad šita frazė ne itin gerai skamba (*catchy*)?“ – perspėja Mokytojas. Tikriausiai taip ir yra, nes Vyras ir Moteris ima valgyti popierių, ant kurio nupieštas obuolys.

Australų *Back To Back Theatre* grįžta į turą po Europos festivalius su nauju spektakliu „Ponia valgo obuolį“ (*Lady Eats Apple*). Trupės išskirtinumas – jos nariai, turintys Dauno, Aspergerio sindromus. Režisierius ir neabejotinai stulbinančios kantrybės vadovas Bruce'as Gladwinas sugeba specifines atlikėjų savybes paversti stipriosiomis spektaklių pusėmis. Visi drauge jie tiria ir gretina tiesas, kurios „normaliems“ žmonėms seniai nekelia jokių klausimų. Prieš keletą metų australai nustebino teatro pasaulį epu „Ganešas prieš Trečiąją Reichą“, indų mitus pindami su

Hitlerio – ir režisieriaus kaip demiurgo – diktatūra, su masių psichologija.³ Dabar jie kėsinaisi į Šventąjį Raštą, skambias frazes pakeisdami kasdieniškomis, situacijas pateikdami be jokios šventumo aureolės (tai šiek tiek primena *Monty Python*). Pirmą regėjimą, kaip Dievas sukūrė gyvūnus, o vėliau – kaip žmogus juos pažįsta. Tai vėl išreiškiama paprastai: Dievas žmogui (atsiprašau, bet akivaizdžiam daunui, pabrėžiančiam savo komiškumą) rodo korteles su vaizdais, o šis turi atspėti, kas ten nupiešta. Žmogus klysta, jis netobulas, bet iš trečio karto vis tiek pataiko – ištaria sudėtingą žodį „hipopotamas“. Dievas (pagal kieno atvaizdą?) irgi nekoks, – Mokytoją, kuris meldė mirties, juk taip neįdomu amžinai gyventi, nušauna tik iš trečio karto ir tik pusėtinai, kaip komentuoja griūdamas Mokytojas.

Galiamis paliekame Rojų ir mus, publiką, ištinka žiūrovų Rojus – skraistės nutraukiamos, prieš akis atsiveria neorenesansinė Amsterdamo miesto teatro salė su keliomis balkonų eilėmis, su raudonu aksomu ir aukso inkrustacijomis. Situacija apverčiama ir mes tampame kone dievais, stebinčiais varganą žmogelių dalią – viename balkone valytojai siurbia kilimą, valo dulkes. Kažkas keikiasi, kad jam nepakėlė algos, esą jis dirba nepakankamai tobulai (kiekvienas turi savo viršininką). Moteris ima flirtuoti su bendradarbiu ir nori pažinti jį kaip vyrą (čia ataidi ir socialinė epizodo pusė – Australijoje verda diskusijos apie neįgaliųjų įdarbinimą, jų santuokas ir šeimas). Trečiame veiksmė valytojų vadas (tas pats Dievas) aptinka užkulisuose mirštantį žmogų – savo Mokytoją, ir kviečia greitąją pagalbą telefonu, nuo kurio mes visi šiaudien priklausomi. Moteris apkabina mirštantįjį ir vis kartoja, kad jo nepaliks.

Trys veiksmai – tarsi trys miniatiūros, kviečiant apmąstyti tai, apie ką čia punktyriškai kalbėta. Biblijinio Rojaus siužetus *Back To Back Theatre* perkelia į „plokščiausią“ kasdienybę, paprastumas atsiranda ir iš kalbėsenos ypatumų, nesuteatrintų intonacijų, niekaip fiziškai nesutaurintų judesių. Pirmoje dalyje šventumo sfera desakralizuojama, o kasdieninė buitinė erdvė tokia ir lieka, bet joje skambančius žodžius matuojame jau kitais, amžinesniais parametrais. Vienam žmogui gulinti,

„Ponia valgo obuolį“. Režisierius Bruce'as GLADWINAS

kitam skambinant telefonu, regime ne tik žmogaus, bet ir Dievo (ir tikėjimo juo) netobulumą, mirtį, ištrinančią sąlygines ribas, išankstines nuostatas, suvokiame, kaip sunku išsižadėti savojo Dievo.

Keturi apreiškimai

Trys iš penkiasdešimties pagrindinės programos spektaklių, rodytų po kelis kartus nuo birželio 3 iki 25 d., ir du čia neaprašyti koncertai, kurie labiau politikorektiškai internacionaliniai negu meniniai, – pernelyg menkas dėmuo, norint vertinti vieną iš turtingiausių festivalių vienoje iš turtingiausių Europos šalių. Bet pirmiausia lenda į akis keletas visiškai ne monetarinių aspektų, išbandydami tradicinį suvokimą.

Pirma, ateiti į Karališkąjį teatrą su šortais ar sportbačiais nėra nei iššūkis, nei nepagarba.

Nes, antra, taip apsirengusius – net ir vyresnės kartos! – žmones galima pamatyti prieš spektaklį rengiamuose *intro*, kur scenos meno kritikas, tos srities žinovas, per 30-40 min. pristato, ką tuoj pamatysime ir su kuo reikėtų valgyti tą pažinimo vaisių (susitikimai su kūrėjais būna po spektaklių arba kitą dieną). Į tokių *intro* susirenka 100–150 žiūrovų.

Trečia, iš matytų spektaklių ilgiausiai, vieną valandą keturiasdešimt minučių, truko Alaino Platelio „nicht schlafen“, kiti – mažiau negu po pusantros valandos. O idėjų ir scenos inovacijų kiekviename, ypač Dano Hurlino, kūrinyje tiek, kiek nerasi per mums įprastą 5 valandų maratoną, o gal net per visą sezoną. Tai byloja ne vien apie kūrėjų gebėjimą kažką pasakyti, bet ir apie kintantį pasaulį, kuriame laikas darosi vis svarbesnis, ir apie pagarbą žiūrovams, jį leidžiantiems drauge.

Ketvirta, besikryžminančių formų ir žanrų pasaulyje, sceninių išradimų ir daugialypių hipertekstų realybėje prisiminiau režisierių Rufusą Norrisą, kuris apie britų trupę *Forced Entertainment* kalbėjo taip: „*Ji nuolatatos primena, kad mūsų tradicinis (in the mainstream) kūrybos būdas tėra tik vienas ir itin siauras kelias.*“ ■

¹ Cituojama iš Alaino Platelio laiško festivalio LIFE vadovei Rūtai Vanagaitei, žr. LIFE'96 katalogas, p.29.

² Plačiau žr. Stefan Zweig. Vakarykštis pasaulis. *Europiečio prisiminimai*. Vilnius. *Tyto alba*. 2005.

³ Žr. Vaidas Jauniškis. Vienos triada. 2. Krizė, migracija. *Menų faktūra*. 2012-06-06, žr. <http://www.menufaktura.lt/?m=3391&s=64878>

MUZIEJUS IR DEMONAI*

DIDŽIOJO VALDOVO KARŪNOS VAGYSTĖ

30

Sanskritijos Nacionalinio muziejaus direktorė Roza Kuzbas buvo aptikta pačiuose slapčiausiuose muziejaus fonduose, kur nuo pašalinių akių ilgus metus saugoma antisanskritinė literatūra, jos vadų karikatūros, antrarūšiai pirmaeilių dailininkų darbai.

Iš prigimties apdairi Roza Kuzbas jau seniai tikėjosi panašaus išpuolio, todėl pasirūpino slėptuve – atsitempė iš ekspozicijos menkai žinomo Vidurinės Egipto karalystės faraono Tutmosio XII sarkofagą, kuriame ir pasislėpė nuo ikonoklastų. Norėdama suklaidinti persekiotojus, faraono atvaizdą, ištapytą ant sarkofago, uždengė helenizuoto jaunuolio portretu.

– Nagi, miegančioji gražuole, – apsimestinai saldžiai prabilo Šešupskis-Nemunėlis, kai muziejiniškai Derešas, Mazepa ir Azguridė išdavė direktorės slėptuvę, – ar dar ilgai miegosim? – kelis kartus paplekšnojo per sarkofago dangtį. – Ar mane kas nors girdi? – ėmė nuožmiai daužyti kumščiu.

* Tęsinys iš KB nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6. Pabaiga

Sarkofagas tylėjo. Nerodė gyvybės ženklų. Šešupskis-Nemunėlis klausiamai nužvelgė muziejininkus.

– Ji ten yra, – patikino Azguridė. – Prisiekiu savo disertacija.

– Galiu tai paliudyti, – stačiatikių papročiu ėmė žegnotis ir pataikūniškai lankstyti Mazepa.

– Ji miega, – neabejojo Derešas. – Teisuolės miegu. Šešupskis-Nemunėlis įsakė nedelsiant atidaryti sarkofagą. Visi trys muziejininkai gavo po laužtuvą.

Iš pradžių dangtis nepasidavė. Tačiau trijulei stipriau užgulus laužtuvus, pamažu pajudėjo. Kai vargais negalais buvo nustumtas, visi pamatė ten pasislėpusią direktorę. Roza Kuzbas gulėjo ant nugaros, įžūliai spoksodama į visus išplėstomis, įtūžio kupinomis akimis, įsisupusi į kažkurio krikščionių šventojo įkapes.

– Labas rytas, – kaip tik pajėgė žvaliau tarė Šešupskis-Nemunėlis. – Labas rytas, – kandžiai pakartojo, nes Roza Kuzbas jau ketino užmerkti akis.

– Labas, – po kurio laiko burbtelėjo ši.

– Ar dar ilgai miegosim? – griežtai lyg matematikos mokytojas pasiteiravo.

– Kur aš? – bandė vaidinti nustebusią direktorė.

– Tuoj tau parodysiu, – pažadėjo Šešupskis-Nemunėlis. – Ropškis, – įsakmiai paragino.
– Man ir čia gerai, – išsisukinėjo Roza.
– Užstumkite dangtį, – liepė parankiniams Šešupskis-Nemunėlis.
– Ne, nereikia.
– Tada lipk greičiau, kaprizams neturime laiko.
– Aš turiu persirengti, – suko uodegą Roza. – Išei-
kite. Visi išeikite iš čia. Palikite mane vieną.
– Mes nūsikusim, – nūsileido Šešupskis-Nemunėlis.
– Bet nežiūrėkite, – gėdijosi Roza.
– Mes ką, nuogų bobų nematę? – direktorės dro-
vumu stebėjosi ikonoklastas.
– Prisiekite, kad nežiūrėsite.
– Duodu žodį, – tarė Šešupskis-Nemunėlis.
– Bet jei pažiūrėsit...
– O jei ir pažiūrėsime. Kas tada?
– Aš jūsų nebergerbsiu.
– Ką? – apstulbo Šešupskis-Nemunėlis ir davė žen-
klą užstumti dangtį.
– Lipu jau, lipu... – pasidavė Roza, supratusi, kad
juokai menki.
Visi nūsikusuko į sieną.
– Užsimerkite ir skaičiuokite iki šimto.
Užsimerkęs Šešupskis-Nemunėlis pradėjo garsiai
skaičiuoti.
– Ne taip greitai.
Tas ėmė skaičiuoti lėčiau. Dar lėčiau. Labai lėtai.
Kai po gero pusvalandžio perkopė per trisdešimt
tris, Roza Kuzbas tarė:
– Dabar galite atsisukti.
Stovėjo puošina pačios austais tautiniais sanskritų
drabužiais, ant galvos lyg Didžiojo valdovo karūną
užsidėjusi skastybę simbolizuojantį rūtų vainiką.
Šešupskis-Nemunėlis, ilgus metus praleidęs sveti-
muose kraštuose, neteko žado. Atsigavęs tarė:
– Čia, gerbiamoji Nacionalinio muziejaus direk-
tore, vyksta labai rimtos ikonoklastų kovos, o ne
paviršutiniška tautinių kostiumų demonstracija.
Taigi, nusiimkite tuos vainikus ir griebkimės darbo.
Tikiuosi glaudaus bendradarbiavimo, – Šešupskis-

Nemunėlis krūtine prirėmė Rozą Kuzbas prie sienos.
– Kaip tu galvoji?
– Apie ką? – nesuprato Roza, jausdama klastingai
sklindančią ikonoklasto kūno šilumą.
– Apie visa tai, – miglotai paaiškino Šešupskis-
Nemunėlis, dar arčiau prisispausdamas.
– Nieko negalvoju, – atkirto Roza.
– Teks pagalvoti, – atsitraukęs uždegė deglą, su-
suktą iš nežinomo autoriaus paveikslo. – Ar nori,
kad ugnimi prakalbinčiau?
– Nežinau, apie ką turėčiau kalbėti, – šiurptelėjo
Roza.
– Kalbėk tiesą.
– O kas yra tiesa? Gal jūs žinote? – bandė pavojin-
gai koketuoti.
– Žinau. Aš viską žinau, – neslėpė ikonoklastas. –
Tačiau noriu išgirsti tiesą iš tavęs.
– Tiesos aš neišduosiu! – narsiai atšovė Roza Kuz-
bas.
– Petrai, – Šešupskis-Nemunėlis pamojo pirštu
netoliese stovėjusiam elektrikui Zadurai, sukinėjan-
čiam rankoje didelį atsuktuvą. – Pareguliuok direk-
torei smegenis.
– Nesileisiu reguliuojama, – pasišiaušė toji. – Jei
norite sužinoti, ką galvoju apie tiesą, archyve pasi-
skaitykite mūsų muziejaus ataskaitas.
Zadura ryžtingai žengė pirmyn.
– Gerai jau, gerai, – nusigando Roza Kuzbas. – Su-
tinku, kalbėsiu. Bet ne apie tiesą, o apie meną. Jums,
ponai Sanskritijos ikonoklastai, bus ne pro šalį iš-
girsti apie amžinąsias vertybes. Apie žmogaus sielos
namus. Papasakosiu apie puoselėjamą dvasingumą,
jo rūšis ir porūšius. Pasisakysiu apie skastybę ir apie
tai, kas taurina žmogų. Jums turbūt bus pravartu
pasiklausti apie žmogaus dvasios pirmavaizdį, kurį
net be žiūronų galima pamatyti paleolite. Kalbėsiu
apie dramatišką žmogaus sąmonės kaitą, lemtingą
prasilenkimą tarp to, kas jis yra ir kuo norėtų būti.
Visa tai aptarusi, pereisiu prie svarbiausių artefaktų,
kuriuos išvardyti neužtektų nei jūsų, nei mano gy-
venimo. Tada, kai juos suminėsiu, padarysime kele-
tą pradinių išvadų, dėl kurių turėsime sutarti. Radę

mus siejantį požiūrio į civilizaciją vardiklį, pereisime prie skaitiklių, kitaip sakant, antraeilių detalių. Kai kurių laikinai atsisakę, o kitas visam laikui palikę ramybėje, priartėsime prie tiesos, dėl kurios neišvengiamai nesutarsime, nes tai, ką aš vadinsiu balta, jums atrodys juoda, ir atvirksčiai. Radikalčiai išsiskyrus požiūriams, rodysime vieni kitiems špygas, nuogus užpakalius, keiksimės bjauriais žodžiais ir vėl turėsime viską pradėti nuo pradžios. Sutinku pakalbėti apie tai, kaip tiesa atsiskleidžia mene, kodėl menas negali išsiversti be tiesos, nors neretai ją išduoda. Štai, pažiūrėkite, ponai ikonoklastai, į socrealistinio metodo kūrinius. Kiek juose yra tiesos ir kiek meno? Ar tautų vado Stalino portretas toks pat paveikus kaip ir popiežiaus Leono V? Kiek pirmajame glūdi apgavystės ir kiek antrajame galime atrasti tiesos? Kaip visa tai palyginti? Kaip apskaičiuoti procentais? Muziejaus bendradarbis Aristidas Vaidevutis Derešas kadaise sugalvojo lanksčią formulę, tačiau mokslo taryba ją sukritikavo ir atmetė. Aš pasisakiau „už“, tačiau tąkart likau mažumoje. Derešas vėliau už tai padėjo. Sakė, jei ne moralinis mano palaikymas, nebūtų taip kruopščiai dirbęs mokslinio darbo. Baisu net pagalvoti, ko būtume netekę: monumentalių Derešo monografijos apie banano įvaizdį mūsų kultūroje; daktarinės disertacijos, skirtos apšvietimo problemoms Oksanos Eišiškės vėlyvuosiuose natiurmortuose; įstabaus straipsnio apie Pinokio figūros faktūrą ir socialines, politines, erotines jo pažiūras kvailių šalyje. Nebūtų išleistas Derešo eilėraščių rinkinys apie Mėnulio fazes ir jų įtaką pagijusiems nuo šizofrenijos akvarelistams-pensininkams; neturėtume simfoninės poemos, kurioje, pasitelkdamas talpią „Paršiuko Čiuco nuotykių“ metaforą, mokslininkas kompetentingai išnagrinėjo menų sintezės klausimus. Be viso to gyventume daug skurdžiau. Nekalbėtume apie Estiją, Švediją ar Norvegiją, nes mūsų lygis būtų žemiau Senegalo ar Haičio. Tad ir vėl, ponai ikonoklastai, grįžtu ne prie muziejaus, o prie tyrimų muziejuje. Juk tai neįkainojamas mūsų tautos lobynas. Kaip ir mano, nors girtis nekuklu, laisvalaikio išaustos unikalios tautinės juostos, liaudies dainos,

kurias pati sukūriau ir ketinau įrašyti drauge su saksofonininku iš provincijos. Mano mokslinių tyrimų dar nespėta deramai įvertinti, kaip antai studijos apie kačių kniaukimo pokyčius Nacionaliniame muziejuje, kai įsigijome naujus sovietmečio fondus. Kiek čia, šiame kniaukime, slypi žavesio, išminties, grožio ir, žinoma, meilės, be kurios net pats didžiausias menas yra tarsi pirmoji naktis be sekso, nes platoniška meilė, kaip visi žinome, – tai meilė be galo.

Klausydamasis Rozos Kuzbas išvedžiojimų, Šešupskis-Nemunėlis nevalingai susverdėjo. Tada apsi-
niaukė – skaisčiai pamėlo, pažaliavo, pajuodo.

– Išsižadėk! – nuplėšęs nuo sarkofago dangčio Fajumo portretą, pakišo jį direktorei.

– Niekada.

– Spjauk ant jo!

– Nesulauksi.

– Pamink skastybę!

– Ne.

– Pamiršk dorą!

– To nebus.

– Gyvybė arba mirtis! – liepė pasirinkti.

– Be meno mes visi mirę, – herojiškai laikėsi muziejaus direktorė.

– Paskutinį kartą sakau – išsižadėk!

– Ne!

– Apspjauk paveikslą! – Fajumo portretu prieš nosį mosavo ikonoklastų vadas. – Save apspjauk!

– Ne! – užsispyrė Roza Kuzbas. – Ne! Ne! Ne!!!

– Ką gi, – staiga ramiu balsu tarė Šešupskis-Nemunėlis. – Grūskite ją atgal, – sukomandavo.

– Visą? – pasitikslino buvęs elektrikas Petras Zadura. – Ir su tuo vainikėliu?

– Ne, tik geresniąją dalį, – pasišaipė barbarų lyderis.

Tie nedelsdami įsakymą įvykdė, nes turėjo ne tik tvirtas pažiūras, bet ir be išlygų gerbė hierarchiją.

– Aš taip ir nesupratau, kiek tiesos yra mene, – po egzekucijos nusiminė ikonoklastų eilinis Gedinimas, kurio pavardės niekas nežinojo. – O ir kas tas menas, toji kultūra, tie kiti pasibaisėtini dalykai, kuriuos ištarti liežuvis neapsiverčia?..

– Tiesa yra tai, – kantriai aiškino Šešupskis-Nemunėlis, – kad žmogus, visų pirma, turi būti socialiai pavalgęs, smagiai pasidulkinęs, ramiai išsimiegojęs. O visa kita – niekai. Ar aiškiai pasakiau?

– Pakankamai, – eilinis Gediminas neišsidavė, kad kažko vis dėlto nesuprato.

31

Vos buvo užstumtas sarkofago dangtis, Derešas, Mazepa ir Azguridė, išvydę, kas atsitiko Rozai Kuzbas, pasijuto lyg pridarę į kelnes. Kai Šešupskis-Nemunėlis patraukė siautėti toliau, muziejaininkai tylėdami stoviniavo prie sarkofago, kur buvo ką tik gyva palaidota jų direktorė.

– Reikaliukai... – po užsitęsusiųs pauzės pirmasis prabilo Mazepa.

– Jau seniai kažko panašaus tikėjaisi, – nevalingai pirstelėjo Aristidas Vaidevutis Derešas.

– Man tai nepatinka, – prisipažino Azguridė.

– O kam gali patikti? – bejėgiškai skėstelėjo rankomis Mazepa.

– Kas dabar bus?

– Ogi nieko nebus, – nuramino ūkvedys Azguridė, kuri kažkodėl ėmė jį nervinti.

– Jei nebebus muziejaus, tai kaip mes gyvensim?

– Na, kolegos, nėra taip jau blogai, – įsiterpė Derešas. – Mano moksliniai darbai pasaulyje plačiai žinomi. Kiekvienas save gerbiantis muziejaininkas yra juos skaitęs. Su visais susirašinėju. Mano draugai FB profilyje yra net Kafka ir Muzilis, na, tas žmogus be savybių. Aš jau nekalbu apie gerbiamą Panofskį, didįjį Luką Kranachą ir brolius Karavadžus.

– Atsiknisk nuo Karavadžų, – susierzino Mazepa. Bet Derešas neatsikniso:

– Pasaulio muziejuose turiu naudingų pažinčių. Neprapulsiu. Miša Piotrovskis kviečia į Leningradą, atsiprašau, Sankt Peterburgo Ermitažą. Turiu gerų draugelių Paryžiaus Luvre, Berlyno Muziejų saloj. Na, nugriovė mūsų Nacionalinį, tačiau, kolegos, apsidairykite, kokie turtai paslėpti šalia mūsų! Prasigėrusio Sanskritijos kaimo etnografiniame mu-

ziejūkštyje kartą aptikau įstabų Rembrandtą! Žinoma, neišsidaviau jį pažinęs. Tas Rembrandtas buvo nuo galvos iki kojų apdergtas mūsų, pajuodęs nuo laiko, su pasibaisėtinomis krakeliūromis, įskilusiu porėmiu. Užsimaniau to Rembrandto. Muziejuko direktorius atidavė jį už du butelius „Dar po vieną“ ir penkis „Parašiuo“ pakelius. Aplaištėme abipusiai naudingus mainus, juk tada dar turėjau sveikatos. Grįžęs nusiunčiau paveikslą į Leningradą, kad restauruotų, bet rusai jo taip ir negrąžino.

– Kaip negrąžino? – pasipiktino Nora Azguridė. – Privalėjo grąžinti. Reikėjo išsireikalauti. Juk tai Rembrandtas!

– Žinot, kolege, kokie tada buvo laikai? Jūs jauna, nelabai prisimenate... Et, susirasiu kur nors žemėlapyje mažą muziejuką. Ten ir baigsiu savo dienas. Gal net ką nors patyrinėsiu. Man visada ypač patikdavo daryti atribucijas. O, tai didelis malonumas. Paimi į rankas paveikslą su rėmais ir porėmiais, tik žast pasiguldai ant stalo kaip bobą. Pasilenki. Šmaukšt. Vaukšt. Pyst. Ir krapštinėji pirštu, nes labai jau smalsu patikrinti, kas ten po viršutiniu dažų sluoksniu...

– Aristidai, nekalbėkite taip. Žeminate mano orumą.

– O ką blogo pasakiau? – nustebo Derešas.

– Pasirodo, jūs seksistas!

– Nieko blogo jis nepasakė, – apgynė senuką Mazepa.

– Jei nepasakė, tai dar pasakys.

– Ir ką jis gali pasakyti?

– Patikėkite, aš dar pasakysiu, tarsiu žodį humanitariniame moksle, – įsisvajoję Derešas. – Pasaulis apsivers aukštyn kojomis, sudrebės net Mendelejevo periodinė chemijos elementų lentelė. Ar aš jums, kolegos, pasakojau, ko pripiešė tas Mendelejevas restorane ant servetėlių, kai su paskaitomis lankėsi Vakarų Europoje?..

– Nepasakojot.

– Ir nereikia, – nukirto Mazepa, kuriam staiga labiau parūpo egzistenciniai klausimai.

– Man būtų įdomu sužinoti, – smalsavo daktarė.

– Verčiau pagalvok, ką veiksi ateityje, – patarė jai Mazepa.

– Aš? – nustebo Azguridė. – Turėjau ir turiu planą B.
 – Ir koks gi tas planas?
 – Ištekėsiu. Susilauksiu vaikų.
 – Tu? – išvertė akis Mazepa. – Kas tave ims...
 – Nespręsk pagal save, – Azguridė jautėsi pažeminta ir estetiškai neįvertinta. – Šimtai narsių vyrų norėtų vesti muziejininkę, be to, menotyro mokslų daktarę. Išvaizda nieko nereiškia. Svarbiausia protas, išmintis.
 – Esu sugulęs su įvairaus plauko muziejininkėmis, menotyrininkėmis, kultūrologėmis, bet neaptikau nei proto, nei išminties, – atkirto ūkvedys. – Per tas kūtvėlas išsiskyriau su žmona, susigadinau sveikatą. Blogai miegu. Esu neramus. Bet ar kas į tai atsižvelgs? Ar pridės nors eurą prie pensijos?
 Iš sarkofago pasigirdo nedrąsus beldimas. Visi krūptelėjo. Tarsi sąmokslininkai susižvalgė.
 – Aš tiek per ją prisikentėjau, – sušnabždėjo Nora.
 – Muziejaus mokslo taryboje ji vetavo mano atrastą meno tiesos ir tiesos mene formulę.
 – Kai apie ją pagalvoju, nebesinori gyventi, – ieškojo užuojautos ūkvedys.
 Roza Kuzbas ėmė belsti garsiau.
 – Bet ar tai humaniška? – staiga suabejojo Azguridė.
 – O vetuoti fundamentalius atradimus – humaniška? – prieš kelis dešimtmečius patirtos nuoskaudos niekaip nepajėgė pamiršti Derešas.
 – Apsimeskime, kad nieko negirdim, – rado išeitį Mazepa.
 – Aš „už“, – pakėlė ranką Nora Azguridė.
 – Aš nieko prieš, – tarė Derešas, tačiau rankos nekėlė.
 – Susilaikau, – iš keblios padėties išsisuko Mazepa.
 – Du „už“, vienas „susilaikė“. Sprendimas priimtas, – kumščiu per dangtį stuktelėjo Derešas.
 – Dabar tyliai tyliai išsiskirstykime, – liepė Mazepa. – Aš lėnu į pogrindį.
 – Aš einu į opoziciją.
 – O aš emigruosiu, – apsisprendė Nora. – Ten mane pamils.

Prasidėjus ikonoklastų terorui, buvo išverstos ne tik muziejų, galerijų, šventyklų, slaptųjų tarnybų, poliklinikų, ministerijų, bet ir durnyno durys. Protiškai neįgalūs pacientai, įkvėpę laisvės oro, išsibėgiojo kas kur – vieni patraukė elgetauti, kiti sugrįžo į tėviškę, treči atkakliai suko ratus aplink dispanserį, nesuprasdami, kas čia vyksta.

Psichiatras Žygimantas G., neatsitraukiantis nė per žingsnį nuo Rafaelio Muzono, kurį dabar pagarbiai vadino Mokytoju, pasiūlė pasivaikščioti ir pasidairyti po miestą. Muzonas neprieštaravo. Pamatęs, kad nuo pastatų nudaužytos visos puošmenos, grožiui neabejingas muziejaus direktorius šių permainų kažkodėl nekomentavo.

– Mokytojau, minėjote, kad dėl meno ir dėl muziejaus jums teko ne vienus metus praleisti kalėjime, – priminė Žygimantas G., kai jiedu skvere prisėdo ant suoliuko.

– Nejau?

– Sakėte, nesvarbu, kiek metų kalėsi, svarbiau, kad paleistų.

– Ak, taip, – lyg pro miglą prisiminė.

– Kaip jaučiasi žmogus, pasodintas į kalėjimą dėl meno?

– Kalėjime... – nutęsė Rafaelis Muzonas, – nebuvo taip jau blogai. Gal kameros kiek per ankštos. Gultai galėtų būti minkštesni. Lubos aukštesnės. Daugiau šviesos. Pramogų. Tačiau negaliu skųstis – maitino tris kartus per dieną. Kartą per savaitę išvesdavo pasivaikščioti į kiemą. Kelis kartus kaliniams koncertavo artistai. Buvo atvykęs skaitovas. Klausėmės lektorius, beje, labai įtaigiai pasakojusio apie blai-vybę. Mano kameroje sėdėjo dvidešimt asmenų, nors ji skirta penkiems. Ant gultų miegodavome pakaitomis, susiglaudę kaip silkės. Ant kito šono apsiversdavom pagal seniūno komandą. Ten artimai pažinau begalę įdomių tipų, tarp kurių buvo keli akademikai, mokslų daktarai, vienas girtuoklis, keturi kunigai pedofilai, trys kišenvagiai, o kiti – galvažudžiai recidyvistai. Net dabar, praėjus tiek laiko, ilgiuosi disku-

sijų, kurios vykdavo naktimis. Išgėrę čefyro, smagiai pasiginčydavome.

– O dėl ko ginčydavotės?

– Dėl meno. Tai buvo pagrindinė tema. Apie politiką nekalbėdavome. Apie ekonomiką irgi ne. Užsienio reikalai mūsų nedomino. Tik dėl meno karštai ginčydavomės.

– Ko gi čia ginčytis?

– Na, vieniems atrodė, kad vaizduojamasis menas yra aukščiau už taikomąjį, kiti aukščiausia meno forma laikė akademinę muziką, o treči, nevengdami kumštynių, tikino, kad visų menų karalienė yra architektūra. Šią tezę ypač aršiai gynė kunigai pedofilai ir vienas kišenvagis. Aš, žinoma, turėjau savo nuomonę. Tvirtą. Man buvo svarbu apginti muziejaus idėją. Todėl visaip ją skleidžiau, kartodamas, kad tik įkūrę solidų muziejų galėsime oriai gyventi. Ne visi tam pritarė. Kartą susimokę pagaidino. Tačiau dėl muziejaus aš buvau pasiryžęs ištverti viską.

– Mokytojau, kokių dar traumų teko patirti?

– Na, keliskart sugrūdo šluotkotį kur nereikia. Teko padirbėti bedančiu katinu.

– Ką tai reiškia?

– Ką reiškia, ką reiškia... – atsiduso Rafaelis Muzonas. – Verčiau neklausk...

– Kaip jūs ir ištverėte...

– O kur dėsi, – prisiminęs ėmė raukytis. – Kelis mėnesius miegojau prie parašos. Niekas nepaduodavo man rankos. Buvau atskirtas. Ignoruojamas. Bet vis tiek variau savo meno politiką.

– Ir nepalūžote?

– Atvirkščiai. Užsigrūdinau.

– O kai darbavotės tuo bedančiu katinu, ką tada kalbėjote?

– Tokiomis aplinkybėmis daug neprikalbėsi, – vėl ėmė niukstyti Muzonas.

– Jums teko tiek visko iškentėti! Ar net kalėjime nekildavo minčių išsižadėti muziejaus idėjos? Kiti, kiek žinau, palūžta.

– Galilėjaus sindromas, – žvelgdamas į tolį, prisipažino Rafaelis. – Man visada buvo artimesnis Džordanas Bruno.

– O kuo Džordanas Bruno skiriasi nuo Galilėjaus?

– Niekuo. Abu vyrai su kietais pautais.

– Tai kur čia intriga?

– Nėra jokios intrigos. Yra tik muziejus. Tąkart, kai kameros draugams pasakiau, kad neužtenka muziejuje vien kaupti fondus, reikia atlikti ir mokslinį tiriamąjį darbą, prieš mane piestu stojo ne tik nepakaltinamas žmogžudys, bet ir mokslų daktaras su akademiku, nuteisti už habilitacijos dokumentų klastojimą, savavališką Sanskritijos universiteto programų keitimą. Argumentai buvo niekiniai. Juokingi ir naivūs. Šaipiausi iš viso to, ypač kai universiteto žiurkė nusišnekėjo muziejaus signalizacijos klausimais, nors nė velnio apie ją neišmano. Pasakiau, kad signalizacija be elektrifikacijos – tai boba be papų. Paminėjau apskaitą ir kontrolę. O tada visiems priminiau monumentaliosios propagandos planą, kuriam įgyvendinti reikia nemažai betono. Tą išgirdę, jie tiesiog pašėlo, tada sugrūdo tą šluotkotį kur nereikia.

– Skaudėjo?

– Labai, – prisipažino Rafaelis. – Bet neišsižadėjau savo principų.

– Mokytojau, jūs – uola, tikras didvyris.

– Koks jau ten didvyris, – pasikuklino Muzonas.

– Esate mūsų laikų herojus, – paprieštaravo Žygmantas G. – Aš, vos pamatęs šluotkotį, susileisčiau.

– Nesusileistum. Mes nė neįtariam, kokios galios slypi mumyse.

– O kas padeda jas atskleisti?

Rafaelis ėmė markstyti kaip koks Sokratas.

– Atrodai per daug protingas, – užkalbino Muzoną ikonoklastas, prisigretinęs su spragilu rankose.

– Su tokiu snukiu rodytis gatvėje pavojinga, – pritarė kitas, rankose laikydamas kirvio pentį. Tai buvo ikonoklastų patruliai.

– Eikite savais keliais, – pasiuntė juos Žygmantas G. – Mes čia labai rimtai kalbamės, diskutuojame.

– Apie ką? – susidomėjo spragilo savininkas.

– Ar numanote, vaikinai, kas priešais jus sėdi? – nevengdamas patoso paklausė psichiatras.

– Ir kas gi?

– Tikrai neatpažįstate?
 – Ne.
 – Įsižiūrėkite.
 – Į ką? – nesuprato patroliai.
 – Jums turėtų būti gėda. Juk tai gerbiamas šalyje akademikas, Sanskritijos mokslų daktaras Rafaelis Muzonas. Neeilinė asmenybė. Nacionalinio muziejaus direktorius, nenuilstantis kultūros puoselėtojas. Tapatybės konstruktorius. Istorinės atminties architektas.
 – Kas? – spragilu užsimojo ikonoklastas.
 – Muziejaus direktorius? – kirvio pentį tvirčiau suspaudė kitas.
 – Architektas!
 – Buržujus!
 – Pideras!!!
 – Nusiraminkit. Koks aš direktorius, – išsigynė Muzonas. – Esu eilinis psichoneurologinio dispanserio pacientas. Štai, pasižiūrėkite – pižama. Šlepetės. Inventoriaus numeris.
 – Labai jau išblukęs.
 – Kokį gavau, tokį turiu.
 – Geros dienos, – nuleidęs spragilą, palinkėjo patrolis. – Daugiau su ikonoklastais nejuokaukite, – perspėjo Žygimantą G., ir nuėjo, nes turėjo nuplėšti piktinančią Gyvūnų gelbėjimo draugijos iškabą, kurioje realistiškai dailiai buvo nupieštos dvi besipurojančios voveraitės.
 – Prasmukom, – atsiduso Muzonas.
 – Išplaukėm, – apsidžiaugė Žygimantas G., tačiau ikonoklastai netrukus grįžo.
 – Vis dėlto esi kažkur matytas, – įtariu žvilgsniu persmeigė Muzoną spragilas.
 – Galiu prisiekti, kad jį žinau, – neabejojo kirvio pentis.
 – Vyrai, gal pabandom susitarti? – patį blogiausią sprendimą pasirinko Muzonas.
 – Susitarti? Sakai, norėtum susitarti su mumis, idėjos tarnais, tu, fondų žiurke?
 ...Kur dingio psichiatras su pacientu, neaišku iki šiol, nors niekas jų, tiesą sakant, ir neieškojo...

33

Maištas, sukeltas ikonoklastų, neliko be pasekmių. Po kurio laiko Sanskritijos sostinėje sutriko maisto tiekimas, dingo elektra, nebeveikė transportas, vandentiekis ir kanalizacija. Universitetuose nebevyko paskaitos. Ministerijose ir tarybose niekas nebeposėdžiavo. Mokyklos, darželiai, labdaros fondai, gerumo akcijos, visuomeniniai forumai buvo uždaryti.

Eiliniai žmonės, ikonoklastų paniekinamai vadinami ikonodulais arba ikonolatrais ir turintys nors menkiausią ryšį su menu, buvo persekiojami – šaudomi, kariami, linčiuojami, užmėtomi akmenimis. Gatvėje pasirodyti su akiniais ar lietsargiu tapo ypač pavojinga. Važinėti dviračiu juo labiau. Kiekvieną, kurio veide buvo galima išvysti nors kruopelytę intelektualumo, patroliai nedelsdami sulaukydavo, po trumpo tardymo vykdavo ilgas linčo teismas.

Politinė padėtis pasaulyje irgi buvo nestabili. Iki tol gyvavusi tvarka ėmė byrėti. Ikonoklastų siautėjimas persimetė į kitus kraštus. Prasidėjo neramumai.

Netrukus, paakintas sėkmės, susitvėrė ikonoklastų internacionalas, išsikėlęs sau ambicingą tikslą ateityje ikonoklastizuoti visą pasaulį. Sanskritijos sostinėje buvo įkurtas tarptautinis štabas, koordinuojantis visų šalių ikonoklastų veiksmus. Šiam II Internacionaloklazmui (pirmasis, kaip žinome, VIII–IX a. veikė Bizantijoje) vadovavo kadaise užsienyje daugybę ryšių užmezgęs Šešupskis-Nemunėlis. Nors turėjo nepagydomą kalbos defektą, tenka pripažinti, jis buvo puikus oratorius, sumanus organizatorius. Ikonoklazmo idėjomis užsikrėsdavo vis daugiau žmonių. Ši bacila plito nesustabdomai, nes niekas neturėjo priešnuodžio.

– Be gailėsčio išrausim su šaknimis visus pasaulio muziejus! – plačiosioms masėms šūkalojo mitinguose Šešupskis-Nemunėlis, tapęs pavojingai populiarus. – Jie nekaišios mums po nosimi tų savo eksponatų ir neaiškins, kas gražu, o kas ne! Gyvensime pagal savo laisvą valią! Šalin estetiką, etiką, moralę ir kitas atgyvenas! Pamatę tai, kas nepatinka, sunaikinkite! Išvydę tai, ko nesuprantate, sugriauki-

te! Žvelkite į pasaulį atviromis ikonoklasto akimis! Nuo šiol pasaulis priklauso mums! Valio!

Būtų klaidinga teigti, kad valdžia nieko nežinojo apie ikonoklastų keliamą grėsmę Sanskritijos valstybingumui. Šalies Valstybės saugumo departamentas buvo pateikęs Gynybos tarybai ne vieną pažymą, tačiau į jas deramai nesureaguota, kaip antai ir į šią:

Visiškai slaptai

Sanskritijos valstybės saugumo departamentas

PAŽYMA

Su dideliu nerimu stebime naujausius įvykius Sanskritijoje.

Nors kai kurios valstybinės institucijos iš inercijos dar veikia, turime pripažinti, kad mūsų žvalgyba nebeveiksni, kontržvalgyba paralyžiuota, o politinę policiją ištikusi koma.

Visuomenė, varguomenė, kariuomenė, net psichiniai ligoniai lengvabūdiškai pasiduoda vadinamųjų ikonoklastų idėjoms, kurias skleidžia iš emigracijos grįžęs Erikas Marija Plutarkas, plačiau žinomas Šešupskio-Nemunėlio slapyvardžiu.

Gynybos tarybai pranešame, kad skubiai reikia kažką daryti.

Valstybės saugumo departamento direktorius

Antanas Nalivaika

Ši pažyma, kaip vėliau paaiškėjo, Prezidentūroje buvo išmesta į šiukšlių dėžę.

Ikonoklastai vis labiau įžūlėjo. Jausdami stipresnę savo galią, ketino peržiūrėti ir vienašališkai nutraukti tarptautines draugystės ir bendradarbiavimo sutartis su kaimyninėmis valstybėmis. Sklido kalbos, kad bus perbraižytos sienos. Planuojama įkurti bendrą ikonoklastų valstybę, kurią numatyta

pavadinti Jungtiniais Ikonoklastų Emyratais. Žmonės, apsvaiginti šių kludiesių, staiga pamiršo, kad jie visų pirma yra sanskritai, o tik po to ikonoklastai arba jų priešininkai ikonolatrai.

Tarptautinė padėtis kaito. Sanskritijos diplomatams apsiėmus dar keliomis piktomis notomis su Brunėjumi, šios išdidžios šalies sultonas nebeapsiškentė ir pasiuntė prie Sanskritijos krantų nenuskandinamą lėktuvnešį ir ekspedicinį samdinių korpusą. Formali priežastis paskelbti karą buvo paprasta – sanskritai piktybiškai nevykdo tarptautinių savo įsipareigojimų, įskaitant ir dvišalę sutartį, pagal kurią Brunėjaus sultonui tam tikrą dieną ir tam tikrą valandą turėjo būti grąžinta Didžiojo valdovo karūna, kuri Nacionaliniame muziejuje dingo kaip į vandenį. Tai buvo klastinga aklavietė.

Brunėjaus sultono atviras laiškas Sanskritijai

Aš, Brunėjaus sultonas, Saulės ir Mėnulio brolis, Dievo anūkas ir vietininkas, Babilono, Jeruzalės ir Egipto karalius, visų valdovų valdovas, neprilygstamas karvedys, nenugalimas karžygys, Didžiojo valdovo karūnos saugotojas, Viešpaties patikėtinis, visų ikonoklastų globėjas, ikonodulų viltis ir ikonolatrų paguoda, įsakau Sanskritijai dėl šventos ramybės geranoriškai pasiduoti.

Sanskritijos atviras laiškas Brunėjaus sultonui

Brunėjaus sultone, Liuciferio sekretoriau, koks tu karvedys – esi sumautas velnio sugulovas. Jei tik čia pasirodysi, Babilono ožy, Jeruzalės avine, Aleksandrijos žiurke, smirdanti Egipto kiaule, Armėnijos šūdva-bali, būsi suplėšytas į gabalus kaip kolorado vabalas.

Štai toks tau mūsų atsakymas.

Po tokio nepagarbaus susirašinėjimo užglaistyti Sanskritijos ir Brunėjaus konfliktą diplomatiniais kanalais tapo nebeįmanoma. ■

Tęsinys kitame numeryje

Lina BUIVIDAVIČIŪTĖ

DAUGIASLUOKSNIO ROMANO BŪTIS IR LAIKAS

Šįkart pristatau vieną romaną – tai Ruth Oze-ki „Knyga laiko būčiai“ (*Baltos lankos*, 2016 m., vertė Nijolė Regina Chijenienė), bet galiu užtikrinti, kad temų gausa jis atstoja bent keletą prozos kūrinių. Amerikiečių-japonų kilmės rašytoja, režisierė, dėstytoja ir, kas įdomiausia, išventinta dzenbudizmo mokytoja už šį romaną nominuota *Man Booker*, Dublino IMPAC, JAV Nacionalinės knygų kritikų draugijos, *Los Angeles Times*, *John Dos Passos* ir daugeliui kitų literatūros premijų.

Pagrindinė knygos ašis sukasi tarp dviejų polių – paauglė Nao ir rašytoja Ruta širdimi jaučia ir sąmonė reflektuoja laiko būtį. Šios dvi siužetinės linijos padeda skaitytojui nepasiklysti tarp temų ir faktų gausos. Prisipažinsiu, paskaičiusi knygos anotaciją ir kolegų recenzijas, šiek tiek abejoju, ar gali viename kūrinyje tilpti tiek įvairiausių dalykų, ar knyga nebus padrikas kratinys, ar išlaikys intrigą, ar bus jaučiamas organiškumas, integralumas, vientisumas? Išnaršiusi tuos praėjusio laiko užkaborius, galiu pasakyti, kad didžiąja dalimi autorei pavyko sukurti įdomų, vientisą, intriguojantį kūrinį, teikiantį skaitymo malonumą. Manau, tam labai padėjo budistinė linija, teigianti iš daugio susiklostantį vienį. Kelių, iš pirmo žvilgsnio nesusijusių istorijų sampyna aiškiai liudija, kad viskas šiame pasaulyje ilgainiui susilieja į vientisą patirčių šaltinį. Žodžiu, romanas šiek tiek nustebino, suintrigavo, jį skaitant apėmė toks

geidžiamas literatūros naujumo jausmas, retokai patiriamas šioje postpostmodernistinėje epochoje. Plačiai išskleistas kultūrinis ir istorinis kontekstas, išsami informacija neužgožia meniškumo, bent jau Nao pasakojimui nebūdingas nė menkiausias sausumo, deklaratyvumo, „pritempinėjimo“ prieskonis. Šių dviejų pradų – intelektualinio ir jausminio – dermė yra viena stipriausių romano pusių.

Knygos siužetą nusakyčiau maždaug taip: japonų kilmės rašytoja Ruta, gyvenanti Šiaurės Kanadoje, pakrantės smėlyje randa „krovinį“, supakuotą į priešpiečių dėžutę *Hello Kitty*. Tai paauglės Nao dienoraštis, įrištas į romano „Prarasto laiko beieškant“ viršelius, glėbys laiškų ir senas neveikiantis laikrodis. Manoma, kad radinį išmetė į pakrantę cunamis, sukėlęs Fukušimos katastrofą. Ruta vis labiau įsitraukia į Nao gyvenamąjį pasaulį, nors, atrodytų, negi paaugliškos istorijos gali būti įdomios suaugusiam pašaliniam žmogui? Tačiau šiame romane toks siužeto vinigis puikiai pateisinamas – į Rutos būtį vis skvarbiau smelkiasi kitos esybės būtis. Nao pasakoja spontaniškai, gyvai, jautriai, intelektualiai, vietomis ironiškai, puikiai derindama skirtingas temas, atskleisdama kitų romano veikėjų likimus. Rutos pasakojimas ramesnis, prisodrintas informacijos, kartais virstančios ilgais ekskursais. Įdomiau skaityti Nao istorijas, tačiau toks disonansas pabrėžia, kokia skirtinga vienos ir kitos herojės patirtis. Svarbi vieta tenka Rutos vy-

ruvi Oliveriui – intelektualui, smalsiam tyrinėtoji, su kuriuo susijusi kartais gal ir perteklinė informacija. Ruta ilgai slaugė Alzheimeriu sergančią mamą, o dabar jai prastai sekasi rašyti autobiografinį romaną. Šešiolikmetė Nao, kenčianti bendraklasių patyčias, stebima tėvo depresijos, svarsto apie savižudybę. Tačiau jas abi sieja įdėmus, intelektu ir jausmais grindžiamas požiūris į pasaulį, neišsipildymo ir kančios motyvai, „*persodinto ir sunkiai naujoje aplinkoje prigyjančio*“ augalo savijauta. Todėl visai natūralu, kad Ruta taip susidomi Nao likimu – motinystės instinktas sužadina norą globoti, apsaugoti jautrią paauglę.

Ryškus visų svarbiausių romano veikėjų portretai. Nao išraiškiai pasakoja apie savo prosenelę budistų vienuolę Džiko, iš kurios perėmė nusiteikimą atkakliai ieškoti savosios laiko būties ir gebėjimą atsitiesti po likimo smūgių. Džiko paveikslas romane įgyja simbolinį matmenį. Kai sūnus Harukis, priverstinai tapęs lakūnu-kamikadze, žuvo Antrajame pasauliniame kare, ji, užauginusi dukras, prisiekė sau, kad išsivaduos iš neapykantos, ir tapo dzadzeno meistre. Tyli išmintis, asketiškas, bet prasmingas gyvenimo būdas leidžia jausti harmoniją su savimi, su kitais ir visu pasauliu.

Harukio paveikslas, įkūnijantis skaidrią melancholiją, stojišką, išmintingą ir giedrą egzistenciją, drąsą mirties akivaizdoje, nupintas iš motinos prisiminimų, sūnaus jai rašytų laišku ir iš Nao vizijų (beje, šiuo atžvilgiu romaną priartėja prie magiškojo realizmo). Nao tėvas Harukis antrasis – visiška Harukio pirmojo priešingybė. Praradęs darbą, kamuojamas moralinių skrupulų, persekiojamas beprasmybės jausmo, apimtas pesimizmo ir nevilties, jis renkasi nebūtį. Rutos vyras Oliveris simbolizuoja svajoklišką būtį, donkichotišką užsispyrimą, atsidavimą darbui, tyrinėjimų aistrą. Nao mama – nusivylusi, užsisklendusi, su nepalankiomis gyvenimo aplinkybėmis susitaikiusi moteris.

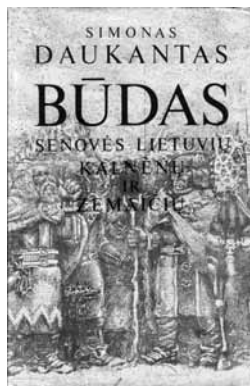
Kitas romano bruožas – teminis polifoniškumas (tai galėtų būti silpnybė, bet šiuo atveju yra stiprybė, nes žaisti šia polifonija autorei gana gerai sekasi). Ozeki romaną aprėpia keliolika temų, tarp jų – išvietinto asmens būseną, rašytojo santykis su skai-

tytojais, vyro ir moters ryšio dinamika, natūralios ir žmogaus veiklos sukeltos ekologinės katastrofos, karo sužaloti likimai, dzenbudizmo principai, origamis, jautri paauglystė, patyčios, subjekto išivardijimo, savivokos, savirealizacijos, introspekcijos svarba, mirties, savižudybės klausimai, gyvenimo prasmės ieškojimas, kvantinė mechanika, budizmas, meditacijos praktika, Schrödingerio katė – visko ir neišvardysi. Informacija gausi, ganėtinai skirtinga, bet suvaldyti ją padeda filosofinė knygos potekstė, o skirtingiausi dalykai atnašaujami ant knygos kvintesencijos – laiko būties – altoriaus, saikingai žaidžiama kičo elementais Literatūros jau išnarpliotas temas autorė irgi pateikia nebanaliai. Čia, mano galva, gelbsti gilus kultūrinio konteksto išmanymas ir pateikimas – romanas atsirado ne tuščiame, o stipriai tradicijas turinčiame lauke. Pabaigoje pateikiami paaikškinimai, nors prozos knygoje jie kartais atrodo pritempti, nereikalingi, bet šįkart yra vertingi, padeda geriau orientuotis daugiasluoksniame „laiko būties“ labirintuose. Beje, knygos vertėjai teko iš tikrųjų nemenkas iššūkis, su kuriuo ji tinkamai susidorėjo.

Pritačiau Mariui Burokui, įžvelgusiam vieną iš ypač svarbių naratyvinių knygos ypatybių. Pasak jo, Ozeki romaną rodo, kad atsiranda naujas pasakojimo tipas – praėjusio amžiaus 8-uoju ir 9-uoju dešimtmečiais „*rašytojai pasakojo, kaip imigrantai bando integruotis į JAV visuomenę, o šiuolaikiniai autoriai pasakoja, kaip po ilgo laiko sugrįžę į savo kilmės šalį emigrantai bando ją suprasti, pažinti, prisitaikyti*“ (<https://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/marius-burokas-bangos-ir-lektuvai-knygu-apzvalga-286-744764>). Ši siužetinė linija romane ypač įdomi.

Taigi, kūrinyje visko daug, jis skirtas smalsiam, atidžiam skaitytojui, kuriam artima japonų kultūra, kurio nebaugina informacijos gausa, intelektinės digresijos, išsamūs paaikškinimai, skirtingų temų plėtojimas, klajonės po skirtingus erdvėlaikius... O jei paklaustumėte manęs, ar patiko, ramia širdimi atsakyčiau – garantuoju, kad ir jūs patirsite skaitymo malonumą. ■

LIETUVIO PAVEIKSLAS SKIRTINGŲ LAIKOTARPIŲ LITERATŪROS VEIDRODYJE

Mokslinėje literatūroje teigiama, kad lietuviškoji tautinė tapatybė užsimezgė XIX a., vykstant kultūriniam, idėjiniam, politiniam ir ekonominiam atgimimui. Paulius Subačius monografijoje „Lietuvių tapatybės kalvė: tautinio išsivadavimo kultūra“ (Aidai. 1999) rašo, kad lietuvių tapatybę XIX a. smarkiai paveikė modernaus tautiškumo gairė, aprėpianti unikalius, tautos išskirtinumą liudijančius ženklus, kuriems rasti padėjo ilgas tradicijos tęstinumas. Kalba ir papročiai šiuo laikotarpiu įgijo „naują“, dar vis bręstančios tautinės savimonės formulę. Savęs kaip tautinės bendrijos suvokimas, žinoma, neatsirado iš niekur, nors kritiškai vertinant visuomeninę ir kultūrinę tautos būklę iki XIX a., akivaizdu, kad tokia *tautinės savimonės* samprata, kokia nusistovėjusi dabar, anuomet nebūtų turėjusi jokios egzistencinės atramos. Vis dėlto Subačius siūlo ieškoti ne konkrečių angažuotų kultūrininkų, anuomet išpažinusių dabartinį „lietuviškumą“, o į dabartinę tautinės tapatybės sąvoką įsiterpiančios, ją papildančios substancijos, kuri visuomenėje pamažu subrandino moderniąją tautinę laikyseną.¹

Siekiant atskleisti, kokie lietuvių būdo bruožai, paremti tautinės savivokos idėja, atsispindi literatūros

kūriniuose įvairiais laikotarpiais, pravartu orientuotis į skirtingus literatūros fenomenus, kurie leidžia geriau suprasti ne tik tautinės savimonės sanklodą, bet ir paties *lietuvio* kaip individo sąmonės pokyčius, darančius įtaką lietuviškumui apskritai. Būtent dėl šios priežasties straipsnyje bus analizuojami ir lyginami du, atrodytų, visiškai nepalyginami skirtingų epochų, skirtingų žanrų veikalai – XIX a. istoriko, vieno iš pirmųjų tautinio atgimimo ideologų Simono Daukanto „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ bei naujosios literatūros atstovo, postmodernisto Ričardo Gavelio romanas „Jauno žmogaus memuarai“. Literatūrinis lietuvių įvaizdis straipsnyje bus vertinamas pagal tautinį jo susivokimą, leidžiantį apibrėžti besiformuojančią lietuviškąją terpę.

Daukantas buvo vienas pirmųjų Žemaičių kultūrinio sąjūdžio narių, adekvačiai suvokusių bendrumo svarbą tautinei tapatybei. Tą patvirtina jo žodžiai: „Nesgi nuo dievo yra leista, jog kožna tauta turi sau ypatingai rėdytis, kaipo turinti ypatingą kalbą ir būdą“ (Daukantas. 1988: 20). Pasak Subačiaus, XIX a. visuomenei buvo paranki etninio nacionalizmo idėja, išreiškianti prarasto individualumo, išskirtinumo, saugią

namų ilgesį ir poreikį susigrąžinti tautinę tapatybę. Ypatingi jausmai *savai bendruomenei, savai aplinkai* įgijo aiškesnę formą, todėl Daukantas, reflektuodamas protėvių gyvenimo būdą, papročius ir tradicijas, stengėsi išryškinti nuo gilios senovės besitęsiančią tautinę giją, leidžiančią puoselėti lietuviškumą.

Daukanto veikale ypač daug dėmesio skiriama senovės lietuvių gyvenimo tautiniams ir kultūriniais bruožams. Istorikas pasakoja apie žemaičių, lietuvių ir kalnėnų (t. y. aukštaičių) buitį, aprašo jų trobesių išsidėstymą, kiekvieno pastato paskirtį, kalba apie lietuvių auginamus gyvulius, išsamiai analizuoja drabužių dėvėjimo tradicijas, lietuvių išvaizdą, gaminamą maistą ir gėrimus, pasakoja apie skirtingus buitinius vyro ir moters darbus. Aprašo, kaip senovės lietuviai priimdavo svečius, kuo juos vaišindavo, kaip švėsdavo įvairias šventes, ypač daug dėmesio skiria vestuvių papročiams, pateikia žinių apie pačias seniausias mūsų protėvių pramogas. Daukantas sukūrė išsamų senovės lietuvių gyvenimo būdo paveikslą, reikšmingą visai tolesnei kultūros raidai. Vis dėlto siekiant apibrėžti, kaip šiame veikale atsiskleidžia tautinė tapatybė, leidžianti vadintis tikru *lietuviu*, ir paties Daukanto noras svariai prisidėti, ugdant bendrą tautinį lietuvių sąmoningumą, derėtų orientuotis ne tiek į buitinius, kiek į kultūrinius aspektus, skatinusius to meto žmones priskirti save atitinkamai tautinei bendrijai, – pirmiausia tai kalba, aplinka ir esminės vertybės.

Daukantas veikalo pratarmėje pabrėžia, kad pažinti ir puoselėti lietuvių tapatybę ypač svarbu, ugdant tautinį sąmoningumą. Istoriko manymu, tautos savitumą labiausiai sustiprina aplinka, kurioje toji bendruomenė gyvena. Gamta – girios, ežerai – Daukantui yra unikali kultūros vertybė, ugdanti savitą lietuvių būdą, tikrą lietuvišką sąmonę. „*Liemeningos eglės, pušys glėbiais neapkabinamos, per kita kitą į padanges mušės, kurių viršūnių atsivertęs nepriregėsi; prižiūrė žuolai, šimtais metų savo amžių lykuojantys [sкаиčiuojantys], savo barzdoto mis šakomis tarsi viens kito karšatį ramstantys*“ (Daukantas. 1988: 23) – tai ne tik namai, teikiantys prieglobstį, maitinantys ir apsaugantys, bet ir viena iš svarbiausių tautinės tapatybės atramų. „*Jų kraštas, oras ir erti na-*

mai ne vien nelepino, bet kuo didžiau skudrino ir stipri no tenai brūzti taip, jog, vargu vargą remdami namuose, dirvose ir giriose, ne vien netižo, bet į geišį [plieną] supentėjo“ (Daukantas. 1988: 39). Atšiauri gamta lietuvius padarė stiprius, ryžtingus, narsius, gebančius pakelti net didžiausius sunkumus dėl savo ir kitų gerovės. Stiprybę kaip didžiausią skiriamąjį tautos bruožą senovės lietuviai diegdavo nuo pat mažumės: „*Jaunuomenė taip pat nesilepino ir neslinkavo [netinginiavo], bet nuo jaunų dienų jau į vargus pratinosi, nesgi nuo paaugusiųjų tas tikrai tebuvo tarp jų mylimas ir godojamas, kas vargo vaiku [...] buvo vadinamas*“ (Daukantas. 1988: 47).

Daukantas aprašo ir tautos aukštinamas vertybes – kalbą, laisvę, pagonišką tikėjimą. Istoriko teigimu, senovės lietuvių kalba – tai iš kartos į kartą perduodamas kultūros paveldas, ugdantis tautinę tapatybę: „*tauta [...] turi sau ypatingą kalbą, būtinai įvairią nuo kitų kalbų, o aiškesnę ir skaistesnę už visas šiandien kalbamas, kurioje visa gal permąnyti ir visa apreikšti*“ (Daukantas. 1988: 8). Vis dėlto didžiausia vertybė – laisvė. Būtent ji teikia dvasinę palaimą, leidžia ugdyti lietuviškąjį būdą, puoselėti tradicijas ir kultūrą: „*Liuosybę savo per vis mylėjo ir godojo, už kurių viso pasaulio aukso nebūtų ėmę*“ (Daukantas. 1988: 42). Dėl laisvės protėviai rodė ryžtą ir nuožumą kovose su priešais, net moterys drąsiai kovodavo dėl gimtojo krašto laisvės: „*rūstoj ir kruvinoj dienoj moteriškosios stojo į karę lygiai su vyriškaisiais kariauti*“ (Daukantas. 1988: 47). Dar vienas reikšmingas lietuvių bruožas – tikėjimas. Pagonybės papročiai ir tradicijos, skleidžiamos ir propaguojamos tiesos išugdė ypatingą tautinę savimonę: „*Nuo ten prasidėjusi jų tauta, kame esąs visų valdymieras dievas, kurio kiti visi klausą ir tarnaują*“ (Daukantas. 1988: 16). Aprašo senovės lietuvių nuolankumą dievui Perkūnui, jų tikėjimo apeigas, pabrėždamas, kokią reikšmę toks atsidavimas turi lietuviškosios sąmonės sanklodai.

Daukanto veikale daug nuorodų į tautosaką, kuri nepaprastai svarbi, klostantis bendram lietuvių paveikslui. Įvairūs pasakojimai, mitai, istorijos yra išsaugomos per gyvąją kalbą, iš lūpų į lūpas perduodant svarbią, su įvairiais įvykiais susijusią informaciją. Aprašydamas senovės lietuvių gyvenimą, įterpia daugybę to meto posakių,

patarlių, tarsi patvirtindamas, kad žila praeitis turi gyvų atgarsių XIX a. visuomenės gyvenime. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie senovės lietuvių augintus arklius ir jų kinkymą, pateikia žemaičių vartojamą posakį: „Ar aš čia koksai vergas ratgaly vilktis!“ (Daukantas. 1988: 38) – mat šie nemėgsta vaikščioti pėsti, jiems geriau arkliu joti. Pačios įvairiausios tautosakos formos ugdė lietuvių sąmonę, kultūrinę tapatybę, leido pažinti protėvių gyvenimo būdą, požiūrį tiek į pasaulį, tiek į save pačius.

„Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ padeda suvokti senovės lietuvių gyvenseną, charakterio bruožus, savitus papročius. Daukantas sukūrė lietuvių tautinės savivokos pamatą, kuris leido ateities kartoms įžvelgti lietuviybės prasmę ir reikšmę bendram valstybės raidos procesui.

Naujosios literatūrinės srovės atstovo, postmodernisto Ričardo Gavelio romane „Jauno žmogaus memuarai“ atsiskleidžiantis požiūris į lietuviybę ir į patį lietuvio įvaizdį kaip tautinės savivokos sandą rodo, kad ilgesnis kaip 100 metų istorinis, kultūrinis ir politinis atotrūkis itin stipriai pakeitė ne tik tautinės tapatybės suvokimą, bendrąją pilietinę dvasią, bet ir esmines lietuvių paveiklo gaires. Literatūrologė Jūratė Čerškutė, tyrinėjanti Gavelio kūrybinį palikimą, teigia, kad jis – vienas ryškiausių, įdomiausių ir kontroversiškiausių Sąjūdžio ir ankstyvojo Nepriklausomybės laikotarpio prozininkų, išsiskyręs ne tik logiškai konstruojama ir sąmoningai provokuojančia kūryba, deklaratyviai antiromantiniame pasaulėjauta, bet ir autentiška laisvo, nepriklausomo žmogaus laikysena.² Suprantama, užimti tokią literatūrinę poziciją paskatino atitinkami istoriniai, kultūriniai, politiniai veiksniai, o radikaliai besikeičiantis kontekstas smarkiai paveikė rašytojo mąstymą apie tai, kas yra *lietuvis* ir koks *lietuviškumo* turinys.

Ričardo Gavelio pasaulėžiūrai didelę įtaką padarė sovietų okupacija su jos skleidžiama propaganda, lietuviybės židinių naikinimas. Tačiau Simonas Daukantas irgi patyrė įvairius idėjinius lietuviybės draudimus, svetimųjų priespaudą, reikalavimus išsižadėti tautinės tapatybės. Realių perspektyvų, kad pavyks išsivaduoti iš Rusijos imperijos priespaudos, istorikas nematė, todėl nedalyvavo nei 1830–1831 m., nei 1863–1864 m. sukili-

me, tačiau tikėjo, kad lietuvių tautą atgaivins kultūrinė veikla.³ Gavelis gyveno laikais, kai Lietuva atgavo ilgai trokštą laisvę, taigi, galėjo teigiamai vertinti lietuviškumo perspektyvą, vis dėlto rašytojas itin kritiškai žvelgė į gyvenamąjį metą ir jo aktualijas. Čerškutės teigimu, Gavelis aštriai reagavo į tai, kas vyko aplinkui, – socialinius ir kultūrinius lūžius, Sovietų Sąjungos griuvimą, Sąjūdį, Nepriklausomybės pradžią, persiorientavimus, mėginamas iš naujo suvokti lietuviybę, šalies suvereniteto esmę ir savo paties tapatybę. Palyginkime: Daukantas, pats netikėdamas Lietuvos išsivadavimo galimybėmis, skleidė tautines idėjas, žadino pilietinę tautos dvasią, propagavo lietuviškumą kaip didžiausią vertybę, o Gavelio romane atsiskleidžia visiškai priešingas tautinės tapatybės vaizdinys, apnuoginantis sužalotą, kaip teigia kūrėjas, „iškastruotą“ lietuviškąją sąmonę.

„Jauno žmogaus memuarai“ rodo, kad pakito pati žmogaus kaip individo vertinimo sistema, ir tai daro įtaką tautinės savivokos procesui. Kiekvienas žmogus yra kitoks ir jau neįmanoma taikyti bendros formulės, leidžiančios teigti, kad jis yra, o juo labiau kodėl jis yra lietuvis: „Kiekvieno galvoje savos mintys, kiekvieno šaltinio savas vanduo, kiekvienos giminės savi papročiai, kiekvienose lūpose savi žodžiai. [...] Žmogaus lemtis, jo gyvenimas visiškai nepriklauso nuo gimimo vietos ir laiko, nuo aplinkos, nepriklauso net nuo genų“ (Gavelis. 1991: 8, 10). Ši citata atskleidžia esminį skirtumą tarp Gavelio ir Daukanto įsivaizduojamo tautinės tapatybės kūrimosi proceso. XIX a. istorikas nuoširdžiai tikėjo, kad būtent aplinka lemia ypatingą lietuvių būdą, tautos papročius. Postmodernisto nuomone, aplinka nedaro jokios įtakos individo sąmoningumui, tautos dvasia remiasi visai kitkuo. Gavelis išaukština patį individą kaip unikalią būtybę, atsakingą už savojo *aš* projektavimą, sąmonės būseną. Tautinę tapatybę toks asmuo kuria iš individualios perspektyvos.

Gavelio romane sąvoka *lietuviška siela* ar *lietuviška dvasia*, kurią Daukantas ir daugelis kitų lietuvių literatų, puoselėdami meilę tėvynei, vadino didžiausia vertybe, nebetenka prasmės. *Lietuviška siela* neegzistuoja, tauta praradusi supratimą apie tai, kas yra *tautinė tapatybė*, ir net nežino, ką turėtų daryti, kad tą pajustų:

„Giliai krūtinėj sukirbėjo abejonė, ar tikrai esu tautinės bendrijos narys, ar tokia bendrija išvis egzistuoja“ (Gavelis. 1991: 105). Sudėtinga istorinė ir politinė situacija radikaliai pakeitė lietuvių mąstymą, versdama juos išsižadėti savęs. Tai paaiškina Gavelio romane vartojamų sąvokų *betaučiai*, *belyčiai sliškai*, *metafiziniai kūnai* etimologiją. Net noras atgaivinti tautos dvasią yra peikiamas, iš tokių bandymų šaipomasi, teigiant, esą tai bergždžios pastangos: „Reikia tverti tautos dvasią, net jei ta dvasia nereikalinga pačiam tautai, net jei ji niekam nerūpi. Didingi užmojai, beviltiški užmojai, juokingi užmojai!“ (Gavelis. 1991: 105). Anksčiau garbinta ir aukštinta *lietuviška dvasia* visuomenei nebereikalinga, žmonės gyvena visiškai kitokioje erdvėje, atsisakę kritiško mąstymo ir noro tobulėti. XX a. visuomenė prarado supratimą, kas yra *tautinė dvasia*, *nacionalinė tapatybė*, leidžianti žmonėms jaustis atitinkamos bendrijos nariais. Žmonių sąmonę „iškastravo“ sovietinė propaganda, diegusi iškreiptą pasaulio vaizdą ir savo vietos jame suvokimą.

Žmonės yra pasyvūs, pančiojami skurdžios buities, nepriteklių. Susitaikę su vargana padėtimi, jie neieško platesnių horizontų arba tuščiai blaškosi, iš vieno kraštutinumo puldami į kitą. Rašytojas skeptiškai vertina anksčiau kurtą ir iki šiol visuomenės mėgstamą romantinį lietuvių paveikslą, nes iš tikrųjų toks jau nebeegzistuoja, tautos dvasia yra nusilpusi, mirštanti, individas neįžvelgia joje tikrojo savęs. Romane rašoma: „Kas išrado fatališkąją „žemdirbių tautą“? [...] O kas išrado „jausmą, o ne protą“ ir visas kitas klaidybes?“ (Gavelis. 1991: 107). Literatūros sukurtas ir į masinę sąmonę įdiegtas lietuvių įvaizdis drąsiai peikiamas ir kritikuojamas, nes yra jau visiškai svetimas to meto visuomenės gyvenimo būdai. Protingi, gabūs individai negali savęs vadinti tikraisiais lietuviais, nes neatitinka nusistovėjusio, pasenusio stereotipo: „Kas nusprendė, kad lietuvis turi būti toks, o ne kitoks, kas ir koku būdu ištyrė visus ligi vieno lietuvius, surūšiavo jų bruožus bei savybes ir nustatė, kurie jų vyrauja, dar klaikiau – paskelbė, kad šie yra tikrieji, o anie netikri. [...] Koku stebuklingu prietaisu buvo nustatyta, koks TURI BŪTI lietuvis?“ (Gavelis. 1991: 107).

Lietuvybės sąvoka, tautinė idėja ir pats lietuvių apibrėžimas turi būti nuolat atnaujinamas, nes tautos gyvenimas – tai gyvas procesas, priklausomas nuo politinės, istorinės, kultūrinės situacijos. Lietuviai – protingi žmonės, todėl, neradę savęs pagal nusistovėjusią tautinės tapatybės formulę, jie tiesiog pasitraukia: „Mūsų buvo gausybė – jaunų ir protingų (kur kas protingesnių už mane) žmonių, nepanorusių pritaipyti prie to, kas vadinama lietuviška dvasia. Tie žmonės nepanoro būti žemdirbių tauta be proto, nepanoro būti santūrus, nuolankūs ir atsargūs. O kitko tariamoji lietuviybė jiems negalėjo pasiūlyti. Tad jie stačia galva paniro į budizmus, krišnaizmus, rokerizmus ir dar nežinau ką. Šitai jiems buvo vis dėlto artimiau, negu lasiojantys paukšteliai ir liūdnos giesmelės“ (Gavelis. 1991: 108).

To meto Lietuvos visuomenei kliuvo pernelyg daug iššūkių, kad ji sugebėtų lengvai susivokti, suprastų tikrąją lietuviškumo esmę. Nes negana vien išmanyti tėvynės istoriją („tau paaiškins, kad Vytautas Didysis išplėtė Lietuvą nuo Baltijos ligi Juodosios jūros. Na ir kas? Kur čia slypi lietuviškumas? Juo labiau mūsų, šiandien gyvenančiųjų, lietuviškumas? Gal ypatingai lietuviška yra tai, kad vis dar šitai prisimenam?“ (Gavelis. 1991: 105), negana vien puoselėti senovės lietuvių paveikslą, svarbu suvokti save kaip naujos tautinės bendrijos narį: „Bet juk aš lietuvis. Tai tiesiog faktas, ir tiek. Ir vis dėlto man visą gyvenimą itin sunkiai sekėsi būti santūriam, nuolankiam ar atsargiam. O svarbiausia – aš visą laiką stengiausi mąstyti. Kaip jau išėjo – taip, bet mąstyti. Vengiau duoti valių jausmams, juo labiau – vien jausmais pažinti pasaulį. [...] Visas tokias ir kitokias savybes itin ir esmingai lietuviškomis paskelbė žmonės, kurių tikslas – tyliai numarinti ir užgesinti lietuvių tautą. Labai tikslus būdas: protingiausius, pramaniausius ir triukšmingiausius atstumti nuo lietuviybės, o kad vieta neliktų tuščia – priglobti nuolankiausius ir atodūsingiausius. Jei nori pražudyti kokią tautą – pirmiausia atimk jai protą“ (Gavelis. 1991: 109).

„Jauno žmogaus memuaruose“ lietuvių paveikslas kuriamas, visuomenę padalijant į dvi visiškai skirtingas grupes: viena iš jų mentaliai tebėra pavergta sovietinės sistemos ir nebesuvokia, kad senasis lietuviškumas negalės atgaivinti dabartinės tautinės dvasios, o

antroji grupė siekia pažinti, atrasti save, tačiau pirmieji jos visiškai negirdi. Todėl pakeisti pradingusios, „neegzistuojančios“ lietuviškos dvasios nėra kuo.

Sovietinis režimas atėmė iš lietuvių tautos galimybę pažinti save kitų tautų kontekste, bet kokioje gyvenimo srityje buvo diegiamas menkavertiškumo kompleksas: „*Esam vargani apgauti invalidai, mūsų galūnes pasauliškai pakeitė protezais mums bemiegant. Mes kalti nebent tu, kad miegojom. Mus tokius užaugino, ilgai ir kruopščiai lipdė iš mūsų žmones, neturinčius šaknų ar bent jų nejaučiančius. Mes tikrai žinom, kad jos turėtų būti, tad ir skelbiamės jas turį. Mums nukirto šaknis, išdegino jas chemikalais. Toje fantasmagorinėje įstaigoje, kuri vadinama mokykla, mūsų nė dienos nemokė lietuviškai. Mus mokė lietuvių kalba, tačiau nelietuviškų dalykų*“ (Gavelis. 1991: 106).

Sovietų valdžia lietuvių metodškai griovė, naikino, slopindama individų sąmoningumą, kad paverstų visuomenę nemąstančia „liaudimi“. Užgniauzus kritišką mąstymą, sunaikinamas ir noras į ką nors gilintis, ko nors ieškoti, ką nors pažinti, kuo nors abejoti...

Daukantas aprašė būdą, kaip žinias, informaciją, tautinę savivoką perteikti per pasakas, mitus, įvairias istorijas, t. y. folklorą, kuris saugomas ir puoselėjamas iš kartos į kartą. Tačiau sovietų ideologai „nusavino“ ir jį. Gavelis lietuvių visuomenės šviečiamąją programą sovietmečiu vadino „iškastruota literatūra“. Antai apie grandiozinį projektą „Pasaulinės literatūros biblioteka“ jis rašė: „*Išleidus tą biblioteką, jokia pasaulinė literatūra nebeturėjo čia būti spausdinama. Ta iškastruota, perdažyta ir šio bei to pridurstyta biblioteka turėjo atstoti žmonėms pasaulinę visų laikų literatūrą. [...] Baigęs tokią mokyklą, negali būti lietuvių tautos narys, negali būti jokios tautos narys, gali būti tik belytis metafizinis sliėkas*“ (Gavelis. 1991: 106).

Pasak literatūrologės Čerškutės, savo kūryba ir viešąja laikysena Gavelis erzino, provokavo tautiečius, kad šie atsikratytų „provincialios didybės manijos“, prisirišimo prie agrarinės lietuvių literatūros tradicijos (būtent su Gavelio kūryba siejamas lietuvių literatūros iškaiminimas), pažvelgtų į ją nauju žvilgsniu, derančiu intelektualui, Europos kultūrinės tradicijos atstovui.

Garsioji rašytojo frazė „*Esame europiečiai – tad tokie ir būkime*“ pirmąkart viešai nuskambėjo 1989 m., Lietuvai dar tik žengiant į Nepriklausomybę.⁴ Gavelis suvokė esmines lietuviškumo kaip vertybės nykimo priežastis, kurios vis dar aktualios ir šiandien. Ragino visuomenę ieškoti bendros idėjos, moralinio kodo, galinčio suvienyti tautą, – tik tokiu būdu pavyks susigrąžinti prarastą ir pamirštą pilietiškumo jausmą.

Aptariau dvi visiškai skirtingas lietuviškumo interpretacijas. Suprantama, jas skiria didžiulis atstumas, per tą laiką įvyko milžiniški socialiniai, ekonominiai, politiniai, kultūriniai pokyčiai. Simonas Daukantas ir Ričardas Gavelis vadovaujasi radikaliai skirtingais tautiškumo kūrimo principais: XIX a. buvo vertinamas ir aukštintamas protėvių gyvenimo būdas, o XX a. pabaigos literatūra skatino, kad tautos dvasią ryžtųsi kurti naujosios kartos atstovai, orientuodamiesi į tautos ateitį, užuot rėmęsi praeitimi kaip svarbiausiu tautinės tapatybės sandu. Daukanto aprašytas senovės lietuvių gyvenimo būdas atstovauja įprastam tautiškumo tipui, daugumai lietuvių būdinga idealizuoti praeitį, tačiau Gavelis ragina neapgaudinėti savęs. Turime suprasti, kad XX a. lietuvių bendrija išgyveno tokius sudėtingus, dviasiškai ir emociškai sekinančius laikus, kad pats *lietuviškumas* atsidūrė ties išnykimo riba. Mūsų tautinės bendrijos didžioji dauguma apskritai nebesijaudina dėl savo tautinės tapatybės, o Daukanto aptartasis senovės lietuvių gyvenimo būdas jau, natūralu, nebedaro jokios įtakos savivokai. Tai verčia susimąstyti ne tik apie atkakliai puoselėtą, galbūt iš dalies netgi išsaugotą tautinę tapatybę, bet ir apie galimą jos išnykimo laisvės laikais pavojų, jei nebandysime kaskart iš naujo apibrėžti jos turinį. ■

¹ Paulius Subačius. Lietuvių tapatybės kalvė. *Įvadas*. Vilnius: *Aidai*. 1999.

² Jūratė Čerškutė. Gavelis. Šiuolaikinė literatūra. Prieiga per internetą: <http://www.xn--altiniai-4wb.info/index/details/1507> (žiūrėta 2017-06-26).

³ Saulius Žukas, Vytautas Merkys. Simonas Daukantas. Prieiga per internetą: https://lt.wikipedia.org/wiki/Simonas_Daukantas (žiūrėta 2017-06-26).

⁴ Jūratė Čerškutė. Gavelis. Šiuolaikinė literatūra.

Algimantas GRAŽULIS

ŠIMTMEČIUI ARTĖJANT

Pirmos straipsnio dalies paskutinėse pastraipose užsiminiau apie tarpukario Lietuvos nepriklausomybės paminklus, apie milžinišką masinio jų naikinimo bangą sovietmečiu ir per visą Lietuvą nuvilnijusią jų atstatymo talką Sąjūdžio laikais. Šiek tiek užsiminiau ir apie paminklų priežiūros problemas, pabrėždamas neabejotiną jų vertę ir reikšmę. Tačiau siekiant įprasminti Lietuvos atkūrimo šimtmetį, būtina pasirūpinti šių ir kitų kultūros paveldo objektų, gausiai pasklidusių po visą valstybės teritoriją ir tiesiogiai bylojančių apie Nepriklausomybės atkūrimo procesą, aktualizavimu, tyrimais ir valstybine apskaita, nes didelė jų dalis dar nepažinta, išsamiau neiširta. Labai svarbu nedelsiant pasirūpinti kai kurių apleistų objektų fizine būkle ir priežiūra. Dabar pats tinkamiausias metas šias kultūros vertybes suvokti, pažinti ir pripažinti, iš esmės pagerinant jų apskaitą, apsaugą, užtikrinant tausojamąjį naudojimą. Ši kultūros paveldo dalis padėtų geriau suvokti valstybės atkūrimo procesą, įprasminant šimtmetį, bet iki šiol ji apskritai nelaiikoma nei reikšminga, nei vertinga.

Pavyzdžiui, 2014 m. KPD Antroji kultūros paveldo vertinimo taryba nusprendė, kad Girsteitiškio (dar Girstaitiškio, Girsteikiškio) dvaro sodybos fragmentai (Molėtų r.), jau esantys Kultūros vertybių registre (uk-301), nėra vertingi, todėl nei jiems, nei pačiai vietai nereikalinga teisinė apsauga. Vertinimo akte nenurodytas nė vienas tokią, švelniai tariant, keistą nuomonę pagrindžiantis šaltinis (apie kokius nors tyrimus neužsiminta), nors gana solidžios medžiagos, kad Girsteitiškio dvaro sodybos istorija yra pakankamai reikšminga, esama net internete... Toks šio objekto vertinimas, „atskleidimas“ ir „ištyrimas“ turbūt neatsitiktinai irgi yra jubiliejinis. Juk būtent 1914 m., dar Lietuvos nepriklausomybės atkūri-

mo priešaušryje, Girsteitiškio dvarą nupirko teisininkas, lietuvybės skleidėjas, būsimasis Vasario 16-osios Akto signataras Jonas Vileišis, šeimininkavęs ten iki 1937 ar 1938 m. Jo žmona ir bendražygė Ona Kasakauskaitė, bajoraitė iš II Kurėnų dvaro (Ukmergės r.), mylėjo žemę, augalus, jai patiko rūpintis dvaro reikalais. Čia augo, pradžios mokslus ėjo ir penkios jų atžalos. Gal nebūtina priminti, kad Jonas Vileišis buvo tikras valstybininkas, vienas žymiausių tarpukario Lietuvos valstybės kūrėjų, Didžiojo Vilniaus seimo organizatorių (1905 m.), vienas iš LMD, LDD steigėjų (1907 m.), *Dvylikos Vilniaus apaštaly* ir daugelio kitų Lietuvos atkūrimui reikšmingų draugijų steigėjas, vienas iš vadovų arba narys, laikraščių, pradedant Vinco Kudirkos *Varpu* ir baigiant *Lietuvos žiniomis*, *Lietuvos ūkininku*, leidėjas, redaktorius ir bendradarbis. Pirmosios Lietuvių demokratų partijos (1902 m.), Lietuvos valstiečių sąjungos (1905 m.), pirmosios Lietuvos sporto draugijos – Lietuvių gimnastų kuopos – organizatorius, mokyklų steigėjas ir t. t. Nederėtų net aiškinti, kad Girsteitiškio dvaras buvo lietuvybės centras, čia lankydavosi ir žymūs visuomenės, meno veikėjai, ir aplinkinių mokyklų mokytojai. Pavyzdžiui, toks liudijimas: „Vieną spalio dieną, surinkęs į Vileišių šeimai priklausantį Girsteitiškių dvarą šešių Alantos valsčiaus mokyklų mokytojus, advokatas kalbėjo apie padėtį okupuotoje Lietuvoje, o atsisveikindamas mokytojams padalijo nelegaliai išspausdintų atsisaukimų. Šis dokumentas vokiečių rankose netrukus tapo įkalčiu, vos nekainavusiu būsimam signatarui gyvybės. Tokį atsisaukimą vokiečių žandarai, kratydami vieną Ukmergėje sučiuptą mokytoją, aptiko jo turėtame vadovėlyje. Bijodamas, kad gali būti sušaudytas, mokytojas nurodė atsisaukimą gavęs iš dvaro savininko J. Vileišio. Žandarai

Lietuvos generolo K. Ladygos dvaro rūmai prieš kelis metus

iškrėtė dvarą, o dvaro ūkvedys skubiai nusiuntė į Vilnių žmogų, kad J. Vileišiui praneštų apie gresiantį suėmimą. Paaiškėjo, kad žinia buvo pavėluota – Vilniaus žandarmerija jį jau buvo sulaukusi. 1916 m. liepos 23 d. advokatas buvo suimtas ir atsidūrė Lukiškių kalėjimo vienuetėje“ (Oksana Laurutyte. Jonas Vileišis – bekompromisis Nepriklausomybės siekėjas. *Etaplus*. 2017).

Požiūris į Girsteitiškio dvarą atspindi bendras tokios rūšies objektų apsaugos problemas ir tendencijas, rodo, kad asmenys, formuojantys paveldosaugos politiką, stokoja profesinio supratimo ir net elementaraus išsilavinimo. Pasižvalgykime, kokia šiandieninė Šimtmečio žymai aktualių kultūros paveldo vertybių būklė.

Senos bajorų giminės atstovo Vlodo Pūtvio-Putvins-

Šilo Pavėžupio dvaro svirnas

kio, tautinio atgimimo žadintojo, ideologo ir kultūrininko, rašytojo ir publicisto, Lietuvos Šaulių sąjungos (LŠS) įkūrėjo ir vado, vieno iš Lietuvos žuvivaisos pradininkų, valstybės veikėjo, Šilo Pavėžupio dvaro sodybos liekanas sunku surasti, net žinant, kad jos Kelmės rajone, Kurtuvėnų regioniniame parke. Į sodybą nėra rodyklių nuo pagrindinių kelių. Prie sodybos keliuko stūkso dar sovietmetį menanti informacinė lenta, kurioje paminėtos ne visos pavardės, stokojama esminės informacijos apie tautinę ir kultūrinę Putvinskio veiklą (pavyzdžiui, kad jis buvo knygnešys, varpininkas, redagavo *Varpa*, *Ūkininką*, atliko parengiamąjį Demokratų partijos steigimo darbą ir kt.). Apleistą, nešienaujamą sodybos teritoriją „puošia“ smilgos ir kiečiai. Nėra nei informacijos, nei rodyklės, kaip rasti dvaro rūmų pamatus. Nesutvarkyta šio reikšmingo komplekso valstybinė apskaita, Kultūros vertybių registre nenurodytos vertingosios savybės, apskritai neatlikti jokie tyrimai. Į registrą rūmai, kurių natūroje jau seniai nebėra, įrašyti be pavadinimo (uk-10933), net jų pamatus žymintis akmuo sunkiai įžiūrimas tarp vešlios sulaukėjusios augmenijos. Atskirai įrašyti ir Šilo Pavėžupio dvaro sodybos fragmentai (uk-203), tačiau vertingosios jų savybės irgi nenurodytos, apie tyrimus neužsimenama. Neapibūdintos net sudedamosios dalys, išlikę sodybos fragmentai, apie dvaro rūmus ar jų pamatus irgi nėra nė žodžio. Nekeista, kad į dvaro sodybos teritoriją neįtraukti reikšmingi žuvininkystės tvenkiniai (Putvinskiai jų buvo įrengę net 75 ha) ar bent jų dalis.

Taigi, nors iškiliam valstybės veikėjui, bajorui Vladui Putvinskiui pastatytas paminklas Šlovės alėjoje, kuri yra neatsiejama Vytauto Didžiojo muziejaus ansamblio dalis, tačiau Šilo Pavėžupio dvaro sodybos fragmentų, ne mažiau reikšmingai bylojančių apie vieną iš Nepriklausomybės atkūrėjų, valstybė apskritai nesaugo... 2012–2014 m. publikacijose apie dvarų paveldą ne kartą priminiau, kad *dvarų kultūros centrų ir lietuviybės židinių būta daug, ypač Žemaitijoje. Išskirtinis lietuviybės sklaidos židinys XIX–XX a. sandūroje buvo bajorų Vlodo Putvinskio ir Emilijos Gruzdaitės Šilo Pavėžupio dvaras. Jame ne tik svečiavosi, bet ir darbavosi iškiliausi tautinio atgimimo veikėjai: Povilas Višinskis, Jonas Jablonskis,*

Žemaitė, Jovaras, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Lazdynų Pelėda (seserys Sofija Ivanauskaitė-Pšibiliauskienė ir Marija Ivanauskaitė-Lastauskienė), Antanas Smetona, Jonas Biliūnas, Antanas Žmuidzinavičius, Šatrijos Ragona ir kt. Šiame dvare Jonas Jablonskis rašė „Lietuviškos kalbos gramatiką“, o Jablonskienė mokė šeiminkus gimtosios kalbos. Beveik 10 metų Putvinskiiai sėkmingai užsiėmė knygnešyste. Vladui Putvinskiui, Tado Kosciuškos giminaitės grafitės Idalijos Broel-Plioteraitės (Pliaterytės) sūnui, už tautinę veiklą nepavyko išvengti ilgų kalėjimo ir tremties metų (Kazys Blaževičius. 80 metų be Vlado Putvinskio. *XXI amžius*; Aras Lukšas. Putvinskis – reformatorius, švietėjas, kovotojas. *Lietuvos žinios*. 2011-10-07). Deja, kadaise gyvavusio dvaro sodyboje šiuo metu likęs tik nykstantis medis svirnas ir želdynų ploteliai. Nors jie yra valstybinio Kurtuvėnų regioninio parko teritorijoje, valstybė šios sodybos fragmentų nesaugo, taigi, Šilo Pavėžupio dvaro sodybos greitai neliks nė pėdsako.

Iki šiol ignoruojama, kad dauguma žymiausių Lietuvos valstybės atgimimo veikėjų, rašytojų ir kultūros šviesuolių augo, lavinosi, ilsėjosi ar darbavosi dvarų aplinkoje (pavyzdžiui, jaunoji Julija Beniuševičiūtė – Džiuginėnuose su itin turtinga biblioteka). Prisiminkime glėžnos, tačiau valingos ir labai darbščios bajoraitės Gabrielės Marijos Jadvygos Petkevičaitės-Bitės gimtinę, lietuvišką jos kūrybinę ir visuomeninę veiklos aplinką – Puziniškio dvarą Panevėžio rajone... Rūmelis dar išlikęs, pastaraisiais metais restauruotas ir pritaikytas kultūrinei veiklai. O ir atkūrus Nepriklausomybę, dvaruose, vėliau apkarpytuose (išparceliuotuose), šeiminkavo, darbavosi ar ilsėjosi iškilūs valstybininkai, rašytojai, dailininkai, kompozitoriai, aktoriai...

Pirmasis ir ketvirtasis (paskutinis) išrinktas atkurtos Lietuvos Prezidentas Antanas Smetona 1934 m. šešiasdešimtmečio proga gavo dovanų Užugirio dvarą, atsiradusį per Žemės reformą išparceliuoto Taujėnų dvaro Lėno palivarko pagrindu. Šioje žemėje 1926–1927 m. buvo valstybinis Užulėnio palivarkas. Prezidento dvaro valda buvo suformuota, prijungus kai kurias kitas nupirtas žemes. Netoli Smetonos gimtinių esanti Užugirio dvaro sodyba, vadinama Užugirio kiemu (uk-797),

Užugirio dvaro rūmai prieš restauravimą

2005 m. pripažinta valstybės saugoma. Pradėta nuosekliai tvarkyti (ypač rūmus), atidžiau prižiūrėti, dabar sodyba jau byloja tiek apie prezidento ir jo šeimos (žmona – Sofija Chodakauskaitė, bajoraitė iš Gavenionių dvaro) buitį ir būtį, tiek apie tarpukario Lietuvą. Tiesa, tai tik pradžia, reikės padaryti dar labai daug, kad būtų sutvarkytas visas kompleksas su želdynais. Nors rūmų restauravimo ir konservavimo darbai jau atlikti, neišvengta kičo elementų, euroremonto apraiškų, ypač tvarkant kumetyną. Nesaikingai naudojamos šiuolaikinės betono trinkelės. Kad ir kaip būtų, pradžia vis tiek solidi. Juk tai vienas iš nedaugelio Lietuvos atkūrimo šimtmečiui ypač reikšmingų autentiškų kompleksų, kurie nuosekliai, tikslingai tvarkomi pirmiausia vietos savivaldos ir nevyriausybinių organizacijų iniciatyva. O

Užugirio dvaro sodyba 2010 m.

Narutavičių valdos - Brėvikių dvaro - ponų namas

tam prireikė nemažo atkaklumo, nes valstybei atstovaujančių institucijų požiūris į šį kompleksą dar 2010 m., švelniai tariant, glumino. Ūkio ministerijos VĮ Lietuvos verslo paramos agentūra, vertindama Ukmergės rajono savivaldybės pateiktą paraišką „Užugirio (A. Smetonos) dvaro pritaikymas turizmo reikmėms“, nurodė, esą ši dvaro sodyba „neturi galimybės tapti nacionalinės reikšmės turistiniu objektu“, „Užugirio (A. Smetonos) dvaras tiek kultūrine, tiek turistine prasme yra vietinės svarbos, kuris galėtų būti svarbus ne atvykstamajam turizmui, bet vietiniam turizmui.“ Taigi, spalvingus ir sudėtingus tarpukario laikus menanti autentiška dvaro sodyba, kurią Prezidentui kaip pagarbos ženklą padovanojo Lietuvos visuomenė, Ūkio ministerijai tuomet irgi atrodė objektas, nevertas valstybės globos ir lėšų. Kita vertus, savivaldybės pateiktas projektas buvo tobulintinas, kad atitiktų paveldosaugos reikalavimus, nes ši dvaro sodyba jau buvo pripažinta valstybės saugoma. Tiesa, Užugiris ir šiuo metu yra tik regioninės, o ne nacionalinės reikšmės, neįtrauktas į Valstybinės reikšmės istorijos, archeologijos ir kultūros objektų sąrašą.

Signataras Donatas Malinauskas buvo aristokratiškos kilmės bajoras, stambus dvarininkas, Trakų apskrityje turėjęs gal 4 dvarus (Jankovicų dvarą, Stanislaivos – Vytautavos, Paulinavos palivarkus ir kt.). Tiesa, Lenkijai atplėšus Vilniaus kraštą, buvo priverstas juos parduoti ir 1937 m. nusipirko Alvito dvarą netoli Vilkaiviškio. Gimęs bajorų šeimoje, Latgalos Krėslaukio dva-

re (dabar Latvija), 1875 m. su mama (tėvas anksti mirė) persikėlė į prosenelių Alovės dvarą Lietuvoje. Donatas Malinauskas – atkaklus ir nuoseklus kovotojas už lietuviybę, vienas iš slaptos tautinės draugijos *Dvylika Vilniaus apaštalu* steigėjų, vienas iš 1905 m. Didžiojo Vilniaus Seimo organizatorių ir dalyvių, LMD (1907 m.) ir daugelio kitų Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo vyksmui ypač reikšmingų draugijų bei organizacijų narys, vienas žymiausių tautinio atgimimo organizatorių Vilniaus krašte. Lėšomis, gaunamomis iš jo, iš sesers ir kitų giminaičių dvarų bei palivarkų, buvo stiprinami lietuviybės pamatai. O ką šiandien, pasitikdami Lietuvos atkūrimo šimtmetį, žinome apie jo dvarų sodybas ar išlikusius fragmentus? Į Registrą kaip ir į ankstesnę Dvarų duomenų bazę Alvito dvaro fragmentai neįrašyti, neva jie visiškai nevertingi. Registre yra valstybės saugoma Spirito varykla Alvito kaime, tačiau šis kultūros paveldo objektas šiame apskaitos bei apsaugos dokumente nesiejamas su signatarui priklausiusiu Alvito dvaru, vertingosios savybės irgi nenustatytos.

Dvarus turėjo arba įsigijo vėliau nemaža dalis Vasario 16-osios Akto signatarų. Antrasis Lietuvos prezidentas Aleksandras Stulginskis, pasitraukęs iš politikos, ūkininkavo 1926 m. įsigytame Jokūbavo dvare netoli Kretingos. Ypač įspūdinga signataro Jono Vailokaičio Paežerių dvaro sodyba, kai kurie jos pastatai, ypač rūmai, nepriekaištinga savo architektūra džiugina iki šiol. Jonas Smilgevičius, bajoras, ekonomistas, vėliau akcinių bendrovių Lietuvoje aktyvus steigėjas, 1912 m. įsigijo ir pavertė pavyzdiniu ūkiu seną stambų Užvenčio dvarą. Brėvikių dvaras – signataro Stanislovo Narutavičiaus ir jo brolio Gabrieliaus tėvonija. Bajoras, karo medikas Vladas Nagevičius įsigytą Babtyno Žemaitkiemio dvarą pavertė pavyzdiniu ūkiu. Kazys Ladyga ūkininkavo stambiame Gulbinėnų dvare (Pasvalio r.). Lietuvos kariuomenės vyriausiasis vadas, generolas Silvestras Žukauskas už nuopelnus Lietuvos valstybei 1927 m. gavo dovanų Davalgonių dvarą (Kauno r.). Generolas Edvardas Adamkavičius, Prezidento Valdo Adamkaus dėdė, gimė ir šeiminkavo Pikelių dvare (Mažeikių r.). Lietuvos kariškiai patriotai broliai Aleksas ir Povilas Plechavičiai turėjo dvarus Žemaitijoje. Lietuvos Valstybės Ta-

rybos pirmininkas, ministras, bajoras Stasys Šilingas su žmona Emilija, kilusia iš senos žemaičių bajorų Bytautų giminės, 1925 m. nusipirko Ilguvos dvaro Misiūnų palivarką (Šakių r.), ten gyveno arba vasarodavo su devyniomis dukromis. Įsteigė lietuvių dailininkų galeriją su daugiau kaip 100 kūrinių. Čia derėtų paminėti ir jo senelio, aktyvaus 1863–1864 m. sukilimo dalyvio, barono Stanislovo Šilingo Paberžės dvarą (Kėdainių r.). Beje, jei ne Šilingų ir Bytautų šeimos, kurios po M. K. Čiurlionio mirties supirko jo darbus, galėjo atsitikti taip, kad šio gėnijaus darbų Lietuva šiandien turėtų labai mažai. Valstybininkas, teisininkas, kultūros veikėjas Stasys Šilingas ne tik sumanė, bet ir kartu su Jonu Vileišiu, kitais valstybininkais 1913 m. įsteigė M. K. Čiurlionio kuopą prie lietuvių dailės draugijos, ją rėmė. Garsios bajorų giminės atstovas, vienas iš Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo ideologų, teisininkas, profesorius ir Lietuvos universiteto rektorius Mykolas Römeris gyvendavo, vasarodavo, net studentus priiminėdavo gimtinėje – Bagdonišio dvare, kurio nedidelę dalį buvo paveldėjęs.

Dvarų aplinkoje darbavosi daugelis kitų žymiausių valstybės ir visuomenės veikėjų. Marija Pečkauskaitė (Šatrijos Ragana) 1877 m. gimė motinos tėviškėje – Medingėnų dvare. Iki 10 metų augo Labūnavos, vėliau – senoviniame Užvenčio dvare. Neatsitiktinai didžiausias ir vertingiausias jos kūrinys – apysaka „Sename dvare“. Užvenčio miestelio kapinėse, netoli koplyčios, yra Vasario 16-osios Akto signataro, bajoro, Užvenčio dvaro savininko Jono Smilgevičiaus kapas, pažymėtas signataro ženklų (palaikai perlaidoti iš dvaro koplyčios). Kapavietė prižiūrima, tvarkoma, yra geros būklės. Vertinga Užvenčio dvaro sodyba tiek vizualiai, tiek funkciškai suskaidyta ir skaidoma toliau. Istorškai susiformavęs kultūrinis kraštovaizdis praradęs erdvinį vientisumą. Nuo 1912 m. dvaras priklausė tautinio atgimimo žadintojui, Lietuvos ekonomikos ir ūkio pagrindų kūrėjui, signatarui Jonui Smilgevičiui. Ant rūmų fasado esančioje paminklinėje lentoje nurodyta data nesutampa su antkapinio akmens užrašu. Kitoje lentoje nurodyta, kad šiame name gyveno Marija Pečkauskaitė, žymi lietuvių rašytoja, lietuvybės puoselėtoja ir ugdytoja.

Užvenčio dvaro rūmai

Pasižvalgius ir pasigilinus į oficialius dokumentus, akivaizdu, kad valstybės požiūris į šį vertingą dvaro sodybos kompleksą visiškai atsainus. Neįtikėtina, bet Kultūros vertybių registre atskirai įrašytos net dvi (!) atskiros sodybos, viena – Užvenčio dvaro sodyba (uk-206), kita, užimanti daug mažesnę teritoriją, paprasta sodyba, tačiau su ponų namu, ant kurio fasado kabo abi minėtos paminklinės lentelės (uk-10940). Pats ponų namas – įspūdingas ir gana retas autentiškas senosios medinės Žemaitijos architektūros pavyzdys, tačiau siaubingai apleistas. Ši sodyba kažkodėl nepripažinta valstybės saugoma. Vertingųjų savybių ir tyrimų eilutės Registre iki šiol tuščios. Keista, tačiau valstybės institucijos per 27 nepriklausomybės metus šiame reikšmingame komplekse nieko vertinga neaptiko.

Už aštuonių kilometrų nuo Užvenčio, Ušnėnuose (Kelmės r.), yra Lietuvos atgimimo šauklio, lietuvybės žadintojo ir skleidėjo Povilo Višinskio tėviškė. Ji restauruota, sutvarkyta, prižiūrima, veikia muziejus. Netoliese, buvusio namo vietoje, – Julijos Beniuševičiūtės-Žymantienės gyvenimą ir darbus primenantis paminklinis akmuo.

Valstybės saugoma Brėvikių dvaro sodyba (uk-26998), priklausanti Narutavičių (1413 m. jų pavardė buvo Naručiai) ir Kasakauskų giminei, – regioninio lygmens reikšmingumo kultūros paveldo kompleksas. Šio dvaro istorija susijusi ir su kitomis žymiomis is-

torinėmis asmenybėmis (su jaunesniuoju Stanislovo broliu Gabrieliumi, su Piłsudskiais ir kt.). Sodybos planinę struktūrą, tūrinę erdvinę kompoziciją sudaro išlikę dvaro sodybos pastatai – ponų namas, rūšys, svirnas, ūkinio statinio ar ponų namo pries-tato pamatų liekanos, vandens telkinių, želdinių ir kelių tinklo fragmentai, autentiškas reljefas. Šis kompleksas – signataro Stanislovo Narutavičiaus tėvonija. Ponų namas gerokai patrešęs, tačiau būklė kol kas patenkinama. Priešais jį, tarp tujų, – Vasario 16-osios Akto signataro stulpelis (ženklas). Aplinka prižiūrima neblogai, bet ūkinį pastatą (svirną) jau reikėtų tvarkyti. Maždaug už trijų kilometrų Alsėdžių kapinėse, už koplyčios esantis Stanislovo Narutavičiaus kapas prižiūrimas, geros būklės, pažymėtas Vasario 16-osios Akto signataro stulpeliu (ženklų), paskelbtas kultūros paminklu.

Viekšniuose (Mažeikių r., Ventos regioninis parkas) yra ne vienas Lietuvos atkūrimo šimtmečiui itin reikšmingas objektas. Išskirkime Biržiškų, lietuvių ir žemaičių bajorų giminės, namą (uk-16593), kur gyveno Vasario 16-osios Akto signataras, žymus mokslininkas, valstybės ir visuomenės veikėjas Mykolas Biržiška su broliais Vaclovu ir Viktoru. Beje, Vaclovas parašė „Mikalojaus Daukšos biografiją“ („Aleksandrynas“. *Lietuvių rašytojai* t. 1. Čikaga. 1960, p. 123–140). Šį kartą galime pasidžiaugti.

Viekšniuose, Bažnyčios g. 6, restauruotas-atkurtas Biržiškų namas

Prieš gerus dešimtį metų mažai kas tikėjo, kad visiškai apleistas, sovietiniu daugiabučiu paverstas dviejų aukštų namas bus restauruotas. Pašalinus antrą aukštą, atkurtas autentiškas jo tūris, architektonika, apdailos elementai. Medinis, su rausvų molio čerpių stogu Biržiškų namas (tėviškė) – nacionalinio reikšmingumo lygmens kultūros paminklas, sodybos kieme pastatytas signataro stulpelis (ženklas). Tačiau reikėtų deramai sutvarkyti ir sodybos aplinką. Kitapus gatvės, priešais galinį namo fasadą, yra Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto paminklas, įrašytas į Registrą. Jis restauruotinas, aplinka ir įkomponavimo dalykai tvarkytini. Originalus paminklas Biržiškų šeimai pastatytas 1995 m. Atkūrus nepriklausomybę, tai pirmas paminklas šeimai, pastatytas ne kapinėse. Apmaudu, kad vandalai pasidarbavo ir čia – 2014 m. vasarą nuplėšė tėvo Antano Biržiškos bareljefą.

Jau minėto Jokūbavo dvaro (uk-316) likimas susiklostė mažiau sėkmingai negu Biržiškų šeimos namo ar prezidento Antano Smetonos Užugirio dvaro sodybos istorija. Jame nuo 1926 m. ūkininkavo Vasario 16-osios Akto signataras, antrasis Lietuvos prezidentas Aleksandras Stulginskis. Šio dvaro ponų namas buvo nugriautas jau nepriklausomoje Lietuvoje 1995 m. Tiesa, 2015 m. Kultūros paveldo vertinimo taryba pripažino, kad šio komplekso fragmentai yra nacionalinio reikšmingumo lygmens. Vis dėlto valstybė Jokūbavo dvaro sodybos liekanų nesaugo iki šiol. Dvaro parke pastatytas paminklas Prezidentui ir užkonservuoti ponų namo pamatai nekompensuoja to, kad netenkame vertingų, autentiškų objektų, išlikusių net sovietmečiu.

Tenka tik apgailestauti, kad tarpukario Lietuvos atkūrimui reikšmingų dvarų sodybų ar jų fragmentų apskaitos ir apsaugos būklė yra tokia bloga arba tik patenkinama, o požiūris į šį paveldą per 27 Nepriklausomybės metus mažai tepasikeitė. Vis dar manoma, kad tarpukario Lietuvą atkūrė, pastatė ant kojų tik valstiečiai, dūmodami dūminėse pirkiose.

Tęsinys kitame numeryje ■

Zigmas VITKUS

GERAS MUZIEJUS YRA KLAUSIMAS, BET NE ATSAKYMAS

Ką mums reiškia Aušvicas šiandien?

1947 m. birželio 14 d. buvusiose nacistinės Vokietijos koncentracijos ir mirties stovyklose Aušvicas I ir Aušvicas-Birkenau II buvo oficialiai atidarytas memorialinis muziejus. 191 hektaro teritoriją (pirmoji stovykla užima 20 ha, antroji 170 ha) apimantis memorialas 1979 m. buvo įtrauktas į UNESCO nekilnojamojo kultūros paveldo sąrašą kaip „didžiausio nusikaltimo prieš žmoniją vieta“, paminklas nesuskaičiuojamoms nacistinio režimo aukoms, centrinė Holokausto atminimo vieta, šiandienos ir ateities kartoms turinti priminti naikinamąją žmogaus galią. Rasistiniais ir politiniais motyvais Aušvice 1940–1945 metais buvo nužudyta apie milijonas šimtas tūkstančių žmonių, iš kurių absoliuti dauguma – Europos žydai. Pasak Holokausta išgyvenusio vengrų rašytojo Imre's Kertesz, „*Aušvicai – tai vieta, kurioje subyra pasitikėjimas gyvenimu*“.

Kai prancūzų kino režisierius Alainas Resnais 1955 m. apsilankė Aušvice ir po metų pristatė pirmąjį dokumentinį filmą apie šią stovyklą, nuo jos išvadavimo buvo praėję dešimt metų. Kino juostoje „Naktis ir rūkas“ (*Nuit et brouillard*) Resnais įtaigiai perteikė sustojusio laiko, kuris, Izraelio menininkės Michal Rovner žodžiais tariant, čia „*tarytum nebenori tęstis toliau*“, jausmą. Taip yra ir šiandien, praėjus septyniasdešimt dvejiems metams nuo 1945-ųjų sausio, kai Aušvicą paliko paskutiniai naciai, į „mirties žygį“ išsivarydami apie penkiasdešimt aštuonis tūkstančius likusių gyvų stovyklos kalinių. Didžiulės tylios erdvės po vėstančiu liepos dangum. Beveik du šimtai hektarų

žemės, nuo įprasto pasaulio atskirtos spygliuotomis vielomis. Jose įsipainiojęs vėjas ir ulbantys varnėnai. Vienišam lankytojui artėjant, jie šauna į orą ir tūkstantiniu būriu nusklendžia į atokesnį *bloką*, kitiems sparnuočiams siaučiant tuopose, augančiose netoli dujų kamerų, kurias naciai susprogdino traukdami...

Šiomet birželį, praėjus septyniasdešimčiai metų nuo memorialo įsteigimo, Valstybinis Aušvico-Birkenau muziejus kartu su Lenkijos televizija pristatė dokumentinį filmą „Atmintis. Suvokimas. Atsakomybė“ (*Remembrance-Consciousness-Responsibility*), kuriame pasakojama stovyklos ir muziejaus istorija, aptariama šios įstaigos, laikomos įtakingiausiu tokio pobūdžio edukacijos centru pasaulyje, veikla. Praėjusiais metais Aušvicą aplankė rekordiška daug žmonių – 2 053 650. Didžioji dalis lankytojų, 424 800, atvyko iš Lenkijos, 271 650 – iš Jungtinės Karalystės, 215 850 – iš Jungtinių Valstijų, 146 500 – iš Italijos, 115 250 – iš Ispanijos, 97 650 – iš Izraelio, 92 000 – iš Vokietijos. Šiomet liepos 4–5 dienomis Osvencimo Dialogo ir maldos centre įvyko konferencija „Žinojimas. Atsakomybė. Ateitis“ (*Awareness-Responsibility-Future*), kurioje lankėsi ir šių eilučių autorius, nusprendęs pasidalyti savo įspūdžiais su *Kultūros barų* skaitytojais.

Ką reiškia Aušvicas šiandien? Su kokiais iššūkiais čia susiduriama? Kokie išbandymai tenka kitiems muziejams, veikiantiems Holokausto vietose ir siekiantiems, kad Antrojo pasaulinio karo žiaurumai nebūtų užmiršti? Kokius šio šurpau paveldo aspektus turėtų

išryškinti edukacija ir kaip veiksmingai mokyti jaunąją kartą? Pagaliau klausimas, kurį galima laikyti šios konferencijos leitmotyvu, – kaip funkcionuos Holokausto atminimas, kai į Amžinybę iškeliaus paskutiniai šių kančių liudytojai? Ar šis įvykis netaps „tik išnaša istorijos knygoje“, kaip sakė tarptautinio Aušvico komiteto prezidentas Romanas Kentas, arba „šiądienos konfliktų iliustracija“, pasak lenkų žurnalisto ir publicisto Mareko Zająco?

Aušvicas kaip piligrimystės vieta

Kiekvienas atvyksta į Aušvicą, vedamas savų motyvų. Vienų tikslai pažintiniai, kitų piligriminiai, trečių pažintiniai-piligriminiai (pavyzdžiui, mano), ketvirtus atveda smalsumas, penktiems Aušvicą, matyt, „reikia“ aplankyti pagal programą. Kad ir kaip būtų, tie, kurie čia atsiduria, bent jau didžioji jų dalis, neabejoju, pajunta išskirtinę šios vietos dvasią. Holokausto tyrinėtojas iš JAV Michaelas Berenbaumas Aušvico kito niškumą apibūdina kaip sakralumą, išaugusį iš „pačios didžiausios čia įvykdytos žmogaus desakralizacijos“, o šios vietos lankymą vadina „piligrimyste į save“. Būdami Aušvice, negalime nekelti pamatinių žmogiškosios būties klausimų: „Kas yra žmogus?“ „Kas yra artimas?“ „Kas atsitinka, kai žmogų užvaldo puikybės?“ „Ar yra aukščiausioji būtybė, kurią vadiname Visagaliu?“

Pagal nevyriausybinės organizacijos *Anti-Defamation League* 2014 m. atliktą apklausą, 54 procentai pasaulio žmonių (Vakarų Europoje 94 proc., Rytų Europoje 82 proc., Azijoje 44 proc., Afrikoje 24 proc.) yra girdėję apie šią vietą. Holokausto atminimo kultūros Lenkijoje ir Aušvico muziejaus istorijos tyrinėtojas bei gidas Tomaszas Cebulskis savo pranešime nurodė esmines priežastis, kurios lėmė Aušvico kaip nacistinio režimo nusikaltimų ikonos statusą: visų pirma, politinis tuometinės Lenkijos valdžios sprendimas, kad būtent Aušvicas simbolizuotų nacistinį terorą, aukų įvairovė (čia buvo gabenami žmonės iš visos Europos), išlikusių gyvų kalinių skaičius (Aušvicas buvo ne tik mirties, bet ir koncentracijos stovykla), neįtikėtinas žudynių mastas, daiktinių įrodymų gausa ir vėlesni

politiniai procesai, pabrėžę šios vietos reikšmę, pavyzdžiui, tarptautinis paminklo konkursas. Viena iš Aušvico populiarumo priežasčių, anot Cebulskio, yra ir masinis turizmas, generuojantis naujus lankytojų srautus (per pastaruosius dešimt metų atvykstančiųjų skaičius išaugo dvigubai). Tyrėjai jau prabilo net apie vadinamojo „tamsiojo turizmo“ (*dark tourism*) bumą ir ėmė tirti jo priežastis.

Muziejus kaip klausimas

Dirbu vienoje iš „tamsių“ vietų – Panerių memoriale ir ne kartą savęs klausiau, kokia darbo šičia prasmė? Kokia apskritai visų, kurie dirba vietoje, saugančiose totalitarizmo aukų atminimą, misijos prasmė? Kaip nesusmulkinti? Kaip nenuslysti į (jau) tuščią *Never again* patetiką? Šioje vietoje, man regis, itin tiktų rabino, kartu ir amerikiečių istoriko Irvino Greenbergo mintis, kad šiandienos muziejų kultūra yra „priemonė stoti gyvybės pusėn“: „Holokaustas buvo mirties pasaulio ataka prieš gyvybę. Šios atakos metu atsirado mirties erdvės, tokios kaip ši. Šiandien čia veikia memorialas, artikuliuojantis tai, kas įvyko. Panašaus įvykio galimybė mažėja, kai kuriama kultūra, kuri žmogų žmogui padaro artimą.“ Greenbergo akimis, net postmodernizmo, kuris „iš esmės buvo reakcija į absoliučią tiesų dominavimą“, epochoje Holokaustas išlieka „ideologiškai orientuojančiu įvykiu“ – toks kraupus čia padaryto blogio mastas.

Jungtinių Valstijų Holokausto memorialinio muziejaus (USHMM) ilgametė direktorė Sara Bloomfield, kalbėdama apie Aušvico misiją, pabrėžė muziejaus kaip kritinio mąstymo erdvės funkciją, keičiančią žmonių gyvenimus: „Geras muziejus yra klausimas, bet ne atsakymas. Geros edukacijos tikslas yra nuvesti žmones į „pilkąsias zonas“, kad ir kaip norėtusi suskirstyti pasaulį į juodą ir baltą.“ Šioje vietoje peršasi popiežiaus emerito Benedikto XVI mintis iš „Krikščionybės įvado“: „*Nepaisant atspalvių, apimančių tikrai plačią skalę, viskas dunkso prieblandoje – moraliniai žmonių skirtumai „makroskopinėje“ srityje regimi gerai, tačiau savotiška mikrofizinė, mikromoralinė perspek-*

tyva atskleidžia sudėtingesnę vaizdą“. Tokį „sudėtingesnę vaizdą“ stengiasi atskleisti prieš ketverius metus Prancūzijoje, buvusios žydų internavimo stovyklos *Camp des Milles* vietoje, įkurtas muziejus. Šio muziejaus fondo direktorius ir steigėjas Alainas Chouragui konferencijoje pristatė jį visų pirma kaip edukacijos vietą, kurioje siekiama perprasti, „kaip funkcionuoja neapykanta“, kokie yra politiniai, socialiniai ir kultūriniai neapykantos kurstymo mechanizmai, koks ryšys tarp kasdieninių žmogaus apsisprendimų ir tokių extraordinarių įvykių kaip Holokaustas („*ekstraordinarūs įvykiai visada kyla iš ordinarus pavienių asmenų apsisprendimo*“). Pasak Chouragui, jų muziejuje Holokaustas pasitelkiamas kaip paradigma, padedanti suprasti genocido apskritai funkcionavimą, neapsiribojant Holokaustu: „*Jei paradigma veikia, ji tinka skirtingiems kontekstams*“, ar tai būtų armėnų genocidas, ar genocidas Kambodžoje, Ruandoje, ar Stalino totalitarinio režimo nusikaltimai žmogiškumui.

Reaguodamas į Zająco nuogaštavimus dėl grėsmės, kad bėgant laikui Holokaustas taps tik dabarties įvykių iliustracija, Chouragui pasakojo, kad jų muziejuje gidams *draudžiama* kalbėti apie dabarties konfliktus, išvedant tiesmukas analogijas. Ekskursijų programos parengtos taip, kad lankytojai, nesvarbu, iš kur jie atvykę, galėtų (turėtų) išvadas pasidaryti patys. Sakė prisimenantis mokinių arabų grupes iš skurdžių rajonų didžiuosiuose Prancūzijos miestuose, atvykstančias su išankstiniu nusistatymu („*ir vėl tie žydai*“, „*kodėl mums turėtų tai rūpėti?*“), bet požiūris pasikeisdavo, muziejuje susidūrus su konkrečių žmonių istorijomis. Čia norėtųsi pridurti, kad manipuliacijų Holokaustu pavojus kyla tada, kai imama kalbėti apie nūdienos aktualijas, dažnai siekiant siaurų tikslų. Turbūt visi esame girdėję kalbant apie „kalakutų Holokaustą“, „palestiniečių Holokaustą“, „Šiaurės Korėjos gyventojų Holokaustą, vykdomą JAV,“ ir pan. Dėl to, kad šis žodis taip devaluojamas, dalis tyrėjų yra linkę rinktis specifiškai žydišką terminą *Šoa*.

Pastaraisiais dešimtmečiais parašyta nemažai studijų, nagrinėjančių Holokausto išskirtinumo / neišskirtinumo temą. Vienas ar kitas visuomenės veikėjas

leidžia sau pasakyti (formulė): „*Negalima Holokausto lyginti su tuo ar anuo*“, esą tai sumenkina šio įvykio išskirtinumą. Holokausto partikuliarumo ir universalumo tema keletą kartų buvo paliesta ir per šį susitikimą. Vienas žymiausių Holokausto tyrinėtojų Yehuda Baueris dar sykį (šiek tiek susierzinęs, matyt, jau pavargęs kartoti tą patį) patvirtino, kad nemato čia jokio prieštaravimo: „*Ar Holokaustas buvo unikalus? Nonsensas. Kiekvienas genocidas yra unikalus. Ar Holokaustas buvo beprecedentis? Taip, tai buvo beprecedentinis įvykis, tapęs precedentu. Kuo Holokaustas beprecedentis? Tuo, kad visi žydai, mergaitės ir berniukai, moterys ir vyrai, seni ir jauni, buvo pasmerkti mirčiai dėl grynai ideologinių priežasčių.*“ T. y. dėl nacistinės utopijos, kurios tikslas – sukurti rasiniu atžvilgiu gryną ir „sveiką“, politiškai vieningą Vokietiją su jos pavergta Europa. Holokaustas buvęs universalus, pasak Bauerio, „*Europos projektas*“, todėl „*niekas nėra švarus*“ (*nobody is clean*). Šio projekto iniciatoriai buvo naciai, tas tiesa, tačiau vėliau įsitraukė ir kiti, turėję savo interesus.

Jaunoji karta muziejuose

Į muziejus šiandien ateina nauja jaunų žmonių karta. Jiems (veikiausiai ne tik jauniems) sunku suvokti totalitarinės valstybės prievartos mechanizmus. Tai ypač pasakytina apie jaunuolius, užaugusius visuomenėse, kurios niekada nepatyrė diktatorių valdymo. Zającas teigė pastebintis, kad daugėja gidams užduodamų (pavadinkime) naivių klausimų, kurie, jo manymu, signalizuoja apie kai ką svarbaus. Pavyzdžiui, „*kodėl kaliniai nepasipriešino?*“ „*Kodėl jie nepasinaudojo galimybe kreiptis į advokatą?*“ Tokių klausimų dažnumą jis bandė paaikškinti tuo, kad užaugo nauja karta, žinanti savo teises, jaučianti savo, kaip asmenų, galią, todėl jai sunku suprasti tokį bejėgiškumą. Ir šių eilučių autoriui yra tekę ne kartą sulaukti klausimo, „*kodėl jie nebėgo?*“ Nieko nuostabaus, kad to klausia žmonės, gimę ir gyvenantys taikos sąlygomis, tiesiog apima abejonės, ar gali gido, edukatoriaus žodžiai sukelti gilesnį rezonansą, kai gyvenimo patirtys

tokios skirtingos? Tai veikiausiai ir yra pagrindinis Holokausto edukacijos uždavinys – išreikšti neišreikšiamą. Kitiems ir sau pačiam. Juk muziejaus darbuotojui, gidui, edukatoriui lygiai taip pat sunku suvokti, kas tada įvyko.

Lenkų politologė dr. Alicja Bartus pristatė tyrimą, atliktą po to, kai 16-18 metų amžiaus 267 asmenys – 14 vokiečių ir 17 lenkų mokinių grupių – savaitę praleido Aušvico muziejuje. Siekta išsiaiškinti, su kokiomis žiniomis jie atvyksta į Aušvicą ir kas lieka jų galvose po šių studijų. „*Trumpai tariant, žinota nedaug ir liko ne ką daugiau*“, – taip būtų galima apibendrinti šio tyrimo rezultatus. O toms žinioms, kurias mokiniai įsiminė, dažnu atveju pritrūko tikslumo (šio tyrimo metu klausta apie aukų kategorijas, aukų skaičių, žudynių chronologiją). Prastokus rezultatus tyrėja siejo su mokymo metodika, esą reikėtų ją keisti. Tačiau šio rašinio autoriui kilo ir kitokių minčių – kaip išmatuoti, kokią įtaką studijų savaitę padarė tų jaunų žmonių sieloms? Juk faktai dar ne viskas. Galbūt Aušvico istorija sukrėtė, sujaukino mokinius, nors jie ir neįsiminė faktų? Kita vertus, jei vis dėlto „pro vieną ausį įėjo, pro kitą išėjo“, kalta ne metodika (neabejotina, kad Aušvice dirba puikūs edukatoriai), daug lemia, kaip istorijos svarbą suvokia jauno žmogaus artimiausia aplinka. Jei šeima nesidomi istorija, tai ir pažangiausia metodika bus bejėgė. Šis tyrimas kaip tik ir atskleidė, kad tiek vokiečių, tiek lenkų jaunimas *nesikalba* apie praeitį nei su tėvais, nei su seneliais.

Nesujaudrintos istorinės sąmonės nepajėgs paveikti net kompiuterinės technologijos, kurių šiandien prikimšti muziejai, daug kam manant, esą tai ir yra pažangi muziejaininkystė. Tačiau būtent jų gausa signalizuoja apie ištikusią suvokimo krizę, kurią bandoma neigti, įrodinėjant, kad jauni žmonės šiandien tiesiog kitaip priima informaciją. O gal dėl vizualinių dirgiklių gausos apskritai sunku ją priimti? Kyla klausimas, ką gali įsidėmėti ir atsiminti žmogus, keliaujantis per muziejaus sales su grupe, stulbinamas įspūdingiausių artefaktų ir vis perbraukiantis pirštu per ekraną, kuris 10 sekundžių užlaiko žvilgsnį? Bet ar gali paliesti sielą?

„*Mygtukų spaudymas yra veiksmo simuliacija*“, – teigia Sara Bloomfield. Pasak Berenbaumo, „*tai tik priemonė, naudotina saikingai, bet joks išganymas*“.

Laimei, Aušvice-Birkenau II jokių mygtukų nėra. Tik pati vieta ir vizualinio triukšmo nekeliantys informaciniai standai, supami tylos – didžiausios tokių vietų vertybės.

Ar muziejuose galima verkti?

Prieš keletą metų viena Yad Vashemo Holokausto studijų mokyklos dėstytoja, pasakodama apie istorijos edukaciją Izraelyje, konstatavo: Holokausto tema lengvai išspaudžia ašaras, tačiau edukacijos tikslas visai kitoks – padėti žmonėms suprasti, kas, kaip ir kodėl įvyko. Panašią mintį šioje konferencijoje išdėstė ir Aušvico-Birkenau muziejaus direktorius Piotras Cywinski, retoriškai klausdamas, ar ne geriau būtų ištylėti jausmą, o jau tada duoti valią emocijoms, prisiimant – tai bene svarbiausia – atsakomybę už ateitį. Juk ašaros, kaip ir juokas, pasak Zajaco, yra tam tikra pabėgimo forma, reiškianti, kad leistis giliau nenorima arba nepajėgiama.

Kiekviena radikali pozicija reikalauja patikslinimo. Chouragui bandė rasti subalansuotą požiūrį „ašarų klausimu“, atkreipdamas dėmesį į tai, ką kognityviniai mokslai jau seniai yra įrodę: „*Emocijos ir refleksija yra susijusios. Jei vyrų vien emocijos, pritrūktų distancijos reiškiniai suvokti, jei dominuotų vien refleksija, prarastume jautrumą. Kad taptum atsakingas, reikia užmegzti emocinį ryšį su istorija*.“ Panašiai kalbėjo ir Bloomfield: „*Aušvicas – tai vieta ašaroms. Tačiau tai nebūtinai tas pats, kas istorijos sentimentalizavimas*.“ Sentimentalizavimą veikiausiai reikėtų suprasti, kaip perdėtai jausmingos, dirbtinės dramos konstravimą, užuot atskleidus tikras istorijas.

Paneriai ir Aušvicas

Per diskusijas buvo užsiminta ir apie pirmąjį Holokausto etapą, laikotarpį iki Vanzė konferencijos, kai kurių istorikų vadinamą „Holokaustu sušaudant“ (*Holocaust by bullets*). Britų istorikas Nikolausas Wachsmannas

pabrėžė, kad populiarioji sąmonė genocidą tapatina su Holokaustu, o Holokaustą su Aušvicu, su kitomis stovyklomis ir getais, pamiršdama, kad iki didžiųjų mirties stovyklų, okupuotos Lenkijos teritorijoje pradėjusių veikti 1942 m., daugiau kaip milijonas žmonių Rytų Europoje sušaudyta tokiose vietose kaip Rumbula, Babi Jaras, IX fortas ar Paneriai. Vaikščiodamas po Aušvicą-Birkenau II mažiau, kad Rytų Europoje iki šiol nėra (neklustu?) tų žudynių vietoje įsteigto muziejaus, kuris nepolitizuotai, informatyviai, jautriai ir paveikiai pasakotų apie šį Holokausto etapą. Panerių memorialas, kuriame per pastaruosius dvejus metus buvo atlikti reikšmingi istoriniai ir archeologiniai (geofiziniai) tyrimai, pretenduoja tapti pirmuoju tokiu muziejumi.

Nežinau, kaip atrodo kitiems, tačiau mane keistai nuteikia įvairių Holokausto vietų estetiškumas. Klajodamas po Aušvicą II, jei nežinotum istorijos ir to, kad karo metais čia neaugo nė menkiausia žolė, galėtum pamanyti, kad tai kažin kokio seno, planingo, švietėjų sugalvoto miesto griuvėsiai, kuriuos pajvairina jaukūs miško ploteliai, tapybiški beržynėliai. Užsukus į kurį nors baraką, irgi nenukrato šiurpas – jauki prietema, maloniai kvėpia medis, įmirkytas aliejumi. Vaikščiodamas po Panerius, jeigu ne informatyvūs užrašai, jaustumėsi atsidūręs gražiai tvarkomame priemiesčio parke, kur trūksta nebent suoliukų... Klausimas architektams ir muziejininkams: kaip tvarkyti tokių vietų aplinką, kad ji netaptų „pernelyg išdailinta“, dirbtinė? O gal tas gražumas dar labiau sustiprina tragedijos, kuri čia įvyko, išgyvenimą? Atsakymo nežinau...

Senieji ir naujieji liudytojai

Kas bus, kai nebeliks tiesioginių Holokausto liudytojų? Šis klausimas Dialogo ir maldos namuose skambėjo ne kartą, visiems jaučiant, kad gyvosios atminties laikas baigiasi. Kas tada liks? Nusikaltimų vietos, fiksuoti liudijimai, literatūra, archyvai ir muziejai. Ar to pakanka? Atrodytų, dėl Holokausto atminimo turėtų būti ramu. Yra maždaug aštuoniasdešimt tūkstančių liudijimų apie Katastrofą (o antai Amerikos vergų liu-

dijimai išlikę vos keturiasdešimt šeši!). Ir vis dėlto ar pakanka įrašų, kai nutrūksta gyvoji atmintis? Lenkų literatūrologė Anna Swarz-Zajac viename iš baigiamųjų pranešimų kalbėjo apie tai, kad reikia suburti kuo daugiau žmonių, kurie, šią istoriją pavertę savo tapatybės dalimi, galėtų perduoti kitiems. Tai *naujieji liudytojai*, savotiški *praeities ambasadoriai*, žmonės, patys nesusidūrę su Holokaustu, bet galintys paliudyti, kas įvyko. Viena iš muziejaus užduočių – parengti tokius „ambasadorius“, kartu vykdant pagrindinę (titanišką) atminimo misiją, kad žmonėms būtų sugrąžinti veidai ir vardai, kuriuos nusikaltėliai bandė paversti pelenais.

Kiekviena gera konferencija atspindi svarbiausius tos disciplinos, kurią aptaria, procesus. O kadangi ši konferencija, mano akimis, tokia ir buvo, pabandyčiau apibendrinti, kokie svarbiausi klausimai, susiję su Holokaustu, keliami šiandien. Vakarų oficialiajame diskurse Holokaustas tebėra centrinis (orientuojantis) XX a. istorijos įvykis. Vis dėlto kolektyvinei skirtingų visuomenių atminčiai šis įvykis nėra vienodai svarbus. Gali būti, kad mes (Holokausto tyrėjai) klystame, apibrėždami jo vaidmenį. Populiarusis diskursas tapatina Holokaustą su Aušvicu, sulieja terminus *Holokaustas* ir *genocidas*, vyksta tai, ką būtų galima pavadinti *genocido europeizacija*. Gyvename laikotarpiu, kai gyvąją Holokausto atmintį keičia, pasak Jano Assmanno, kultūrinė atmintis. Didžiausias išbandymas, kylantis istorijos edukacijai, yra toks – kaip reprezentuoti praeitį, kad ji sietųsi su dabartimi, kaip ugdyti empatiją ir atsakomybę už šiandieną? Holokausto istorijos edukacija žvelgia į praeitį ne iš „pelenų“, bet iš gyvų žmonių perspektyvos, t. y. iš pradžių susipažindina su tų žmonių *gyvenimu* ir tik vėliau pereina prie Holokausto, kurio paradigma pasitelkiama kaip priemonė didinti socialinę atsakomybę, mokyti(s) gyventi kartu, ne jaučiant neapykantos, ugdyti įgūdžius, kurie, reikalui esant, padėtų atsispirti autoriteto diktatui ir / ar grupės spaudimui, nes būtent aklas paklusnumas ir klaidingai suvokta pareiga dažnai stumia į siaubingus nusikaltimus. ■

LIETUVOS XX a. ISTORINĖS DRAMOS MAZGAS*

Lietuvių tautos istorija teka paslaptina ir vingiuota „Lvaga. Jos darbai ir kovos dažnai vyksta sunkesnėmis sąlygomis negu kitų tautų. Jos laimėjimai, nedidelių jėgų, tačiau atkaklių pastangų vaisius, yra dažnai apgaubti tylos. Jos aukos, proporcingai nepaprastai aukštos, nepakankamai suprastos ir įvertintos. Daugelis jos gyvenimo svarbių valandų dar nėra reikiamai apšviestos, kad naujosios kartos galėtų jas pažinti, apmąstyti ir suprasti, kokios pareigos joms yra istorijos pavestos.“¹

Taip straipsnyje „1941 metų sukilimas“ rašė ambasadorius Stasys Lozoraitis jaunesnysis, neišsipildžiusios Vilties prezidentas, savo gyvenimu ir likimu tarsi patvirtinęs prasmę cituotų žodžių, pasakytų 1971-aisiais, Birželio sukilimo 30-ųjų metinių proga.

Prasminga, kad Adolfo Damušio politinių studijų dienos vyksta tuo metu, kai Lietuva mini Baisiojo birželio įvykius. Birželis neatsiejamas nuo Adolfo Damušio biografijos. Ne vien todėl, kad jis gimė birželio 16-ąją. Ne vien todėl, kad 1944 m. birželio 16-ąją gestapas jį areštavo kaip Reicho priešą ir kalino įvairiuose Vokietijos kalėjimuose, kol karo pabaigoje iš Bairoito kalėjimo Šiaurės Bavarijoje jį išvadavo amerikiečiai. Svarbesnė priežastis kita – 1941-ųjų birželio dienomis Damušis pakliuvo į patį istorinių įvykių Kaune epicentrą ir paliko apie juos svarbių liudijimų.

* Parengta pagal pranešimą Adolfo Damušio politinių studijų konferencijoje „Mūsų šimtmetis: tauta demokratinės valstybės kūrybos ir groivimo kryžkelėse“ 2017 m. birželio 16 d., Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Vilnius

Minėdami 109-ąjį Damušio gimtadienį, šia konferencija pagerbdami šviesų jo atminimą ir atliktus darbus, neatsitiktinai žvelgiame į mūsų tautos ir valstybės kelią per pastarąjį šimtmetį. Konferencijos pavadinime atsispindi istorinė lietuvių tautos drama – demokratinės valstybės kūrimo, jos ugdymo darbą lydėjo ir tebelydi kažkokia, pasak Lozoraičio, paslaptina viską ardanti ir griauianti srovė.

Tą dramą itin išraiškingai atspindi Rusijos ambasadoriaus Lietuvoje Aleksandro Udalcovo elgesys. Gegužės 8-ąją, Antrojo pasaulinio karo pabaigos dieną, atvykęs į Antakalnio kapines jis pirmąsyk Rusijos valstybės vardu padėjo vainiką prie monumento žuvusiems už Lietuvos laisvę, atidavė pagarbą kovotojams dėl šalies nepriklausomybės. Tas įvykis maloniai nustebino – gal tai netiesioginis patvirtinimas, kad Rusija pagaliau ryžosi pripažinti Lietuvos okupacijos faktą?

Tačiau, vos mėnesiui praėjus, paaiškėjo, kad tai buvo nedaug reiškiantis teatrališkas gestas. Ambasadorius pareiškė, kad mūsų šalis gali būti skolinga Rusijai 72 mlrd. dolerių² už tariamas Sovietų Sąjungos investicijas po to, kai 250 tūkstančių raudonarmiečių 1940 m. birželio 15-ąją užtvindė Lietuvą. Vadinas, savo pirmtakę Sovietų Sąjungą, iš kurios šiandieninė Rusija yra perėmusi visas teises ir pareigas, mūsų Rytų kaimynės pasiuntinys Vilniuje ir toliau traktuoja kaip „investuotoją“, bet ne kaip okupantę. Nesvarbu, kad smurtu, teroru, prievarta ir apgaulėmis grįstas diktatūrinis režimas 22 mėnesius buvo Hitlerio sąjungininkas, sutartinai veikė prieš mažesnes ir silpnesnes Europos

valstybes, drauge su naciais griovė Europą ir naikino jos žmones.

„Sovietų dalyvavimo kare aspektas – ne šiaip įdomus faktas, – rašo britų istorikas Rogeris Moorhouse’as knygoje „Velniška sąjunga. Molotovo–Ribbentropo paktas 1939–1941“. – Pokariu tie, kurie rašė apie nacių ir sovietų paktą, buvo linkę mechaniškai kartoti anuometinius Kremliaus pasiteisinimus, esą Stalinas, pasirašydamas sutartį, tiesiog tikėjosi išlošti laiko, kad sulaikytų Hitlerį ir parengtų SSRS gynybines pajėgas, turėjusias atremti tikėtiną puolimą. Šis aiškinimas, kurį vis dar pasitelkia sovietinio požiūrio gynėjai, prieštarauja tam, kas įrodyta.“³

O įrodyta štai kas: „Hitleris ir Stalinas – du liūdniausiai pagarsėję XX a. Europos diktatoriai – susivienijo bendram reikalui. Abu režimai, kurių vėlesnė konfrontacija tapo lemiamu Antrojo pasaulinio karo Europoje susidūrimu, dvidešimt du mėnesius, beveik trečdalį laiko, kiek truko konfliktas, dirbo ranka rankon. Hitleriui, pasukusiam į Vakarus ir įsiveržusiam iš pradžių į Skandinaviją, paskui į Beniliukso šalis ir Prancūziją, Stalinas siuntė sveikinimus. Užkulisiuose naciai ir sovietai prekiauvo paslaptimis, projektais, technologijomis ir žaliavomis, palaikydami vieni kitų karo mašiną. Stalinas ketino išnaudoti nacių puolimą savo tikslams, paspartinti Vakarų žlugimą ir ilgai lauktą kapitalistinio pasaulio griūtį.“⁴

„Abi pusės veikė vienodai, tačiau kaip tik Sovietų Sąjungą ir pasaulinį komunistų judėjimą šis ryšys labiausiai pažeidė. Nacistams 1939 m. buvo likę labai nedaug moralinio kapitalo ir jie netrukus galutinai susikompromitavo, pradėdami Holokaustą, o komunistai mėgo didžiuotis savo moraliniu įvaizdžiu. [...] Paktas su Hitleriu visiems laikams sutepė pasaulinio komunizmo reputaciją, kaip vėliau tai padarė 1956 m. SSRS invazija į Vengriją ar 1968 m. Prahos pavasario numalšinimas.“⁵

Sovietų Sąjunga sulaužė visas sutartis, pasirašytas su Lietuva. Tarp jų 1920 m. liepos 12 d. taikos sutartį, kuria amžiams atsisakė suverenų teisių į lietuvių tautą ir jos žemes, įsipareigojo, kad susilaikys nuo bet kokių agresyvių veiksmų (str. 3), o galimus nesusipratimus, nepavykus jų išspręsti diplomatinio keliu, perduos specialiai sutaikinimo komisijai (str. 4). „Sulaužė 1926 m.

pasirašytą nepuolimo sutartį, kur taip pat pasižadėjo visus kilusius konfliktus spręsti taikiomis priemonėmis. Toji sutartis 1934 m. buvo pratęsta ir ta proga sovietų užsienio reikalų komisaras Litvinovas, pasirašydamas protokolą, pareiškė: „Visas pasaulis turi matyti, kad mūsų pasirašytos sutartys nėra laikinos ir nepriklauso nuo konjunktūrų, nuo atsitiktinių aplinkybių, bet yra išraiška mūsų pastovios ir amžinos taikos, kurios pagrindinis elementas yra jaunų Pabaltijo valstybių nepriklausomybės išlaikymas.“⁶

Nepuolimo sutartis 1933 m. buvo papildyta. Abi šalys, pasirašiusios užpuoliko sąvokos apibūdinimo konvenciją, sutarė agresoriumi (užpuoliku) laikyti tą valstybę, kuri ginčo atveju pirmoji paskelbtų karą arba okupuotų vieną iš konvenciją pasirašiusių valstybių, karo jai nepaskelbusi. Konvencijoje pažymima: „Jokie sumetimai, t. y. nei ekonominiai, nei politiniai, nei militariniai, negali pateisinti agresijos akto, numatyto str. 1.“

Sulaužiusi pasirašytas sutartis su Baltijos valstybėmis ir paneigusi pagrindinius tarptautinės teisės principus, Sovietų Sąjunga įvykdė tarptautinį nusikaltimą. Todėl Baltijos šalių aneksiją nuo pat pradžios pasmerkę beveik visos pasaulio valstybės.

Jungtinių Valstijų, kurios niekada nepripažino Baltijos valstybių okupacijos, prezidentas Franklynas D. Rooseveltas, 1940 m. spalio 15 d. Baltuosiuose rūmuose priėmęs lietuvių, Amerikos piliečių, delegaciją, kuri įteikė jam memorandumą dėl Sovietų Sąjungos įvykdytos Lietuvos okupacijos, pareiškė: „Jūs kalbate apie Lietuvos nepriklausomybės praradimą. Lietuvos nepriklausomybė neprarasta. Ji tik laikinai užgniaužta.“⁷

Kodėl šiandien pasaulis nepripažįsta Krymo aneksijos? Todėl, kad tai brutalus nepriklausomos Ukrainos valstybės teritorinio vientisumo pažeidimas ir tarptautinės teisės sulaužymas, kurio negali pateisinti jokie politiniai išvedžiojimai. Vadinamasis „referendumas“ dėl pusiasalio prijungimo prie Rusijos surengtas tada, kai rusų ginkluotosios pajėgos jau buvo atėmusios Krymą iš Ukrainos ir visiškai kontroliavo šią teritoriją.

Iš neteisės teisė nekyla. Tiek plebiscito Kryme, tiek ir vadinamųjų „liaudies seimų“ karnavaliinių rinkimų 1940 m. liepos 14–15 d. Baltijos valstybėse, kuriose jau šeimi-

ninkavo daugiau kaip pusė milijono raudonarmiečių, rezultatai buvo ir yra niekiniai, nes juos lėmė ne žmonių pasirinkimas, bet neteisėtai įsibrovusios svetimos šalies ginkluotosios pajėgos ir slaptoji policija.

Tai, kas šiandien vyksta Ukrainoje, jau yra „matyta“. 1939 m. pabaigoje dėl visko „kalti“ buvo „lenkų ponai“, „suomių imperialistai“, „rumunų išnaudotojai“, „Pabaltijo fašistai“. Dabar – „ukrainiečių nacionalistai“.

Stalino ir Hitlerio pokerio partijoje Baltijos valstybėms ir Suomijai buvo numatytas staisčių vaidmuo, jų likimą Molotovo–Ribbentropo susitarimu pavedus bolševikų malonei. Prezidentas Antanas Smetona, pasitraukęs iš Lietuvos dėl sovietų okupacijos ir 1941 m. kovą atvykęs į Jungtines Valstijas, pokalbyje su dienraščio *Draugas* korespondentu, sakė: „Rusai būtų anksčiau puolę Pabaltijo kraštus, jei ne jų karas su suomiais. Rusų klasta, ruošta Lietuvai, buvo mūsų jaučiama aiškiai dar prieš birželio 15 d. ir jų pažadai gerbti Lietuvos suverenumą mums rodėsi abejotini. Visi rusų kaltinimai, pateikti Lietuvai, buvo be jokio pagrindo. Jų ultimatumo reikalavimai buvo paremti pramanytais dalykais. Lietuva visą laiką buvo korektinga Sovietų Rusijai. Priekaištas, kad kai kurie raudonosios armijos kariai buvo lietuvių administracijos organų išviloti, pagrobti ir tik vėliau ištrūkę pro kanalizacijos vamzdžius, yra ne tik pramanytas, bet ir juokingas. Vilniuje niekur nebuvo tokių vandentiekio ar kanalizacijos vamzdžių, kuriais iš kiemo žmogus galėtų išlįsti.“⁸

Tokiais pačiais pramanytais kaltinimais Stalinas grindė pretenzijas ir kitoms savo aukoms.

Kai Suomijos vyriausybė, skirtingai nuo Baltijos valstybių, atmetė Sovietų Sąjungos reikalavimus ir ministras pirmininkas Kajenderis, aiškiai suprastdamas, kad Stalinas dabar neišvengiamai pasisų prieš Suomiją raudonąją armiją, kreipėsi į suomių tautą, prašydamas jos paramos, kompartijos ruporas *Pravda* 1939 m. lapkričio 26 d. vedamajame šaipėsi iš kaimyninės šalies premjero ir jam grasino: „Suomijos vyriausybė bijojo Sovietų pasiūlymą apsvarstyti parlamente. Bet už tai ministras pirmininkas [...] suruošė cirką. Kajenderis stojo ant galvos, vaikščiojo ant rankų [...] ir koja spyrė Sovietų Sąjungai, neva norėdamas tuo būdu apginti

Suomijos nepriklausomybę [...] Kajenderis apraudojo Lietuvos, Latvijos ir Estijos politikus, kurie pasirodė trumparegiai, nes pasirašė sutartis su SSSR. Žinoma, toks toli matantis politikas, kaip Kajenderis, kuris yra Moščickio ir Becko⁹ politikos tęsėjas, kitaip pasielgti ir negalėjo. Tačiau Kajenderis galės greitai įsitikinti, kad toli matantieji politikai yra ne Suomijos marionetės, bet dabartiniai Lietuvos, Latvijos ir Estijos politikai, kurie sudarė tarpusavio pagalbos paktus su Sovietų Sąjunga.

Kas bus iš viso to Suomijos politinio balagano? Mes tikimės, kad suomių tauta neleis toliau savo marionetėms vairuoti valstybės laivo į pražūtį vedančiu keliu.“

Po šio straipsnio Sovietų Rusijoje pratrūko „darbininkų ir valstiečių“ mitingai, nukreipti prieš Suomiją, pasipylė rezolucijos. „Rezolucijų tonas esąs toks aštrus, – pranešė dienraščio *XX amžius* korespondentas, – kokio dar Sovietų Rusijoje nebuvo pavartota nė prieš vieną valstybę. Kai kuriose rezolucijose tiesiog atvirai reikalaujama Suomiją sudrausti ginklu.“¹⁰

Po keturių dienų, gruodžio 1-ąją, jau buvo bombarduojamas Helsinkis. Prasidėjo žūtibūtinis suomių karas su sovietais.

Kaip sovietų įsibrovimą sutiko kitos Stalino aukos? Štai mažai žinomas faktas. Okupuotos Lietuvos laikraščiai apie tai jau nerašė, nes ji, pirmoji iš Baltijos šalių, tapo sovietų agresijos auka, čia jau šeimininkavo GPU cenzūra. Čikagos *Draugas* 1940 m. birželio 20-ąją pranešė, kad Latvijos sostinėje Rygoje žuvo daugiau kaip 30 asmenų, „kai Rusijos karininkai įsakė policijai šaudyti į protestuojančius prieš Rusijos okupaciją žmones“.

Riaušės, pasak dienraščio, prasidėjo, „kai rusų kareiviai pradėjo marširuoti Rygos gatvėmis. Civiliai gyventojai surengė demonstraciją, išdaužė krautuvinių langus ir apmėtė akmenimis centrinę policijos būstinę, kur Rusijos karininkai įsakė Latvijos policijai šaudyti į žmones. [...] Rygoje uždrausta žmonėms susirinkti didesnėmis grupėmis negu keturi. Prezidentas Ulmanis per radiją prašė žmonių laikytis ramiai ir „gerbti“ Rusijos kareivius“.¹¹

O štai pranešimas apie sovietų kariuomenės veiksmus Besarabijoje: „Būriai Rusijos orlaivių atskrido Besarabijon ir nusileido vietos aerodromuose, kur iškėlė raudoną vėliavą.

Pirmiausia Rumunijon atvyko sunkieji tankai, paskui lengvieji tankai, artilerija, motorizuota kariuomenė ir pėstininkai. Dėl labai mažo skaičiaus maisto sunkvežimių, spėjama, jog rusai tikisi gyventi iš vietos žmonių maisto.“

4 milijonai gyventojų, kurių tautinė sudėtis labai marga, Draugo pranešimu, „okupaciją sutiko labai įvairiai. Šimtai tūkstančių žydų, kurie prieš kelias dienas nuogąstavo dėl artėjančio persekiojimo, sakoma, okupantus sutikę labai nuoširdžiai. Rusų sluoksniai tvirtina, kad ir ukrainiečiai, kurių yra apie 1,000,000, sveikinę atvykstančią rusų kariuomenę.

Bulgarai, kurių yra apie 2,000,000, ir vokiečiai, kurių yra apie 100,000, nežinojo kas jų laukia. Milijonams rumunų [tai] buvo juoda diena. Įvyko susišaudymų tarp rusų, ukrainiečių ir rumunų.

Didelė dauguma Rumunijos pareigūnų iš Besarabijos išvyko su dokumentais ir pinigais [dar] prieš rusų okupaciją.“¹²

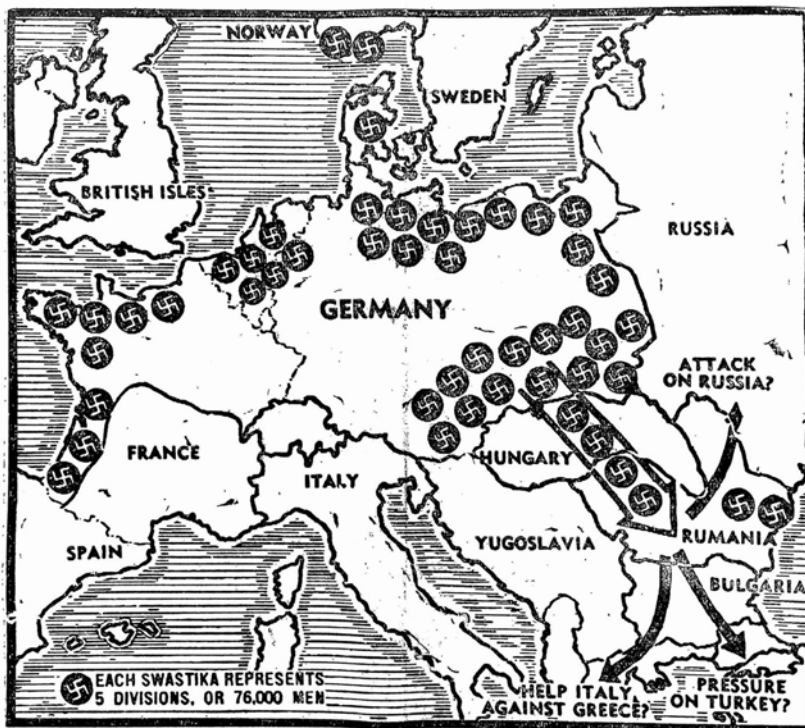
Kodėl svarbu ir šiandien prisiminti tai, kas vyko Europoje ir Lietuvoje daugiau kaip prieš 75-erius metus? Todėl, kad šitas istorijos tarpsnis iki šiol naudojamas kaip propagandos įrankis, siekiant paveikti dabarties visuomenių raidą, politinę jų orientaciją.

Lietuvos kariuomenės analitikai atkreipia dėmesį, kad Rusijos žiniasklaida iškraipo Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių istoriją, bandydama sukompromituoti pačią šių šalių valstybingumo idėją.

Pagrindinės žinutės vidaus vartojimui ir aktyviam platinimui pasaulyje yra šios:

- Baltijos šalių dabartinė valdžia esą stengiasi „perrašyti“ istoriją savo naudai ir kaltina Sovietų Sąjungą, kuri tariamai nebuvo šių šalių okupavusi; neva jos pačios „prašėsi“ į SSRS, į tai buvo „atsižvelgta“, jos

VOKIETIJOS LEGIJONAI EUROPOJ

(“Draugas” Acme telephoto)
Pranešta, kad Hitleris siunčia daugiau savo kariuomenės į Rumuniją, kur jis nori turėti mažiausia 500,000 kareivių. Šiuo žemėlapiu aiškinama to užsimo „ino griežastis. Sovietų kariuomenė taip pat sutraukiama į Rumunijos pasienį.

„priimtos“; sovietai daug čia investavę, sustiprinę pramonę, pakėlę kultūrą; kai pabaltijiečiai „apsigalvoję“, užsinorėję „išeiti“ – demokratinė Rusija juos „išleidusi“; kas nepatinka?..

- Posovietinės šalys neva viską, kas netinka vietiniams režimams, laiko Kremliaus propaganda;

- Baltijos šalyse Antrojo pasaulinio karo išvakarėse atseit egzistavę pusiau fašistiniai režimai, kuriuos dabar jos stengiasi „atstatyti“; dabartiniams politikams paranku tvirtinti, kad Baltijos šalys nukentėjusios nuo Molotovo–Ribbentropo pakto, nors Sovietų Sąjunga ilgus dešimtmečius jas „šėlpusi“;

- Lietuva, Latvija ir Estija, kalbėdamos apie „nepriklausomybės atkūrimą“, iš tikrųjų kalba apie „nacizmo atkūrimą“ ir visa tai vyksta XXI amžiuje!..

Tokios ir panašios indoktrinacijos tikslai nėra pasikeitę nuo Sovietų Sąjungos laikų – falsifikuoti Lietuvos, Latvijos ir Estijos istoriją, pulti, šmeižti dabartinę

valdžią, kaltinti ją istorijos perrašinėjimu, nacizmo aukštiniu bei jo pateisinimu, kad būtų užmiršta ir nutylima pačių sovietų kruvina praeitis, imperialistinė politika, gėdingas Sovietų Sąjungos glaudaus bendradarbiavimo su nacistine Vokietija puslapis.

Matyt, tai viena iš priežasčių, kodėl Rusija, kurios vadovaujantys sluoksniai ir dalis visuomenės neslepia savo palankumo buvusiam totalitariniam režimui ir asmeniškai diktatoriui Stalinui, taip atkakliai bando apkaltinti Baltijos šalis, neva jos gyvena fašistinėmis, net nacistinėmis nuotaikomis. Tai išbandytas, daug metų taikomas būdas sėti nepasitikėjimą Baltijos valstybėmis, esą tai piktos, agresyvios, priešiškos, rusofobiškai ir antisemitiskai nusiteikusios šalys, toks įvaizdis tariamai nulemtas jų „istorinės raidos“.

Stasy Lozoraitis rašė: *„Kas šiandien atsimena, kad Lietuva atsisakė sudaryti sąjungą su galinga nacių Vokietija ir pulti Lenkiją? Kuriame Europos rezistencijos puslapyje paminėta, kad lietuvių tauta, atsispidama didžiuliam vokiečių spaudimui, niekad nesudarė SS dalinių? Ir pagaliau kas šiandien mena, kad lietuviai yra vienintelė tauta Europoje, kuri net aštuonerius metus ginklu priešinosi Rytų okupantui? Atrodo, lyg lietuvių tauta gyventų užuovėjoje nuo didžiųjų įvykių ir jos žemėje istorija būtų jau nuo senų laikų sustojusi. Štai kodėl šiandien mes turime prisiminti ir kitiems priminti, kad 1941 metais lietuvių tauta sukilo prieš savo krašto pavergėją, tuo būdu išreiškėdama valią būti laisva ir nepriklausoma.“*¹³

Pažvelkime į Europą, kaip ji atrodė tuo metu, kai Lietuva, kuri šiandien kaltinama vos ne zoologiniu antisemitizmu ir Holokausto pramonės „išradimu“, išgyveno savo egzistencinę dramą.

Vokietijos fiureris 1939 m. sausio 30 d., dar iki Klaipėdos krašto atplėšimo, Reichstage pasakė kalbą, kurioje be kita ko pažymėjo, kad jeigu „tarptautinei finansininkų žydijai pavyktų dar kartą pastūmėti tautas į pasaulinį karą, tai jo pasekmė būtų ne pasaulio subolševikinimas ir žydų laimėjimas, bet žydų rasės išnaikinimas Europoje“.

Hitlerio propagandos ministras Goebbelsas savaitraštyje *Das Reich* aiškino: „Žydų pažymėjimas žydiška žvaigžde“ reikalingas todėl, kad „visi žydai pagal savo gi-

*mimą ir rasę priklauso prie tarptautinio sąmokslu prieš nacionalsocialistinę Vokietiją. Jie pageidauja, konstatuoja autorius, Vokietijos pralaimėjimo ir pražūties ir daro, ką tik galėdami, norėdami prie to prisidėti.“*¹⁴

Iki tol, kol Jungtinės Valstijos įstojo į karą 1941 m. gruodžio 8 d., hitlerinė Vokietija, dar iki minėtosios fiurerio kalbos užėmusi Austriją ir Čekoslovakiją, 1939 m. kovą iš Lietuvos atėmė Klaipėdos kraštą, balandį užėmė Albaniją, rugsėjį nukariavo Lenkiją, 1940 m. balandį okupavo Daniją ir Norvegiją, gegužę – Beniliukso šalis, birželį priverstė kapituliuoti Prancūziją, lapkritį satelitėmis pavertė Vengriją ir Rumuniją, 1941 m. kovą Hitleriui nusilenkė Bulgarijos karalius, o balandį pasidavė Jugoslavija ir Graikija.

Hitlerinė Vokietija tuo metu jau buvo paklupdžiusi beveik visą Europą, vienintelė Anglija, atkirta nuo žemyno, bombarduojama ir spaudžiama jūrinės blokados, dar priešinosi naciams.

Taigi, Hitleris nelaukė, kol tautas į pasaulinį karą pastūmės, anot jo, „tarptautiniai sąmokslininkai“. Šio vaidmens ėmėsi pats, o užkariautos teritorijos Europoje ir Šiaurės Afrikoje pranoko plotus, Napoleono užvaldytus XIX a. pradžioje.

Nesnaudė ir Stalinas. 1939 m. rugsėjį atplėšęs Lenkijos gabalą, 1940 m. žiemą nusilaužęs keletą dantų Suomijoje, bet vis tiek atsikandęs jos teritorijos dalį, birželį okupavo Baltijos valstybes, užgrobė Rumunijos Besarabiją ir Bukoviną.

Pridursiu šiek tiek statistikos: Suomija neteko 10 proc. dirbamos žemės, 10 proc. tekstilės, chemijos ir metalo pramonės, 11 proc. miškų, Hanko pusiasalį buvo priversta 30 metų nuomoti sovietų karinei jūrų bazei. Apie 400 tūkstančių Suomijos gyventojų per 12 dienų turėjo išsikelti iš prarastų teritorijų.

Koks buvo Lietuvos požiūris į tautines mažumas, kai ji buvo nepriklausoma valstybė, ir kas atsitiko po to, kai šalį okupavo sovietai?

Atskaitos taškas galėtų būti Vilniaus krašto dalis, atitekusi Lietuvai pagal Savitarpio pagalbos 1939 m.

spalio 10 d. sutartį su Sovietų Sąjunga. Nauja 6909 kv. km teritorija su 490 tūkstančių gyventojų, tarp kurių 50–55 tūkstančiai žydų, tautiniu atžvilgiu buvo margaspalvė, ypač sostinėje. Reikšmingą visuomenės dalį sudarė lenkai, gudai, kitos tautinės bendrijos.

Kaip su jomis elgėsi Lietuva?

1940 m. sausio 3 d. ELTA pranešė, kad sudarius mokyklų tinklą „*Vilniuje ir Vilniaus krašte įsteigta 392 pradžios mokyklos su 1,033 mokytojais*“. Įskaitant privačias, išlaikomas įvairių draugijų, Vilniaus mieste ir srityje buvo daugiau kaip 400 mokyklų su maždaug 1350 mokytojų. Mokyklas leista steigti ir gudams, žydams, kitoms mažumoms. Pranešime nurodoma, kad „*Lenkijoje buvo leista tik lenkiškos pradžios mokyklos, į kurias buvo verčiami eiti ir kitų tautybių vaikai*“.¹⁵

„*Vilniuj jau eina penki laikraščiai*“, – tų pačių metų sausį informavo ELTA. Vienas lietuviškas – *Vilniaus balsas*, du lenkiški – *Gazeta Codzienna* ir *Kurjer Wilenski*, vienas gudų – *Krynica*. „*Dabar pradėjo eiti ir žydiškas Vilnens Tageblatt, kurio redaktorius yra žymus Vilniaus žydų veikėjas dr. Vygodskis. Vedamajame pareiškima, kad Vilnius bus Lietuvos Jeruzalė ir kad Vilniaus miesto ir srities žydai bus lojalūs Lietuvos piliečiai*“.¹⁶

Tų pat metų sausio 3 ir 4 dienomis Kaune vyko visos Lietuvos, įskaitant Vilniaus kraštą, rabinų suvažiavimas, kurį sveikino Kultūros reikalų departamento direktorius dr. Soblys ir Kauno miesto burmistras Rusteika.¹⁷

Per pirmą ir paskutinį tarpukario nepriklausomoje Lietuvoje iškilmingą Vasario 16-osios minėjimą, kuris vyko Vilniuje, greta Vyriausybės narių prezidiume sėdėjo žydų ir stačiatikių rusų vyriausieji dvasininkai, totorių vyriausiasis dvasininkas-muftis.¹⁸

Ne veltui Maxas M. Lazersonas straipsnyje „*Žydų mažumos Baltijos šalyse*“ 1941 m. rašė: „*Vienas iš istorijos paradoksų yra tas, kad žydams trijose Baltijos valstybėse mažumų teisės buvo laiduotos žymiai didesniu mastu nei kitose Europos dalyse. Ironija juo labiau pabrėžtina dar ir dėl to, kad šios vyriausybės, skirtingai nei Lenkijos ir Rumunijos, nebuvo susaistytos sutartimis, teisiškai įpareigojančiomis suteikti mažumų teises jų žydų populiacijai. Baltijos valstybės paskelbė šias deklaracijas laisva valia (Lietuva 1922 m. gegužės 12 d., La-*

Naujas nacių viešbutis. Draugas. 1941–02–17

tvija 1923 m. liepos 7 d. ir Estija 1923 m. rugsėjo 17 d.), netiesiogiai patvirtindamos jų mažumų teises švietimo ir kultūros srityse. [...]

[Lietuvos] vyriausybė išlaikė specialią ministeriją žydų reikalams, įskaitant ministrą ir įstaigos personalą sostinėje bei provincijos miestuose. Žydų reikalų ministro politinė veikla buvo kontroliuojama [žydų] nacionalinės tarybos. [...] Šiuo atžvilgiu Lietuvos žydai džiaugėsi didesnėmis teisėmis už tas, kurias turėjo lenkai, vokiečiai ir baltarusiai, nekaltant jau apie tai, kad jie neturėjo savo ministerijos. [...] Niekur kitur už Palestinos ribų hebrajų kalba nepadarė tokios milžiniškos pažangos kaip Lietuvoje per tuos dvidešimt metų. Net po diktatūros įvedimo (1926 m.) šios žydų mokyklos ir toliau veikė, išlaikomos vyriausybės.¹⁹

O kaip tuo metu gyveno žydai kitose valstybėse?

Štai XX amžius 1939 m. lapkritį, praėjus vos porai mėnesių po Lenkijos kapituliacijos, kai šalį pasidalijo naciai su bolševikais, cituodamas švedų laikraštį *Socialdemokraten*, pranešė: „*Žydų padėtis Lenkijoje, rašo laikraštis, esanti klaiki, nepalyginti klaikesnė kaip lenkų, kurie taip pat nesidžiaugią. Perkeltiant iš vienos vietos į kitą, žydams teduodama 15 minučių laiko pasi-*

Naujoji santvarka. Draugas. 1941–01–08

ruošti, ką per tą laiką jie gali pasiimti, tą gali išsivežti, visas kitas turtas liekas vietoje.“²⁰

Bolševikai buvo „humaniškesni“ – užimtoje Karelijoje suomiams išsikraustyti davė 12 dienų...

1940 m. sausį Lenkijos žydai susidūrė su naujais suvaržymais: „Neprijungtų Vokietijon buvusių Lenkijos teritorijų visiems žydams, nuo 14 iki 60 metų amžiaus, paskelbtas dviems metams privalomasis darbas. Minėto amžiaus visiems žydams įsakyta su darbo įrankiais susirinkti į nurodytas vietas, pasiėmus porai dienų maisto.“²¹

Vokiečių „užkariautose Lenkijos teritorijose žydai gyvena baisų skurdą, o ypač Liublino srityje, kur naciai palaipsniui žydus sutraukia ir įgyvendina, neteikdami nė kokių jų gyvenimui priemonių. Daugelis žydų norėtų apleisti Liublino sritį ir kitas buvusios Lenkijos teritorijas. Bet Vokietija nusprendė jų niekur neišleisti. Sako, žydai gyvenimą gali pasidaryti darbu. Esą darbo pakankamai ir jie tedirbą.“²²

Tuo metu, kai žydai Kaune gyvena laisvi, posėdžiauvo rabinų suvažiavime, leido laikraščius, mokė vaikus

gimtąja kalba, jų tautiečiai, pavyzdžiui, Slovakijoje šlavė gatves: „Slovakų laikraščiuose paskelbtos taisyklės, kuriomis žydams uždrausta lankyti valgyklas ir kavines Bratislavoje, kadangi „jie slovakams atrodo provokuojantys“, t. y. nepakenčiami. Be to, ten žydams įsakyta dukart per savaitę į paskirtas vietas susirinkti gatves valyti.“²³

Vengrijoje nacių partijos pastangomis priimtas įstatymas, draudžiantis žydams kelti šalies vėliavą, vairuoti automobilius, pirkti bet ką iš ūkininkų, pasirašinėti teisinius dokumentus, žydėms neleista dirbti akušerėmis... Siekiant apriboti žydų prieauglį Vengrijoje, suteikiama teisė kurti šeimas tik vyriausiems žydų šeimų sūnums ir dukroms.

Įstatymas nustato, kad „žydams leidžiama pirkti, parduoti ir skaityti knygas tik hebrajų ar idiš kalba. Svetimšaliams žydams nebus duodama vizų. Žydams neleidžiama samdyti ne žydžių, jaunesnių kaip 40 metų. Visos prekybinės įstaigos, kuriose dirba vienas ar daugiau žydų, bus laikomos žydų įstaigomis.“²⁴

Rumunijos karalius Karolis, dar labiau suartėdamas su Romos–Berlyno ašimi, paskelbė „visą seriją antisemitinių įstatymų, kuriais suvaržomi žydai“. Uždraudė žydų vedybas su ne žydais, neleido jiems užimti pareigų viešajame sektoriuje – „būti advokatais, knygų leidėjais ar nejudamo turto savininkais“. Sklandė gandai, kad iš žydų „bus atimtos nuosavybės, jei jie nepasisukubins jų parduoti rumunams“.²⁵

Net rafinuotieji prancūzai, patekę po vokiečių padu, traukė tą pačią giesmę, kaip visa nacių pavergtoji Europa. Grenoblio laikraštis *Le Petit Dauphinois* pranešė, kad naujoji Prancūzijos konstitucija, kurią parengė Petaino vyriausybė, išnaikins „parazitizmą, favoritizmą ir plutokratiją, kurie padarę tiek blogo kraštui“. Pranešime iš Vichy laikraštis nurodo, kad naujoji konstitucija būsianti autoritarinė, nors „respublikos konstitucijos rėmuose ir grąžins valstybei autoritetą, suverenitetą ir prestižą“. Prancūzijos žinių agentūra *Havas* pranešė, kad Prancūzijos vyriausybė šaukianti nacionalinį susirinkimą, kuris „sudarytų Prancūzijai naują konstituciją pagal maršalo premjero Henri Philippe Petain autoritetą“.²⁶

Netrukus Vichy vyriausybė paskelbė įstatymą,

suvaržantį pilietines žydų teises. Jiems buvo „draudžiama eiti aukštas pareigas valdžioje, teisme, mokslo įstaigose. Jiems nevalia būti kariuomenės vadais, karininkais. Žydai taip pat išskiriami iš vadovybės spaudoje, radijuje ir kine.“

Tačiau spauda pažymi, kad prancūzų įstatymas vis dėlto nėra toks „žiaurus kaip Vokietijoje ar Italijoje. Pavyzdžiui, nedraudžiamos moterystės santuokos su nežydais“. Tiems žydams, kurie jau yra pasiekę tam tikrų pareigų kariuomenėje ar mokslo srityje, įstatymas numatė išimtis. Apskaičiuota, kad įstatymas palies apie pusę milijono Prancūzijos žydų.²⁷

Žinomas prancūzų filosofas Jacques'as Maritainas, buvęs Katalikų instituto Paryžiuje profesorius, tuo metu skaitęs paskaitas Amerikos universitetuose, savo pareškime žmogaus teisių gynimo komitetui *Catholics for Human Rights* pabrėžė, kad Vichy vyriausybė, priėmusi antisemitinius įstatymus, visų pirma nusikalsta „senoms prancūzų tautos tradicijoms ir tautos dvasiai“. Antra, tie įstatymai priimti, „pildant vokiečių užgaidas“. Trečia, „prancūzų tauta nėra antisemitiška, bet šiandien yra bejėgė atsispirti pašėlusiam Vokietijos nacių spaudimui.“²⁸

Tai - to meto Europos politinis kontekstas, kurio aplinkoje veikė ir bandė išlikti iš pradžių nepriklausoma, o paskui jau okupuota, terorizuojama ir naikinama Lietuva. Jeigu net Prancūzija tada buvo „bejėgė atsispirti pašėlusiam Vokietijos nacių spaudimui“, kodėl šiandien kai kas mano, kad Lietuva, būdama okupuota, „galėjo“ ar net „privalejo“ tą padaryti? Tai geriausiu atveju naivus, istorines aplinkybes ignoruojantis, „kavaliariškas“ istorijos traktavimas. Vis dėlto net ir okupuota, net ir desperatiškai gindamasi nuo pavergėjų, bandydama pareikšti savo teises ir jas apginti, Lietuva nesiėmė nieko panašaus į tai, ko griebsi kitos valstybingumo dar nepraradusios, nors nacių jau stipriai prispaustos Europos šalys.

Žydų teises Lietuvoje pirmieji ėmė riboti būtent bolševikai. Netrukus po to, kai 1940 m. birželio 15 d. Raudonoji armija okupavo Lietuvą, Maskvai pasidavę vietiniai komunistai jau liepos 3 d. Kaune surengė didelį „žydų darbo masių mitingą“, kuris „išnešė rezoluciją“, reikalaujančią „panaikinti hebrajų kalbos dėstytyją žydų mokyklose“.²⁹

Hitleriškas maršas. Draugas. 1941-06-09

Laimėtojas. Draugas. 1941-02-03

liuciją“, reikalaujančią „panaikinti hebrajų kalbos dėstytyją žydų mokyklose“.²⁹

ir sudarė sąlygas imtis „galvų kapojimo“ – siekė išsiaiškinti, kurie lenkų visuomenės nariai gali būti priešiškausiai nusiteikę sovietų valdžios atžvilgiu“.

O labiausiai nusiteikusi prieš politinį barbarizmą ir valstybinį banditizmą, be abejo, buvo apsišvietusi, išsilavinusi, valstybiškai ir tautiškai susipratusi visuomenės dalis. Nenuostabu, kad sovietai „pradėjo suiminėti mokytojus, verslininkus, kunigus, taip pat tuos, kurie buvo pasmerkti, nes bendravo su išoriniu pasauliu, – filatelistus, pašto viršininkus ir net esperantininkus“.³⁶

Represuojant buvo laikomasi maždaug tos pačios procedūros: „*Namų šeimininkus iškart po vidurnakčio pažadindavo baladojimas į duris ir įsiverždavo nedidelė rusiškai rėkujančių žmonių grupė, kuriai priklausė du NKVD puskarininkiai, pora Raudonosios armijos eilinių ir vietos milicininkas. Nukreipę ginklus į šeimos narius, jie stengdavosi apieškoti namus ir rasti nusikaltimo įrodymus, o NKVD karininkas perskaitydavo iš anksto parengtą dokumentą, kuriame būdavo pažymėta nusikaltama veikla ir nurodyta bausmė – deportacija.*“³⁷

Nesunku suprasti, kodėl abu nusikalstami režimai taip sklandžiai bendradarbiavo tarpusavyje, palaidydami vienas kitą tarptautinėje arenoje. Moraliniai skrupulai nevaržė nė vieno iš jų. Juos siejo išskirtinai merkantilūs interesai – niekas neturi kištis į jų grobio dalybas.

Juozas Brazaitis rašė: „*Nacionalsocializmas ir komunizmas išpažįsta išrinktuosius žmones ir atmetuosius, [...] komunizmo matas žmonių atrankai – socialinė klasė: išrinktoji yra proletariato klasė, ir atmetinos visos kitos. [...] Nacionalsocializmo matas žmonių atrankai – rasė: geriausia germanų, menkiausia semitų. Pirmoji skirta pasaulio progresui, antroji tam progresui kliudo ir dėl to sunaikintina, nebūtinai net sunaudojant ir jos darbo jėgą.*“

Vis dėlto nacių ir komunistų taktikos šiek tiek skyrėsi. „*Sovietų NKVD suiminėjo, žudė, kalino, deportavo, individualiai ir masiškai, pati ir savo vardu, be jokios priedangos. Tik politinius veiksmus sovietinis režimas stengėsi pridengti svetimu, vietos gyventojų vardu; pvz., sovietizacija, inkorporacija turėjo rodytis vykdoma tariamai laisva liaudies valia. Naciniai okupantai darė*

priešingai: atvirai darė politinius veiksmus, pvz., tiesiog Hitlerio vardu nuslopino nepriklausomybės ženklus ir siekimus. Tačiau gyventojų eksterminaciją stengėsi pridengti svetimu vardu – vietos gyventojų.“³⁸

Dalis Lietuvos istorikų ar šiaip viešosios erdvės komentatorių, pastaruoju metu aktyviai pasisakančių istorijos temomis, bando viename to paties Europos istorijos katilo krašte išvirti „kitokios rūšies sriubą“ – įvykius Lietuvoje paaiškinti išskirtinai „*lietuvių būdo savybėmis*“, kurias nulėmė neva istoriškai susiklostęs „antisemitizmas“.

Tokie „analitikai“ iš esmės nepasako nieko nauja apie tragišką Lietuvos istorijos tarpsnį Antrojo pasaulinio karo metais, vien agresyviai kartoja sovietinės propagandos naudotus, Rusijos iki šiol kartojamus trafaretus. Teisuoliškai teisėjauja gyviesiems ir mirusiesiems, žvelgdami iš šiuo dieninio savo žinojimo aukštumos, visiškai ignoruodami ano meto karinį, politinį bei istorinį kontekstą.

Adolfas Damušis nebuvo profesionalus istorikas. Bet, kaip pabrėžė Augustinas Idzelis, jis geriau negu daugelis istorikų suprato dokumentų, kaip istorinių šaltinių, reikšmę ir parašė vertų dėmesio istorinių darbų.³⁹ Būtent jis atkreipė dėmesį į faktą, kad dokumentų tekstai nebūtinai reiškia tai, kas juose rašoma. Romualdo Ozolo žodžiais tariant, politika yra ne vien tai, kas pasakoma, bet ir tai, kas nepasakoma.

Adolfas Damušis, rezistencinės vyriausybės narys, tuos žodžius patvirtina: „*Dokumentai tarnavo kaip priemonės, kuriomis buvo bandoma įgyvendinti tam tikrą politiką. O politikos tikslai ir pobūdis dokumentuose dažnai nėra išreikšti. Tai tegalima nustatyti, renkant žinias apie dokumentų kūrėjus, apie jų vidišnes nuotaikas.*“⁴⁰

Damušis pažymi, kad siaura, scholastinė dokumentų interpretacija, ignoruojanti momento aplinkybes, politinę konjunkturą, galių santykius ir dokumentų kūrėjų tikslus, neretai veda prie klaidingų išvadų.

O būtent taip elgiasi tie, kurie iki šiol aiškina, neva 1940 m. vasarą rinkimai į „*liaudies seimą*“ „*visoje Lietuvoje vyko pakiliai, iškilmingai, šventiškai*“⁴¹ esą teigins, kad rinkimų rezultatai „*buvo suklastoti ir kad*

visos tautos išrinktas organas neturėjo teisinio pagrindo priimti nutarimus, tarp jų ir dėl įstojimo į TSRS, neatlaiko kritikos“.⁴² Tad ir „įsijungimas į didžiąją TSRS“ tariamai vykęs „laisvais, demokratiniais pagrindais“.⁴³

Anuo metu įvykių liudytojų buvo pernelyg daug, kad būtų galima šitaip mulkinti žmones. Net ir okupantų pakalikai turėjo pripažinti: „Mūsų krašto vidaus padėtį pakeitė Raudonoji armija“, atvežusi „laisvę ant tankų“.⁴⁴

Dalis Lietuvos istorikų dabar bando tą tiesą pa-
neigti. ■

¹ Stasys Lozoraitis jr. 1941 metų sukilimas. / *Laisvę*, 1971 rugsėjis, nr. 52 (89), p. 5.

² Vaidas Saldžiūnas. Keisti Rusijos ambasados veiksmai Vilniuje suglumino lietuvius: taip elgiamasi pirmą kartą. – *Delfi*, 2017 m. gegužės 9 d. <http://www.delfi.lt/news/daily/medijos-karas-propaganda/keisti-rusijos-ambasados-veiksmai-vilniuje-suglumino-lietuvius-taip-elgiamasi-pirma-karta.d?id=74590202>

³ Roger Moorhouse. *Velniška sąjunga. Molotovo–Ribbentropo paktas 1939–1941*. Vilnius: *Alma littera*. 2015, p. 22.

⁴ Ten pat, p. 23, 24.

⁵ Ten pat, p. 25.

⁶ Mečislovas Mackevičius. Lietuvos gyventojų trėmimai faktų ir tarptautinės teisės šviesoje. – Kn. *Lietuviai Sibire. Lithuanians in Siberia*. – Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla / Lithuanian library press, Inc., Chicago, Illinois, 1981. 15 p.

⁷ *Amerikos Lietuvių Tarybos kūrmosi 1939–1941 metais atspindžiai dokumentuose ir spaudoje* [sudarė Skirius J., Račkauskas J.]. Chicago: *Lithuanian Research and Studies Center*. 1998, p. 127.

⁸ Prez. Smetona pasakoja apie lenkų ultimatumą, bolševikų okupaciją. *Draugas*, 1941 m. gegužės 21 d.

⁹ Ignacas Mościckis (1867–1946), tuomet jau žlugusios Lenkijos prezidentas, o Juzefas Beckas (1894–1944) – užsienio reikalų ministras.

¹⁰ Pavojingas incidentas Suomių–Sovietų pasienyje. *XX amžius*, 1939 m. lapkričio 27 d.

¹¹ Rygoj užmušta 30 žmonių. *Draugas*, 1940 m. birželio 20 d.

¹² Žadama parama prieš Rusiją. *Draugas*, 1940 m. liepos 1 d.

¹³ Stasys Lozoraitis. 1941 metų sukilimas.

¹⁴ Žydai norėjo karo – dabar jį turi. *Naujoji Lietuva*, 1941 m. lapkričio 19 d.

¹⁵ Mokyklas steigti bus leista ir gudams, žydams ir kitoms mažumoms. *Draugas*, 1940 m. sausio 4 d.

¹⁶ Vilniuj jau eina penki laikraščiai. *Draugas*, 1940 m. sausio 29 d.

¹⁷ Lietuvos žydų rabinų suvažiavimas. *Draugas*, 1940 m. vasario 7 d.

¹⁸ *Draugas*, 1940 m. kovo 20 d.

¹⁹ Max M. Lazerson. The Jewish Minorities in the Baltic Countries. *Jewish Social Studies. A Quarterly Journal Devote to Contemporary and Historical Aspects of Jewish Life*. Volume III, Library University of Wisconsin-Milwaukee, 1941, 273, 275 pages.

²⁰ Švedų manymu, rimtų pasekmių nebūsią. *XX amžius*, 1939 m. lapkričio 28 d.

²¹ Žydams paskelbtas privalomas darbas. *Draugas*, 1940 m. sausio 16 d.

²² Naciai neišleidžia žydų iš Lenkijos. *Draugas* 1940 m. kovo 29 d.

²³ Slovakijoje varžomi žydai. *Draugas*, 1940 m. vasario 19 d.

²⁴ Vengrijos kova prieš žydus. *Draugas*, 1940 m. liepos 5 d.

²⁵ Rumunijoje nauji įstatymai prieš žydus. *Draugas*, 1940 m. rugpjūčio 10 d.

²⁶ Prancūzijos nauja konstitucija diktatorinė. *Draugas*, 1940 m. liepos 5 d.

²⁷ *Draugas*, 1940.

²⁸ Prancūzijos žydų nelaimė. *Draugas*, 1940 m. lapkričio 6 d.

²⁹ Žydai prieš hebrajų kalbą. *Draugas*, 1940 m. liepos 6 d.

³⁰ Žydų darbo žmonių mitingas. *Tiesa*, 1940 m. liepos 4 d.

³¹ Uždarytos reakcinės žydų organizacijos. *Lietuvos aidas*, 1940 m. liepos 10 d.

³² Reakcinių ir šovinistinių žydų organizacijų sulikvidavimas. *Rytinis Lietuvos aidas*, 1940 m. liepos 10 d.

³³ Žydų darbininkų ir tarnautojų mitingo rezoliucija dėl religinių švenčių. *Tiesa*, 1940 m. spalio 2 d.

³⁴ Roger Moorhouse, p. 81.

³⁵ Ten pat, p. 81.

³⁶ Ten pat, p. 84.

³⁷ Ten pat, p. 85.

³⁸ Juozas Brazaitis. Vienų vieni. Vilnius: *! Laisvę fondo Lietuvos filialas*. 1990, 132–134 p.

³⁹ Adofas Damušis. Lithuania Against Soviet and Nazi Aggression. Chicago: *The American Foundation for Lithuanian Research, Inc.* 1998, p. 342; Adofas Damušis. Lietuvos gyventojų aukos ir nuostoliai Antrojo pasaulinio karo ir pokario (1940-1959) metais. Kaunas: *! Laisvę fondo Lietuvos filialas*. 1991, 95 p.

⁴⁰ Augustinas Idzelis. Adofas Damušis – rezistentas ir istorijos gynėjas. Pranešimas konferencijoje „Mūsų šimtmetis: tauta demokratinės valstybės kūrybos ir griovimo kryžkelėse“. 2017 m. birželio 16 d., Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Vilnius.

⁴¹ Liudas Truska. 1940 metų „Liaudies“ seimo rinkimai. *Lituanistika*, 1995, nr. 1(2), p. 19–25; Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija, p. 77–88.

⁴² Henrikas Šadžius. Tautos drama (1939–1953), II t. Vilnius: *Mintis*. 2016, p. 49.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ Stasys Dovydaitis. Raudonoji armija mums atvežė laisvę ant tankų. *Lietuvos aidas*, 1940 m. birželio 24 d.

ATMINTIES KULTŪRA IR ISTORIJOS POLITIKA ŠIANDIENINĖJE RUSIJOJE

Ivadas

Rusijos santykis su praeitimi, kuri yra svarbi tiek atminties kultūrai, tiek istorijos politikai, – tai tema, vos ne kasdien mirganti įvairių šalių spaudos puslapiuose, analizuojama tiek rusų, tiek užsienio mokslininkų. Todėl pasakyti ką nors naujo šiuo klausimu iš tikrųjų sunku. Kita vertus, gilinantis į tyrimus, skirtus šiuolaikinės Rusijos atminties kultūrai ir istorijos politikai, krinta į akis istoriografijų nesusikalbėjimas. Į publikacijas anglų kalba Rusijos tyrinėtojai dar stengiasi atsižvelgti, bet vokiečių autorių studijas visiškai ignoruoja, o šie savo ruožtu per menkai atsižvelgia į tyrimus, atliktus Rusijoje. Palyginę šių dviejų mokyklų išvalgas, atskleistume nemažai naujų šios gerai ištyrinėtos temos aspektų.

Mane Rusijos tema domina specifiniu požiūriu. Šis tekstas yra didesnio lyginamojo tyrimo, apimančio Rusijos, Vokietijos, Lenkijos, Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos atminties kultūrą, dalis.* Glaustai tariant, šiuo projektu siekiama atskleisti atskirų šalių specifika, kaip susiklostė jų atminties kultūra, kuo remiasi istorijos politika. Šiame straipsnyje apsiribosiu keliomis teorinėmis prielaidomis, apibrėžiančiomis pagrindinius klausimus, į kuriuos bus ieškoma atsakymo:

Lyginamieji atminties kultūros tyrimai pasaulyje lig šiol beveik nevykdomi, nes laikomasi nuostatos, esą toks dalykas kaip šalies atminties kultūra apskri-

tai neegzistuoja, kalbama apie paralelinius, dažnai didžiuosius naratyvus.¹ Taigi, straipsnyje empiriškai bus tiriama, ar tokia teorinė nuostata yra pagrįsta.

Rusijos medžiagos pagrindu bandysiu patikrinti teiginį, paremtą Lietuvos atminties kultūros tyrimais, kad vyksta nuolatinė atminties kultūros sandų transformacija, ir tai būtina sąlyga jai egzistuoti.²

Aptarsiu kultūrų interakcijos poveikį Rusijos atminties kultūrai arba atminties kultūrų internacionalizacijai.

Ieškosiu analogijų su Rusijos atminties kultūra ir istorijos politika, o kartu aptarsiu jų išskirtinumą kitų regiono šalių atžvilgiu.

Stefanas Troebstas, analizuodamas postkomunistinių valstybių atminties kultūras ir jų santykį su komunizmu, Rusiją ir Baltarusiją priskyrė prie tų šalių, kurios yra mažiausiai nutolusios nuo komunistinės tradicijos.³ Tai verčia labiau atsižvelgti į galimas dabartinės Rusijos atminties kultūros sąsajas su sovietine (komunistine) tradicija.

Sovietų Sąjungos atminties kultūra paskutiniaisiais imperijos egzistavimo dešimtmečiais rėmėsi didžiosios Spalio revoliucijos, pergalės Didžiajame Tėvynės kare ir pažangos mitais. Patyrinėkime, kokią vietą jie užima šiandieninės Rusijos atminties kultūroje.

Sovietiniai mitai šiuolaikinėje Rusijoje

Atminties kultūra, būdama glaudžiai susijusi su politika, yra jautri visuomenės pokyčiams, ypač socialinės sąrangos pasikeitimams.⁴ Rusijoje pokyčiai prasidėjo, dar

* Tyrimą „Tapatybių modernizacija: Europeizacijos, nacionalizmo ir postsovietizmo iššūkiai atminties kultūroms“ finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. MOD-17006)

egzistuojant Sovietų Sąjungai, *perestroikos* laikotarpiu.

Pirmąja tų permainų auka tapo **pažangos mitas**, kai paaiškėjo, kaip smarkiai sovietinė ekonomika atsilikusi nuo vakarietiškos. Agonijos apimtoje Sovietų Sąjungoje ir besireformuojančioje Rusijoje niekas net nebandė prisiminti ideologemų apie sovietinės sistemos pranašumus prieš kapitalistinę. Šio mito vitrina – *Выставка достижений народного хозяйства* (VDNCH) – 1992 m. buvo pervadinta į Visos Rusijos parodų centrą. Nors 2014 m. grąžintas senasis pavadinimas,⁵ esmės tai nepakeitė. Mitas virto istorija, o buvęs VDNCH kompleksas – muziejumi po atviru dangumi. Dabar čia vietoj Sovietų Sąjungos pasiekimų galima pasigrožėti rusiškojo kapitalizmo iliustracija. Pažangos mito žlugimą paspartino ir sąmoningi veiksmai, bandant jį dekonstruoti. XX a. 10-ajame dešimtmetyje pasirodė ne vienas tekstas, kuriame kosmoso Kolumbas Jurijus Gagarinas vaizduojamas kaip girtuoklis ir mergišius, prie kosminės tematikos nuvainikavimo daug prisidėjo ir humoristinis Viktoro Pelevino romanai „Omon Ra“, paskelbtas Maskvoje 1993 m.⁶ Nors šiandieninė Rusija garbina sovietmečio pasiekimus, tačiau pats pažangos mitas nebevaidina didesnio vaidmens.

Komplikuotesnis požiūris į kitus du mitus, kurių dekonstrukcija prasidėjo antrajame *perestroikos* etape, po 1989 m.⁷

Spalio revoliucijos mitas integravo tiek Lenino, tiek Stalino kultus, tad rusų santykis su šiuo mitu ypač sudėtingas. Visuomenė dar nebuvo pamiršusi Nikitos Chruščiovo antistalinistinės iniciatyvos. *Perestroikos* pradžioje oficialus *Pravda* paskelbė dviejų partijos istorikų raginimą iš naujo pasmerkti Stalino kultą. Michailas Gorbačiovas 1987 m. sausio plenumo aštriai kritikavo stalinizmą. Tų pat metų pabaigoje buvo atnaujintas stalinizmo aukų rehabilitacijos procesas. Pirmąjį (1988 m.) reabilitavo Nikolajų Buchariną.⁸ Vėliau išteisino Zinovjevą, Kamenevą ir Piatakovą. Stalinizmo priešininkų pozicijas sustiprino Anatolijaus Rybakovo romanai „Arbato vaikai“.⁹

Stalino kulto kritikai nesusidūrė su rimtesnėmis problemomis, bet nukelti nuo pjedestalo Leniną buvo kur

kas sudėtingiau. Gorbačiovas pradėjo *perestroiką*, ragindamas grįžti prie lenininių tradicijų, siekiant įteisinti diskusijas partijos viduje.¹⁰ Reformų pavyzdžiu tapo Lenino vykdyta naujoji ekonominė politika (*Nep*). Nors *perestroikos* laikais cenzūra pastebimai susilpnėjo, vis dėlto istorikai, net ir tokie garsūs kaip Rojus Medvedevas, tebebuvo cenzūruojami. Tačiau kritiškų balsų daugėjo. Vienas pirmųjų leninizmo kritikų, ekonomikos apžvalgininkas Vasilijus Seliuninas 1988 m. viename iš savo tekstų, nors gyrė Leniną už *Nepą*, tačiau aštriai kritikavo jo politiką valstietijos atžvilgiu, kaltino, kad jis kartu su Trockiu ir Dzeržinskiu sukūrė konclagerių sistemą.¹¹ Vis dėlto šiuo klausimu, skirtingai negu Stalino atžvilgiu, nebuvo konsensuso nei tarp visuomenės sluoksnių, nei tarp partinio elito. Net liberalių pažiūrų istorikas Dmitrijus Volkogonovas 1990 m. ragino ginti gerą Lenino vardą, esą sunkios ir drastiškos sovietinės reformos buvusios gana sėkmingos. Gynėjų gretose liko ir pats Gorbačiovas, 1990 m. aukštai įvertinęs Leniną savo kalboje, skirtingai 120-osioms jo gimimo metinėms. Tačiau jau tada išryškėjo tvirta antilenininė Politinio biuro nario Aleksandro Jakovlevo pozicija.¹² Taigi, sovietmečiu Lenino klausimas liko neišspręstas. Subyrėjus Sovietų Sąjungai, sprendimo būdų teko ieškoti jau Nepriklausomai Rusijai.

Naują postūmį atsakyti Spalio revoliucijos mito davė nepavykęs 1991 m. rugpjūčio pučas. Didžioji Rusijos visuomenės dalis, nepalaikiusi pučistų, jų bandymus perimti valdžią suprato kaip užmojus grįžti į tokią Sovietų Sąjungą, kokia ji buvo iki *perestroikos*. Pučui pralaimėjus, pirmasis Rusijos prezidentas Borisas Jelcinas netgi siekė juridškai uždrausti Sovietų Sąjungos komunistų partiją.¹³ Teismo procesas baigėsi prezidento pralaimėjimu. Nors galutiniam verdiktui ir buvo pripažinta, kad SSKP neteisėtai valdė valstybės turtą, tačiau pati partija neįvardyta nusikalstama organizacija. Neįripažinta, kad sovietinis režimas buvo kriminalinis, stalinizmo nusikaltimai liko neįvertinti. Taigi, galima sutikti su Nikolajaus Kuposovo teiginiu, kad antrasis Niurnbergo procesas Rusijoje pralaimėjo.¹⁴

Nepaisant nesėkmingo bandymo uždrausti Sovietų Sąjungos Komunistų partiją, valdančiojo elito retorika buvo antikomunistinė. Oficialiajame naratyve, kuris

susiklostė XX a. paskutiniajame dešimtmetyje, Spalio revoliucija buvo laikoma tragedija, kurios pasekmes galutinai įveikti turės šiuolaikinė Rusija.¹⁵ Kita vertus, pradėtos radikalios ekonominės reformos suskaldė politinį elitą. Prezidento valdžią ėmė stipriai riboti opozicija, kurios stipriausia politine jėga tapo naujai susikūrusi Rusijos komunistų partija. Antileniniškoji linija buvo nuslopinta. Su politine opozicija Jelcinas turėjo skaitytis net po to, kai jėga išvaikė parlamentą. Galėjo žengti tik tarpinius žingsnius. Dekonstruodamas Spalio revoliucijos mitą,¹⁶ prezidentas 1994 m. pakeitė šios valstybinės šventės pavadinimą, – nuo to laiko ji tapo susitaikymo ir harmonijos diena.¹⁷ Tačiau išskeldinti Lenino iš mauzoliejiaus Jelcinui nepavyko, nors tokių planų būta.¹⁸ Atrodytų, iš Rusijos valstybės švenčių kalendoriaus lapkričio 7-oji galutinai dingo 2004 m., kai prezidentas Vladimiras Putinas lapkričio 4-ąją paskelbė rusų tautos vienybės diena.¹⁹ Tačiau jau 2005 m. valstybės Dūma vėl įtraukė lapkričio 7-ąją į minėtinių dienų kalendorių, tiesa, ne kaip Didžiosios, o kaip „1917 metų Spalio revoliucijos diena.“²⁰

Minėtas Putino sprendimas tapo įmanomas tik todėl, kad Kremliaus administracijai pavyko marginalizuoti komunistų politinę įtaką, daromą visuomenei. Tačiau naujai susikūrusi Rusijos komunistų partija, nors ir tapusi prezidento partijos marionete, ėmėsi aktyvaus vaidmens, perinterpretuodama Spalio revoliucijos įvykius, ir šitų jos pastangų tikrai nederėtų nuvertinti. Būtent ji pateikė naują ir nemažai Rusijos visuomenės daliai priimtina šio komunistinės praeities simbolio vaizdinį. Klasių kovos paradigma buvo pakeista nacionalistine – Spalio revoliucija tapo susidūrimo tarp Rusijos ir Vakarų civilizacijų simboliu. Be to, pati revoliucija, esą neleidusi, kad Rusiją užvaldytų Vakarai, buvo laikoma rusų tautinės dvasios su visais svarbiausiais bruožais išikūnijimu.²¹ Tai atvėrė galimybę naujai vertinti šį įvykį. Sovietinis mitas išliko svarbus elementas, stiprinant kitą šiandieninės Rusijos mitą – imperines galias.

Vietoj Spalio revoliucijos pasirinkta nauja valstybinės šventės data turėjo priminti 1612 m. įvykius, kai Požarskio ir Minino vadovaujami rusai išvijo iš Mas-

kvos lenkų ir lietuvių kariuomenę. Tačiau pasirinktoji diena – lapkričio 4-oji – su tais istoriniais įvykiais neturėjo nieko bendra. Rusų istorikas Vladislavas Nazarovas nustatė, kad tądien nieko istoriškai svarbaus neįvyko. Jo manymu, data paimta iš religinės literatūros, kurioje tą dieną minimas Kazanės Dievo Motinos ikonos apsireiškimas, pagal bažnytinę tradiciją siejamas su Maskvos išvadavimu.²² Nors naujos šventės įvedimas buvo laikomas atsisveikinimu su Spalio revoliucijos mitu, dabar Rusijoje šis mitas vertinamas toli gražu nevienareikšmiškai. Atrodo, Putinas, į valstybės švenčių kalendorių įvesdamas naują datą, labiau galvojo apie atsiribojimą nuo komunizmo negu apie naujos šventės turinį. Kiek vėliau, 2008 m., būtent dėl šios šventės į politinį Rusijos žodyną buvo įvestas naujas terminas „rusų pasaulis“ (*russkij mir*), kuri greitai okupavo ultranacionalistinių pažiūrų organizacijos. Kremliaus bandymai kaip nors keisti ultranacionalistinio jaunimo organizuojamus rusų maršus, pasitelkiant 2009 m. įkurtą organizaciją „Naši“, didesnių laimėjimų neatnešė.²³

Lenino mauzoliejiaus lankymas Maskvoje, galima sakyti, jau yra tik turistinė atrakcija, tačiau su Leninu susijusi atributika lydi kiekviename žingsnyje. Tą liudija ir tokia kurioziška situacija. 2009 m. Rusijos geležinkelių prezidentas oficialiai paskelbė, kad Leningrado geležinkelio stočiai Maskvoje grąžinamas senasis Nikolajaus pavadinimas. Po valandos pareiškimas atšauktas, esą tai buvusi techninė klaida...²⁴

Kas 2009 m. buvo laikoma technine klaida, vėliau tapo vadovėline tiesa. 2013 m. vasario mėnesį Putinas pakartojo savo seną idėją, kad Rusijos mokykloms būtinas vieningas istorijos vadovėlis. Buvo suburti istorikų grupė, turėjusi parengti tokios mokymo priemonės koncepciją. Po diskusijų sutarta, kad koncepcijos pagrindu bus galima rengti daug vadovėlių.²⁵ Būtent ten ir buvo pakartota Rusijos geležinkelių prezidento „techninė klaida“. Koncepcijos autoriai, siekdami išvengti aiškių vertinimų, pasiūlė neišskirti nei Spalio, nei Vasario revoliucijos ir įvardijo aptakiai: „Didžioji Rusijos revoliucija, apimanti 1917–1921 metų laikotarpį.“²⁶

Pergalės mito dekonstrukcija ir jo atgimimas

Kiek kitoks likimas ištiko trečiąjį pamatinį Sovietų Sąjungos mitą, susvyravusį paskutiniaisiais Sovietų Sąjungos egzistavimo metais. Baltijos respublikų reikalavimai paskelbti ir pasmerkti slaptuosius 1939 m. sutarties tarp Hitlerio ir Stalino protokolus baigėsi pergale, nors aukščiausia partinė Sovietų Sąjungos vadovybė to daryti nenorėjo,²⁷ suvokdama, kad tada iškart iškils vakarinių Sovietų Sąjungos sienų teisėtumo klausimas. Gana greitai po to, kai SSRS liaudies deputatai pasmerkė šios sutarties slaptuosius protokolus, Baltijos šalys paskelbė savo Nepriklausomybę nuo Sovietų Sąjungos. Slaptųjų sutarties protokolų pasmerkimas turėjo poveikį ir pačiam pergalei Didžiajame Tėvynės kare mitui – pirmą kartą po Antrojo pasaulinio karo pabaigos pačioje Sovietų Sąjungoje viešai pripažinta, kad Raudonoji armija ne vien išvadavo kitas šalis, bet ir pati buvo agresorė. Šis dar vienos „baltos dėmės“ atskleidimas pirmaisiais Nepriklausomos Rusijos egzistavimo metais buvo vertinamas gana pozityviai. Vieno iš anuomet didžiausių dienraščių apžvalgininkas Aleksandras Cipko pabrėžė, kad istorinis teisingumas reikalavo nesipriešinti Baltijos šalių Nepriklausomybės paskelbimui.²⁸

Tačiau dar didesnius sukrėtimus Pergalės mitas patyrė 1992 m., paskelbus Viktoro Suvorovo knygą „Ledlaužis“. Rusijos visuomenę labiausiai šokiravo Suvorovo teiginys, kad hitlerinė Vokietija 1941 m. birželio 22 d. įsiveržė į Sovietų Sąjungą, siekdama suduoti netikėtą smūgį Raudonajai armijai, planavusiai užpulti Vokietiją.²⁹ Atskleidžiant kitokią karo pusę, negu buvo įprasta, bandyta demitologizuoti tokius sovietinius herojus kaip Zoja Kosmodemjanskaja ar Aleksandras Matrosovai.³⁰ Lygia greta su aršiais ginčais dėl Suvorovo teiginių pasirodė gausybė tekstų, atskleidžiančių sovietinės vadovybės klaidas, Didžiojo Tėvynės karo metais kainavusias begalę gyvybių. Įvairiose publikacijose akcentuojamas nekaltų aukų argumentas veiksmingiausiai sudrebino Pergalės mito pamatus. Atsirado visiškai naujas diskursas apie valdžios ir visuomenės santykį. Sovietų Sąjunga laikėsi, o ir šandieninė Rusija laikosi požiūrio, kad valdžia ir valstybė yra svarbiau negu visuomenė ar pavieniai individai, o

per diskusijas apie Didįjį Tėvynės karą buvo smerkiama tiek sovietinė valdžia, tiek valstybė už visuomenės ir individų patirtas kančias.³¹

Atminties kultūrai šios diskusijos buvo svarbios jau vien todėl, kad paskatino pataisyti memorialinius Rusijos įstatymus. Pagal 1996 m. priimtą įstatymą birželio 22-oji, kai hitlerinė Vokietija užpuolė Sovietų Sąjungą, įvardyta kaip atminties ir gedulo diena.³² Taigi, įtvirtintas ne nugalėtojų (Pergalės), bet aukų diskursas.

Tokiu būdu XX a. pabaigoje Rusijos atminties kultūra tapo gana panaši į Vidurio Rytų Europos atminties kultūrą. Tačiau dėti lygybės ženklą tarp Rusijos ir jos kaimynių net ir tada nebūtų buvę teisinga. Visų pirma todėl, kad nemažai rusų puoselėjo senąjį Pergalės mitą. XX a. 10-ojo dešimtmečio viduryje visuomenė suskilo į dvi grupes, kurios laikėsi diametraliai priešingų pozicijų ne tik į Didįjį Tėvynės karą, bet ir į komunizmą, ir į Sovietų Sąjungą. Liberaliosios stovyklos atstovai, griovę sovietinį Pergalės mitą, buvo kritiškai nusiteikę komunistinės praeities ir komunizmo atžvilgiu. Jų oponentai net menkiausią abejonę dėl Pergalės mito laikė žuvusiųjų kare ir šventų idealų išdavyste, o kartu siekė retrospektyviai legitimuoti Sovietų Sąjungą.³³

Mito atgimimas. Reabilituoti Pergalės mitą bandyta jau 1995 m., kai po ilgesnės pertraukos Maskvoje buvo minimas pergalei Didžiajame Tėvynės kare jubiliejus. Raudonojoje aikštėje surengtos karo veteranų eitynės. Kariškių paradas įvyko ne tradicinėje vietoje, t. y. ne Raudonojoje aikštėje, o šalia ką tik įrengto memorialo Didžiojo Tėvynės karo didvyriams.³⁴ Čia (*на Поклонной горе*) pastatyti memorialą planuota dar 1957 m., bet darbai taip ir neprasidėjo, atsirado tik paminklinis akmuo su pažadu įrengti Didžiojo Tėvynės karo atminimo vietą (1958). Gorbačiovas 1991 m. išleido įsaką dėl memorialo, tačiau tada statybos buvo sustabdytos, baiminantis, kad gali atgyti stalinistinis Didžiojo Tėvynės karo naratyvas.³⁵

Tai, kad būtent Jelcinas atgaivino Pergalės mitą, lėmė aplinkybės, susiklosčiusios Rusijos viduje, visų pirma prasidėjęs karas Čėčenijoje. 1996 m. Rusijos kariuomenei užėmus Džocharo Dudajevio rūmus Grozne, virš jų

buvo iškelta Pergalės vėliava³⁶ kaip aliuzija į reichstago užėmimą 1945 m. (rusai turi ir tokią specialią vėliavą). Naujoji valdžia desperatiškai ieškojo praeities motyvų, kurie galėtų suvienyti susiskaldžiusią visuomenę. Po ilgų, bet nesėkmingų paieškų, kurių simbolis galėtų būti 1996 m. Jelcino inicijuotas konkursas „Idėjos Rusijai“,³⁷ grįžta prie Didžiojo Tėvynės karo problematikos.³⁸ 1996 m. Jelcinas patvirtino Pergalės vėliavos naudojimo tvarką, be to, priėmė sprendimą kasmet Gegužės 9-osios proga rengti karinį paradą Raudonojoje aikštėje. Kiek anksčiau prezidentas bandė surasti pakaitalą Stalinui – 1994 m. nurodė Raudonojoje aikštėje pastatyti paminklą maršalui Georgijui Žukovui, įsteigė naujus valstybinius apdovanojimus, susietus su jo vardu. Vis dėlto pastangos surasti naują Pergalės mito herojų nebuvo sėkmingos.³⁹ Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad buvo atgaivinta sovietinė šio mito versija, tačiau atsirado keletas esminių skirtumų: pergalė Didžiajame Tėvynės kare dabar priskiriama išimtinai rusams,⁴⁰ o minint jos metines, akcentuojamos netektys. Taigi, priešingai negu Brežnevas ar kiti komunistų partijos sekretoriai, Jelcinas priskyre pergalę ne tiek valstybei, kiek tautai. Svarbu ir tai, kad atgaivintas Pergalės mitas buvo pasitelkiamas ne konfliktui su Vakarais gilinti, o veikiau santarvei užtikrinti. Pergalės priminimas antihitlerinės koalicijos dalyviams kartu buvo raginimas bendrai įveikti dabarties iššūkius, kylančius tiek Rusijai, tiek pasauliui.⁴¹

Kitą žingsnį, pavertusį Pergalės mitą kertiniu šiuolaikinės Rusijos atminties kultūros akmeniu, žengė Putinas. Likus dviem dienoms iki prezidento inauguracijos, laikraštyje *Nezavisimaja gazeta* jis paskelbė politinį manifestą, kurio viename iš punktų teigė: „*Stipri valstybė Rusijai, priešingai negu Vakarų šalims, nėra anomalija, o įkvėpimo šaltinis ir tvarkos garantija.*“⁴² Pabrėždamas patriotizmo ugdymo svarbą, pasisakė prieš nuostatas, pagal kurias Didysis Tėvynės karas vertinamas ne iš valstybės, bet iš visuomenės pozicijų. Palanki proga įtvirtinti patriotiškai valstybinį etosą pasitaikė, minint Antrojo pasaulinio karo pabaigos 60-metį ir karo pradžios 70-metį.⁴³ Būtent šiuo laikotarpiu, o konkrečiai 2005 m., informacinė agentūra *Novosti* sugalvojo ir specialų ženklą Pergalės

dienos minėjimams – Georgijaus juostelę,⁴⁴ labai išpopuliarėjusią tiek Rusijoje, tiek už jos ribų. 2005 m. pasakęs kalbą, reabilituojančią Sovietų Sąjungą, Putinas galutinai nusigrėžė nuo Jelcino kurtos antikomunistinės tradicijos. Dar kartą transformavo ir Pergalės mito turinį – iš pradžių akcentavęs, kad Rusija yra lygiavertė Vakarų partnerė, vėliau šią temą pavertė svarbiu motyvu, pateisinančiu konfrontaciją su Vakarais.⁴⁵ 2007 m. švenčių kalendoriuje atsiradus minėtai Tėvynės didvyrių dienai⁴⁶, išsiplėtė galimybės papildomai aktualizuoti Didžiojo Tėvynės karo temą. Taip pakoiguotas mitas per antrą prezidento Putino kadenciją tapo ypač svarbia Rusijos atminties kultūros dalimi, kurią aktyviai gina ir valstybinė istorijos politika.⁴⁷

Rusų istorikai dažnai pabrėžia, kad aktyvią istorijos politiką šiuolaikinė Rusija pradėjo vykdyti gerokai vėliau negu jos kaimynės. Tiek šalyje, tiek Vakaruose pripažintas istorikas Aleksejus Milleris tvirtina, esą Rusijos valdžia pradėjo domėtis praeitimi tik po 2000 m., net svarstė galimybę įkurti Tautos atminties institutą, panašų kaip Lenkijoje.⁴⁸ Nuo šiuolaikinės valstybės susikūrimo 1992 m. iki pat 2000-ųjų Rusijos aktyvumas praeities srityje iš tikrųjų buvo minimalus. Naujai pervadintos valstybinės šventės, priimti įstatymai dėl valstybinio herbo ir vėliavos, atnaujintas Pergalės mito turinys, imtasi tam tikrų veiksmų dėl carinės praeities reabilitavimo, daugiau teisių suteikta stačiatikių bažnyčiai... Tačiau tai buvo veikiau privalomi besikuriančios valstybės veiksmai negu nuosekli istorijos politika. Šiuo laikotarpiu labai liberaliai žiūrėta į šalyje ir užsienyje atliekamus Rusijos praeities tyrimus. Per tuos 8 metus susidurta tik su vienu draudimu – 1997 m. išimtas iš apyvartos A. Kreder vadovėlis, kuriame kaltė už tai, kad kilo Antrasis pasaulinis karas, suverčiama tiek hitlerinei Vokietijai, tiek stalinistinei Sovietų Sąjungai. Tačiau šis draudimas nepakeitė liberalios politikos vadovėlių leidybos atžvilgiu, tik 2004-aisiais Rusijos švietimo ministerija įvedė praktiką tvirtinti vadovėlius, naudojamus mokyklose.⁴⁹ Kita vertus, šalyje strigo Katinės bylos tyrimas, buvo vengiama perduoti Lenkijai dokumentaciją, susijusią su šiomis žudynėmis, nenori-

ma pripažinti Baltijos šalių okupacijos, nors tarpvalstybinėje sutartyje, sudarytoje 1992 m., Rusija nedviprasmiškai pripažino Lietuvos aneksiją.

Žinoma, viena iš priežasčių, kodėl Rusijos vykdoma istorijos politika buvo palyginti silpna – menkas vyriausybės autoritetas, priešaringas valdančiųjų sluoksnių požiūris į netolimą praeitį. Komunistams ir nacionalistams tai leido diegti alternatyvią istorijos politiką. Ivano Frojanovo, Aleksandro Panarino ir Aleksandro Dugino iniciatyva imta skleisti teoriją apie slavų-stačiatikių civilizaciją. Rusijos nacionalistų ikona tapo Levas Gumiliovas. Būtent remiantis jo darbais, bandyta naujai interpretuoti sovietmetį, išmetant iš jo komunistinį turinį. Esą sovietmečiu atsiskleidė geriausi rusų tautos bruožai, tokie kaip tautiškas, bendruomeniškas (*sobornostj*), rusiškasis valstybingumas. XX a. 10-ajame dešimtmetyje toks požiūris buvo labai populiarus, tačiau negalima tvirtinti, kad tuo atžvilgiu visuomenė buvo pasiekusi konsensuso.⁵⁰ Tai įvyko vėliau, prezidentu tapus Putinui.

Rusijos politinio elito santykis su praeitimi

Po 2000-ųjų jau viskas buvo kitaip. Aukšta naftos kaina, Rusijos verslui palanki konjunkštūra lėmė, kad šalis nustojo būti priklausoma nuo Vakarų jai teikiamos pagalbos. Per gana trumpą laiką sumokėjo užsienio skolas ir sukaupe nemažą finansinį rezervą. Daugiau kaip dešimtmetį Rusijos ekonomika augo, kartu augant ir gyventojų gerovei.⁵¹ Tokioje situacijoje naujasis politinis šalies elitas ėmė labiau rūpintis tarptautiniu savo pripažinimu, likdamas abejingas praeičiai. Tas abejingumas nebūtinai vertintinas negatyviai. Neturėdami aiškaus požiūrio, valdantieji neužima jokios pozicijos ir nesivelia į ideologinius debatus, kurie neretai paskatina praeitį komercializuoti, jos neišanalizavus.⁵² Rusų politologas Nikolajus Rabotiaževas dabartines politines Rusijos partijas pagal jų santykį su praeitimi suskirstė į tris grupes:

1) Kairysis konservatizmas, kuriam atstovauja Komunistų partija, mano, kad Spalio revoliucija yra rusų tautos tradicijų tąsa, tiesiogiai išplaukianti iš valstiečių bendruo-

meniškumo, agrarinio komunizmo. Darbininkų ir valstiečių tarybos rėmėsi tais pačiais principais kaip cerkvė, krikščioniškų moralinių vertybių nešėja, – tai bendruomeniškas, broliškas elgesys su artimaisiais, pasirengimas aukotis dėl kilnios idėjos. SSRS, jų nuomone, tęsė geopolitinę Rusijos imperijos kryptį, mesianistinę Trečiojo pasaulio tikslą pakeitusi socialiai teisingos tvarkos įtvirtinimo pasaulyje idėja. Sovietinis socializmo modelis, šios krypties atstovų nuomone, – tai rusiškas visuomeninės santvarkos variantas, įmanomas tik Rusijoje ir reprezentuojantis slaviškai rusišką civilizaciją. Pasak šios ideologijos atstovų, egzistuoja tiesioginis ryšys tarp Kijevo Rusios, Rusijos imperijos ir Sovietų Sąjungos. Pagrindine SSRS žlugimo priežastimi jie laiko Vakarų sąmokslą.⁵³

2) Dešinysis konservatizmas, kurio ideologais laikomi rašytojas Aleksandras Solženicynas, filosofas Aleksandras Panarinas, nuo kairiojo skiriasi tuo, kad tapatinasi ne su sovietine Rusija, bet su Rusijos imperija. Jiems būdingas neigiamas požiūris į Spalio revoliuciją ir viską, kas sovietiška. Jų pagrindinė atrama – slavofilai. Šios pasaulėžiūros atstovų dėmesio centre atsideria ne stipri valstybė, o etnokultūrinė tauta, kuriai aiškūs kontūrus suteikė stačiatikybė. Tautiškas ir stačiatikybė jiems yra aukščiau negu valstybingumas.⁵⁴

3) Trečia forma – valdžios arba nomenklatūrinis konservatizmas, kuriam atstovauja *Jedinaja Rossija*. Svarbiausi jos prioritetai – pabrėžti rusų tautos išskirtinumą ir siekti galingos suverenios valstybės. Anksesnės dvi kryptys gali būti laikomos tradicionalistinėmis, o valdžios partijai tradicijos nėra svarbios. Nors apeliuojama į Sergejų Viltę, Piotrą Stolypiną, už tų deklaracijų neslypi jokia ideologija. Nesiorientuojama į praeitį, akcentuojamos pozityvios šiandieninės galimybės ir stengiamasi išlaikyti *status quo*. Pagrindinės idėjos – tarptautiniu lygmeniu Rusija yra didvalstybė, o vidaus politikoje ji turi reguliuoti visuomeninius ir ideologinius procesus. Šios krypties atstovai, kaip rodo jų suverenios demokratijos koncepcija, yra įsitikinę, kad demokratiškas institutų nereikia perimdinėti iš kitų šalių, jie turi patys organiškai išaugti iš tautinės dirvos. Borisas Gryzlovas suverenios demokratijos iš-

takas mato XVI–XVII a. – *Zemskij sobor* kaip institucija, priešingai negu parlamentai Vakaruose, nebuvo opozicija caro valdžiai, o ją papildė pagal suteiktus įgaliojimus. Nomenklatūrinio konservatizmo atstovams svetimas nacionalizmas, Rusiją jie laiko daugiataute, daugiakonfesine valstybe, kurios raidos tęstinumą jie mato nuo Kijevo Rusios iki šiandienos, nevertindami neigiamai nė vieno istorijos periodo.⁵⁵

Taigi, nepaisant to, kad didelė Rusijos elitų dalis ambivalentiška istorijos atžvilgiu, visi kelia sau tikslą pasiekti, kad tarptautinė bendrija laikytų Rusiją supervalstybe. Nors pagal dydį ir resursus Rusija tarsi ir galėtų pretenduoti į tokį statusą, tačiau jai sunkiai sekasi įtikinti tuo kitas didžiąsias valstybes, visų pirma todėl, kad turi silpnas simbolines galias. Simbolinių galių stoka labai prisidėjo prie to, kad Rusijos visuomenę yra apėmęs itin stiprus skriaudos jausmas. Galimai jau peraugęs į kompleksą, jis tapo labai svarbiu veiksniu tiek vidaus, tiek užsienio politikoje. Skriaudos jausmą sudaro daugybė komponentų – visuomenė įsitikinusi, kad Rusija nepelnytai nuvertinama kaip svarbus užsienio politikos partneris, „artimajame užsienyje“, postsovietinėje erdvėje ignoruojami tikri ar tariami jos interesai ir t. t. Būtent tokia kontekste Rusijos politikos elitui darosi svarbi praeitis. Aktyvi istorijos politika dabar yra vienas iš instrumentų, kuriuos Kremlius naudoja, duodamas atsaką visiems, tariamai norintiems pažeminti Rusiją. Kadangi „šmeižikai“ naudoja istorinius argumentus, Maskva mano esanti priversta ieškoti istorinių kontrargumentų.⁵⁶

Rusijos politinio elito nuostatas svarbu žinoti, jeigu norime geriau suvokti šios valstybės vykdomą istorijos politiką. ■

Tęsinys kitame numeryje

¹ Plg. Christoph Cornelißen, Erinnerungskulturen, in: Christoph Cornelißen, Erinnerungskulturen, Version: 2.0, in: Docupedia-Zeitgeschichte, 22. 10.2012, URL: https://docupedia.de/zg/Erinnerungskulturen_Version_2.0_Christoph_Corneli.C3.9Fen?oldid=84892

² Alvydas Nikžentaitis, Rasa Čepaitienė. Denkmäler und Erinnerungsorte der Demokratie in Ostmitteleuropa nach 1989. In: Hans Joachim Veen,

Volkhard Knigge (Hg.). Denkmäler demokratischer Umbrüche nach 1945, Köln, Weimar, Wien. 2014. S. 115–130.

³ Stefan Troebst, Postkommunistische Erinnerungskulturen im östlichen Europa. Bestandsaufnahme, Kategorisierung, Periodisierung / Postkommunistyczne kultury pamięci w Europie Wschodniej. Stan, kategoryzacja, periodyzacja. Wrocław. 2005.

⁴ Aleida Assmann, Linda Shortt. Memory and political change. Basingstoke. Hampshire. 2012. S. 6–7.

⁵ V. Shepogina. Putevoditelj po VDNCH. Moskva. 2015.

⁶ Klaus Gestwa. „Kolumbus des Kosmos“. Der Kult um Jurij Gagarin, In: *Osteuropa* 59. Jg., 10 / 2009, S. 121–151, čia p. 124.

⁷ Isabelle de Keghel. Abschied vom sowjetischen Gründungsmythos – Die Oktoberrevolution im Vergangenheitsdiskurs des spät – und post-sowjetischen Russland. In: Bernd Faulenbach, Franz Josef Jelich (Hg.). „Transformationen der Erinnerungskulturen in Europa nach 1989, Essen. 2006. S. 227–252, čia p. 233.

⁸ Thomas Sherlock. Istoričeskije narativy i politika v Sovjetskom Sojuzie i postsovietskoj Rossii. Moskva. 2014, S. 69–74.

⁹ Nikolaj Kuposov. Pamiatj starogo režima. Istorija i politika Rosii. Moskva. 2011, S. 120–121.

¹⁰ Ten pat. p. 95–98.

¹¹ Vasilij Seliunin. Istoki. In: *Novyj mir*. 1988, nr. 5, S. 162–189.

¹² Thomas Sherlock. Istoričeskije narativy... S. 111, 184, 198.

¹³ Stefan Plaggenborg (Hg.). Handbuch der Geschichte Russlands. Stuttgart. 2002. B.5 HB. 1, S. 577.

¹⁴ Nikolaj Kuposov. Pamiatj starogo režima, S. 131–133.

¹⁵ Olga Malinova. Aktualnoje prošloje: simvoličeskaja politika vlastvujuščej elity i dilemy Rossijskoj identičnosti. Moskva. 2015, S. 46.

¹⁶ Apie dramatiškus įvykius naujai atsikūrusioje Rusijoje žr. Rudolf Pichoja.

¹⁷ Liudmila Lutz-Auras. „Auf Stalin, Sieg und Vaterland!“ Politisierung der kollektiven Erinnerung an den Zweiten Weltkrieg in Russland. Wiesbaden. 2013. S. 254.

¹⁸ Michail Sygar. Endspiel. Die Metamorphosen des Wladimir Putin. Bonn. 2016. S. 17.

¹⁹ Valentina Efremova, Denj narodnogo jedinstva: izobretenije prazdnika. In: Olga Malinova (Red.), Simvoličeskaja politika. Konstruirovanije predstavlenij o prošlom kak vlastnyj resurs. Vyp. 1. Moskva. 2013. S. 286–300.

²⁰ Olga Malinova. Aktualnoje prošloje... S. 77.

²¹ Ten pat, p. 51–52.

²² Vladislav Nazarov. Što budut prazdnovatj v Rossii 4 nojabria 2005 goda? In: *Otečestvennyje zapiski*, nr. 5(20), S. 85–95.

²³ Valentina Efremova. Denj narodnogo jedinstva: izobretenije prazdnika. S. 287, 289–291.

- ²⁴ Vladimir Lavrov. Počemu imia Lenina živi i pobeždajet? (Vystuplenije na press-konferencii v „Argumentach i faktach“ 13 ijulia 2009 g.). In: Vladimir Medinskij, Michail Gorbanevskij i dr. Vozvraščajia Rossiju. Vosstanovlenije istoričeskich nazvanij, pamiatnikov i drugih utračennyh kulturnych cennostej. Sankt – Peterburg. 2013, S.114 f.
- ²⁵ Aleksej Miller. Politika pamiaty v Rossii: Rolj ekspertnyh soobščestv. In: Simvoličeskaja politika. Političeskije funkcii mifov. Vyp. 3. Moskva. 2015, s. 210–235, čia p. 220–225.
- ²⁶ Tatjana Viazovik. Versija prošlogo kak gosudarstvennyj mif (K voprosu napisanija edinogo učebnika otečestvennoj istorii. In: Simvoličeskaja politika. Spory o prošlom kak projektirovanije buduščevo. Vyp. 2. Moskva. 2014, S. 93–109, čia p. 103–104.
- ²⁷ Thomas Sherlock. Istoričeskije narativy... S. 214–220.
- ²⁸ Aleksandr Cipko. In: *Komsomol'skaja pravda*. 1992m. sausio 14d., p. 3.
- ²⁹ Andreas Langenohl. Erinnerung und Modernisierung. Die öffentliche Rekonstruktion politischer Kollektivität am Beispiel des neuen Russland. Göttingen. 2000. S. 166–168.
- ³⁰ Tamara Guzenkova. U každogo svoja vojna? (K problemie interpretacii istorii Vtororj mirovoj vojny v školnyh učebnikach stran SNG i CVE), in: „Rasskažu vam o vojnie...“ Vtoraja mirovaja i Velikaja otečestvennaja vojny v učebnikach i soznanii školnikov slavianskich stran. Moskva. 2012, S. 7–22 čia p. 21.
- ³¹ Ten pat, p. 188-208.
- ³² Liudmila Lutz-Auras, „Auf Stalin, Sieg und Vaterland!“ S. 269–270.
- ³³ Andreas Langenohl. Erinnerung und Modernisierung. S. 306.
- ³⁴ Helmut Altrichter. „Der Große Vaterländische Krieg“. Zur Entstehung und Entsakralisierung eines Mythos. In: Helmut Altrichter, Klaus Herbers, Helmut Neuhaus (Hg.), *Mythen in der Geschichte*. Freiburg am Breisgau. 2004. S. 471–494, čia p. 487.
- ³⁵ Vitalij Afiani. Memorial na Poklonnoj gore i problemy kommemoracii. In: Efim Pivovarov (Red.). *Velikaja Otečestvennaja vojna v sovremennom obščestvenno-istoričeskom soznanii*. Istoričeskaja pamiatj, vosprijatije, uvekoviečenie. Moskva. 2016, S. 21–28.
- ³⁶ Lev Gudkov. „Pamiatj“ o vojnie i massovaja identičnostj rossijan. In: Michail Gabovic (Red.). *Pamiatj o vojnie 60 let spustia: Rossija, Germanija, Evropa*. 2005, S. 83–103, čia p.89–90.
- ³⁷ Anna Becker. *Mythos Stalin. Stalinismus und staatliche Geschichtspolitik im postsowjetischen Russland der Ära Putin*. Berlin-Brandenburg. 2016. S. 34.
- ³⁸ Liudmila Lutz-Auras. „Auf Stalin, Sieg und Vaterland!“ S. 133–136.
- ³⁹ Olga Malinova. Aktualjnoje prošloje: S. 97–99.
- ⁴⁰ Jegor Isajev. Istoričeskaja politika v Rossii: Reprerentacii stalinskoj epochi v populiarnom kinematografije. In: *Žurnal issledovanij socialnoj politiki*, t. 13, nr. 3, 2015, S. 391–406, čia p. 401–402. Jau ir Jelcino laikais šis simbolis buvo naudojamas kaip Nepriklausomų valstybių sandraugos legitimacijos priemonė.
- ⁴¹ Olga Malinova. Aktualjnoje prošloje, S. 100.
- ⁴² Vladimir Putin. Rossija na rubeže tysiačelietij. *Nezavisimaja gazeta*. 1999-12-30.
- ⁴³ Wolfrum von Sheliha, der Pakt und seine Fälscher. Der geschichtspolitische Machtkampf in Russland zum 70. Jahrestag des Hitler – Stalin Pakts. In: Anna Kaminsky, Dieter Müller und Stefan Tröbst (Hg.). *Der Hitler-Stalin Pakt 1939 in der Erinnerungskulturen der Europäer*. Göttingen, 2011. S. 175–198.
- ⁴⁴ Aleksej Miller. Političeskije simvolj i istoričeskaja politika. In: Olga Malinova (Red.). *Simvoličeskaja politika: Konstruiovanije predstavlenij o prošlom kak vlastnyj resurs*. Vyp. 1, S. 164–174, čia p. 164–168.
- ⁴⁵ Olga Malinova. Aktualnoje prošloje, S. 113–114.
- ⁴⁶ Ten pat, p. 170.
- ⁴⁷ Plg. Russland kämpft. Gesetz und Kommission gegen Geschichtsfälscher, in *Osteuropa*, 2009, Jg. 59, H. 7–8, S. 273–276; Galina Michaleva, Vergangenheitsbewältigung als Voraussetzung für die Modernisierung Russlands. Ten pat, p. 47-58, hier S. 56–57. Apie Baltijos šalių ir Rusijos atminties kultūrų konfliktus: Elena Zubkova. Sowjetische Vergangenheit der baltischen Staaten: Schwerpunkte und Kontroverse der kollektiven Erinnerung und Geschichtsschreibung. In: Oliver Rathkolb/ Imbi Sooman (Hg.). *Geschichtspolitik im erweiterten Ostseeraum und ihre aktuellen Symptome - Historical Memory Culture in the Enlarged Baltic Sea Region and its Symptoms Today*. Göttingen 2011. S. 89–110.
- ⁴⁸ Aleksej Miller. Politika pamiaty v Rossii, S. 210–235, čia p. 212.
- ⁴⁹ Tamara Guzenkova. Istoričeskaja politika: pamiatj prošlogo kak instrument konstruiovanija nastojaščego. In: T. Guzenkova (Red.). *Nasledniki pobedy i poraženija. Vtoraja mirovaja vojna v istoričeskoj politikie stran SNG i ES*. Moskva. 2015, S. 7–38, čia p. 30–31.
- ⁵⁰ Nikolaj Kopusov. Pamiatj starogo režima, S. 129–130.
- ⁵¹ Rudolf Pichoja. Moskva, Kremlj, Vlastj. Dvie istorii na izlomie tysiačilietij 1985–2005. Moskva. 2007, S.520–521.
- ⁵² Igorj Torbakov. „Nepredskazujemoje“ ili „neopredelionnoje“ prošloje? Meždunarodnyje otnošenija i rossijskaja istoričeskaja politika. In: Olga Malinova (Red.), *Simvoličeskaja politika: Konstruiovanije predstavlenij o prošlom kak vlastnyj resurs*. Vyp. 1. Moskva. 2013, S. 91–125, čia p. 97–98.
- ⁵³ Nikolaj Rabortiazhev. Rossijskaja nacionaljnaja identičnostj v zerkalie sovremennogo otečestvennogo konservatizma. In: *Politija*. 2013. nr. 3 (70), S. 62–84, čia p. 72–73.
- ⁵⁴ Ten pat, p.74–75.
- ⁵⁵ Ten pat, p. 79–81.
- ⁵⁶ Igorj Torbakov. „Nepredskazujemoje“ ili „neopredelionnoje“ prošloje? S. 91–125, čia p.97–101.

PRALAIMĖTAS MŪŠIS: OKUPACINĖ KARIUOMENĖ IŠVESTA, BET SLAPTOJI LIKO*

„...tos pačios rankos, kurios dėjo mums antrankius, dabar taikiai atkiša delnus: „Nereikia!.. Nereikia kapstyti po praeitį!.. Kas buvo – pražuvo!“ Bet juk yra ir kita patarlė: „Melo trumpos kojos“. [...] Ar įstengsime ir ar išdrįsime aprašyti visą bjaurastį, kurioje gyvenom (kuri, beje, ne taip labai ir skiriasi nuo dabarties)? Ir jeigu tos bjaurasties neparodysime visoje baisybėje, iškart bus melas.“
Aleksandr Solženicyn. „Gulago archipelagas“

Paskutinis okupacinės kariuomenės kareivis Lietuvos teritoriją paliko 1993 m. rugpjūčio 31 d. 23 val. 45 min. Galime didžiuliuoti, kad Lietuva pirmoji iš Baltijos kraštų ir net viso komunistinio bloko šalių atsikratė sovietų armijos. Šiandien svetimos kariuomenės pėdsakai kaip ir ta piktžaidė sostinės centre – Vilniaus (karinis) Šiaurės miestelis – bemaž ištrinti, tik kai kur dar likę pavieniai okupacijos randai, pavyzdžiui, tuščios kareivinės Kauno Šančiuose.

Tačiau kas galėtų pasakyti datą, kada Lietuva išsivadavo iš pačios baisiausios ir klastingiausios vidinės okupacijos – nematomų KGB (ir GRU) gniaužtų? Ir ar tikrai išsivadavo, ypač prisimenant aksiomą, kad totalitarizmas valdžios centrą iš armijos perkelia į slaptąją policiją? Vienas autoritetingiausių sovietinės slaptosios policijos ekspertų, solidžios studijos „KGB Today“ au-

torius amerikietis Johnas Barronas teigė: „*Neįmanoma suprasti mechanizmų, valdančių Sovietų Sąjungą, nesuvokiant vaidmens, kurį šalies politikoje bei visuomeniniame gyvenime vaidina KGB.*“ Pakeitusi iškabą, ši organizacija Vladimiro Putino Rusijoje (ir pasaulyje) gavo dar svarbesnį vaidmenį.

Esame savo nepriklausomos valstybės šeimininkai, patys laisvai išsirenkame valdžią, veikia vakarietiškos demokratinės institucijos, tapome NATO ir Europos Sąjungos nariais. Tačiau neįstengiame iki galo sutvarkyti nė vienos gyvenimo srities, nesugebame tinkamai reformuoti bent vieno sektoriaus. Bejėgiškumas – vyraujantis 27-erių nepriklausomybės metų broožas. Šios patirties pasekmė – benamiškumas, lydimas masinės emigracijos. Nieko negalime pakeisti savo pačių namuose, tarytum juose šeimininkautų nematoma ranka, iš pasaulį griauianti demokratinę valstybės tvarką. Didysis Anonimas, anot metaforos,

* Parengta pagal pranešimą, skaitytą konferencijoje „Mūsų šimtmetis: tauta demokratinės valstybės kūrybos ir griovimo kryžkelėse“. Adolfo Damušio politinių studijų dienos. 2016 m. birželio 16–17 d. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.

kurią mėgo šviesaus atminimo teisininkas, Lietuvių fronto bičiulių tradicijos gaivintojas Kęstutis Milkeraitis.

KGB Lietuvos skyrius oficialiai išsinešdino iškart po 1991 m. rugpjūčio pučo žlugimo. Kabinetuose palikęs krūvas šiukšlių ir išdraskyto archyvo chaosą, kieme rūkstančius slaptų dokumentų pelenus, išsivežė savo dar veikiančios agentūros bylas (pačią agentūrą, be abejo, „užmiršo“ pasiimti).

Vilniuje žmonės neapsupo niūriųjų KGB rūmų, kaip buvusios Vokietijos Demokratinės Respublikos piliečiai, dvigubu žiedu apjuosę slaptosios politinės policijos *Stasi* centrinę būstinę, neleiddami išgabenti agentų bylų, su kuriomis vėliau, priėmus atitinkamą įstatymą, galėjo ir dabar gali laisvai susipažinti visi norintieji. Liudytojai pasakojo, kad Vilniuje prie KGB paskutinėmis jo gyvavimo valandomis budėję kai kurie politikai ne saugojo archyvus, kad sprunkantys saugumiečiai jų neišgrobstytų, bet patys tempė maišus dokumentų. Dingusios agentūrinės bylos ilgainiui tapo visoms valdžioms – tiek kairiesiems, tiek dešiniams – patogiu pasiteisinimu, kodėl Lietuvoje neįvyko liustracija.

Solidžioje knygoje „1989 revoliucija. Sovietų imperijos žlugimas“ Victoras Sebestyenas teigia, kad staigi komunistinio bloko griūtis buvo netikėta: „*Nepaisant didžiulių išteklių, iššvaistytų žvalgybai abiejose stovyklose, šnipai nepranešė savo šeiminkams Vašingtone, Maskvoje ir Londone, kad sovietų sistema visiškai nusilpo.*“ Tai buvo staigmena ir Kremliaus satelitinių valstybių diktatoriams, kurie visi bemaž vienu metu pasidavė be kovos, todėl nebuvo pralietas kraujas (išskyrus Rumuniją). Tačiau, užsimena knygos autorius, šios Kremliaus marionetės neabejojo, kad taiki revoliucija visada vyksta su šeiminko žinia ar net yra kurstoma jo slaptųjų tarnybų, nors patikimus to įrodymus rasti sunku. Kaip kad po karo komunistinis blokas buvo vienu metu ir tais pačiais metodais sulipdytas, taip vienu metu ir tais pačiais būdais demontuotas. Antai trys Baltijos respublikos vienu metu „savo noru“ įstojo į Sovietų Sąjungą ir drauge taikiai pagal tą patį scenarijų iš jos išstojo.

Atsigręžus atgalios, akivaizdu, kad sovietinės imperijos žlugimui KGB buvo pasirengęs kur kas geriau, negu Lietuva buvo pasirengusi nepriklausomybei.

Atgimimas ir Sąjūdis – Lietuvos inteligentijos žvaigždžių valanda. Pirmieji to židiniai buvo kūrybinės sąjungos, jų spauda ir leidyklos, Mokslų akademija ir jos institutai. Pirmiausia stengtasi išvaduoti pavergtą protą, prisimenant to paties pavadinimo nemirtingą Czesławo Miłoszo knygą. Leonido Jacinevičiaus redaguojamame savaitraštyje *Literatūra ir menas* mano kolega, puikus poetas ir kuklus žmogus Almis Grybauskas dar cenzūros laikais paskelbė išverstą paskutinį sukrečiantį „Pavergto proto“ skyrių „Baltai“ apie vergais paverstus lietuvius (visą Miłoszo knygos vertimą vėliau išspausdinome žurnale *Veidas*) ir Václavo Havelo pagrindines esė. Šiedu Kremliaus pavergtos Vidurio Rytų Europos intelektualai ypač gerai atskleidė, kas atsitinka, kai ištrinama riba tarp gėrio ir blogio, tiesos ir melo, tarp pasipriešinimo ir išdavystės, kai sėjamas totalus tarpusavio nepasitikėjimas, kai dangstomasi kaukėmis. Galiausiai viskas virsta apgaule: „*Valdžios galia patenka savo pačios melų nelaisvėn, todėl turi viską falsifikuoti.* – garsiojoje esė „Begalių galybė“ rašė Havelas apie komunistinę sistemą, kuri tuo metu atrodė nenugalima. – *Falsifikuoja praeitį. Falsifikuoja dabartį ir ateitį. Apsimeta, kad neturi visagalio ir viskam pasirengusio policijos aparato. Apsimeta, kad gerbia žmogaus teises. Apsimeta, kad nieko nepersekioja. Apsimeta, kad niekada neapsimeta.*“

Juozo Apučio redaguojamame Rašytojų sąjungos žurnale *Pergalė* (nūnai *Metai*) 1988 m. išspausdinta Dalios Grinkevičiūtės – dar viena užmiršta Atgimimo aušros herojė – knyga „Lietuviai prie Laptevų jūros“ prilygo bombai, išsprogdinusiai tabu liesti Gulago temą, atvėrusiai kelius autentiškai Sibiro kankinių raštijai. Atrodė, melas – atraminė komunistinės sistemos kolona – nušluota visiems laikams. „Tiesos sakymas“ buvo du bene dažniausiai Sąjūdžio laikais kartoti žodžiai, įsipareigojant

nepriklausomą Lietuvą atkurti ant tiesos pamatų.

Paslaptینگame vaiduokliškame pastate Vilniuje, Lenino prospekto nr. 44, be iškabos įsikūrusi įstaiga, kurios trijų raidžių pavadinimą viešai drįsdavo ištarti nebent provokatoriai, kompartijos „skydas ir kalavijas“, okupacinė režimo atrama ir simbolis, masinio sekimo, teroro ir bauginimo įrankis, Sąjūdžio laikais jau nebekėlė didelės baimės. Mes nugalėjome?

Marekas Ciesielczykas knygoje „KGB: Rusijos ir sovietų slaptosios policijos istorija“ parodė, kad sovietų sistemos vadinamieji atšilimai, persitvarkymai, „komunizmas žmogišku veidu“ – tai tik dar viena komunistų melo forma. Nikita Chruščiovas, pasmerkęs Stalino terorą, sušaudęs Lavrentijų Beriją, priešais Lubianką pastatė paminklą budeliui Feliksui Dzeržinskiui, įamžino vietą, kur žuvo Pavlikas Morozovas, įskundęs NKVD savo tėvą... 1961 m. gerokai padidino KGB biudžetą ir personalą, dar labiau išpampusį, kai KGB pirmininku, o vėliau Sovietų Sąjungos vadovu tapo Jurijus Andropovas. Barronas pabrėžia, kad Michailas Gorbačiovas buvo Andropovo numylėtinis (abu kilę iš Stavropolio krašto). Savo ruožtu Gorbačiovas KGB vadovu paskyrė „savo žmogų“ – Vladimirą Kriučkovą, nes rėmėsi slaptąja politine policija kaip ir visi komunistų diktatoriai. Čia net teoriškai negalėjo būti išimčių. Teigiama, kad 1986 m. įsisiūbuojant Gorbačiovo *perestroikai*, KGB turėjo 700 000 etatinių darbuotojų. Vadinasi, slaptųjų agentų galėjo būti milijonai. Kam jų tiek reikėjo „viešumo“ ir „demokratizacijos“ laikais?

Garsioji totalitarizmo tyrinėtoja Hannah Arendt paaiškina tą paprastai: „*Politinė slaptosios policijos, geriausiai organizuoto ir paties efektyviausio padalinio vyriausybės aparate, funkcija nėra nei abejotina, nei nereikalinga. Slaptoji policija yra tikra vykdomosios valdžios grandinė, per kurią perduodami visi įsakymai. Iš slaptųjų agentų tinklo totalitarizmo valdovai susikūrė tiesioginį vykdomąjį transmisijos diržą, kuris, priešingai nei svogūną primenanti oficiali hierarchija, yra visiškai atskiras ir izoliuotas nuo visų kitų institucijų.*“ Trumpiau tariant, Gorbačiovo *perestroikos* „transmisijos diržas“ buvo KGB agentūra.

Lietuvių skaitytojams neblogai pažįstamas Edwardas Lucasas savo knygoje „Apgaulė. Šnipai, melas ir kaip Rusija mausto Vakarus“ (vadinasi, ir Lietuvą) ironizuoja: „*1991 m. rugpjūtį šnipai Britanijoje ir Amerikoje per anksti iššovė šampano kamščius, o Lubianka per anksti nusiminė, kai, skambant džiūgaujantių mas-kviečių pritarimo šūksniams, kranas nukėlė Felikso Dzeržinskio, kuris buvo Lenino slaptosios policijos vadas, statulą.*“ Dėl Britanijos ir Amerikos sutinku, bet dėl nusiminusios Lubiankos abejočiau. Net Vilniuje nesutikau nė vieno nusiminusio kagėbisto. Ko čia liūdėti, juk vyksta tiesiog dar vienas planinis pavadinimo ir dekoracijų pakeitimas, tokių šios įstaigos istorijoje būta daugybė. Bet nei vaidinama pjesė, nei veikėjai nesikeičia.

Keletas pavyzdžių, ką KGB veikė paskutinėmis dienomis Lietuvoje.

Atrodė, po to, kai nepamirštamuose Sąjūdžio mitinguose žmonės pirmąsyk viešai prabilo apie tai, ką galvoja, saugumui nebeliko prasmės šnipinėti ir kontroliuoti, verbuoti agentų. Tačiau Atgimimo metais KGB Lietuvos skyrius plūšėjo išsijuosęs, plėtė ir stiprieno agentūros tinklus.

Ypatingajame archyve saugoma KGB byla apie buvusio *Laisvosios Europos* radijo lietuviškos redakcijos vadovo Kęstučio Girniaus šnipinėjimą. KGB 1-ojo skyriaus viršininkas pulkininkas Vytautas Kariniauskas jau 1988 m. raportavo Maskvai, kad „objektas“ verbavimui netinkamas (neperspektyvus), todėl siūloma rinkti informaciją, siekiant jį sukompromituoti. Įdomiausia bylos dalis susijusi su Girniaus viešnage Lietuvoje 1989 m. pabaigoje–1990 m. pradžioje, likus vos keliems mėnesiams iki nepriklausomybės atkūrimo. Tipiškas pavyzdys, kaip čekistai mausto Vakarus.

Girnius Vilniuje ieškojo bendradarbio *Laisvosios Europos* radijui – jauno perspektyvaus žurnalisto be suteptos praeities. Ir, žinoma, jį rado, bet ne toje spaudoje, kurią vis dar kontroliavo partijos CK, o Sąjūdžio savaitraštyje *Atgimimas*. Tas jaunas perspektyvus korespondentas be komunistinės praeities buvo KGB „Z“

tarnybos agentas „Martynas“, matyt, slapyvardį pasirinkęs pagal savo mėgstamos „Anties“ dainą „Ne tau, Martynai, mėlynas dangus“... Svečias paprašė rekomenduoti dar tris jaunos gabius žurnalistus, o „Martynas“ tą mielai padarė. Operaciją įvertino pats KGB Lietuvos skyriaus pirmininkas generolas Eduardas Eismuntas, suraitęs rezoliuciją ant pažymos: „*Prašau pranešti man apie „Martyno“ bylą. Gali pasisekti gera pakiša.*“ Prisimenant, kad ir Sąjūdžio spaudos tarnybai vadovavo KGB agentė, akivaizdu – saugumas informacijos kanalų nepaliko be priežiūros.

Nors „Martyną“ ir tris jo draugelius indentifikuoti nesudėtinga, jo pasiekimais *Laisvojoje Europoje* ir nepriklausomoje Lietuvoje ničniekas nesidomėjo. Tikėtina, „Martynas“ padarė stulbinamą karjerą ir dabar yra karščiausias Lietuvos patriotas.

Toje KGB byloje be paties Kęstučio puikių komentarų, skaitytų per *Laisvąją Europą* (kaip ir dabar laisvoje Lietuvoje), be interviu *Atgimimo* savaitraštyje įamžintas Nijolės Sadūnaitės pasisakymas per šį radiją 1989 m. rugsėjo 23 d. KGB geriau nei mūsų politologai, istorikai, politikai nutuokė, ką verta išsaugoti. Kadangi daugiau niekur jos pasisakymas nėra išlikęs, neatsispirsiu pagundai jį pacituoti. Ne visiems jis patiks:

„*Mano nuomone, – anuomet kalbėjo Sadūnaitė, – Sąjūdžio vadovai turėtų oficialiai pabrėžti, kad ne jie, o tie, kurie per Lietuvos okupaciją ir aneksiją nenusilenkė melui ir terorui, rizikuodami savo laisve ir dažnai savo gyvybe, pradėjo Sąjūdį. Sąjūdį tęsė 1972 m. pasirodžiusi „Lietuvos katalikų bažnyčios kronika“, iškeldama į viešumą buldozerinio ateizmo nusikaltimus. Jų darbą tęsė naujo pagrindžio leidiniai, Kalantos auka, disidentų areštai, kratos, tardymai ir 1987 m. rugpjūčio 23 d. Molotovo–Ribbentropo slaptųjų protokolų pasirašymo paminėjimas Vilniuje, su tuo susijęs smurtas bei šmeižtas prieš tą dieną kalbėjusius. Dabartinis Sąjūdis perėmė estafetę. Buvo uždegta žalia šviesa ir nebereikėjo rizikuoti.*“

Sadūnaitę prisiminiau neatsitiktinai. Havelas rašė: „*Kadangi „gyvenimas melė“ yra sistemos pagrindas, tai nieko nuostabaus, kad didžiausią pavojų jam kelia „gyvenimas tiesoje“. Todėl ir persekioja jį įnirtingiau*

nei kitas grėsmes.“ Kaip antai Sadūnaitė, kuri buvo nenkenčiama anuomet, ne itin mylima ir dabar (tą rodo, pavyzdžiui, Seimo atmetas siūlymas skirti jai Laisvės premiją). Kagėbistams vien jos vardas keldavo stačiai zoologinį įniršį. Tuo įsitikinau savo kailiu.

1991 m. pradžioje, jau laisvės laikais, bet dar veikiant KGB Lietuvos skyriui, valstybės laikraštys *Lietuvos aidas* paskelbė seriją interviu su Nijole Sadūnaitė, be kita ko, papasakojusia ir apie saugumo represijas prieš 1987 m. mitingo Vilniuje, prie A. Mickevičiaus paminklo, dalyvius. Viename interviu paminėtas ją tardęs KGB majoras Vidmantas Baumila, nūnai populiaraus dainininko tėvas, padavė mudu į teismą. Nors bylą vargais negalais laimėjome, bet saugumietis nepriklausomos Lietuvos teisme Sadūnaitę ir mane puolė su putiniška agresija. Jis tikrai neatrodė nei nusiminęs, nei išsigandęs, veikiau aš buvau suglumęs, juk pirmąkart atsikliuvau teisiamųjų suole.

Ir dar viena nuotrupa ne iš knygų, bet iš asmeninės patirties. Kai aš, pradedantis teatro kritikas, buvau pakviestas į tuo metu ypač populiarių savaitraščių *Literatūra ir menas*, ten dirbusiame žvaigždyne nublanko ir publicistikos skyriaus vedėja Marina Baublienė (dabar jau velionė, anksti pralaimėjusi kovą su vėžiu) – malonaus, net švelnaus būdo, modiljaniško grožio moteris, inteligentiška, plačiausio akiračio, artimai pažinojusi daug Maskvos meno ir mokslo įžymybių. *Perestroikos* laikais, bet gerokai prieš Atgimimą, kai Lietuvoje dar tvyrojo giliausia stagnacija, Marina su vyru emigravo į tuometinę Vakarų Vokietiją.

Išpūčiau akis, kai mano buvusi kolegė, žurnalistė, ištekėjusi už paprasto inžinieriaus, jau sąjūdietiškoje, bet dar sovietinėje Lietuvoje atidarė klestinčią bendrą Sovietų Sąjungos–Vakarų Vokietijos įmonę „Vilbara“, įsikūrusią Vilniuje, Pilies ir Barboros Radvilaitės gatvių sankryžoje. Prieš tai ten buvo garsi ir vienintelė Lietuvoje čekinė parduotuvė, kur atsiskaitoma tik užsienio valiuta ir čekiais, todėl ją kontroliavo saugumas, budriai prižiūrėjęs visas valiutines operacijas. Pasirodo, malonioji, švelnioji Marina Baublienė – vienos garsiausių KGB dinastijų, pradėjusių veikti dar tarpukariu smetoninėje Lietuvoje, atžala. Tėvas – kruvinas iki

ausų Aleksandras Slavinas, žiaurus Lietuvos NKVD kontržvalgybos vadovas, saugumo pulkininkas, vadovavęs operacijai, per kurią iš sąjungininkų zonos pokarinėje Vokietijoje buvo pagrobtas generolas Petras Kubiliūnas. Ne ką mažiau spalvinga figūra – Marinos dėdė advokatas Julijus Slavinas, vienas labiausiai nusipelnusių KGB agentų „Charis“. (Tokių garsių KGB dinastijų, ir šiandien klestinčių Lietuvoje, yra daug, tačiau kalbėti apie jas neaktualu, nekorektiška...)

Žinoma, vaikai už tėvus neatsako, bet ir jų pinigų neatsisako: buvusi žurnalistė, pirmoji gavusi teisę į suvargusią, sušalusią Lietuvą vežti prašmatnius naujus užsienietiškus automobilius ir modernią buitinę techniką, atrodė tarsi rojaus šeimininkė. Slavinių giminė naujus vėjus ir laikus pasitiko iš anksto ir deramai apsirūpinusi. Kaip dabar žinome, tokia buvo ne ji viena.

Dėl masinės KGB intervencijos į ekonomiką, prasiėjęs drauge su Gorbačiovo kooperatyvais, pirmasis Lietuvoje pavojaus varpais ėmė skambinti Kęstutis Milkeraitis, tuomet dirbęs Generalinės prokuratūros Tarybos departamento ypatingai svarbių bylų tardytoju, kėlęs bylas ūkinės priedangos organizacijų, kurias įkūrė užsienio specialiosios tarnybos, vadovams – saugumo karininkams ir agentams. Milkeraitis ragino priimti teisės aktus, kurie leistų teisiškai kovoti su šiomis neva verslo grupuotėmis, tačiau jo neišgirdo nei Generalinė prokuratūra, nei šalies politinė vadovybė.

Todėl liko neatskleistas ir KGB vaidmuo nomenklatūrinės *prichvatizacijos* laikais, kai iki siūlo galo buvo išgrobstyta valstybės turtas. Kaip grybai po lietaus dygo komerciniai bankai, visokiausi holdingai, kurie paskui vienas po kito lyg pagal komandą bankrutavo, masiškai apiplėšę Lietuvos žmones. Didžia dalimi tai nulėmė dabartinį skurdą ir socialinę atskirtį. Vėliau tai buvo kvalifikuojama kaip finansinė nesėkmė, tarnybinis aplaidumas, pareigų neatlikimas, retais atvejais kaip kriminalinis nusikaltimas, bet niekada kaip priešiškos žvalgybos operacija ir finansinė diversija, nors tarp tų vienadienių bankų, holdingų steigėjų ir vadovų knibždėte knibždėjo KGB karininkų ir agentų.

Šią temą geriausiai apibendrina Edwardo Lucaso „Apgaulės“ citata: „Toli gražu nesušluoti į istorijos

šiukšlyną kartu su senosios sistemos griuvėsiais, komunistinės eros šnipai pasikeitė ir prisitaikė prie naujų sąlygų. [...] Kiti metėsi į verslą, kur užsienio kalbų mokėjimas ir žinios apie išorinį pasaulį buvo jiems gera naujo žaidimo pradžia. Visoje buvusioje sovietų imperijoje komunistų partijos ir jos priešakinių organizacijų turtai sparčiai ištirpo, dažnai pereinavo į sukčių ir gerus ryšius turinčių saviškių rankas. Lygiai taip nutiko ir KGB, ir panašių organizacijų operatyviniams fondams. Sovietų Sąjungos iširimo metais užsienyje sukauptų pinigų buvo dešimtys milijardų dolerių. [...] Šios neteisėtai įgytų grynųjų sumos buvo finansinis tramplinas greitakojams senojo elito nariams, pradedantiems naują verslininkų karjerą. Tiesą sakant, savo valdžią jie pavertė turtais, kuriuos paskui vėl pavertė valdžia.“

Kuklaus Sankt Peterburgo kooperatyvo „Ozero“ pirmininkas Vladimiras Putinas absoliučiai patvirtina šią išvadą. Lucasas cituoja vieną amerikiečių sovietologą, kuris teigia, kad nafta ir dujos nėra pagrindinės Rusijos eksporto į Vakarus prekės. Pagrindinė jos prekė – korupcija.

Kiekvienos slaptosios policijos, taigi, ir KGB pagrindinis tikslas – užgrobti ir išlaikyti valdžią, prognozuojant politinius procesus, juos kontroliuojant, jais manipuliuojant. KGB niekada nebuvo gynybinė organizacija. Nuolat kartojama KGB žodyno sąvoka „*aktyvaus poveikio priemonės*“ reiškia puolamąsias operacijas, įgyvendinant taktinius ir strateginius Kremliaus planus. Marekas Ciesielczyk teigia: „*J. Andropovo nurodymu 1976 m. įkurta itin slapta grupė Sever, kurią sudarė KGB padalinių vadovai ir kuri koordinavo veiklą, siekiant išardyti Vakarų valstybių sąjungą ir ją visiškai kontroliuoti. [...] Tai daroma, pavyzdžiui, kompromituojant tų šalių vyriausybes ar pavienius politinius veikėjus. KGB nuosekliai kiršina nekomunistines, pirmiausia Vakarų, šalis su besivystančiomis šalimis, taip pat Vakarų Europą su JAV.*“ Tokių „*aktyvaus poveikio priemonių*“ sulaukė ir nepriklausomybę atgavusi Lietuva. Iš to paties Aleksandro Slavino.

Apdairiai (planingai) iš Lietuvos dar prieš Atgimi-
mą emigravęs į Vakarų Vokietiją (ar daug kam leisdavo
tais laikais emigruoti į užsienį, nebent į Sibirą?), KGB
veteranas, užverbuotas dar tarpukario Lietuvoje, jos
nepriklausomybės duobkasys, patogiai įsikūrė Bonoje
ir ėmėsi plunksnos. 1993 m. įtakingame vokiečių sa-
vaitraštyje *Die Zeit* paskelbė didžiulį straipsnį „Inscen-
nizuotas sukilimas“ – tai tikra KGB „*aktyvaus poveikio*
priemonių“ klasika, nuodingas neapykantos Lietuvos
nepriklausomybei krešulys. Kaip galima numanyti iš
pavadinimo, Slavinas „demaskuoja“ 1941 m. birželio
23 d. sukilimą ir visą Lietuvos aktyvistų frontą, ypač
jo organizatorių Kazį Škirpą, piktinasi, kad Kaune šio
„fašisto“ (žinoma, kagėbistas rašo be kabučių) vardu
net pavadinta gatvė, atsakomybę už holokaustą suver-
čia Lietuvos Laikinajai Vyriausybei. Žodžiu, visa pir-
moji antisovietinė rezistencija buvo ne kas kita, kaip
žydšaudžių ir nacių kolaborantų gaujos siautėjimas. Šį
Slavino naratyvą jau bemaž 25-erius metus Lietuvoje
nerausdami be perstojo kartoja istorijos profesionalai
ir mėgėjai, įvairiausio lygio rašėjai. Tiesą sakant, Slavi-
no straipsnio tikrasis autorius yra kolektyvinis – KGB.

Pirmaisiais atkurtos nepriklausomybės metais Lietu-
vos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga iš rusų į lietuvių
kalbą išvertė 1986 m. Maskvoje KGB išleistą informaty-
vią knygą „Lietuviškų nacionalistų kenkėjiška veikla ir
kova su ja. Vadovėlis praktikams. Redaktorius generolas
majoras G. K. Vaigauskas“ (dar vienas nemirtingos ir ne-
skęstančios Lietuvos kagėbistų dinastijos atstovas). Va-
dovėlyje vardijami KGB kovos su antisovietinėmis užsie-
nio nacionalistinėmis ir klerikalinėmis organizacijomis
metodai, patikrinti praktikos ir efektyvūs, – tai agentū-
rinis išsiskverbimas į šias grupuotes; ryšių ir informacinių
kanalų, jų vietininkų respublikoje perėmimas – operaty-
viniai žaidimai; antisovietinių grupuočių silpninimas ir
griovimas, jas skaldant ir kompromituojant, jų vadovus
supriešinant vieną su kitu, kurstant vidinę įtampą ir su-
darant nepasitikėjimo atmosferą.

„*Kompromitacija vykdoma, – moko Vaigausko vado-
vėlis, – remiantis KGB organų nepaneigiama medžiaga*
*ir realų pagrindą turinčiais dezinformuojančiais duome-
nimis, kurių priešininkas patikrinti negali. [...] Praktiškai*

*kompromitacijos metodas dažnai derinamas su antita-
rybinių emigrantinių organizacijų vadeivų ir aktyvistų,
vykdžiusių nusikaltimus prieš lietuvių liaudį, demaska-
vimu. [...] Eilė aktyviausių reakcinės emigracijos vadei-
vų per masinės informacijos priemones buvo demaskuoti*
prieš Vakarų visuomenę kaip politiniai lavonai, praeityje
bendradarbiaavę su vokiškaisiais fašistiniais okupantais.“

Nieko keista, kad KGB praktikai, prisidengdami
Lietuvos žydų tragedija, pagal šį vadovėlį medžio-
jo ir šmeižė Juozą Brazaitį ir visą Laikinąją Lietuvos
Vyriausybę, žymiausius išeivijos rezistentus. Tačiau
keista, kad tiek daug mokinių, uoliai išstudijavusių šį
„*vadovėlį praktikams*“, liko arba buvo išauginti jau ne-
priklausomoje Lietuvoje.

Visos valstybės, tiek buvę Maskvos vasalai, tiek išsivada-
vusios sovietinės respublikos, turėjo apsispręsti, ką dary-
ti su sovietų įdiegtų slaptųjų tarnybų palikimu ir jų agen-
tūromis. Visos susitvarkė skirtingai, gaila, Lietuvai čia
sekėsi prasčiausiai. Net Ukraina tą padarė geriau – prieš
porą metų Aukščiausioji Rada priėmė įstatymą atverti
KGB archyvus. Vokietija šias senojo režimo paliktas mi-
nas be gaišavimo pavyzdinai nukenksmino įstatymu ir
viešumu iškart po susijungimo. Čekoslovakija, jau 1990
m. kovo 22 d. paskelbusi visų bendradarbiavusių su slap-
tąja policija *Statni Bezpečnost* (StB) pavardes, 1991 m.
sausio 4 d. priėmė Liustracijos įstatymą, po atsiskyrimo
1993 m. veikiančią ir Čekijoje, ir Slovakijoje.

Václavas Havelas, jau būdamas Čekijos prezidentas,
priminė, kad demokratija visada pralaimi, jei numojama
ranka į daug kam nemalonią praeitį, atseit, nesvarbu, kas
buvo, tai neturėtų mūsų dominti: „*Nes tai reiškia, kad iš*
savo kūno neišspaudėme jį nuodijančios voties. [...]. Todėl
manau, kad reikalingas chirurginis pjūvis.“ Lietuva išsi-
gando tokio pjūvio ar bent kiek ryžtingesnio gydymo.

Kaip čia atsitiko, kad narsioji Sovietų Sąjungos
griovimo pionierė, pirmoji atsikračiusi okupacinės
kariuomenės, liko paskutinė fronte su slaptąja poli-
cija? Pralaimėjo mūsų, jeigu ne visą karą? Įtikinamą
paaikškinimą radau, skaitydamas žymaus lenkų anti-

komunisto intelektualo Jerzy' o Targalskio, kuris emigracijoje buvo Jerzy' o Giedroyco mėnraščio Kultura bendradarbis, išsivadavusioje Lenkijoje – Lecho ir Jarosławo Kaczynskių ištikimas bendražygis, fundamentalią esė „Imperijos subyrėjimas: *perestroika* išslydo iš kontrolės“.

Šis sovietologas teigia, kad totalitarizmas, sugriovęs visuomenę, panaikina net galimybę, kad atsirastų opozicija, kuri gebėtų perimti valdžią; leidžiama tik simbolinė arba valdžios kontroliuojama opozicija. Senojo elito atstovai, matydami, kad komunistinės sistemos galas neišvengiamai artėja, sprendė vienintelį uždavinį – kaip išardyti komunizmą, išsaugant ligtolines pozicijas, privilegijuotą padėtį perleidžiant savo vaikams ir anūkams. „*Todėl jie turėjo įsitvirtinti visuomenėje ir tapti ne primestu, o natūraliu jos valdžios elitu, – rašo Targalskis. – Reikėjo, kad visuomenė juos pati pasirinktų ir leistų vadovauti. Šiam tikslui buvo skirti liaudies frontai Sovietijoje, o juos steigti pasiūstas agentų tinklas ir mažiau susikompromitavę valdžios elito atstovai.*“

Tačiau neįmanoma nutildyti visų nekontroliuojamų grupių – patys agentai, pajutę visuomenės paramą, pradėjo ginti savo interesus, susiskaldė, nomenklatūra ir slaptųjų tarnybų grupuotės pradėjo kovoti tarpusavyje, procesas išslydo valdžiai iš rankų.

Targalskis išvėlgė paradoksą: „*Kuo totalitarizmas liberalesnis, tuo didesnis jo agentų tinklas, nes valdžiai reikia geriau kontroliuoti laisvių, kurias ji leido visuomenei, ribas. [...] Pradedant perestroiką, agentų tinklą reikėjo išplėsti, kitaip proceso dinamika nebūtų leidusi kontroliuoti masinių judėjimų. [...] Todėl dėsninga, kad Vidurio Europos valstybėse, turėjusiose silpną opoziciją, iliustracija pavyko, tuo metu Lenkijoje, kurioje tiek opozicija, tiek agentų tinklas buvo nepaprastai stiprūs, iliustracijos būti negalėjo, nes čia pernelyg pajėgus ir įtakingas agentų lobizmas.*“

Teorines lenkų sovietologo išvalgas patvirtina ir KGB praktikas generolas G. K. Vaigauskas savo vadovyje, išleistame *perestroikos* metais: „*Realizuojant 1978 m. lapkričio 26 d. TSRS KGB Įsakymo Nr. 00160 rekomendacijas [J. Andropovo priesakai M. Gorbačiovo perestroikai – V. V.], operatyviniai darbuotojai stengia-*

si gerinti organizacinę ir operatyvinę darbą, stiprindami agentūrinę pozicijas ten, kur nukreiptos priešų pajėgos, – tarp aukštųjų ir specialiųjų vidurinių mokyklų studentų, tarp vadinamojo neorganizuoto jaunimo, moksleivių ir kūrybinių kolektyvų, jaunų turizmo ir kraštotyros mėgėjų, eucharistų, pankų, klerikalinių ir ekstremistinių elementų aplinkos. [...] Mes visuomet stengsimės, kad mūsų agentais taptų dėstytojai ir mokytojai, treneriai ir įvairių būrelių bei ansamblių vadovai...“

Ir dar viena iškalbinga *perestroikos* laikų saugumiečių vadovėlio citata: „*Paskutiniaisiais metais auga jaunų emigrantų, norinčių mokytis TSRS aukštosiose mokyklose ar specialiuose lietuvių kalbos kursuose prie Vilniaus universiteto, skaičius. KGB turi galimybę daryti įtaką, atrenkant kandidatus mokymuisi; o jo laikotarpyje išsiaiškinti ir visapusiškai susipažinti su asmenimis, dominančiais operatyviniu atžvilgiu.*“ Anot Victorio Sebestyano, baisioji slaptoji sovietų politinė policija kankinimo kameras buvo jau seniai pakeitusi kartotekomis.

Prieš lietuvių tautą, kuri vienintelė iš okupuotų tautų sukilo prieš sovietus 1941 m. birželį, o po karo pradėjo didvyrišką ginkluotą rezistenciją Lietuvoje ir taikiai priešinosi emigracijoje, buvo mestos rinktinės čekistų pajėgos. Anot Solženicyno, visais laikais, skirtingomis epochomis ČK–KGB akys ir ausys buvo *stukačiai* (skundikai) – masinė „*sielų susna*“.

Kaip klastingai šia masine „*sielų susna*“ buvo apkrestos Lietuvos partizanų gretos ir juos rėmęs kaimas, atskleidžia pagrindžio kultūros ir lietuviškos savilaidos sovietmečių iškilau atstovo Juozo Prapiesčio (1949–2013) esė „Pūščios slėpiniai, arba Uždraustojo laiko beieškant“ iš pernai pasirodžiusios jo kūrybos rinktinės „*Amalo uogos*“.

MGB (KGB), 1947 m. perėmęs iš NKVD stribus ir vadovavimą kovai su ginkluotu pasipriešinimu, Lietuvos partizaninį judėjimą pradėjo griauti iš vidaus, infiltruodamas agentus, primesdamas operatyvinius žaidimus, suplanuotus Maskvoje. Imta masiškai verbuoti partizanus, jų vadus, ryšininkus ir šalininkus,

pasitelkiant kankinimus, terorą, šantažą, bauginimus, klastą. Nepasidavusius verbavimui rezistentus čekistai apšmeiždavo, sukompromituodavo, pakišdami ginklo draugams suklastotus dokumentus, neva įrodančius išdavystę, ar agento įkalčius. Neatsitiktinai partizanai pradėjo žūti bunkeriuose arba savų išduoti, arba nuo infiltruotų agentų smogikų rankos. Ilgainiui tokie sudarydavo pusę kovotojų būrio. Prapiestis rašo, kad ypač didelę žalą Lietuvos partizanams agentai smogikai padarė, žudydami nekaltus civilius gyventojus – tuo siekta laisvės kovotojus sukompromituoti tautos akyse.

Ginkluotos rezistencijos dalyvė, Lietuvos partizanų metraštininkė ir KGB tyrinėtoja Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė (1938–2000) nurodė tokius viso okupacijos laikotarpio skaičius: būta apie 10 000 kadrinių saugumiečių, 115 000 KGB agentų. Pokariu, anot jos, verbuodavo visus sulaikytuosius (ne mažiau kaip ketvirtadalis jų užverbuota per prievartą). 1952 m. veikiančių agentų skaičius pasiekė 23,2 tūkstančio. Iki 1955 m. į archyvinčius agentus buvo pervesta net 78 000 agentų. Tyrinėtojos teigimu, paskutiniiais 1991 m. rugpjūčio duomenimis Lietuvoje veikė 6000 KGB agentų. Svarbiausi saugumo agentų verbavimo motyvai, Gaškaitės-Žemaitienės manymu, buvo trys: kompromituojanti medžiaga, asmeninis suinteresuotumas (karjera, pinigai) ir idėjinis bendrumas. Atgimimo laikotarpiu verbuojant agentus, lėmė materialiniai ir idėjiniai motyvai. KGB prisiminė tiek į archyvą nurašytus, tiek rezervinius agentus, parengtus ypatingam laikotarpiui. Tai gerokai padidino KGB manipuliacijų visuomenės sąmone galimybes. 1987–1990 m. kagėbistai potencialiems kolaborantams siūlė finansinę paramą, kuriant akcines bendroves, palaikymą, naujomis aplinkybėmis darant politinę karjerą, užimant lyderio pozicijas naujuose visuomeniniuose judėjimuose, – teigė viena objektyviausių KGB veiklos Lietuvoje tyrinėtojų.

Kaip atsikūrusi Lietuvos valstybė bandė apsiginti (apie puolimą jau nė nekalbu) nuo galingiausios pasaulyje

slaptosios organizacijos? Labai savotiškai – po to, kai LR Aukščiausioji Taryba 1990 m. kovo 27 d. priėmė pareiškimą, raginantį nutraukti bendradarbiavimą su KGB (pareiškimas neturėjo jokių teisinių pasekmių), valdžia ilgiau negu metus elgėsi taip, tarsi KGB apskritai neegzistuoūtų. Tai buvo palankus ir pakankamas laikas, kad kagėbistai susitvarkytų savo reikalus ir pasirengtų ateičiai.

Tik 1991 m. rugpjūčio 24-ąją, kitą dieną po pučo Maskvoje žlugimo, Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą „Dėl Sovietų Sąjungos KGB veiklos Lietuvoje ištyrimo“, buvo sudaryta laikinoji, populiariai vadinama Balio Gajausko komisija. Tais pačiais metais pagaliau išstenėtas įstatymas „Dėl deputatų, įtariamų sąmoningu bendradarbiavimu su kitų valstybių specialiosiomis tarnybomis, mandato patikrinimo“. Jo įgyvendinimas pavestas Gajausko komisijai ir tai galima vadinti liustracijos Lietuvoje pradžia, žinoma, itin kuklia, nes šis įstatymas buvo taikomas tik specifinei, labai mažai grupei. Rezultatas dar menkesnis – tik trys įvertinti deputatai. Neteko girdėti, kad būtų buvusi sėkminga ir 1992 m. balandžio 6 d. Vyriausybės potvarkiu patvirtinta valstybės tarnautojų asmens duomenų pildymo anketa.

Užtat triukšmo ir skandalų šiame teisiniame (sąmoningai paliktame?) vakuume netrūko. Laikraščiuose pradėjo draikytis „voratinkliai“ – KGB slaptųjų bendradarbių pavardės buvo nutekintos iš komisijai pateiktų bylų. Prasidėjo tikra sąskaitų suvedinėjimo, keršto, raganų medžioklės bakchanalija, kurią dar labiau pakurstė 1992 m. kelis syk nesėkmingai bandytas prastumti vadinamasis desovietizacijos įstatymas. Net oficialiai iš parlamento tribūnos buvo sviesti kaltinimai, kad rengiant desovietizacijos įstatymą nagus prikišęs KGB. Šis politinės sumaišties ir visuomenės kiršinimo etapas baigėsi „Šatrijos“ ir „Juozo“ demaskavimu, po kurio tiek kairiesiems, tiek dešiniams ilgam prapuolė ūpas domėtis KGB tema. Liustracija buvo sukompromituota, dar net neprasidėjusi.

Tik 1996-aisiais, kai „šimtui metų“ sugrįžo į valdžią konservatoriai, prisimintos grėsmės nacionaliniam saugumui, tų metų gruodžio 19 d. priimtas Nacionalinio

saugumo pagrindų įstatymas. Įstatymo projektą rengė mano bičiulis Kęstutis Milkeraitis, tuo metu dirbęs Seimo Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto patarėju. Jis, iš prokuratūros tardytojo praktikos gerai pažįstantis KGB profesionalumą, klastą ir jėgą, nacionalinio saugumo prioritetu laikė kovą su užsienio slaptosiomis tarnybomis ir konkrečias priemones, kaip nutraukti jų agentūrų veiklą Lietuvoje. Mudviem pasidžiaugus pavykusiu projektu, bičiulis išėjo vasaros atostogų. Grįžęs rudenio neatpažino savo projekto – buvo išbraukti visi prioritetai ir konkretybės, liko tik abstrakčios, niekam nepavojingos deklaracijos. Tarytum įstatymo projektą būtų suredagavęs Didysis Anonimas, kurį savo straipsniuose mėgo minėti Milkeraitis.

Todėl ir šiandien, kai net patiklūs Vakarai po pastarųjų skandalų (tarkime, JAV prezidento rinkimų) pagaliau suvokė, kad didžiausią pavojų jiems kelia ne Putino raketos, bet jo šnipai, Lietuva rūpinasi vien bruzdesiu už sienos (manevrai *Zapad*). Mat tokia šalies nacionalinio saugumo doktrina.

Popierinis, neefektyvus buvo ir 1999 m. lapkričio 23 d., tik dešimtaisiais nepriklausomybės metais (o tai jau savaimė skandalas), pagaliau priimtas Liustracijos – „Asmenų, slapta bendradarbiavusių su buvusios SSRS specialiosiomis tarnybomis, registracijos, prisipažinimo, įskaitos ir prisipažinusiųjų apsaugos“ – įstatymas.

Jau kadų kadaise prabėgo 6 mėnesių terminas, duotas tokiam prisipažinimui, – užsiregistravo truputį daugiau kaip pusantrą tūkstančio asmenų, daugiausia niekam neįdomūs senukai, panorę atsikratyti išdavystės kupros prieš amžinąją kelionę. Lašas jūroje. Bet ar galėjo rezultatas būti kitoks, jeigu liustracijos našta įstatymo leidėjai užkrovė 5 asmenų visuomeninei komisijai, o Valstybės saugumo departamentas (VSD), atsakingas už šio įstatymo įgyvendinimą, skyrė tam vos vieną etatą? Ką galėjo nuveikti visuomenininkai, jeigu veikiančių agentų bylos išvežtos į Rusiją? Liustracijos komisija išsibėgiojo jau prieš penkerius metus. Net jeigu būtų buvusi sukurta nuolatinė teisininkų, prokurorų, VSD pareigūnų grupė, kuri būtų pradėjusi darbą nuo KGB karininkų, operatyvinių darbuotojų apklausų, neišvengiamai būtų susidūrusi su sunku-

mais, mat iki šiol nėra teisiškai nustatytas KGB pareigūno statusas.

1998 m. liepos 11 d. priimtas įstatymas „Dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų dabartinės veiklos“. Jo struktūra įdomi: pirmuoju straipsniu ši organizacija pripažinta nusikalstama, tačiau atsakomybė niekam netaikoma. Nusikaltimas be nusikaltėlių. Trečiojo straipsnio antroji dalis numato, kad prezidento sudaryta komisija net gali kagėbistui už suteiktas paslaugas panaikinti darbinės veiklos suvaržymus. KGB karininkai nėra įsakmiai įpareigojami atskleisti savo agentūrą, o to nepadariusiems nenumatoma jokios sankcijos. Šią įstatymo dalį Konstitucinis Teismas pripažino prieštaraujančia Konstitucijai.

Taigi, turime visą krūvą luošų, pavėluotai priimtų, neveikiančių, tačiau neatšauktų antikagėbistinių įstatymų. Paguoda ar garui nuleisti 2010 m. priimta „Gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centro“ įstatymo pataisa, įpareigojanti skelbti KGB archyvo dokumentus. Šiuo metu tai vienintelis veikiančias įstatymas, skirtas KGB veiklai atskleisti. Ir svarbiausia – jis vykdomas. Pagal jį internete pavišinti KGB kadrinių darbuotojų, rezervo sąrašai. Įgyvendinant projektą „KGB veikla Lietuvoje“ (www.kgbveikla.lt), jau paskelbta 2500 saugumo agentų pavardžių. Tarytum kapinyne skaitytume antkapių užrašus – visi šie buvę KGB agentai yra mirę.

Pagal nebylų bendrą politinio elito sutarimą liustracija patyliukais išbraukta iš politinės darbotvarkės. KGB (ir liustracija) Lietuvoje virto ne nacionalinio saugumo, teisės ir teisingumo, bet istorijos objektu. Skelbiami straipsniai, rašomos disertacijos ir knygos, kurios niekam nekelia grėsmės. Rekordininkas čia yra politikas ir istorikas Arvydas Anušauskas, monopolizavęs KGB temą ir jau išleidęs devynias knygas.

Skaitinėjant ką tik pasirodžiusią naujausią Anušausko opusą „Išdavystė. Markulio dienoraščiai“, pasidingojo, kad knygos antiherojaus pompastiškas patriotinis stilius, alsuojantis meile tėvynei, neapykanta Lietuvos priešams ir idealizmas, pakėrėjęs net prezidentą Antaną Smetoną, lygia greta su akis badančiu buitiniu smulkmeniškumu, godumu, šykštumu, pato-

logiškai nepasotinamu valdžios ir garbės troškimu yra iš kažkur pažįstamas... Savotiškas Tartiužas kagėbistas. Ar lemiamo istorinio lūžio metais KGB galėjo atsispirti pagundai pakartoti savo visų laikų sėkmingiausią operaciją Lietuvoje? Kas galėtų būti Sąjūdžio ir nepriklausomybės atkūrimo laikų Juozas Albinas Markulis? Radę atsakymą į šį klausimą, sužinotume, kodėl Lietuvoje negalėjo įvykti liustracija, kas konkrečiai pavertė ją didžiausiu melu ir apgavyste. Šalyje, stovinčioje ant melo pamatų, tik „Martynui“ mėlynas dangus.

Padėtis, atrodytų, be išeities. Tačiau išeitis yra. Ją siūlo Jerzy's Targalskis – reikia pakeisti elitą, kuris apgaule gavo valdžią *perestroikos* metais. Tą Lenkijoje nuosekliai daro Jarosławas Kaczynskis, neišsigandęs milžiniško pasipriešinimo. ■

Literatūros šaltiniai

1. Arvydas Anušauskas. Išdavystė. Markulio dienoraščiai. Vilnius: *Versus aureus*. 2017.
2. Hannah Arendt. Totalitarizmo ištakos. Vilnius: *Tyto alba*. 2001.
3. John Barron. KGB Today. New York: *Berkly Books*. 1984.
4. Marek Ciesielczyk. KGB: Rusijos ir sovietų slaptosios policijos istorija. Vilnius. 1991.
5. Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė. MGB – KGB agentūra okupuotoje Lietuvoje. *Genocidas ir rezistencija*, 2006, nr. 1(19).
6. Václav Havel. Kas žmogaus galiuje. Vilnius: *Vaga*. 1994.
7. Edward Lucas. Apgaulė. Šnipai, melas ir kaip Rusija mausto Vakarus. Vilnius: *Baltos lankos*. 2013.
8. Juozas Prapiestis. Amalo uogos. Vilnius: *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras*. 2016.
9. Victor Sebestyen. 1989 revoliucija. Sovietų imperijos žlugimas. Vilnius: *Sofoklis*. 2017.
10. Aleksandr Solženicyn. Gulago archipelagas. I–III t. Vilnius: *Žara*. 2009.
11. Jerzy Targalski. Imperijos subyrėjimas: *perestroika* išslydo iš kontrolės. *Lietuvos žinios*, 2007-07-16.
12. Valdas Vasiliauskas. Amžinasis nomenklatūros pavasaris. Kaunas: *Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga*. 1995.
13. Lietuvos nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja. Vadovėlis praktikiams. Redaktorius gen. majoras G. K. Vaigauskas. KGB, 1986. Kaunas: *Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga*. 1994.

Po to, kai iš po žemių visiškai slaptai buvo išskastas pats Salvadoras, pretendentei į nesantuokinės dukters statusą pareikalavus palyginti jos ir galimo tėtušio DNR, pasaulį visiškai atvirai ėmė krėsti apokaliptiškai makabriška siurrealistinė karštinė.

Lietuvoje, uostamiesčio širdyje, įvyko „gyvųjų numirėlių, paliegusių zombių, kraujuojančių kanibalų, smaugėjų bei maniakų puota „Meno zonoje“ jūsus [klausytojų, žiūrėtojų] čiakroms valyti“, – taip koncertą „Mėsa ir kaulai“ (*Flesh & Bones*) pristatė organizatoriai. Kad šis re(n)ginys būtų viešas, atviras ir nemokamas, valstybė skyrė 56 tūkstančius eurų paramos, nors puotos (t. y. 10-ojo festivalio *Ont GRIND'ų*) „žvaigždė“ – grupė „Strangulatorius“ – skelbiasi į savo koncertus ir šiaip nemokamai įleidžianti visus pakaruoklius.

Į mano būrimo saloną *Dura necēssitas* užsukęs „Meno zonos“ vadovas, projekto pateikėjas, Klaipėdos savivaldybės Kultūros ir meno tarybos narys Darius Vaičekauskas pirmiausia visus klientus, besibūriuojančius priimamajame, pakonsultavo, kaip išsirinkti pakankamai tvirtą šaką. Šiems pasklidus po artimiausias pamiškes, man išmintingai paaiškino: „Jeigu esate mąstantis žmogus, suprasite ironiją.“ Pasiguodė, kad valdiškų pinigų kultūrai vis dar šykštima, antai „stranguliacinėms kilpoms“ Klaipėdos savivaldybė skyrė tik 38 tūkstančius, o Lietuvos kultūros taryba – vos 18 tūkstančių eurų! „Gyvename laisvoje šalyje, tad aš nemanau, kad kažkurioms grupėms turėtų būti draudžiama koncertuoti! – apsiverkė. – Vai čia ką, nei čia ką“, – dejavo.

Puikiai supratau atvykėlio padėtį – už tokius pinigus smagiai nepakoncertuosi, ypač kad ir koncertas baigėsi pirma laiko, aplinkinių namų gyventojams iškvietus

Lietuvos šalies žmonių padavimai CLI

STRANGULIACINĖS KILPOS

policiją... Guodžiau nusiminusį klientą, švelniai įtryniau kvapniaisiais durnaropių aliejais, vaišinau Sosnovskio barščiais, pasiūliau, jei gautų finansavimą, mano būrimo salone *ont* grindų įrengti tikrą siaubo kambarį su gyva muzika ir negyvais klausytojais. Sekime, mokiau, geriausiais gerovės pavyzdžiais – antai Rusijoje už valstybės lėšas perkami butai net grožio konkursų nugalėtojoms! Įkvėptas atsiveriančių naujų kultūrinės industrijos galimybių, smaugikų (*stangler*) globėjas Darius išvyko į visas esamas ir būsimas, vietines ir centrinės kultūros tarybas kaulyti paramos (kaip mokė Ostapas Benderis, *neprotianite ruku, protianite nogi...*).

Renesansas, reikia pripažinti, apėmęs visas kultūros rūšis ir porūšius. Žiniasklaida be paliovos triūbija „*apie vieną knygą, parašytą vieno sijono*“, kuris taip apšukęs galvą vienam valdžios valstiečiui, kad gerai sunokusį klastos ir meilės vaisių šis išleido 30 tūkstančių egzempliorių tiražu vietoj migdomųjų lašų.

Šedevro „Atvirai“ pristatymas vyko visiškai slaptai už uždarytų durų. Trys klausytojai susijaudinę stebėjo, kaip knygos įkvėpėjas ir sponsorius, pasirinkęs iškilmingą eilavimo pėdą – anapestą, – kreipiasi į opuso autorę sponsoretę:

„*Karaliene, kas naujo įvyko staiga,
Kad liepi ant visų paaukot aukurų?*“

Šiai dar nespėjus nieko gudraus atsakyti, paprotino: – *Naturalia non sunt turpia* („Kas natūralu, nėra nei gėdinga, nei nuodėminga“).

Sulig tais žodžiais minia suįžulėjusių paparacų ir plunksnagraužių, kurie kaip kraujasiurbiai varmai iš-

troškę skandalų, ėmė veržtis pro visus plyšius. Kultūros ministrės patarėjas Linas savimi, tarsi koks Matrosov as ambrazūra, didvyriškai užrėmė duris.

– *Noli turbare circulus meos!* („Nelieskite mano apskritimų,“ šiuo atveju apvalumų), – ryžtingai kaip koks Archimedas romėnams, užpuolusiems Sirakūzus, įsakė svajonių meilužis.

Į pagalbą žurnalistų apsiaustiems politikams atskubėjo su švyturėliais ir įjungtomis sirenomis trys policijos ekipažai. Įkaitai buvo išlaisvinti... Tačiau įtūžęs ant žurnaliūgų ir supratęs, kad esamoji žiniasklaida tiek valstybei apskritai, tiek jam asmeniškai daro vienus nuostolius, tyčiojasi, dergia cholijambais (šis šlubasis jamba jau ne vienam politikui įvarė paranoją), svajonių idealistas Ramūnas nusprendė leisti idealų partinį laikraštį *Naisių ryto ir vakaro žinios* 300 tūkstančių egzempliorių tiražu. Ypač kad premjeras trumparegiškai praleido gerą progą iš „respublikono“ Tomkaus dykai gauti visą ELTĄ!

Turėdamas savo organą, vyriausiasis reaktorius galės reaguoti į visus išpuolius prieš jį ir jo partiją. Kas antrame numeryje *en bloc, en face, en profile* įdės po 10–20 padailintų savo fotoportretų, kaip tą jau seniai daro elitinio žurnalo *Muzikos barai* vyriausioji redaktorė Audronė Žig. Nek., sektinai patraukliu jos pavyzdžiu plačiai aprašys savo paties darbus Seime ir Naisiuose...

Tačiau mes grįžkime prie atvirai sutryptų jausmų. Plačiau, tarkime, geopolitiniu istoriniu rakursu žvelgiant į šią romantinę istoriją, darytina žiauri prielaida: kadaise inkvizitoriai degindavo raganas ant laužo visai ne todėl, kad jų nekentė, o todėl, kad jiems trūko moteriškos šilumos! Taip atsitiko ir šįsyk – svajonių kultūristas valstietis Ramūnas svajonių (p)rašytoją

Gretą išmetė iš Seimo ir iš partijos (paaukojo du kartus, pasak empatiškojo Povilo Urbšio, kurį už įsijautimą į svetimus reikalus žadama paduoti į teismą) dėl tų pačių banalių priežasčių, nes kur trumpa, ten trūksta (čia tiktų pasukioti pirštą prie smilkinio).

O trūksta visur. Jau sukurtas net bjaurus anekdotas. Globalaus kaimo keliuku (Gedimino pr.) važiuoja arklio, vardu Saulius, traukiamas vežimas. Jame sėdi važnyčiotojas Ramūnas. Vežimą sustabdo iš McDonaldo išlindęs rinkėjas:

–Sakyk, gerasis žmogau, ar dar toli iki gerovės valstybės?

–Netoli.

–Gal paveši?

–Sėsk.

Tas atsisėda. Važiuoja. Važiuoja valandą, parą, 100 parų, dar 100 ir dar. Keleivis pradeda muistytis, nervintis, klausinėti:

–Ar dar toli?

–Dabar jau toli, – atsako vežikas, nes pagalius jam į partinius koalicijos ratus ima piktybiškai kaišioti toks Paluckas, nors čia visai ne jo daržas ir ne jo pupos.

Padėtį vis dar gelbsti Veryga – šviečia rinkėjus, aiškindamas, kad prieš 100 metų Lietuva išsivadavo iškart po to, kai ją išblainavo Motiejus Valančius, prieš 27 metus šalis tapo nepriklausoma, kai alkoholikai patys išsiblaivė iš siaubo, pamatę, kad Michailas Gorbačiovas iškapojo visus vynuogynus, todėl sutartinai pabėgo iš Sovietų Sąjungos. Beliko tautą išveryginti – tai bus trečiasis aukščiausias abstinentinės ekstazės etapas. Alkoholio atžvilgiu ministras nusprendė laikytis kietai kaip tikras Aurelianas – šio imperatoriaus valdymo laikais baigėsi humaniškasis graikų–romėnų (mūsų atveju brazauskinis) lengvo permanentinio svaigulio periodas ir įsigalėjo autokratinis (mūsų atveju prohibicinis) režimas. Bet kaip pasiekti 100 % blaivystės, jeigu į šalį tuntais siunčiami užsienio agentai, kurių užduotis – sugriauti strateginį valdžios planą? Štai į Trakus atvyko koncertuoti toks Alice Cooperis, kuris giriasi, kad šlovės viršūnėje kasdien išgerdavo po butelį viskio ir keliasdešimt alaus skardinių, o tapęs blaivininku, prarado ir šlovę, ir malonumą. Kitas įtakos agentas – *Foals* lyderis Yannis Philippakis prisipažino: „*Per koncertų turą geriu*

daug“, esą tai roko muzikos neatsiejamas „bukietas“...

Na, bet mokslininkams įprasta susidurti su kliūtimis – antai Talis, stebėdamas žvaigždes, įkrito į šulinį, o Didimas dėl savo raštų gausos pamiršdavo, ką parašęs, ir vėl įrodinėdavo tą patį, tik atvirkščiai. Likurgas, mitinis Trakijos karalius, dėl švento reikalo – kapodamas vynuogynus kaip koks Gorbačiovas, – net įsikirtęs sau į koją... Sakoma, tai buvęs Dioniso kerštas. O keršija visi, kas netingi. Zuoktelėjęs Artūras, kad pakenktų merui Remigijui, sugriovė jo pateiktą planą, kaip per artimiausią tūkstantmetį išgelbėti sostinę nuo potvynių po liūtis. Tiesiog ėmė ir išvalė lietaus nuotekų šulinį, kurio dangtis sveria 30 kg, tad jį atkelti dabartinio Vilniaus mero kinkos per silpnos...

Na, bet guoskimės, kad siurrealizmo kaip kokio afrikinio kiaulių gripo ar net maro epidemija plinta ne tik pas mus. Antai Floridoje jaunas 25 metų vyras apiplėšė banką, apsinuogino ir bėgo gatve, mėtydamas pavogtus pinigus – norėjo atkreipti į save dėmesį, kad galėtų lengviau pradėti komiko karjerą. Dabar repetuoja už groty.

Putinas vietoj „rusų pasaulio“ įsakė įkurti Malorossiją, o JAV Kongresą su Senatu, beveik vienbalsiai patvirtinusius sankcijas Rusijai, išvadino paskutiniaus chamais. Bet ir šią medaus statinę pagadino šaukštas deguto – Sankt Peterburgo Kalnakasybos rektoriaus duktė viešai pareiškė, kad jos tėvas šeimos vasarnamyje parašė Putino diplominių darbų!

Andrzejus Duda, pravardžiuotas Jarosławo Kaczynskio tušinuku, paskelbė veto net dviems įstatymams vienu metu.

Pasaulyje ir šalyje susidarius tokiai kebliai padėčiai, Seimo Pirmininko pavaduotoja Baškienė pareikalavo 40 parų atlaidų, juk „*dėl ilgesnių protinių emocinių darbų dirbančių pedagogų atostogų niekas nepyksta*“.

...Anksčiau manyta, kad visos žvaigždės jauname ūke susiformuoja vienu metu, t. y. iškart po rinkimų. Tačiau dabar kyla minčių, kad šie dangaus šviesuliai blykstelė pliiūpsniais ir šviečia ne taip ryškiai, kaip jiems derėtų... (Iš astronomo Šmukštaro metinės ataskaitos). ■

Tiesiai iš globalaus kaimo
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2017. 7 / 8 (631 / 632)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Almantas SAMALAVIČIUS. *The Gravity of Soap Bubbles or How to Recognize the Hidden Forms of Abuse*. The author of the article discusses why Russian propaganda directed against Lithuania and other Baltic states disguised in various shapes from popular movies to creation and dissemination of absurd fake news has been neglected until recently in Lithuania. Examining a number of publications in Lithuanian media published during the last decade the author shows that a number of journalists and so-called experts failed to realize that this propaganda discourse has strong potential to reach the audience, moreover some of the experts contributed to dissemination of propaganda clichés themselves. Only recently the scope and range of Kremlin's propaganda became a public issue (page 2).

Rita REPŠIENĖ. *The Visions of Centenary and Cultural Reality*. While the centenary of Lithuania's restoration of independence in 1918 is approaching, it is quite complicated to meet the approaching event merrily, as adviser to the minister of culture has recently urged. The time is running, however, there is no officially adopted scenario of the celebration, no clear budget and the lack of original events that might be able of attracting people looking for a real festival (page 9).

Edita DEGUTIENĖ. *The Prophecy of Zbigniew Brzezinski*. Brzezinski was a supporter of Lithuania's independence and was sympathetic to our country and shared its geopolitical goals; he visited the country on several occasions and extended his advice. The excerpts from the interview he gave to Gazeta Wyborcza a few months ago are published (page 20).

The World Beyond what is Impossible. Alain BADIOU in conversation with Kristina MEDŽIAUŠYTĖ. Famous French philosopher says he has a hope that in the near future we will find a new common idea transcending the limits of capitalism and bringing forward an existence of individuals without national differences (page 22).

Traps for Reasoning. James Kenneth GALBRAITH replies to the questions of Almantas SAMALAVIČIUS. Internationally renowned American economist provides his insights on why mainstream economics dominate in western universities and is interested in sustaining the present status quo and alternatives to its paradigms are largely unwelcome (page 25).

Virgilijus ČEPAITIS. *Musings on History by a Non-historian*. While discussing the recent realities the author suggests that as soon as truth is attempted to become more pretty it becomes a lie (page 27).

Goda DAPŠYTĖ. *Documentary Theatre: News from Lithuania*. The last new play staged in Lithuanian National drama theatre – The Green Lawn directed by Jonas Tertelis and Kristina Werner is called a first attempt toward documentary theatre in this country because people appear on stage instead of actors and tell stories based on their memories (page 30).

Kęstutis ŠAPOKA. *About Social and Philosophical Structures*. National Art gallery presented the exhibition of Kazys Varnelis, covering the period of 1967-1977. This is the decade when the artist was polishing his style and started to experiment with spatial constructions (page 33).

Stasys EIDRIGEVIČIUS. *The Mathematics of Art Fair*. Artist's essay on the excess of impressions at Art Basel and his trip to CHAMALOC (page 35).

Kęstutis ŠAPOKA. *Notes of Provincial Tourist*. While examining the list of 100 best art galleries in the world one can realize that USA and Western Europe dominates. Despite of the fact that there are several Turkish and South American galleries and one from China and Slovakia, this list remains problematic. It shows that the typical model of cultural imperialism still continues and the First world is still leading (page 45).

Dovilė STATKEVIČIENĖ. *Sprays of Indifference and Hints of Spiritual Decline*. The author discusses the festival Readings of Contemporary Drama 2017 (page 50).

Vaidas JAUNIŠKIS. *Hundred Years of Style and Some of Democracy*. Theatre critic Vaidas Jauniškis travels to Netherlands, which celebrate 100 years anniversary of „De Stijl“ magazine, and analyzes few performances in „Holland Festival“. Alain Platel's „nicht schlafen“ and Dan Hurlins' „Demolishing Everything with Amazing Speed“ were inspired by 100 years old history and „Back To Back Theatre“ performance „Lady Eats Apple“ goes into biblical times (page 55).

Herkus KUNČIUS. *Museum and the Demons*. The Theft of the Crown of the Grand Ruler (page 60).

Lina BUIVIDAVIČIŪTĖ. *The Being and Time of Multi-layered Novel*. The translation of Ruth Zeki's novel A Tale of Time (translated by Nijolė Regina Chijienienė) is discussed (page 70).

Brigita FEDORČAK. *The Image of a Lithuanian in the Mirror of Literature of Different Periods*. Lithuanian community of the twentieth century experienced spiritually and emotionally hard times and Lithuanianess itself was facing extinction. Moreover, the larger part of our national community do not care about their national identity and this makes one to think about the threat of losing it if no conscious attempts to sustain it are taken (page 72).

Algimantas GRAŽULIS. *Awaiting the Centennial Anniversary of Lithuania's Statehood*. The centennial anniversary of the restoration of Lithuania's statehood sets major tasks and goals for those in charge of the celebratory program and predetermines its content and focus on national and cultural legacy. First of all, we should pay closer attention to the cultural heritage of the period in question, examine the state it is in today and address potential issues related to its preservation and protection (page 77).

Zigmas VITKUS. *How Hatred Functions*. On conference in Oswiecim „Awareness-Responsibility-Future“. The education of Holocaust history looks from the perspective of life people, i.e. it attempts to get acquainted with the life of these people and then goes on to discuss Holocaust, it teaches (and learns) how to live together without feelings of hatred, it is of utmost importance to educate habits to resist someone's of group's authority as obedience often urges to take apart in crimes (page 83).

Vidmantas VALIUŠAITIS. *The Knot of Lithuania's Historical Drama 1940-1941*. The rise and development of democratic Lithuania was accompanied according to late diplomat Stasys Lozoraitis, „mysterious“ destructive current (page 88).

Alvydas NIKŽENTAITIS. *The Culture of Memory and Politics of History in Contemporary Russia*. Historian presents his reflections as part of a larger comparative study that covers Russia, Germany, Poland, Lithuania, Belarus and Ukraine cultures of memory (page 99).

Valdas VASILIAUSKAS. *The Lost Battle: Occupation Army Left but the Secret One Stayed*. The last Soviet soldier left Lithuanian on August 31, 1993. One can boast that Lithuania was the first one among other Baltic states that said farewell to the Soviet army. Yet who can tell when Lithuania gave up its internal occupation – saying farewell to KGB and GRU? Could this really happen? One should not forget that totalitarianism has always relied more on secret police than its military (page 107).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Strangulations*. Ironic essay on Lithuania's cultural and political life (page 116).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Adam ZAGAJEWSKI

A defence of ardour (De) (En) (No) (Lt)

In honour of Adam Zagajewski receiving the Jean Améry Prize for European essay writing, we publish Zagajewski's defence of ardour. That is, true ardour, which doesn't divide but unifies; and leads neither to fanaticism nor to fundamentalism.

Ana HOFMAN, Almantas SAMALAVIČIUS

Neoliberalism and higher education in Central Europe (En) (Lt)

A conversation with ethnomusicologist Ana Hofman
Recent cuts in higher education spending fuels the commodification of knowledge, the precarization of academic work, and de-solidarization within the scientific community. Slovenian ethnomusicologist Ana Hofman in conversation with the Lithuanian journal Kultūros barai.

Henry GIROUX, Almantas SAMALAVIČIUS

Higher education and neoliberal temptation (En) (Lt)

A conversation with Henry Giroux
If the university is to survive, faculty are going to have to rethink their roles as public intellectuals, connect their scholarship to broader social issues and learn how to write for and speak to a broader public. Of this much, the cultural critic Henry Giroux is convinced.

Tomas KAVALIAUSKAS, Ullrich KOCKEL

An enlightened localism (En) (Lt)

In a wide-ranging discussion of European identity and regional separatism, scholar of European ethnology Ullrich Kockel considers how competing memories need not lead to conflict but can be turned into a creative force through cultural engagement based on mutual respect.

Sofi OKSANEN

A lion in a cage (En) (Lt)

On the Finlandization of Europe
In the aftermath of World War II, Finland pursued a policy of remaining on good terms with the Soviet Union with a view to safeguarding Finnish sovereignty. This strategy became known as „Finlandization“. A strategy that now haunts Europe, writes Sofi Oksanen, as Russia continues to focus on expanding its sphere of influence.

Bronislovas KUZMICKAS

From a distance (En) (Lt)

Postmodern identity in an increasingly postmodern reality
Why is it that, 25 years after independence, the attachment that Lithuanian citizens once felt to their country has weakened considerably? Because postmodernist self-consciousness prefers regional identity to state identity? Bronislovas Kuzmickas reports.

Antanas ŠILEIKA

Long ago and far away: Big stories from small countries (En) (Lt)

Baltic stories in a global context
What's different about a place is what's interesting, writes Canadian novelist Antanas Sileika. A proposition that raises all manner of difficulties, as well as presenting unique opportunities, when writing fiction based on Baltic history aimed at a North American audience.

Giedrius SUBACIUS

The death of a language (En) (Lt)

It is often said that every two weeks a language dies. But the statement belies a complex reality, in which languages are transformed, replaced or simply vanish along with their users. Giedrius Subacius on the fate of the Lithuanian language, among others.

SRTR fondas remia rubrikas: Rūpesčiai ir
lūkesčiai (iš dalies), Problemos ir idėjos,
Kūryba ir kūrėjai (iš dalies), Paveldas ir paminklai

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

EUROZINE

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

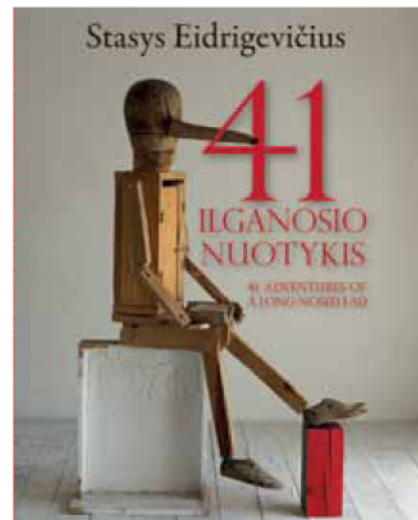
Tiražas 2700 egz.

Kaina – 1,45 Eur

Prieš keletą dešimtmečių sukūriau du ciklus temperos technika. Viename, pats nežinau kodėl, dominuoja mėnulio motyvas, kitame – berniukas su ilga nosim. Knyga „Pilnėjantis mėnulis“ (Crescent Moon) buvo išleista Japonijoje 1990 m., į ją sudėtas visas ciklas – 35 darbai. Ilganosiai patiko Šveicarijos leidyklai Nord Süd Verlag. Leidėja Brigitte Sidjanski iš ciklo, kurį sudaro 41 paveikslėlis, atrinko 16 ir nutarė ieškoti poeto, kuris juos „ilustruotų“ eilėmis. Tą padarė Jamesas Krüssas. 1989 m. išleista knyga „Jonas Ilganosis“ (Hans Naselang) netrukus iš vokiečių kalbos buvo išversta į prancūzų, anglų, japonų, daugelį kitų kalbų ir paplito po visą pasaulį. Kartą atsitiktinai šią knygą atsinešiau į Kultūros barų redakciją. Taip kilo sumanymas Lietuvos skaitytojams parodyti visą Ilganosio nuotykių ciklą. Šioje knygoje karaliauja vaizdai, o tekstukus parašiau kaip užuominas, vedančias tam tikru taku. Niekada nemėgau žodžio iliustracija. Čia, sakyčiau, knygos paveikslai.

Stasys Eidrigevičius

Kultūros barai knygą „41 Ilganosio nuotykis“ išleido lietuvių ir anglų kalbomis, 2000 egzempliorių tiražu

Kaina – 1,45 Eur
KULTŪROS BARAI 2017. Nr. 7/8 (631 / 632), (1–120)
Indeksas 5031

